

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000265212

28

ΧΡΙΣΤΙΝΑ Α. ΑΡΑΜΠΙΑΤΖΗ

**ΘΕΜΑ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ: ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΣΤΗ
ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ
ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ**

**Υποβλήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
Τομέας Νεότερης και Συγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας
Ημερομηνία προφορικής εξέτασης: 17-2-2005.**

Εξεταστική Επιτροπή:

Μέλη ΔΕΠ της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής:
Άρτεμη Ξανθοπούλου – Κυριακού
Αγγελική Σφήκα – Θεοδοσίου
Χρυσούλα Χατζητάκη – Καψωμένου

Μέλη ΔΕΠ εξεταστών:

Ι. Κολιόπουλος
Ι. Φαράς
Σ. Σφέτας
Α. Καραθανάσης

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ Α. ΑΡΑΜΠΙΑΤΖΗ
Α.Π.Θ.

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΣΤΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟ
ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

ISBN

«Η έγκριση της παρούσης Διδακτορικής Διατριβής από το Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ. δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέως» (Ν. 5343/1932, άρθρο 202, παρ. 2).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ 4

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 5

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Το προσφυγικό ζήτημα στις αρχές του 20ου αιώνα και η αντιμετώπισή του .

1. Προσφυγικά ρεύματα 14
2. Η διευθέτηση του προσφυγικού ρεύματος της πρώτης περιόδου (1913-1919) 24
3. Η αντιμετώπιση του προσφυγικού ρεύματος του 1922 30
4. Το θέμα της αποκατάστασης των προσφύγων 36
5. Οι αποζημιώσεις και ο συμψηφισμός των περιουσιών 45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ : Ο χώρος

- A. Η Χαλκιδική πριν την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό κράτος.
1. Διοικητική και εκκλησιαστική διαίρεση 51
 2. Οι ασχολίες των κατοίκων 53
 3. Η ζωή στο Άγιο Όρος 56
 4. Κοινωνικές και διοικητικές μεταβολές στη Χαλκιδική κατά το 19^ο αιώνα. 58
- B. Η Χαλκιδική από την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό κράτος μέχρι το 1922.
1. Διοίκηση 61
 2. Οικονομία 63
 3. Κοινωνική και πολιτική κατάσταση 66

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Οι πρόσφυγες στη Χαλκιδική και οι πρώτες δημογραφικές και οικιστικές ανακατατάξεις

- A. Προσφυγικά ρεύματα:
1. Οι πρώτοι πρόσφυγες (1913-1920) 71
 2. Οι πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής (1922-1924) 81
- B. Διαμόρφωση προσφυγικών οικισμών – χωροθέτηση – προβλήματα συγκρότησης
1. Γενικές επισημάνσεις 98
 2. Οικισμοί Μικρασιατών 101
 3. Οικισμοί Θρακιωτών 106
 4. Οικισμοί Ποντίων 108
 5. Προβλήματα επιβίωσης και συμβίωσης 111
 6. Οριστική διαμόρφωση. Πληθυσμιακή σύνθεση των οικισμών 117

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η αποκατάσταση	
A. Η στέγαση των προσφύγων της Χαλκιδικής	126
B. Η διανομή γης	131
1. Η απαλλοτρίωση των αγροκτημάτων του Αγίου Όρους	132
2. Η ανταλλάξιμη περιουσία και οι αποζημιώσεις των προσφύγων στη Χαλκιδική	141
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η Χαλκιδική των προσφύγων	
A. Η ζωή των προσφύγων στη νέα πατρίδα	
1. Συνεταιρισμοί, επαγγελματικά σωματεία, σύλλογοι	150
2. Οι παραγωγικές και οικονομικές δραστηριότητες	154
3. Οι σχέσεις των προσφύγων με τους γηγενείς	161
B. Η οργάνωση και η λειτουργία των προσφυγικών οικισμών:	
1. Η υδροδότηση των οικισμών	165
2. Η υγειονομική περίθαλψη	170
3. Εκπαίδευση-σχολεία	176
 ΕΠΙΛΟΓΟΣ: Η νέα Χαλκιδική	
Τελικές εκτιμήσεις και προοπτικές.	183
 ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	
A. Σκαριφήματα – Χάρτες – Εικόνες	188
B. Πίνακες	200
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
A. Ανέκδοτες πηγές	237
B. Βοηθήματα	241
 ΠΡΟΦΟΡΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ	
Πληροφορητές	247
 ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	 254

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

Α.Τ.Ε.	Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδας
Γ.Δ.Μ.	Γενική Διοίκηση Μακεδονίας
Δ.Α.Π.	Διαχείριση Ανταλλάξιμης Περιουσίας
Δ.Κ.Μ.	Διεύθυνση Κατασκευών Μακεδονίας
Δ.Κ.Μ.Σ.	Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών
Ε.Α.Π.	Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων
Ε.Δ.Α.Π.	Επιτροπή Διαχείρισης Ανταλλάξιμης Περιουσίας
Ε.Ι.Ε.	Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
Ε.Τ.Ε.	Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας
Ι.Α.Μ.	Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας
Κ.Ε.Δ.Κ.	Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων
Κ.Μ.Σ.	Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών
Κ.Τ.Ε.	Κοινωνία των Εθνών
Κ.Χ.Α.Ο.	Καταστατικός Χάρτης Αγίου Όρους
Μ.Υ.Κ.	Μηχανική Υπηρεσία Κοινοτήτων
Ν.Δ.	Νομοθετικό Διάταγμα
Τ.Ε.Δ.Κ.	Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων
Υ.Δ.Α.Μ.Κ.	Υπηρεσία Διαχείρισεως Ανταλλαξιμών Μουσουλμανικών Κτημάτων
Φ.Ε.Κ.	Φύλλο Εφημερίδας Κυβερνήσεως

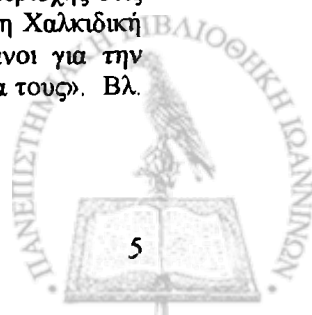
ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο σημερινός νομός Χαλκιδικής παρουσιάζει πολλές και ενδιαφέρουσες ιδιομορφίες, τόσο ως προς τη συγκρότηση των οικισμών του όσο και ως προς τη γεωμορφολογία του, τη διοικητική οργάνωση και την πληθυσμιακή κατανομή των κατοίκων του. Παρατηρώντας λόγω χάρη κανείς τον πολιτικό χάρτη του νομού Χαλκιδικής διαπιστώνει την ύπαρξη πολλών οικισμών με την προσωνομία νέος ή νέα, όπως η *Νέα Καλλικράτεια*, η *Νέα Τρίγλια*, τα *Νέα Μουδανιά*, ο *Νέος Μαρμαράς* κ.ά., καθώς και οικισμών που η ονομασία τους παραπέμπει σε μοναστήρια του Αγίου Όρους, όπως *Διονυσίου*, *Ζωγράφου*, *Βατοπέδι*. Πρόκειται για νεοδημιουργημένους οικισμούς που είναι στη συντριπτική τους πλειοψηφία προσφυγικοί¹. Με μια εμπειριστατωμένη προσέγγιση των οικισμών της Χαλκιδικής θα διαπιστώσει κανείς πως στο σύνολο των προσφυγικών οικισμών περιλαμβάνονται και άλλοι, όπως *Καλλιθέα*, *Ολυμπιάδα*, *Ουρανούπολη*, *Σάρτη*, *Σταυρός*, των οποίων η ονομασία δεν εμπίπτει στις δύο κατηγορίες που προαναφέρθηκαν, αν και οι κάτοικοί τους κατάγονται από τη Μικρά Ασία, τη Θράκη και τον Πόντο. Πολλοί λοιπόν είναι οι προσφυγικοί οικισμοί της Χαλκιδικής, πράγμα που δείχνει ότι στην περιοχή εγκαταστάθηκε σημαντικός αριθμός προσφύγων.

Πέρα από την ονοματοθεσία ενδιαφέρον παρουσιάζει και η γεωμορφολογία της Χαλκιδικής, που ως ένα σημείο προσδιόρισε τη διάταξη των αρχικών οικισμών: Στο ορεινό τμήμα της, στο οποίο είχαν αναπτυχθεί πυκνοκατοικημένοι οικισμοί, καθώς ο δασώδης όγκος του Χολομώντα αποτελούσε ασφαλές καταφύγιο κατά την τουρκοκρατία², οι κάτοικοι είναι γηγενείς ως επί το πλείστον, σε αντίθεση με τα ελώδη παράλια που ήταν αραιοκατοικημένα και σήμερα κατοικούνται κυρίως από πρόσφυγες. Χαρακτηριστικό της περιοχής, αλλά και απόρροια, ως ένα σημείο, της μορφολογίας του εδάφους της ήταν η έλλειψη οδικού

¹ Εξαιρεση αποτελεί ο οικισμός της Νέας Σκιάνης, οι κάτοικοι του οποίου είναι γηγενείς και προέρχονται (όπως έχει διαπιστωθεί από την επιτόπια έρευνα καθώς και τις αρχαιακές πηγές) από παλιότερο οικισμό, που υπήρχε στο εσωτερικό.
Βλ. Παράρτημα, Πίνακας 3, σ.214.

² Ο Χολομώντας ήταν ένα φυσικό οχυρό, που φαίνεται (σύμφωνα με την περιγραφή της περιοχής στις αρχές του 19^{ου} αιώνα από τον περιηγητή Cousinery) ότι είχε βοηθήσει να αναπτυχθεί στη Χαλκιδική ένας σημαντικός αριθμός ακμαίων οικισμών οι κάτοικοι των οποίων «ήταν περήφανοι για την ελληνική τους καταγωγή, για τα προνόμια, τις εκκλησίες, τους επισκόπους και τα σχολεία τους». Βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Η ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 103.

δικτύου³, που καθιστούσε την επικοινωνία μεταξύ των διαφόρων οικισμών καθώς και με τον Πολύγυρο, το διοικητικό δηλαδή κέντρο, δύσκολη.

Οι δυσχέρειες αυτές προφανώς δεν έπαιζαν κανένα ρόλο στις πρώτες, μετά την υπαγωγή της Χαλκιδικής στο ελληνικό κράτος, διοικητικές ανακατατάξεις της. Η Χαλκιδική από το 1913 μέχρι το 1924 αποτελούσε την Υποδιοίκηση Χαλκιδικής του νομού Θεσσαλονίκης⁴, ενώ από το 1924 και μετά αποτέλεσε ξεχωριστό νομό⁵. Στο νεοδημιουργημένο το 1924 νομό Χαλκιδικής⁶ είχαν συμπεριληφθεί οι οικισμοί της Υποδιοίκησης Χαλκιδικής μαζί με κάποιους από τους οικισμούς των Υποδιοικήσεων Θεσσαλονίκης και Λαγκαδά. Ανήκαν μάλιστα στη Χαλκιδική και χωριά, κυρίως προσφυγικά⁷, που είχαν καλύτερη συγκοινωνία με τη Θεσσαλονίκη ή το Λαγκαδά (όπως για παράδειγμα οι οικισμοί στο βορειοανατολικό τμήμα του νομού Χαλκιδικής, που συνδέονταν σιδηροδρομικά με το Λαγκαδά και τη Θεσσαλονίκη⁸), ενώ με τον Πολύγυρο η επικοινωνία τους ήταν προβληματική. Τελικά, γύρω στη δεκαετία του '40 οι περισσότεροι από τους οικισμούς στα βορειοανατολικά και βορειοδυτικά του νομού αποσπάστηκαν από το νομό Χαλκιδικής και προσαρτήθηκαν στο νομό Θεσσαλονίκης, οπότε και προέκυψε η σημερινή διαμόρφωση του νομού Χαλκιδικής, με αποτέλεσμα τον περιορισμό της έκτασής του⁹.

³ Η Χαλκιδική ήταν η περισσότερο εγκαταλειμμένη ελληνική επαρχία από άποψη συγκοινωνιών. Βλ. Μ.Ι.Μαυρογορδάτος-Α.Χ.Χαμουδόπουλος, *Η Μακεδονία, μελέτη δημογραφική και οικονομική*, Θεσσαλονίκη, 1931, σ. 129.

⁴ Βλ. Παράρτημα, Σκαρίφημα Ι, σ.188, και Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.20, Πίνακας της Υποδιοίκησης Χαλκιδικής, 17-8-1913.

⁵ Νόμος 3226 30-8-/2-9- 1924 (Φ.Ε.Κ. 212, τεύχος Α', 2 Σεπτεμβρίου 1924).

⁶ Βλ. Παράρτημα, Σκαρίφημα ΙΙ, Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων, *Στοιχεία ουστάσεως και εξελίξεως Δήμων και Κοινοτήτων, νομός Χαλκιδικής*, τόμος 48, Αθήνα, 1962.

⁷ Υπάρχει βέβαια (όπως προκύπτει από την επιτόπια έρευνα και τα προσωπικά μου βιώματα, λόγω καταγωγής από την περιοχή) πολιτισμική συνάφεια ανάμεσα στα χωριά των γηγενών της νότιας Θεσσαλονίκης καθώς και της βόρειας Χαλκιδικής: Μιλούν το ίδιο γλωσσικό ιδίωμα, έχουν τα ίδια τραγούδια, χορούς, έθιμα, καθώς και συγγένειες. Επίσης ανήκουν εκκλησιαστικά στις ίδιες μητροπόλεις, Κασσανδρείας, και Ιερισσού- Αγίου Όρους. Όμως στο νομό Χαλκιδικής το 1924 (βλ. σχετικά τον Πίνακα 3 στο Παράρτημα) είχαν ως επί το πλείστον συμπεριληφθεί χωριά που ήταν στην πλειοψηφία τους προσφυγικά. Οι ίδιοι οι πρόσφυγες της περιοχής έλεγαν πως αυτό οφείλετο στις πολιτικές πεποιθήσεις τους (ως γνωστό οι περισσότεροι πρόσφυγες ήταν βενιζελικοί) και τον αριθμό των κατοίκων-ψηφοφόρων σε σχέση με το αναμενόμενο εκλογικό αποτέλεσμα. Το θέμα αυτό από μέρους μου δε διερευνήθηκε, καθώς δεν εντάσσεται στο θέμα της διατριβής μου.

⁸ Πρόκειται για τη σιδηροδρομική γραμμή ντεκωβίλ (πλάτους 0,60 μ.) Σαρακλή-Σταυρού. Βλ. Μαυρογορδάτος - Χαμουδόπουλος, *ό.π.*, σ.133.

⁹ Βλ. Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων, *Στοιχεία ουστάσεως* τόμος 48, και: Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων, *Στοιχεία ουστάσεως και εξελίξεως Δήμων και Κοινοτήτων, νομός Θεσσαλονίκης*, τόμος 40, Αθήνα, 1962.

Μία άλλη ιδιαιτερότητα της περιοχής είναι τα πολυάριθμα αγιορείτικα αγροκτήματα (μετόχια). Κατά την προσάρτηση της Χαλκιδικής στο ελληνικό κράτος είχαν καταγραφεί 74 συνολικά οικισμοί, συνοικισμοί και τσιφλίκια, καθώς και 67 μετόχια, από τα οποία τα περισσότερα βρίσκονται στα νοτιοδυτικά και στα νότια του νομού (στις χερσονήσους Κασσάνδρας και Σιθωνίας)¹⁰. Στα μετόχια της νοτιοδυτικής Χαλκιδικής, όπου πριν τον ερχομό των προσφύγων ο πληθυσμός ήταν ελάχιστος, έχει κυρίως καταφύγει ο μεγαλύτερος προσφυγικός όγκος. Στην ίδια περιοχή, στα νοτιοδυτικά του νομού δηλαδή, εντοπίζονται και τσιφλίκια. Η περιοχή αυτή ήταν η πλέον αραιοκατοικημένη, ενώ η πιο πυκνοκατοικημένη ήταν η κεντρική Χαλκιδική, όπου ως επί το πλείστον αναπτύχθηκαν εύρωστοι χριστιανικοί οικισμοί. Χριστιανικοί ήταν επίσης οι οικισμοί της ανατολικής καθώς και της νότιας Χαλκιδικής, ενώ οι πιο πολλοί από τους οικισμούς της βορειοανατολικής και της δυτικής Χαλκιδικής ήταν μουσουλμανικοί (αμιγείς ή μικτοί).

Σύμφωνα με απογραφικά δεδομένα που έχουμε στη διάθεσή μας ο πληθυσμός της Χαλκιδικής στο διάστημα 1920 -1928 αυξήθηκε κατά 30% περίπου¹¹, γεγονός που κυρίως οφείλεται στην προσφυγική πλημμυρίδα που κατέκλυσε την περιοχή. Η Χαλκιδική λοιπόν με τις ιδιομορφίες της προσφέρεται ως ένα ενδιαφέρον παράδειγμα για τον ερευνητή που θα είχε ως στόχο να εξετάσει τις ποικίλες αλλαγές (οικιστικές, δημογραφικές, οικονομικοκοινωνικές, πολιτισμικές) που υπέστη η περιοχή μετά την άφιξη των προσφύγων.

Παρόλ' αυτά μέχρι σήμερα δεν υπάρχει καμιά μονογραφία που να ασχολείται συστηματικά με το θέμα αυτό. Είναι γεγονός από την άλλη μεριά ότι σε αρκετές μελέτες εξετάζονται ορισμένες πλευρές του προσφυγικού προβλήματος στη Χαλκιδική, όπως στο έργο των Μ.Μαραβελάκη¹²-Απ.Βακαλόπουλου *Οι Προσφυγικές εγκαταστάσεις στην*

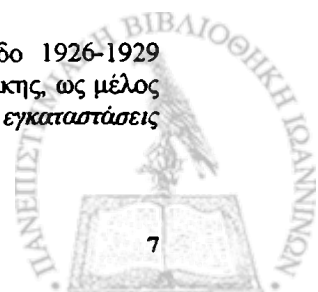
¹⁰ Βλ. Παράρτημα, Σκαρίφημα Ι, σ.188, Χάρτη ΙΙΙ, σ.193, και Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.20, Πίνακας της Υποδιοίκησης Χαλκιδικής, 17-8-1913.

¹¹ Ο συνολικός πληθυσμός της Υποδιοίκησης Χαλκιδικής κατά την Απογραφή του 1920 ήταν : 44.304 άτομα, ενώ ο συνολικός πληθυσμός του νομού Χαλκιδικής (στον οποίο συμπεριλαμβάνονταν και οικισμοί των Υποδιοικήσεων Θεσσαλονίκης και Λαγκαδά, προσφυγικοί κυρίως, που ανήκαν από το 1924 στο νομό Χαλκιδικής) κατά την Απογραφή του 1928 ήταν: 64.799 άτομα .

Βλ. Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας - Διεύθυνσις Στατιστικής, *Πληθυσμός του βασιλείου της Ελλάδος κατά την απογραφή της 19 Δεκεμβρίου 1920*, και Γενική Διεύθυνσις Στατιστικής, *Στατιστικά αποτελέσματα του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*.

Βέβαια, επειδή η έκταση του νομού Χαλκιδικής (από το 1924 έως το 1940) ήταν μεγαλύτερη της έκτασης της υποδιοίκησης Χαλκιδικής (από το 1913 έως το 1924) αλλά και με το δεδομένο ότι στη Χαλκιδική του 1924 είχαν επιπλέον συμπεριληφθεί προσφυγικοί οικισμοί, το ποσοστό της παρατηρούμενης αύξησης πληθυσμού έχει δοθεί κατά προσέγγιση.

¹² Ο Μάξιμος Μαραβελάκης, καθηγητής Γεωλογίας στο Α.Π.Θ., κατά την περίοδο 1926-1929 συμμετείχε στη διαδικασία εγκατάστασης των προσφύγων στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, ως μέλος του Γραφείου Εποικισμού. Βλ. Μ.Μαραβελάκης-Απ.Βακαλόπουλος, *Οι Προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, 1993 (α' έκδοση 1953).

περιοχή της Θεσσαλονίκης, το οποίο παρέχει πολύ σημαντικές πληροφορίες για μεγάλο μέρος των προσφύγων της Χαλκιδικής. Οι συγγραφείς, μετά από επιτόπια έρευνα και συλλογή πληροφοριών από πρόσφυγες της πρώτης γενιάς, που προσήλθαν στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης, κατέγραψαν πολλά και ποικίλα στοιχεία για τη ζωή τους. Αρκετά από αυτά αναφέρονται στους πρόσφυγες της Χαλκιδικής, για τους περισσότερους από τους οποίους γίνονται εκτενείς αναφορές σχετικά με τη ζωή στην «πατρίδα» (ήθη, έθιμα), την προσφυγιά και την εγκατάστασή τους στη Χαλκιδική. Δεν υπάρχει όμως στο βιβλίο εκτενής αναφορά στην οριστική διαμόρφωση όλων των προσφυγικών οικισμών της Χαλκιδικής, καθώς και στα συναφή με την εγκατάσταση και αποκατάσταση των προσφύγων ζητήματα.

Αναφορές σε προσφυγικούς οικισμούς της Χαλκιδικής κάνει η Πελαγία Κολτούκη σε δύο εργασίες της, στη μεταπτυχιακή διατριβή της¹³, όπου δίνει τη γενικότερη κατάσταση της Χαλκιδικής την εποχή του Μεσοπολέμου, και σε εισήγησή της στο Δ΄ Πανελλήνιο Συνέδριο για τον Ελληνισμό της Μικράς Ασίας¹⁴, όπου παρουσιάζει γενικά τις αντιξοότητες που αντιμετώπισαν οι πρόσφυγες της Χαλκιδικής κατά την εγκατάστασή τους στην περιοχή. Πληροφορίες ακόμη για μια μικρή ομάδα προσφύγων της Χαλκιδικής, ιδιαίτερα για τους τόπους καταγωγής τους, έδωσε και ο Πασχάλης Βαλσαμίδης¹⁵.

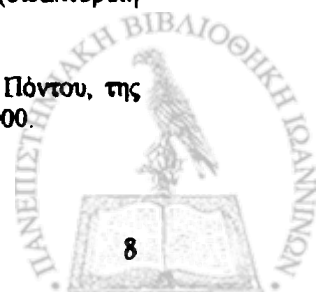
Επίσης ενδιαφέροντα στοιχεία για τους πρόσφυγες της Χαλκιδικής (τη ζωή στην «πατρίδα», την προσφυγιά και την εγκατάσταση στην περιοχή) ανακοινώθηκαν στο 5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρείας Χαλκιδικής, που έγινε την 6-13 Σεπτεμβρίου 1998 και ήταν αφιερωμένο στους πρόσφυγες της περιοχής¹⁶. Οι ανακοινώσεις των εισηγητών (εκπρόσωποι προσφυγικών συλλόγων ως επί το πλείστον, αλλά και ερευνητές) σχετίζονταν με συγκεκριμένους οικισμούς, την προέλευση των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν σ' αυτούς, καθώς και τα ήθη και έθιμα τους ή με γενικά θέματα, όπως η αποκατάσταση των προσφύγων, ο ελληνισμός της Ανατολικής Θράκης, η γενοκτονία του Ποντιακού Ελληνισμού. Εξαιρεση στα προαναφερθέντα αποτέλεσε η

¹³ Βλ. Πελαγία Κολτούκη, *Η Χαλκιδική στο μεσοπόλεμο: Η άλλη όψη ενός ξεχασμένου νομού* (μεταπτυχιακή εργασία), Θεσσαλονίκη, 1996.

¹⁴ Βλ. Πελαγία Κολτούκη, «Προβλήματα εγκατάστασης των προσφύγων στη Χαλκιδική», *Δ΄ Πανελλήνιο Συνέδριο για τον Ελληνισμό της Μικράς Ασίας*, Α.Π.Θ.-Δήμος Θεσσαλονίκης, 1998, σ. 189-203.

¹⁵ Βλ. Πασχάλης Βαλσαμίδης, *Η Μητρόπολη Περιστάσεως και Περιθωρίου* (μεταπτυχιακή εργασία), Θεσσαλονίκη, 1995, και Πασχάλης Βαλσαμίδης, *Η Μητρόπολη Μετρών και Αθύρων* (διδασκτορική διατριβή, Θεολογική σχολή, Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη, 1998.

¹⁶ Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Χαλκιδικής, «Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η Χαλκιδική 1912-1940», *Πρακτικά 5^{ου} Συνεδρίου*, Χαλκιδική, 2000.

εισήγηση του Αθανασίου Καραθανάση, με την οποία επιχειρήθηκε μια γενική παρουσίαση των προσφυγικών εγκαταστάσεων στη Χαλκιδική, όπως και της Ερατώσ Ζέλλιου –Μαστοροκόστα, η οποία σε εισήγησή της σχετικά με τη μικρή εγκατάσταση προσφύγων στην περιοχή κατά την περίοδο 1914-1919 παρουσίασε επιγραμματικά τη σύνθεση των περισσότερων προσφυγικών οικισμών της περιοχής¹⁷.

Πληροφορίες επίσης για τους πρόσφυγες (περισσότερο για την καταγωγή τους) μπορεί να αντλήσει κανείς από τις δραστηριότητες των «πολιτιστικών συλλόγων». Τέτοιοι σύλλογοι έχουν συσταθεί και αναπτυχθεί στο μεγαλύτερο τμήμα της Χαλκιδικής (πλην της βορειοανατολικής). Από τις προσπάθειες που καταβάλλονται μέσα στους συλλόγους αυτούς για τη διάσωση και ανάδειξη της παράδοσης προκύπτουν σημαντικά στοιχεία που αφορούν στον τόπο προέλευσης των προσφύγων, ελάχιστα όμως στην εγκατάστασή τους στην περιοχή, τη σύσταση και οργάνωση των προσφυγικών οικισμών του νομού κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα.

Το κενό αυτό αποπειρώμαι να καλύψω στο μέτρο του δυνατού με τη διατριβή μου για τη συγκρότηση των προσφυγικών οικισμών της Χαλκιδικής. Η εξοικείωση με το χώρο είχε αποκτηθεί κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών στη Λαογραφία κάτω από την καθοδήγηση και την εποπτεία της αείμνηστης καθηγήτριας της Λαογραφίας Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος και της λέκτορα κ. Ελεωνόρας Σκουτέρη-Διδασκάλου. Σχετικό εξάλλου με το χώρο και την αποκατάσταση των προσφύγων στη βόρεια Χαλκιδική ήταν και το θέμα της μεταπτυχιακής μου εργασίας, *Πρόσφυγες από το Παπαζλί στο Ζαγκλιβέρι*.

Τα χρονικά όρια της διατριβής εκτείνονται μέχρι το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, καθώς στο διάστημα αυτό ολοκληρώθηκε η διαμόρφωση των προσφυγικών οικισμών, ενώ υπήρξε παγίωση των διοικητικών ορίων του νομού Χαλκιδικής. Την ίδια περίοδο δρομολογήθηκαν και αντιμετωπίστηκαν από τις Τοπικές Αρχές και τις Υπηρεσίες Εποικισμού τα σημαντικά ζητήματα των προσφύγων, παρασχέθηκαν δηλαδή στους πρόσφυγες περίθαλψη και βοήθεια, τα απαραίτητα εφόδια για τη συντήρησή τους κατά την πρώτη εγκατάσταση και την εργασία τους, γη για καλλιέργεια, καθώς και κατοικία. Ως *terminus antequem* της οριστικής διαμόρφωσης των προσφυγικών οικισμών θεωρήθηκε η δεκαετία του '40, αφού μέσα στο διάστημα αυτό επιλύθηκαν (σε μεγάλο ποσοστό) βασικά προβλήματα για την εγκατάσταση, όπως η διανομή γης

¹⁷ Βλ. Αθανάσιος Καραθανάσης, «Προσφυγικές εγκαταστάσεις στη Χαλκιδική, μία προσέγγιση», *Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η Χαλκιδική 1912-1940*, Πρακτικά 5^{ου} Συνεδρίου Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Χαλκιδικής, Χαλκιδική, 2000 σ.95-101, και Ερατώ Ζέλλιου-Μαστοροκόστα, «Γιατί εγκαταστάθηκαν ελάχιστοι πρόσφυγες στη Χαλκιδική (1914-1920)», *ό.π.*, σ.53-72.

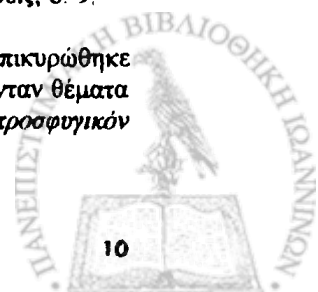
και η στέγαση, αλλά και εξαιτίας της κάμψης του κρατικού ενδιαφέροντος για τα προσφυγικά θέματα καθώς και της μετατόπισης των προτεραιοτήτων για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που προέκυψαν από την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Ο συγκεκριμένος χρονικός προσδιορισμός συντέλεσε στο να επικεντρωθεί η έρευνά μου στους οικισμούς οι οποίοι ανήκαν στο νομό από το 1924 έως περίπου το 1940. Τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι πρόσφυγες που είχαν εγκατασταθεί σ' αυτούς τους οικισμούς, κοινά για τους περισσότερους, επιλύονταν από την ίδια αρχή: το Γραφείο Εποικισμού Χαλκιδικής ή τη Νομαρχία Χαλκιδικής. Εξαίρεση στον ενιαίο τρόπο αντιμετώπισης των προσφυγικών θεμάτων της περιοχής υπήρξε για λίγο χρονικό διάστημα και για μια μικρή μερίδα προσφύγων, εκείνων δηλαδή που είχαν εγκατασταθεί σε οικισμούς της υποδιοίκησης Θεσσαλονίκης και Λαγκαδά, οι οποίοι μετά το 1924 προσαρτήθηκαν στο νομό Χαλκιδικής. Πρόκειται για τους πρόσφυγες της βορειοδυτικής και βορειοανατολικής Χαλκιδικής, οι οποίοι υπάγονταν αρχικά στο Γραφείο Εποικισμού Θεσσαλονίκης και Λαγκαδά αντίστοιχα¹⁸. Βέβαια αναφερόμαστε στην περίοδο που ακόμη οργανώνονταν οι διάφορες υπηρεσίες Εποικισμού¹⁹, ενώ η συστηματική αντιμετώπιση των ζωτικών προβλημάτων των προσφύγων (όπως αυτά της στέγασης, της συγκρότησης οικισμών και της γεωργικής εγκατάστασης των προσφύγων) έλαβε χώρα μετά το 1924, κυρίως μέσα στη δεκαετία του '30, οπότε αναφερόμαστε στη μεγάλη, από άποψη διοικητικών ορίων, Χαλκιδική.

Η διατριβή μου είχε ως στόχους τον προσδιορισμό του χρόνου άφιξης των προσφύγων, της περιοχής προέλευσής τους και του τόπου εγκατάστασης (προσωρινής και μόνιμης), καθώς και τη διερεύνηση του τρόπου οργάνωσης των προσφυγικών οικισμών και της αποκατάστασης, αλλά και των συνεπειών που είχε η προσέλευση των προσφύγων στη Χαλκιδική. Ωστόσο, έχοντας συνείδηση των δυσκολιών που παρουσιάζει το θέμα λόγω της ποικιλομορφίας των προσφύγων, των ιδιομορφιών και της μεγάλης έκτασης του χώρου, περιορίζομαι να θέσω (με γενικές επισημάνσεις ή εξειδικεύσεις, όπου οι πηγές μου επιτρέπουν) τα ζητήματα των προσφυγικών εγκαταστάσεων στην περιοχή και των κάθε

¹⁸ Οι οικισμοί της Χαλκιδικής υπάγονταν στα Γραφεία Εποικισμού Θεσσαλονίκης και Λαγκαδά τουλάχιστον έως την 31 Δεκεμβρίου του 1926. Στο καθεστώς της υπαγωγής των οικισμών αυτών από τα παραπάνω Γραφεία στο Γραφείο Χαλκιδικής έγινε αλλαγή λίγο αργότερα από το 1926, όπως αναφέρεται από τους Μ.Μαραβελάκη -Απ. Βακαλόπουλο. Βλ. Παράρτημα, Χάρτης IV, σ. 194, καθώς και Γενική Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας, Τμήμα Στατιστικής, *Εποικιστικός χάρτης Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 1926* στο: Στάθης Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930), Ο πόνος και η δόξα, Θεσσαλονίκη, 1997*. Βλ. Μ.Μαραβελάκης -Απ. Βακαλόπουλος, *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις*, σ. 9.

¹⁹ Η ίδρυση της Ε.Α.Π., με την οποία κυρίως αντιμετωπίστηκε το προσφυγικό ζήτημα, επικυρώθηκε με το Ν.Δ. της 13^{ης} Οκτωβρίου 1923, ενώ με το Ν.Δ. της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1923 ρυθμίζονταν θέματα προσωπικού και οργάνωσης των υπηρεσιών αυτής. Βλ. Αθανάσιος Β. Πρωτονοτάριος, *Το προσφυγικό πρόβλημα από ιστορικής, νομικής και κρατικής απόψεως*, Αθήνα, 1929, σ. 77, 78.

είδους ανακατατάξεων (οικιστικών, δημογραφικών, οικονομικο-κοινωνικών, πολιτισμικών) που πραγματοποιήθηκαν και συνέθεσαν το νέο πρόσωπο της Χαλκιδικής. Για την κατανόηση μάλιστα των παραπάνω έκρινα σκόπιμο να δώσω την εικόνα της περιοχής πριν την άφιξη των προσφύγων.

Τα θέματα αυτά αναπτύσσονται στα τέσσερα κεφάλαια της εργασίας, ενώ στην Εισαγωγή θεωρήθηκε απαραίτητο να δοθεί συνοπτικά το προσφυγικό πρόβλημα γενικά και ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίστηκε από τη διεθνή και την ελληνική κοινότητα. Στο εκτενές, πέραν του δέοντος ίσως Παράρτημα, εκτός από τα σκαριφήματα του νομού Χαλκιδικής τα οποία κατάρτισα για τις ανάγκες της μελέτης, συμπεριέλαβα για την κατανόηση της οικιστικής εξέλιξης του τόπου και χάρτες της περιοχής, καθώς και διάφορους πίνακες. Ορισμένοι από αυτούς παρατίθενται αυτούσιοι, όπως απαντώνται στις πηγές που είχα στη διάθεσή μου, και αφορούν στον πληθυσμό της περιοχής και στις δραστηριότητές του. Οι περισσότεροι ωστόσο καταρτίστηκαν με βάση τα στοιχεία που εντόπισα σε αρχεία, Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας (Ι.Α.Μ.), Αρχείο Αγροτικής Τράπεζας (Α.Τ.Ε.) και δημόσιες υπηρεσίες (Στατιστική υπηρεσία, Τοπογραφική Υπηρεσία, Κτηματική Υπηρεσία, Πρωτοδικείο Χαλκιδικής). Στο Παράρτημα παραθέτω επίσης ενδεικτικά έγγραφα που αφορούν στην εγκατάσταση και στην αποκατάσταση των προσφύγων, που θεωρώ σημαντικά και πιστεύω πως είναι δυνατό να φανούν χρήσιμα σε άλλους ερευνητές.

Η εργασία μου, *Προσφυγικοί οικισμοί στη Χαλκιδική κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα*, στηρίζεται στο μεγαλύτερο μέρος της σε ανέκδοτες και εκδεδομένες πηγές, υλικό που εντόπισα σε αρχεία δημοσίων υπηρεσιών της Χαλκιδικής, όπως της Τοπογραφικής Υπηρεσίας Χαλκιδικής, όπου βρήκα στοιχεία από τις διανομές των γαιών, της Κτηματικής Υπηρεσίας Χαλκιδικής, του γραφείου Διαχείρισης Ανταλλαξιμού Περιουσίας (Δ.Α.Π.) Χαλκιδικής, από όπου άντλησα σημαντικές πληροφορίες για την ανταλλάξιμη περιουσία στην περιοχή, στη Στατιστική Υπηρεσία Χαλκιδικής, στην οποία βρήκα τα αποτελέσματα των Απογραφών του πληθυσμού του 1928 και 1940, στο Πρωτοδικείο Χαλκιδικής, από το οποίο πήρα στοιχεία σχετικά με τη σύσταση συλλόγων, και τέλος στην Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων (Τ.Ε.Δ.Κ.) Χαλκιδικής από όπου άντλησα πληροφορίες για τη σύσταση του νομού. Επίσης σε υλικό που άντλησα και από αρχεία της Θεσσαλονίκης και της Αθήνας, το Ι.Α.Μ., όπου ερεύνησα έγγραφα της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας (Γ.Δ.Μ) σχετικά με την προσέλευση, την εγκατάσταση και αποκατάσταση των προσφύγων στη Χαλκιδική, στο Αρχείο της Α.Τ.Ε., όπου βρήκα υλικό σχετικό με την αποκατάσταση των προσφύγων, κυρίως τη δεκαετία του '30, στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Αρχείο Α.Α.Πάλλη) και στο Μουσείο Μπενάκη (Αρχείο Ελευθερίου

Βενιζέλου) για πληροφορίες σε θέματα εγκατάστασης και αποκατάστασης των προσφύγων της Χαλκιδικής, καθώς επίσης στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (Κ.Μ.Σ.), όπου διερεύνησα χειρόγραφο υλικό με μαρτυρίες προσφύγων εγκατεστημένων στη Χαλκιδική, και στην Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, όπου εντόπισα τα αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού 1920 και γεωργικές στατιστικές από το 1922 μέχρι το 1930 για την αγροτική παραγωγή του νομού.

Πέρα από την έρευνα στα προαναφερθέντα αρχεία, πλούσιο υλικό, που διασταυρώθηκε με τις άλλες πηγές, άντλησα από την επιτόπια έρευνα στους προσφυγικούς οικισμούς. Το οδοιπορικό μου, στο οποίο συμπεριλήφθηκαν όλοι οι προσφυγικοί οικισμοί, ξεκίνησε από τη «βόρεια Χαλκιδική»²⁰, για τους προσφυγικούς οικισμούς της οποίας (με εξαίρεση τον οικισμό της Νέας Μαδύτου) υπάρχουν ελάχιστες αναφορές από τη σχετική με το προσφυγικό θέμα βιβλιογραφία. Εδώ η επιτόπια έρευνα προς αναζήτηση μαρτυριών, ιδιαίτερα από πρόσφυγες της 1^{ης} γενιάς, υπήρξε πολύτιμη, αλλά και επείγουσα ανάγκη. Η επαφή μου και τριβή με το συγκεκριμένο χώρο, καθοριστικό στοιχείο για την πορεία της εργασίας, επικεντρώθηκε στην καταγραφή των προφορικών μαρτυριών της 1^{ης} γενιάς προσφύγων ή και της 2^{ης} γενιάς (σε περίπτωση κυρίως που δεν υπήρχε η 1^η), που ήταν ιδιαίτερα διαφωτιστικές σε ζητήματα καθημερινής πρακτικής (λ.χ της εγκατάστασης και της διανομής της γης). Πάρθηκαν 74 συνεντεύξεις, 41 από την 1^η γενιά, 28 από τη 2^η, 2 από την 3^η γενιά²¹ και 3 από γηγενείς²². Οι συνεντεύξεις αυτές ήταν ημικατευθυνόμενες και κυρίως έγιναν από το Νοέμβριο του 2000 έως τον Απρίλιο του 2001, ενώ υπήρξαν και συμπληρωματικές από το Νοέμβριο του 2001 έως τον Απρίλιο του 2002. Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε περιείχε ανοιχτές ερωτήσεις, και αφορούσε στην προσφυγιά, στην εγκατάσταση στη Χαλκιδική και στη διαδικασία της αποκατάστασης. Κατά τη διάρκεια επίσης της επιτόπιας έρευνας αναζήτησα υλικό από οικογενειακές συλλογές, όπως πιστοποιητικά, συμβόλαια, παραχωρητήρια, φωτογραφίες, αλλά και ιδιωτικά αρχεία όπως αυτό της εφημερίδας «Φωνή της Χαλκιδικής» που περιείχε άφθονο υλικό για προσφυγικά θέματα και μάλιστα σχετικά με τη λειτουργία και οργάνωση των οικισμών κατά τη δεκαετία του '30 και του '40 ή τα

²⁰ Οι περισσότεροι από τους οικισμούς αυτούς σήμερα ανήκουν στο νομό Θεσσαλονίκης και όχι στη βόρεια Χαλκιδική. Καθώς όμως έχουν συμπεριληφθεί στην έρευνά μου για τους λόγους που εξήγησα προηγουμένως, θα αποκαλούνται στο εξής οικισμοί της βόρειας Χαλκιδικής.

²¹ Επρόκειτο για άτομα που λόγω επαγγέλματος, ήταν γραμματείς σε δήμους, είχαν γνώσεις ειδικές σε σημαντικά για την έρευνα θέματα, όπως αυτό της διανομής κλήρων.

²² Οι συνεντεύξεις από γηγενείς (από τους οποίους ο ένας ήταν Σαρακατσάνος) έγιναν σε μικτούς οικισμούς της βόρειας Χαλκιδικής όπου υπήρχε ανάγκη για όσο το δυνατό περισσότερες μαρτυρίες και μάλιστα διασταυρωμένες.

αρχεία των δήμων και κοινοτήτων, όπως τα Δημοτολόγια και τα «Βιβλία Πράξεων».

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε όλους όσους με βοήθησαν στη διεξαγωγή της έρευνας, στη συγκρότηση και ολοκλήρωση της διατριβής μου. Πρώτα από όλους ευχαριστώ πολύ την εποπτεύουσα καθηγήτρια, κ. Άρτεμη Ξανθοπούλου-Κυριακού για την εμπιστοσύνη με την οποία με περιέβαλε, τη συμπαράσταση και τη θετική της συμβολή στην έρευνα, στη σύνθεση και στην παρουσίαση της εργασίας μου, καθώς και τις καθηγήτριες, κ. Αγγελική Σφήκα-Θεοδοσίου και κ. Χρυσούλα Χατζητάκη-Καψωμένου, μέλη της Τριμελούς Επιτροπής, για τις σημαντικές υποδείξεις τους.

Ευχαριστώ ακόμη τον κ. Χρίστο Γεροχρήστο, ο οποίος πρόθυμα έθεσε στη διάθεσή μου το αρχείο της εφημερίδας «Φωνή της Χαλκιδικής», που εξέδιδε ο αείμνηστος πατέρας του, Νικόλαος Γεροχρήστος, τους προϊσταμένους και υπαλλήλους των αρχείων Αθήνας και Θεσσαλονίκης, καθώς και των δημοσίων υπηρεσιών, των δήμων και κοινοτήτων Χαλκιδικής για το χρόνο, τις υπηρεσίες και τις γνώσεις τους, που μου πρόσφεραν. Πολλές επίσης ευχαριστίες οφείλω στους πληροφορητές μου, πρόσφυγες κυρίως 1^{ης} και 2^{ης} γενιάς, γιατί με τις πολύτιμες μαρτυρίες τους βοήθησαν σημαντικά στην επαλήθευση των γραπτών δεδομένων της μελέτης μου.

Τέλος, πολύ ευχαριστώ την οικογένειά μου για τη συμπαράταξή της στον αγώνα μου για την «αποκατάσταση» των προσφύγων της Χαλκιδικής, καθώς και τη βοήθεια, υλική και ηθική, που μου πρόσφερε από το ξεκίνημα μέχρι την ολοκλήρωση της διατριβής.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΟ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ

1. ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ

Κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα κύματα προσφύγων κατέκλυσαν την Ελλάδα και ιδιαίτερα τη Μακεδονία, ως άμεση απόρροια των εθνικιστικών ανταγωνισμών που εκδηλώθηκαν στην περιοχή των Βαλκανίων στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, αλλά και της προσπάθειας των Νεοτούρκων για «ομογενοποίηση» και αφομοίωση των διαφόρων εθνικών ομάδων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας²³. Προσφυγικές μετακινήσεις προκλήθηκαν επίσης και από τις κοινωνικο-πολιτικές ανακατατάξεις στη Ρωσία (Οκτωβριανή επανάσταση), και κυρίως από αυτή τη Μικρασιατική καταστροφή²⁴.

Πρόσφυγες άρχισαν να προσέρχονται στην Ελλάδα ήδη από την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα. Αυτοί προέρχονταν από την Ανατολική Ρωμυλία, την οποία οι Βούλγαροι πραξικοπηματικά από το 1885 είχαν προσαρτήσει στο κράτος τους, το Βουλγαρικό πριγκηπάτο²⁵. Ως εκ τούτου εξαπολύθηκαν διωγμοί (το 1903 και το 1906) σε βάρος των ελληνικών πληθυσμών της περιοχής²⁶, με αποτέλεσμα να καταλήξουν αυτοί ως πρόσφυγες στο ελληνικό κράτος. Από τα 50.000 άτομα δε που είχαν προσέλθει, τα 16.000 περίπου παρέμειναν μόνιμα²⁷.

²³ Μόνο για το διάστημα 1912-1914 890.000 άνθρωποι διαφόρων εθνικοτήτων είχαν διασχίσει τα σύνορα των Βαλκανικών κρατών. Βλ. Yannis G. Mourelou, «The 1914 persecutions and the first attempt at an exchange of minorities between Greece and Turkey», *Balkan Studies*, 26 (1985), σ. 389.

²⁴ «Το Προσφυγικόν ζήτημα εν Μακεδονία», *Πολιτική Επιθεώρησις*, 1 (1916), σ. 838-843, Α.Α. Πάλλης, *Στατιστική μελέτη περί των φυλετικών μεταναστεύσεων Μακεδονίας και Θράκης κατά την περίοδο 1912-1924*, Αθήνα, 1925, σ. 5-7 και 11-16, και Mourelou, «The 1914 persecutions», *Balkan Studies*, σ. 389-392.

²⁵ Βλ. Ξανθίππη Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη, *Η ελληνική εκπαίδευση στη Βουλγαρία (1800-1914)*, σ. 27-35.

²⁶ Βλ. Ελισάβετ Κοντογιώργη, «Πληθυσμιακές μεταβολές στην Ανατολική Θράκη (1911-1923). Ελληνικές κοινότητες των εκκλησιαστικών επαρχιών Γάνου-Χώρας και Μυριοφύτου-Περιστάσεως», *Όψεις του Μικρασιατικού Ζητήματος*, Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 57-85.

²⁷ Την 7η Απριλίου 1907, για την εγκατάσταση και αποκατάσταση των προαναφερθέντων κυρίως προσφύγων, καθώς και άλλων από τη Ρουμανία, συστάθηκε η α' εποικιστική υπηρεσία («Θεσσαλικόν Γεωργικόν Ταμείον»), εξαγοράστηκαν τα «Στεφανοβίκεια» κτήματα και δημιουργήθηκαν οι οικισμοί

Μεγάλο κύμα προσφύγων ενέσκηψε με τους Βαλκανικούς πολέμους. Τόσο κατά τη διάρκεια όσο και μετά το τέλος των πολέμων αυτών οι μεταβολές στα εθνικά σύνορα είχαν ως επακόλουθο τις μετακινήσεις πληθυσμών, οι οποίες έμελλε να αλλάξουν την εθνολογική σύνθεση των βαλκανικών κρατών²⁸. Την περίοδο 1912-1913 κατέφθασαν στην Ελλάδα πρόσφυγες, 5.000 άτομα, από περιοχές της Μακεδονίας που είχαν αποδοθεί στη Βουλγαρία με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (Στρώμνιτσα, Μελένικο, Νευροκόπι, Άνω Τζουμαγιά), καθώς και άλλα 5.000 άτομα επίσης από περιοχές που είχαν δοθεί στη Σερβία (Μοναστήρι, Γευγελή, Δοϊράνη), ενώ το ίδιο περίπου διάστημα έφθασαν και 5.000 περίπου Έλληνες Πόντιοι από τον Καύκασο²⁹. Αυτοί οι τελευταίοι κατάγονταν από την περιοχή του Καρς και κατά την περίοδο 1913 -1914 είχαν έλθει ως μετανάστες στη Μακεδονία από το Ρωσικό Καύκασο, όπου είχαν καταφύγει από το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου κυρίως. Εδώ αξίζει να αναφερθεί ότι παρά τις προσπάθειες που από το 1913 καταβάλλονταν για την εγκατάσταση των Ελλήνων του Καρς στη Μακεδονία η ολιγωρία της ελληνικής πολιτείας είχε ως αποτέλεσμα οι πιο πολλοί από αυτούς να έρθουν κατά την περίοδο 1919-1921 ως πρόσφυγες στην Ελλάδα³⁰.

Πολύ μεγαλύτερες ήταν οι προσφυγικές μετακινήσεις των ελληνικών πληθυσμών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας από το 1913 και μέχρι την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Επρόκειτο για την πρώτη φάση των διωγμών, που συνδέονταν άμεσα με την έξαρση του νεοτουρκικού εθνικισμού³¹ ως αντίδοτο στη νέα τάξη πραγμάτων που είχε δημιουργηθεί. Η κατάπτωση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων μαζί με τη συνεχιζόμενη απώλεια εδαφών επέβαλαν την ανάγκη «ομογενοποίησης» των Οθωμανών υπηκόων και την υιοθέτηση μέτρων συρρίκνωσης ή και εξαφάνισης των μειονοτήτων³².

Νέα Αγχίαλος, Νέα Ευξεινούπολη και Νέα Φιλιππούπολη. Βλ. Α.Α.Πάλλης, «Προσφυγικόν ζήτημα», *Ελλάς, Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 10^{ος}, σ. 667-673.

²⁸ Βλ. Mourelos «The 1914 persecutions», *Balkan Studies*, σ. 389.

²⁹ Βλ. Πάλλης, «Προσφυγικόν ζήτημα», *Ελλάς*, σ. 667-673, και *Στατιστική μελέτη*, σ. 5-23.

³⁰ Βλ. Artemi Xanthopoulou- Kyriakou, "The Migration of Pontic Greeks from the Russian Caucasus to Macedonia (1912-1914)", *Balkan Studies*, 37 (1996), σ. 273-288, και Ι.Φ.Καζταρίδης *Η «Έξοδος» των Ελλήνων του Καρς της Αρμενίας (1919-1921)*, σ. 32- 64.

³¹ Τα τρία συστατικά της κυρίαρχης ιδεολογίας των Νεοτούρκων, Οθωμανισμός, Ισλαμισμός, Εθνικισμός, δεν άφηναν χώρο ελεύθερο για τις εθνικές μειονότητες, πράγμα που είχε έρθει να επιβεβαιώσει το Συνέδριο της Επιτροπής «Ένωση και Πρόοδος» (Κωνσταντινούπολη, Σεπτέμβριος 1913). Βλ. Mourelos, «The 1914 persecutions», *Balkan Studies*, σ. 390.

³² Η επιβολή της ενότητας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με κάθε δυνατό μέσο ήταν ήδη, έστω και συγκαλυμμένα, το πρώτο και κύριο μέλημα του Κινήματος των Νεοτούρκων. Αυτοί (με επικεφαλής

Αρχικά, από τις περιοχές που είχαν καταληφθεί από τα Βαλκανικά κράτη εκδηλώθηκαν με την καθοδήγηση της νεοτουρκικής προπαγάνδας μεταναστεύσεις μουσουλμάνων προς την Οθωμανική αυτοκρατορία³³. Σχεδόν συγχρόνως με αφορμή το ζήτημα της κυριαρχίας των νησιών του Αιγαίου άρχισαν διώξεις³⁴ σε βάρος των Ελλήνων της Μ.Ασίας και της Ανατολικής Θράκης (που είχε από το 1913 αποδοθεί στην Τουρκία). Η ένταση στις ελληνο-τουρκικές σχέσεις από τις αρχές του 1913, μετά δηλαδή τη διακοπή, για το θέμα των νησιών, των εργασιών της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου (6 - 1- 1913)³⁵, καθώς και μετά τις Συνθήκες του Λονδίνου (17/30 -5- 1913) και της Αθήνας (1/14 - 11- 1913), ιδιαίτερα όμως μετά τη *Διακοίνωση των Μεγάλων Δυνάμεων*³⁶ επιδείνωσε τη θέση των ελληνικών πληθυσμών, αφού η Τουρκία με την τακτική των διώξεων, ως ένα τρόπο πίεσης προς την Ελλάδα, επεδίωκε επωφελή γι' αυτήν ρύθμιση του ζητήματος των νησιών.

Με τους διωγμούς των ελληνικών πληθυσμών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας εξυπηρετούνταν και η εγκατάσταση των μουσουλμάνων

τους Εμβέρ, Ταλαάτ και Τζεμάλ) αμέσως μόλις επικράτησαν, επιδόθηκαν, παρά τις επίσημες διακηρύξεις περί ισονομίας και ισοπολιτείας, σε έναν αγώνα ενδυνάμωσης του τουρκικού στοιχείου και αφομοίωσης των διαφόρων εθνοτήτων, όπως προκύπτει και από αυτές τις προγραμματικές δηλώσεις ενός από τους εκπροσώπους και θεωρητικούς του κινήματος, του Ναζήμ βέη. Ως εκ τούτου γεγονότα όπως ο ολέθριος ιταλοτουρκικός πόλεμος, οι καταστρεπτικοί Βαλκανικοί πόλεμοι, οι συνεχιζόμενες απώλειες εδαφών, που είχαν συρρικνώσει σημαντικά την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ήταν οι αφορμές να αποκαλυφθεί το πραγματικό πρόσωπο του νεοτουρκισμού. Βλ. Κοντογιώργη, «Πληθυσμιακές μεταβολές», *Όψεις του Μικρασιατικού ζητήματος*, σ. 57-85.

³³ Στην Ανατολική Θράκη, όπου είχαν εκδηλωθεί έντονες διεκδικήσεις και ανελέητοι βουλγαροτουρκικοί ανταγωνισμοί σε βάρος των Ελλήνων, είχαν συρρεύσει μουσουλμάνοι πρόσφυγες οι *μουατζιρηδες*. Αυτοί προέρχονταν από τη Μακεδονία (Κοζάνη, Δράμα, Σέρρες), αλλά και τη Βουλγαρία και τη Σερβία, μετά την αίσια υπέρ των συμμάχων λαών έκβαση των Βαλκανικών πολέμων. Μέχρι το 1914 είχαν μεταναστεύσει στην Οθωμανική αυτοκρατορία 413.912 άτομα, από τα οποία τα 132.500 είχαν εγκατασταθεί στο βίλαετι της Αδριανούπολης, ενώ το 1914 είχαν φύγει από την ελληνική Μακεδονία γύρω στους 100.000 με 115.000 μουσουλμάνοι Βλ. Πάλλης, *Στατιστική μείετη*, σ. 6.

³⁴ Με πιέσεις σε βάρος των Ελλήνων Οθωμανών υπηκόων το εκσυγχρονιστικό νεοτουρκικό καθεστώς επεδίωκε ευνοϊκές για την εδαφική ακεραιότητα της Τουρκίας αποφάσεις. Βλ. Κοντογιώργη, «Πληθυσμιακές μεταβολές», *Όψεις του Μικρασιατικού ζητήματος*, σ. 60.

³⁵ Η επιμονή της Τουρκίας για τα νησιά του Αιγαίου ήταν τόσο έντονη ώστε οι σχετικές συνομιλίες (της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου (17/30-5-1913) να οδηγηθούν σε ναυάγιο και ν' ανατεθεί η απόφαση για την τύχη τους στις Μεγάλες Δυνάμεις. Βλ. Μ. Χουλιαράκης, *Γεωγραφική, Διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, τόμος Β', Αθήνα, 1975, σ. 72.

³⁶ Ένα σφοδρό κλίμα τρόμου και διώξεων κατά των Ελλήνων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ξέσπασε μετά τη *Διακοίνωση των Μεγάλων Δυνάμεων* (31-1/ 3-2 - 1914) για την παραχώρηση των νησιών του Αιγαίου στην Ελλάδα. Η Τουρκία αρνήθηκε να αποδεχτεί την απόφαση αυτή και μπροστά στον κίνδυνο για περισσότερες απώλειες απάντησε με αντίποινα που σκοπό είχαν την αλλοίωση της εθνολογικής σύνθεσης της γειτονικής προς τα νησιά δυτικής Μικράς Ασίας, όπου, όπως και στην Ανατολική Θράκη, έσφυζε το ελληνικό στοιχείο. Βλ. Κοντογιώργη, «Πληθυσμιακές μεταβολές», *Όψεις του Μικρασιατικού ζητήματος*, σ. 57-85.

προσφύγων σ' αυτήν. Οι πρόσφυγες αυτοί ως επί το πλείστον κατευθύνονταν στις πλούσιες περιοχές της Ανατολικής Θράκης, μιας αμφισβητούμενης και διαφιλονικούμενης περιοχής, αλλά ιδιαίτερα σημαντικής για την προστασία της Κωνσταντινούπολης³⁷. Από τον Ιούλιο του 1913, που η Ανατολική Θράκη είχε περιέλθει στο Οθωμανικό κράτος, επεδιώκετο μέσω των εκεί προσφυγικών εγκαταστάσεων η διαφοροποίηση των εθνολογικών της χαρακτηριστικών. Εναντίον των ελληνικών πληθυσμών ασκούνταν κάθε είδους πιέσεις, ώστε να αναγκασθούν να εγκαταλείψουν τις πατρογονικές τους εστίες³⁸ και να φύγουν προς την Ελλάδα.

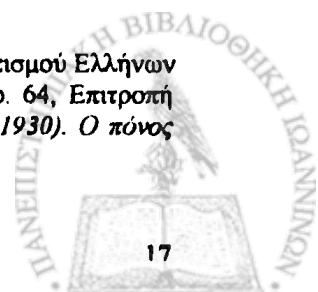
Οι διώξεις στις περιοχές της δυτικής Μικράς Ασίας είχαν και έναν άλλο λόγο, την προετοιμασία από τους Γερμανούς της εισόδου της Τουρκίας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Οι Έλληνες (όπως και οι Αρμένιοι) είχαν στα χέρια τους το εμπόριο και τη βιομηχανία, κατοικούσαν στα παράλια της Μικράς Ασίας, του Πόντου και της Ανατολικής Θράκης, νευραλικά σημεία για την οικονομική γερμανική διείσδυση και τις πολεμικές επιχειρήσεις που επρόκειτο να επακολουθήσουν, και αποτελούσαν εμπόδιο στα μελλοντικά τους σχέδια. Ως εκ τούτου οι Νεότουρκοι με αδικοπραγίες και βιαιότητες κάτω από την καθοδήγηση των Γερμανών³⁹ προσπαθούσαν να ξεριζώσουν τους ελληνικούς πληθυσμούς από τις περιοχές της Μ.Ασίας και της Αν. Θράκης. Εφάρμοζαν εναντίον τους κοινωνικό και οικονομικό αποκλεισμό⁴⁰ σε οικονομικά κέντρα της Οθωμανικής

³⁷ Η εγκατάσταση των Μουσουλμάνων προσφύγων στην Ανατολική Θράκη, είχε ως επακόλουθο την εκδίωξη των ελληνικών πληθυσμών που κατοικούσαν εκεί, με σκοπό να μεταβληθεί σιγά-σιγά η περιοχή σε καθαρή μουσουλμανική επαρχία, διασφαλίζοντας καλύτερα την Κωνσταντινούπολη. Βλ. Mourgelos, «The 1914 persecutions», *Balkan Studies*, σ. 391, 392.

³⁸ Με παρεμπόδιση των οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, επιτάξεις, κατασχέσεις περιουσιών, καταναγκαστικές φορολογίες, λεηλασίες, φυλακίσεις, ατιμώσεις, αγγαρείες, δολοφονίες, αλλά και στρατολόγηση ανδρών εξωθούσαν τους Έλληνες να φύγουν προς την Ελλάδα. Βλ. Κοντογιώργη, «Πληθυσμιακές μεταβολές», *Όψεις του Μικρασιατικού ζητήματος*, σ. 61, 62.

³⁹ Στην προσπάθειά τους οι Νεότουρκοι να περιφρουρήσουν την εθνική ενότητα και να περισώσουν ό,τι ήταν δυνατό κάλεσαν Γερμανούς αξιωματικούς, στους οποίους ανέθεσαν την αναδιοργάνωση του στρατού. Η Γερμανία βρήκε τότε την ευκαιρία που ζητούσε. Απέστειλε μια ομάδα στρατιωτικών με επικεφαλής το στρατηγό Liman von Santers. Αυτός έφτασε στην Κωνσταντινούπολη, στο τέλος του 1913, διορίστηκε διοικητής του Α΄ Σώματος Στρατού και άρχισε να οργανώνει το στρατό, προετοιμάζοντας συγχρόνως το έδαφος για τη συμμετοχή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στον επικείμενο πόλεμο (τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο) που εξερράγη τον επόμενο χρόνο. Συγχρόνως δε εκμεταλλευόμενη τους φόβους των Τούρκων για την απώλεια εδαφών καθώς και το μίσος τους προς τους Έλληνες, εξωθούσαν τους πρώτους στη χρήση βίας με απώτερο σκοπό τη μείωση ή και την εξόντωση των ελληνικών πληθυσμών. Βλ. Henry Morgenthau, *Η αποστολή μου στην Αθήνα*, Αθήνα, 1994, σ. 34-62.

⁴⁰ Στην περίπτωση αυτή εντάσσονται οι οργανωμένες προσπάθειες οικονομικού αποκλεισμού Ελλήνων εμπόρων της Κων/πολης που κατευθύνονταν από Ντονμέδες. Βλ. I.A.M., Γ.Δ.Μ., φ. 64, Επιτροπή εγκαταστάσεως προσφύγων, πρβλ. και Στάθης Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930). Ο πόνος και η δόξα*, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 101-104.

αυτοκρατορίας και σε περιοχές στρατηγικής σημασίας, και δημιουργούσαν ένα καθεστώς βίας και τρομοκρατίας. Εξόντωναν και αφάνιζαν τον ανδρικό πληθυσμό στα τάγματα εργασίας, εκκένωναν ολόκληρα ελληνικά χωριά και οδηγούσαν τους κατοίκους τους στην προσφυγιά μέσα από ατέλειωτες και εξαντλητικές μέχρι θανάτου πορείες⁴¹. Παρά τα επανειλημμένα διαβήματα της ελληνικής κυβέρνησης προς τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Τουρκία, αλλά και τις ενέργειες του Πατριαρχείου⁴², δεν κατέστη δυνατή η καταστολή των διώξεων ούτε η αναχαίτιση του μεταναστευτικού ρεύματος προς την Ελλάδα, όπου, και συγκεκριμένα προς τη Μακεδονία, κατέφθασαν τελικά γύρω στους 100.000 πρόσφυγες, 80.000 Θράκες και 20.000 Μικρασιάτες⁴³.

Κατά το διάστημα 1913-1914 επίσης προσήλθαν ως πρόσφυγες στη Μακεδονία 40.000 άτομα από τη Δυτική Θράκη και συγκεκριμένα τις περιοχές Ξάνθης, Κομοτηνής, Σουφλίου, Διδυμοτείχου, Δεδέαγατς (Αλεξανδρούπολης)⁴⁴, που με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (10 Αυγούστου 1913) είχε περιέλθει στη Βουλγαρία, καθώς και 1.200 άτομα από την Βουλγαροκρατούμενη περιοχή της Αγαθούπολης⁴⁵. Για την περίοδο μόνο 1913-1914 οι πρόσφυγες που λάμβαναν περίθαλψη από το ελληνικό κράτος ανέρχονταν στους 117.548, χωρίς να προστεθούν σε αυτούς οι εύποροι αστοί (20.000 έως 30.000) που ζούσαν με δικά τους έξοδα στη Θεσσαλονίκη. Από τους πρόσφυγες αυτούς οι 80.176 προέρχονταν από Τουρκία, οι 34.112 προέρχονταν από Βουλγαρία και οι 3.260 ήταν Έλληνες μετανάστες από τον Καύκασο⁴⁶.

⁴¹ Βλ. Κοντογιώργη, «Πληθυσμιακές μεταβολές», *Όψεις του Μικρασιατικού ζητήματος*, σ. 61, 62, 63.

⁴² Τόσο σφοδροί και ανελέητοι ήταν οι διωγμοί που είχαν εξαπολυθεί, ώστε την 25 Μαΐου /7 Ιουνίου 1914 το Οικουμενικό Πατριαρχείο, επί Γερμανού του Ε', αποφάσισε γενικό πένθος, κηρύσσοντας την Εκκλησία εν διωγμώ. Σε ένδειξη διαμαρτυρίας έκλεισαν για 22 ημέρες τα σχολεία και έπαυσαν να λειτουργούν οι εκκλησίες. Βλ. Αθ. Πρωτονοτάριος, *Το Προσφυγικόν Πρόβλημα από ιστορικής, νομικής και κρατικής απόψεως*, Αθήναι, 1929, σ. 9, 10, και Mourelos, «The 1914 persecutions», *Balkan Studies*, σ. 395.

⁴³ Βλ. Πάλλης, *Στατιστική μελέτη*, σ. 5-16.

⁴⁴ Το διάστημα 1913-1914 είχε γίνει διωγμός των Ελλήνων της Δυτικής Θράκης από τους Βουλγάρους, στους οποίους είχε αποδοθεί η περιοχή με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, 10 Αυγούστου 1913. Βλ. Πάλλης, *Στατιστική μελέτη*, σ. 6, και Πάλλης, «Το προσφυγικόν ζήτημα», *Ελλάς*, σ. 668.

⁴⁵ Σε έκθεση της Υγειονομικής Υπηρεσίας προς τη Γ.Δ.Μ. αναφέρεται η άφιξη σε άθλια κατάσταση 1.200 προσφύγων από την περιοχή της Αγαθούπολης (Ανατολική Ρωμυλία). Αυτοί είχαν αρχικά μεταφερθεί με το πλοίο "Bulgaria" στην Κωνσταντινούπολη (πληρώνοντας 6 με 10 λίρες το άτομο) και από εκεί με το «Περσέπολις» στη Θεσσαλονίκη. Βλ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 64, Επιτροπή εγκαταστάσεως προσφύγων, και Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα*, σ. 105.

⁴⁶ «Το προσφυγικόν ζήτημα εν Μακεδονία», *Πολιτική Επιθεώρησης*, σ. 838-843.

Οι Έλληνες από τον Καύκασο που είχαν εγκατασταθεί στη Μακεδονία ανέρχονταν μέχρι το καλοκαίρι του 1914 σε 3.757 άτομα αναφέρει η Άρτεμη Ξανθοπούλου-Κυριακού Βλ. Artemi Xanthopoulou-Kyriakou, «The Migration of Pontic Greeks», *Balkan Studies*, σ. 280.

Με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και καθ' όλη τη διάρκεια του στην ευπαθή περιοχή της παραλιακής Μικράς Ασίας (περιοχή Προποντίδας, βιλαέτι Σμύρνης)⁴⁷, αλλά και της Αν. Θράκης η κατάσταση είχε γίνει πολύ δύσκολη για τους Έλληνες. Επρόκειτο για τη δεύτερη φάση (1914-1918) των διωγμών και των εκτοπισμών προς τα ενδότερα της Μ.Ασίας (σε περιοχές όπως η Προύσα, η Σεβάστεια, το Ικόνιο, η Αργυρούπολη, το Ντιαρμπεκίρ⁴⁸) είτε εξαιτίας της παρουσίας του συμμαχικού στόλου στα Στενά⁴⁹ είτε εξαιτίας των πολεμικών επιχειρήσεων. Το αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η προσέλευση 130.000 προσφύγων περίπου στη Μακεδονία⁵⁰. Σ' αυτόν τον κατά προσέγγιση συνολικό αριθμό των προσφύγων αναφέρονται 36.000 πρόσφυγες από τη Βουλγαρία, 70.000 από την Τουρκική Θράκη και 20.000 από τη Μ.Ασία, ενώ συνυπολογίζονται και 4.000 πρόσφυγες από το Ρωσικό Καύκασο⁵¹.

Ωστόσο ο συνολικός αριθμός των προσφύγων που μεταξύ των ετών 1913 και 1918 κατέφυγαν στη Μακεδονία, σε έγγραφο του Γενικού Διοικητή Μακεδονίας, παρουσιάζεται ελαφρά μειωμένος από τον προηγούμενο κατά 8.500 άτομα. Οι πρόσφυγες αυτοί ανέρχονταν σε 121.475 άτομα και η συντριπτική πλειοψηφία τους προερχόταν από την Τουρκική Θράκη (62.462 άτομα), οι δε υπόλοιποι ήταν πρόσφυγες από τη Βουλγαρική Θράκη (35.951) και τη Μ.Ασία (23.062 άτομα)⁵².

Την ίδια περίοδο (από το 1913 μέχρι το 1919) πραγματοποιήθηκαν προσφυγικές μετακινήσεις και από τη Βόρεια Ήπειρο. Μετά τη δημιουργία του αλβανικού κράτους, την 29^η Ιουλίου 1913, και την αποχώρηση των ελληνικών δυνάμεων από την περιοχή, ξέσπασαν ταραχές, οι οποίες συνεχίστηκαν μέχρι την κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, οπότε και κορυφώθηκαν οι πιέσεις σε βάρος των Ελλήνων της Βόρειας Ηπείρου, με αποτέλεσμα την έλευση προσφύγων

⁴⁷ Το 1914, αναφέρει μεταξύ άλλων ο Douglas Dakin, οι Τούρκοι μετέφεραν Έλληνες από το βιλαέτι Σμύρνης στις αφιλόξενες περιοχές της Ανατολίας. Βλ Douglas Dakin, *The unification of Greece 1770-1923*, Αθήνα, 1982, και Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ. φ.65, Υπόμνημα της Υπατης Αρμοστείας της Ελλάδος, 3/16 Μαΐου 1919, καθώς και «Εγκύκλιος του Υπουργείου Περιθάλψεως περί παλιννοστήσεως εις Μικράν Ασίαν», 21-10-1919.

⁴⁸ Βλ. Α.Α.Πάλλης, «Αναδρομή στο Προσφυγικό Ζήτημα», *Μακεδονικά Χρονικά*, 11(1964), σ. 22-36.

⁴⁹ Κάτοικοι της περιοχής των Γανοχώρων της Αν. Θράκης βλέποντας την παρουσία συμμαχικού στόλου στα Στενά προσπάθησαν να αυτονομηθούν, με αποτέλεσμα τον εκτοπισμό τους προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας στα τμήματα Ισμήδ, Βιλετζήκ και Αχζάρ. Βλ. Κοντογώργη, «Πληθυσμιακές μεταβολές», *Όψεις του Μικρασιατικού ζητήματος*, σ. 64.

⁵⁰ Βλ. Πάλλης, *Στατιστική μελέτη*, σ. 6.

⁵¹ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 65, Υπόμνημα της Υπατης Αρμοστείας της Ελλάδος, 3/16 Μαΐου 1919.

⁵² Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 102, Έγγραφο του Γενικού Διοικητή Μακεδονίας, 3 Μαΐου 1918.

Βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα, την άνοιξη του 1914⁵³. Από τους πρόσφυγες αυτούς βρέθηκαν εγκατεστημένοι στη Μακεδονία κατά το 1918 περί τα 3.000 άτομα⁵⁴.

Η προσέλευση των προσφύγων στη Μακεδονία συνεχίστηκε και κατά την περίοδο 1919 –1921. Νέοι πρόσφυγες κατέφθασαν από τον Καύκασο και τη Ρωσία. Επρόκειτο για 1572 Έλληνες από τη Νότια Ρωσία και 52.878 Έλληνες από τον Καύκασο, οι οποίοι προέρχονταν από τις περιοχές Καρς και Αρδαχάν, όπου είχαν καταφύγει⁵⁵. Το 1919 επίσης έφθασαν στη Θεσσαλονίκη 1.000 περίπου Ρώσοι «πρόσφυγες»⁵⁶.

Τελικά ο συνολικός αριθμός των προσφύγων που δέχτηκε η Μακεδονία από το 1912 έως το 1919 (ή 1921)⁵⁷ ήταν γύρω στα 210.000 άτομα⁵⁸, η κατανομή των οποίων στα διάφορα προσφυγικά ρεύματα φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί :

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟ 1912 ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1919⁵⁹

Περίοδοι	Τόπος προέλευσης	Αριθμός ατόμων
1912-1913	Βουλγαρική Μακεδονία	5.000
1913	Σερβική Μακεδονία	5.000
	Καύκασος	5.000
	Βουλγαρική (Δυτική) Θράκη	40.000
	Τουρκική Θράκη	80.000
	Μικρά Ασία	20.000
1914-1919	Καύκασος	53.000

⁵³ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.62, 1913-1914, υποφάκελος Α', Έγγραφο του Γενικού Διοικητή Μακεδονίας, 1914.

⁵⁴ Βλ. Πάλλης, *Στατιστική μελέτη*, σ.15.

⁵⁵ Πολλές ήταν οι περιπέτειες και οι ταλαιπωρίες που υπέστησαν οι Έλληνες του Καρς και Αρδαχάν μέχρι να αναχωρήσουν για την Ελλάδα. Πιο τυχεροί από αυτούς αποδείχτηκαν οι 20.000 που κατέφυγαν αμέσως μετά τα γεγονότα (Οκτωβριανή επανάσταση και προσάρτηση των περιοχών στην Τουρκία) στο Βατούμ της Γεωργίας, από όπου έφυγαν για την Ελλάδα το χρονικό διάστημα 1919-1921, ενώ οι κάτοικοι των χωριών Πέπερεκ και Τοροσκόφ, που θέλησαν να παραμείνουν στις εστίες τους υπέστησαν τις άγριες επιθέσεις Τούρκων ατάκτων. Βλ. Χανθοπούλου-Κυριακού, «The Migration of Pontic Greeks», *Balkan Studies*, σ. 278-281, και Καζταριδής, Η «Έξοδος», σ. 47-83.

⁵⁶ Συγκεκριμένα μετά την ήττα του στρατηγού Βράγγελ στην Οδησό 1.200 Ρώσοι, ένα μέρος του στρατού και πολίτες, μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στη Θεσσαλονίκη, όπου και εγκαταστάθηκαν. Βλ. Πάλλης, *Στατιστική μελέτη*, σ. 7.

⁵⁷ Βλ. υποσημ. 57, καθώς και Καζταριδής, Η «Έξοδος», σ.47-83, Χανθοπούλου-Κυριακού, «The Migration», *Balkan Studies*, σ. 278-281, και Πάλλης, *Στατιστική μελέτη*, σ. 7.

⁵⁸ Βλ. Πάλλης, *Στατιστική μελέτη*, σ. 5-16.

⁵⁹ Ο πίνακας βασίζεται σε στοιχεία που αντλήθηκαν από: Πάλλης, *Στατιστική μελέτη*, σ. 5-16.

	Νότια Ρωσία	2.000
	Ρώσοι	1.000
	Βόρεια Ήπειρος	3.000
Σύνολο		214.000

Μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και τις νέες ρυθμίσεις συνόρων που ακολούθησαν, οι μετακινήσεις των πληθυσμών συνεχίστηκαν. Το 1918 επέστρεψαν οι επιζήσαντες από τους Έλληνες της Ανατολικής Μακεδονίας που είχαν εκτοπισθεί το 1916 στη Βουλγαρία, όταν οι Βούλγαροι κατέλαβαν το Ρούπελ και έφθασαν μέχρι την Καβάλα. Από τους 36.000 «ομήρους» επέστρεψαν οι 17.000⁶⁰. Επίσης από το 1919 μέχρι το 1924 διεξαγόταν ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία «η εθελούσια μετανάστευση των εν Ελλάδι και Βουλγαρία μειονοτήτων» σύμφωνα με τη συνθήκη του Neuilly (Νειγύ) το 1919. Το διάστημα αυτό 27.000 Βουλγαρίζοντες εγκατέλειψαν την Ελλάδα, ενώ είχαν καταφθάσει γύρω στους 30.000 Έλληνες από την Ανατολική Ρωμυλία.⁶¹

Ύστερα από τις μετακινήσεις που προαναφέρθηκαν και την παλιννόστηση των προσφύγων που επακολούθησε μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου παρατηρήθηκε μια μικρή ύφεση στο προσφυγικό ρεύμα. Όμως λίγα χρόνια αργότερα, το 1922, ξέσπασε το μεγαλύτερο κύμα προσφύγων, το οποίο άρχισε με τη Μικρασιατική καταστροφή και ολοκληρώθηκε με την ανταλλαγή των πληθυσμών και τη Σύμβαση της Λωζάννης. Όλο αυτό το διάστημα παρατηρήθηκαν μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών είτε εξαιτίας των διώξεων που είχαν υποστεί οι Έλληνες της Μικράς Ασίας είτε εξαιτίας της Ανταλλαγής.

Η πρώτη μεγάλη κοσμοσυρροή του 1922 αποτελούνταν από πρόσφυγες της Δυτικής Μικράς Ασίας, του Πόντου και της θάλασσας του Μαρμαρά, οι οποίοι κατέφυγαν στην Ελλάδα κακώς προκειμένου να σώσουν τη ζωή τους ευθύς μετά την κατάρρευση του Μικρασιατικού μετώπου και την αποχώρηση του ελληνικού στρατού. Στη συνέχεια, με την Ανακωχή των Μουδανιών (29 Σεπτεμβρίου 1922), με την οποία τερματίζονταν οι εχθροπραξίες, αναχώρησαν για την Ελλάδα μέσα σε ένα μήνα, μέσω Αδριανούπολης-Καραγάτς

⁶⁰ Για την επανεγκατάσταση των προσφύγων αυτών καθώς και την ανοικοδόμηση των καταστραφέντων χωριών της περιοχής Παγγαίου και Σερρών είχε συσταθεί ειδική υπηρεσία, η «Υπηρεσία ανοικοδομήσεως Ανατολικής Μακεδονίας» και δαπανήθηκαν 16.000.000 δραχμές (χρυσές). Επιπλέον για την αποζημίωση των παθόντων από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο κατοίκων της Ανατολικής Μακεδονίας εκδόθηκαν το 1929 και το 1931 δύο δάνεια 700.000.000 δραχμών και 100.000.000 δραχμών αντίστοιχα, με τόκο 6% και για τα δύο. Βλ. Πάλλης, «Προσφυγικόν ζήτημα», Ελλάς, σ. 668.

⁶¹ Βλ. Πάλλης, «Προσφυγικόν ζήτημα», Ελλάς, σ. 667-673.

(Ορεστιάδα), και οι κάτοικοι της Ανατολικής Θράκης⁶², ενώ λίγους μήνες μετά την Ανακωχή των Μουδανιών ακολούθησε, μέσω Κωνσταντινούπολης, η προσέλευση στην Ελλάδα των Ελλήνων του Πόντου⁶³. Και τελευταίοι, ως ανταλλαγέντες, μετά την εφαρμογή της Σύμβασης της Λωζάννης έφθασαν στην Ελλάδα οι πρόσφυγες από τα ενδότερα της Μικράς Ασίας (Καππαδοκία, Σεβάστεια, Κιλικία).

Από τους πρόσφυγες της Μικρασιατικής καταστροφής και αυτούς που κατέφυγαν στην Ελλάδα μετά την Ανακωχή των Μουδανιών και μέχρι την 1^η Νοεμβρίου 1924 κατέληξαν στη Μακεδονία γύρω στους 700.000 πρόσφυγες. Από τους ανταλλαγέντες Έλληνες εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία μέχρι το Δεκέμβριο του 1924 (οπότε και ολοκληρώθηκε η Ανταλλαγή) περίπου 150.000 πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, την Ανατολική Θράκη με την περιοχή της Τσατάλτζας, την Κωνσταντινούπολη και τα περίχωρά της⁶⁴. Αυτοί κατανέμονται ως εξής:

ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΝΤΕΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1924 ⁶⁵

Περιοχές προέλευσης	Αριθμός προσφύγων
Μικρά Ασία	94.000
Ανατολική Θράκη (με Τσατάλτζα)	18.000
Κωνσταντινούπολη (με περίχωρα)	38.000
Σύνολο	150.000

Συμπερασματικά οι πρόσφυγες που μετακινήθηκαν προς τη Μακεδονία από το 1912 μέχρι το Δεκέμβρη του 1924 κατανέμονται σε δύο περιόδους: 1912-1920 και 1922-1924. Βέβαια το άθροισμα των δύο αυτών περιόδων, 214.000 άτομα κατά την πρώτη περίοδο και 850.000 κατά τη δεύτερη περίοδο⁶⁶, δε δείχνει τον πραγματικό αριθμό

⁶² Πάλλης, «Αναδρομή στο Προσφυγικό», *Μακεδονικά Χρονικά*, σ.26,27.

⁶³ Οι Έλληνες του Πόντου μετά την κατάρρευση του Μικρασιατικού μετώπου, αποκομμένοι καθώς ήταν από κάθε επικοινωνία με την Κωνσταντινούπολη, όπου ήταν οι Συμμαχικές αρχές, ζούσαν κάτω από τον τρόμο των «τσετών» του Οσμάν Αγά. Όσοι μπορούσαν, για να γλιτώσουν, κατέφευγαν στα παράλια, Τραπεζούντα, Σαμψούντα, Κερασούντα. Από εκεί χάρη στη συμφωνία που είχε γίνει μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας με τη μεσολάβηση των Συμμαχικών αρχών της Κωνσταντινούπολης μεταφέρονταν στην Κωνσταντινούπολη, όπου είχε σταλεί εκπρόσωπος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, για να αναλάβει την περίθαλψή τους και τη ναύλωση πλοίων που θα τους μετέφεραν στην Ελλάδα. Εν αναμονή της αναχωρήσεώς τους διέμεναν αρχικά στα ελληνικά σχολεία και αργότερα στο στρατόπεδο Σελιμιέ στο Σκούταρι (στην ασιατική ακτή) ή στον καταυλισμό του Αγίου Στεφάνου, όπου, περιμένοντας να αναχωρήσουν για την Ελλάδα πολλοί πρόσφυγες αποκαμωμένοι από τις ταλαιπωρίες, τις ανθυγιεινές συνθήκες και τις επιδημίες πέθαναν. Βλ. Πάλλης, «Προσφυγικόν ζήτημα», *Μακεδονικά Χρονικά*, σ 28, 29, και Κ.Φωτιάδης, «Η Γενοκτονία του Ποντιακού Ελληνισμού μέσα από τουρκικές πηγές», *Όψεις του Μικρασιατικού Ζητήματος*, Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 93-98.

⁶⁴ Πάλλης, *Στατιστική μελέτη*, σ. 5-13.

⁶⁵ Ο πίνακας βασίζεται σε στοιχεία που αντλήθηκαν από: Πάλλης, *Στατιστική μελέτη*, σ. 8.

⁶⁶ Πάλλης, *Στατιστική μελέτη*, σ. 5-13.

προσφύγων που δέχτηκε η Μακεδονία, διότι σε αυτό περιλαμβάνονται δύο φορές αρκετοί από τους πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης και ένα μέρος από εκείνους της Μικράς Ασίας.

2. Η ΔΙΕΥΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥ ΡΕΥΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (1913-1919)

Την περίθαλψη και εγκατάσταση των προσφύγων της περιόδου 1913-1919 είχε αρχικά αναλάβει το Γραφείο Εργασίας της Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας⁶⁷. Καθώς τα προσφυγικά κύματα πλήθαιναν, αυξάνονταν μαζί και τα σχετικά προβλήματα, οπότε τον Απρίλιο του 1914 συστάθηκε στη Θεσσαλονίκη η επταμελής «Κεντρική Επιτροπή προς περίθαλψιν και εγκατάστασιν των εν Μακεδονία εποίκων ομογενών»⁶⁸. Η Επιτροπή μετά το διορισμό του αναγκαίου προσωπικού προχώρησε στη σύσταση υποεπιτροπών σε χωριά και πόλεις της Μακεδονίας. Στις υποεπιτροπές, οι οποίες χωρίζονταν σε διαχειριστικές και τεχνικές, συμμετείχαν έκτακτοι υπάλληλοι καθώς και υπάλληλοι του δημοσίου (στις διαχειριστικές κυρίως), διορισμένοι ή αποσπασμένοι από άλλες υπηρεσίες, προκειμένου να καλυφθούν οι ολοένα αυξανόμενες ανάγκες⁶⁹.

Η «Κεντρική Επιτροπή» με τους κατά τόπους υπεύθυνους, φρόντιζε να προωθηθούν οι πρόσφυγες εκεί, όπου υπήρχαν δυνατότητες για μόνιμη εγκατάσταση και αποκατάσταση. Προηγουμένως αυτοί χωρίζονταν σε ομάδες ανάλογα με την καταγωγή (Θρακιώτες, Μικρασιάτες και Καυκάσιοι), την επαγγελματική τους ικανότητα και κατάρτιση. Στη συνέχεια κατευθύνονταν σε περιοχές που παρουσίαζαν τα ίδια γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά με τους τόπους προέλευσής τους και προσέφεραν τις ίδιες ευκαιρίες εργασίας. Στις περιοχές αυτές υπήρχαν οικισμοί που ο πληθυσμός τους είχε μειωθεί εξαιτίας της αποχώρησης των μουσουλμάνων κατοίκων ή των Βουλγάρων⁷⁰ και βρισκόνταν στο

⁶⁷ Η άφιξη των προσφύγων γινόταν στη Θεσσαλονίκη, στην Καβάλα (ατμοπλοϊκώς) και στο Όξυλαρ στην περιοχή Νέστου (σιδηροδρομικώς). Βλ. «Το προσφυγικόν ζήτημα εν Μακεδονία», *Πολιτική Επιθεώρησης*, σ. 838-843.

⁶⁸ Την Επιτροπή αυτή αποτελούσαν ο Μιλτιάδης Νεγρεπόντης, ως Πρόεδρος, ο Νομάρχης και ο Εισαγγελέας Εφετών Θεσσαλονίκης, ο νομικός Σύμβουλος παρά τη Γενική Διοικήσει Μακεδονίας και οι Διευθυντές των υποκαταστημάτων της Εθνικής, της Τραπέζης των Αθηνών και της Τραπέζης της Ανατολής που έδρευαν στη Θεσσαλονίκη. Η υπηρεσία αυτή υπαγόταν σε δύο Υπουργεία: Στο Υπουργείο Εσωτερικών για θέματα σχετικά με την Περίθαλψη και στο Υπουργείο Οικονομικών (Διεύθυνση Δημοσίων Κτημάτων) για θέματα σχετικά με την Εγκατάσταση. Βλ. Πάλλης, «Το προσφυγικόν ζήτημα», *Ελλάς*, σ. 667-673, και Πάλλης, «Αναδρομή στο Προσφυγικό Ζήτημα», *Μακεδονικά Χρονικά*, σ. 24.

⁶⁹ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ.,φ. 64, «Βασιλικόν διάταγμα», 5 Ιουνίου 1914.

⁷⁰ Η εγκατάσταση των προσφύγων (την οποία ρύθμιζε ο νόμος 350, που είχε τεθεί σε ισχύ στο τέλος του 1914) γινόταν σε δημόσια κτήματα ή στα κτήματα τα οποία άφηναν όσοι από τους μουσουλμάνους της Μακεδονίας έφευγαν. Σύμφωνα με το νόμο 262 της 10^{ης} Μαΐου 1914 δινόταν προθεσμία ενός έτους σε εκείνους που εγκατέλειπαν τα κτήματά τους, για να προσκομίσουν τίτλους διεκδικήσεως, ειδάλλως αυτά περιέρχονταν στο δημόσιο. Η προθεσμία αυτή παρατάθηκε από την

εσωτερικό της Μακεδονίας⁷¹ ή ήταν παραμεθόριοι με αρκετά υψηλό ποσοστό σλαβόφωνων και τη βουλγάρικη προπαγάνδα να συνεχίζει το έργο της⁷². Η εγκατάσταση προσφύγων εδώ στόχευε στη δημογραφική και εθνική τόνωση, ενώ το μέτρο είχε θετικές επιπτώσεις και στην οικονομία, καθώς με την καλλιέργεια της γης, η οποία σε άλλη περίπτωση θα έμενε ακαλλιέργητη, το ίδιο το κράτος εξασφάλιζε την αγροτική παραγωγή μαζί με τους ανάλογους φόρους⁷³.

Για την περίθαλψη τους οι πρόσφυγες λάμβαναν μέσω των υποεπιτροπών χρηματικό βοήθημα 20-30 λεπτών ημερησίως κατά άτομο. Αυτό διακοπτόταν, όταν ο πρόσφυγας είχε ήδη εγκατασταθεί και είχε εφοδιαστεί με τα απαραίτητα εργαλεία και ζώα ή είχε βρει εργασία και μπορούσε να αυτοσυντηρηθεί. Για το σκοπό αυτό διανεμήθηκαν στους αγρότες «1200 αροτριόντα ζώα, 300 βοειδή, βενζινάροτρα αλλά και η αναγκαία ξυλεία για την κατασκευή 2000 οικίσκων» με προκήρυξη μειοδοτικού διαγωνισμού⁷⁴. Επιπλέον για τη στέγαση των προσφύγων επισκευάστηκαν και όσες διαθέσιμες κατοικίες υπήρχαν⁷⁵. Για αυτά τα τελευταία φρόντιζαν οι τεχνικές υποεπιτροπές, ενώ οι σχετικές δαπάνες εγκρίνονταν από την Κεντρική Επιτροπή, προσωρινά ελέγχονταν από το Λογιστήριο της Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας και αργότερα από το Υπουργείο Οικονομικών⁷⁶. Το έργο της Κεντρικής Επιτροπής

κυβέρνηση Ζαΐμη μέχρι την 30η Απριλίου 1916 και τελικά περιήλθαν στο ελληνικό δημόσιο 46 τσιφλίκια και 133 κεφαλοχώρια, στα οποία προωθήθηκαν οι πρόσφυγες. Βλ. «Το προσφυγικό ζήτημα εν Μακεδονία», *Πολιτική Επιθεώρησης*, σ. 838-843.

⁷¹ Οι εγκαταστάσεις των προσφύγων σε κτήματα μουσουλμάνων γίνονταν με μεγάλη προσοχή και μόνο εάν οι ιδιοκτήτες τους είχαν φύγει, διότι νέες μετακινήσεις των μουσουλμάνων της Μακεδονίας προς την Οθωμανική επικράτεια θα σήμαιναν τον εκτοπισμό του ελληνισμού της Θράκης και Μ.Ασίας. Όσο για τα καταγγελλόμενα έκτροπα σε βάρος των μουσουλμάνων κατοίκων της Μακεδονίας αυτά ήταν μεμονωμένα και όχι άνωθεν κατευθυνόμενα, όπως είχε ομολογήσει ο ίδιος ο Τούρκος πρέσβης στην Αθήνα και απλοί μουσουλμάνοι πρόσφυγες. Βλ. Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα* σ. 113.

Με μεγάλη εξάλλου προσοχή γινόταν και η εγκατάσταση των Καυκασίων προσφύγων στη Μακεδονία. Ανάμεσα στις οδηγίες που δίνονταν στους αρμόδιους ήταν και η φροντίδα για άμεση μετεγκατάσταση των προσφύγων σε περίπτωση παλιννόστησης των μουσουλμάνων στους οποίους ανήκαν τα ακίνητα. Βλ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.65, Τηλεγράφημα προς τη Διεύθυνση Επικουρισμού, 30-9-1920.

⁷² Βλ. Κοντογιώργη, «Πληθυσμιακές μεταβολές», *Όψεις του Μικρασιατικού Ζητήματος*, σ. 64, 65.

⁷³ Πάλλης *Στατιστική μελέτη*, σ. 9-16.

⁷⁴ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 64, «16^η Συνεδρίασις της Επιτροπής», 12 Ιουνίου 1914.

⁷⁵ Για την αντιμετώπιση του οξύτατου προβλήματος στέγασης στη Θεσσαλονίκη, όπου κατά χιλιάδες συνέρρεαν οι πρόσφυγες τουλάχιστο τα δύο πρώτα χρόνια, τη στιγμή που δεν υπήρχαν σκηνές ή άλλα πρόχειρα καταλύματα, είχαν διατεθεί και αυτές οι εκκλησίες, ενώ είχε γίνει η πρόταση από τον Πρόεδρο της Επιτροπής για την καταβολή του ποσού των 300 δραχμών ανά οικογένεια, που απορρίφθηκε. Τελικά η Επιτροπή προχώρησε στην εγκατάσταση σε εγκατελεμμένα σπίτια και στην κατασκευή νέων κατοικιών. Βλ. Πάλλης, «Αναδρομή στο Προσφυγικό Ζήτημα», *Μακεδονικά Χρονικά*, σ. 24, και Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 64, «16^η Συνεδρίασις της Επιτροπής», 12 Ιουνίου 1914.

⁷⁶ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 64, «16^η Συνεδρίασις της Επιτροπής», 12 Ιουνίου 1914.

συνεχίστηκε έως το 1917, οπότε αυτό (με το διάταγμα της 8^{ης} Ιουλίου 1917) ανατέθηκε, μέχρι το 1921, στο Υπουργείο Περιθάλψεως, και από το 1921 στο Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας⁷⁷.

Παρά τις προσπάθειες για την επιτυχία των προαναφερθέντων στόχων η μονιμότητα της διαμονής δεν κατέστη εφικτή, καθώς την πλειονότητα των προσφύγων ενδιέφερε περισσότερο η επάνοδος στην πατρική γη. Είχαν μάλιστα οι πρόσφυγες προχωρήσει, το Σεπτέμβριο του 1914 στην Αθήνα, στη δημιουργία συλλόγου, του *Μικρασιατικού και Θρακικού Συνδέσμου «Καρτερία»*, υπό την προεδρία του μητροπολίτη Δράμας Αγαθαγγέλου του Μάγνητος με σκοπό τη μη αποδοχή της ανταλλαγής πληθυσμών, που αποτελούσε θέμα διαπραγμάτευσης ανάμεσα στις κυβερνήσεις Ελλάδας και Τουρκίας⁷⁸, καθώς και τη διαφώτιση των ευρωπαϊκών διπλωματικών κύκλων σχετικά με την ανάγκη παλιννόστησης των προσφύγων⁷⁹.

Το θέμα της ανταλλαγής των πληθυσμών τέθηκε για πρώτη φορά το 1914 (7/20 Μαΐου) από τον Τούρκο υπουργό Ghalib Kemal Bey σε συνάντησή του με τον Έλληνα πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο στην Αθήνα. Η πρότασή του έγινε αποδεκτή από το Βενιζέλο, ο οποίος μάλιστα πρότεινε να γίνει η ανταλλαγή σε εθελοντική βάση και με την προϋπόθεση, βέβαια, του τερματισμού των ανθελληνικών διωγμών στη Θράκη και τη Μικρά Ασία⁸⁰. Ανταλλασσόμενοι θα ήταν οι μουσουλμάνοι της Μακεδονίας και Ηπείρου με Έλληνες του βιλαετίου Σμύρνης και Ανατολικής Θράκης⁸¹. Για τη διευθέτηση του όλου ζητήματος αποφασίσθηκε, σε επόμενες συναντήσεις, η συγκρότηση μικτής τετραμελούς επιτροπής με έδρα τη Θεσσαλονίκη ή τη Σμύρνη, ενώ συζητήθηκε το θέμα της ασφάλειας των μετακινούμενων πληθυσμών, το οποίο ετίθετο υπό την προστασία των κυβερνήσεων των δύο κρατών. Λόγω όμως της διαφωνίας της Τουρκίας για την κυριαρχία των νησιών του Αιγαίου και των διώξεων που επακολούθησαν⁸² οι

⁷⁷ «Το προσφυγικόν ζήτημα εν Μακεδονία», *Πολιτική Επιθεώρησις*, σ. 838-843.

⁷⁸ Βλ. Mourellos «The 1914 persecutions», *Balkan Studies*, σ. 392, 393.

⁷⁹ Μητροπολίτου Δράμας Αγαθαγγέλου του Μάγνητος, *Το Μικρασιατικόν και Θρακικόν ζήτημα των προσφύγων κατά τα έτη 1913 και 1914*, Καβάλλα, 1914, σ.11.

⁸⁰ Βλ. Mourellos «The 1914 persecutions», *Balkan Studies*, σ. 394.

⁸¹ Η ανταλλαγή αυτή κατά την πρόταση της Τουρκικής κυβέρνησης θα γινόταν με βάση τη Συνθήκη Ειρήνης που υπογράφηκε στην Κων/πολη κατά την 29 Σεπτεμβρίου 1913 μεταξύ Βουλγαρίας και Τουρκίας κατά την οποία είχε συμφωνηθεί ανταλλαγή πληθυσμών, Βουλγαρικών και Τουρκικών, όσων κατοικούσαν σε ζώνη 15 χιλιομέτρων κατά μήκος των συνόρων των 2 κρατών. Βλ. Πρωτονοτάριος, *ό.π.*, σ. 10.

⁸² Βλ. Mourellos «The 1914 persecutions», *Balkan Studies*, σ. 395.

διμερείς διαπραγματεύσεις για το ζήτημα της Ανταλλαγής διακόπηκαν. Η επανάληψη των εργασιών, το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου, δεν έφερε αποτέλεσμα, διότι οι Τούρκοι, παρά τη δημιουργία εντυπώσεων περί αγαθών προθέσεων, δεν είχαν πρόθεση για διενέργεια εκούσιας ανταλλαγής, ενώ με την είσοδο της Τουρκίας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο οι διώξεις κατά των Ελλήνων συνεχίστηκαν δριμύτερες⁸³.

Μετά την υπογραφή της Ανακωχής του Μούδρου (30 Οκτωβρίου 1918), τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους συμμάχους, το Νοέμβριο του 1918, άρχισε η παλιννόστηση των εκτοπισθέντων ελληνικών πληθυσμών της Θράκης, της περιοχής Σμύρνης, των παραλίων των Δαρδανελίων και της Προποντίδας. Η επάνοδος των προσφύγων στις περιοχές καταγωγής τους έγινε σταδιακά και είχε γενικά ως χρονική αφετηρία την είσοδο σε αυτές του ελληνικού στρατού. Ως εκ τούτου ο επαναπατρισμός για τους πρόσφυγες από την Ιωνία έγινε μετά την κατάληψή της από τον ελληνικό στρατό, το Μάιο του 1919, για τους πρόσφυγες που κατάγονταν από τη Δυτική Θράκη μετά τον Οκτώβριο του 1919, οπότε η περιοχή είχε καταληφθεί από τα ελληνικά στρατεύματα, ενώ γι' αυτούς που προέρχονταν από την Ανατολική Θράκη μετά τον Ιούλιο του 1920, αφότου η περιοχή είχε πλέον περιέλθει στην ελληνική επικράτεια⁸⁴.

Ο επαναπατρισμός των προσφύγων έπρεπε να προγραμματισθεί σε σχέση με την προσάρτηση νέων εδαφών στη Θράκη και τη Μικρά Ασία χωρίς να διαταραχθεί σημαντικά η εθνολογική και δημογραφική σύνθεση που είχε προκύψει από την εγκατάστασή τους στη Μακεδονία. Για το λόγο αυτό ο Α.Α.Πάλλης πρότεινε⁸⁵ να μην αποχωρήσει ο αγροτικός προσφυγικός πληθυσμός, ιδιαίτερα αυτός που είχε εγκατασταθεί με δαπάνες του δημοσίου στο εσωτερικό της Μακεδονίας ή σε παραμεθόριες περιοχές, καθώς κάτι τέτοιο δε συνέφερε εθνικά και οικονομικά⁸⁶. Προτάθηκε επίσης να γίνει μόνο η παλιννόστηση των αστών προσφύγων και των αγροτών που ζούσαν στις πόλεις, αφού

⁸³ Πρωτονοτάριος, *ό.π.*, σ. 11, και Mourellos, «The 1914 persecutions», *Balkan Studies*, σ. 409.

⁸⁴ Πάλλης, « Προσφυγικόν Ζήτημα », *Ελλάς*, σ. 667- 672.

⁸⁵ Βλ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 65, Υπόμνημα της Υπατης Αρμοστείας της Ελλάδος, 3/16 Μαΐου 1919.

⁸⁶ Η εγκατάσταση των προσφύγων σε παραμεθόριες και αραιοκατοικημένες περιοχές πέρα από τους στόχους που εξυπηρετούσε σήμαινε για το κράτος και θυσίες οικονομικές, γι' αυτό και το κενό που είχε δημιουργηθεί μετά την αποχώρηση των αγροτών προσφύγων της Ανατολικής Θράκης φαίνεται πως καταβλήθηκε προσπάθεια να καλυφθεί αμέσως. Σε επειγόν τηλεγράφημα της 30^{ης} Σεπτεμβρίου 1920 ο Υπουργός της ελληνικής κυβέρνησης Μιχαλόπουλος έδινε οδηγίες προς τη Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας για τη προώθηση των Καυκασίων προσφύγων, που έφθαναν την εποχή εκείνη στη Θεσσαλονίκη, στις περιοχές που κατοικούσαν οι παλιννοστήσαντες στην Ανατολική Θράκη και τη Μικρά Ασία πρόσφυγες, ώστε να επιδοθούν το γρηγορότερο στις γεωργικές τους ασχολίες. Βλ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.65, Τηλεγράφημα προς τη Διεύθυνση Εποικισμού, 30-9-1920.

βέβαια προηγηθούν συνεννοήσεις με την τουρκική κυβέρνηση για την απομάκρυνση των μουσουλμάνων προσφύγων που είχαν εγκατασταθεί στα σπίτια των παλιννοστούντων. Ως εκ τούτου μπορούσαν σε μια πρώτη φάση να επιστρέψουν στις εστίες τους όσοι κατάγονταν από τις πόλεις Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Κυδωνίες, Αδριανούπολη, Ραιδεστό, Σαράντα Εκκλησιές, Γκιουμουλτζίνα (Κομοτηνή), Δεδεαγάτς (Αλεξανδρούπολη), Ξάνθη, Μπαμπά-Εσκή (Αρτίσκο), Ουζούν Κιοπρού (Μακρά Γέφυρα), Σαμμοκόβι, Μέτραι. Οι καταγόμενοι από την ύπαιθρο έπρεπε να περιμένουν μέχρι να ρυθμιστεί η απομάκρυνση των εγκατεστημένων στα χωριά Θράκης και Μικράς Ασίας μουσουλμάνων⁸⁷.

Επικεφαλής στο έργο του επαναπατρισμού των προσφύγων είχε τεθεί το Οικουμενικό Πατριαρχείο ύστερα από συνεννοήσεις με την Ελληνική Κυβέρνηση. Για το σκοπό αυτό είχε συσταθεί η «Πατριαρχική Επιτροπή προς παλιννόστησιν των μετατοπισθέντων ελληνικών πληθυσμών» (1919-1920) με πρόεδρο το Μητροπολίτη Αίνου Ιωακείμ (ως μέλος της Ιεράς Συνόδου)⁸⁸. Η Επιτροπή ήταν επιφορτισμένη με τον επαναπατρισμό⁸⁹, τη μεταφορά στις πατρίδες, την περίθαλψη, καθώς και την αποκατάσταση των προσφύγων που κατάγονταν από τις περιφέρειες Νικομήδειας, Προύσας, Δαρδανελίων, Καλλιπόλεως, Ραιδεστού, Κεσσάνης, Μακρογέφυρας, Αδριανούπολης, Αίνου και Σαράντα Εκκλησιών. Αρκετοί ωστόσο από τους πρόσφυγες είχαν διασπαρεί στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας, πράγμα που δυσχέραινε τη διαδικασία επανόδου τους⁹⁰.

⁸⁷ Ενόψει της αναχώρησής τους οι πρόσφυγες έπρεπε να θεωρήσουν τα προσφυγικά βιβλιάρια και να ζητήσουν τη γραπτή άδεια της Διοικητικής ή Αστυνομικής Αρχής (στην οποία έπρεπε να αναγράφεται ο τόπος προορισμού του παλιννοστούντος), προσκομίζοντας τα απαραίτητα πιστοποιητικά. Η έκδοση των πιστοποιητικών ήταν δυνατό να γίνει από συλλόγους ή ελλείψει αυτών με τη μαρτυρία δύο ή τριών ατόμων. Η μεταφορά των προσφύγων γινόταν ή αεροπορικά ή σιδηροδρομικά, από Θεσσαλονίκη κυρίως, με προορισμό την Κωνσταντινούπολη, Ραιδεστό, Καλλιόλη, Σηλυβρία, Ηράκλεια, Μυριόφυτο. Βλ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 65, Υπόμνημα της Υπάτης Αρμοστείας της Ελλάδος, 3/16 Μαΐου 1919.

⁸⁸ Η «Πατριαρχική Επιτροπή» για την εκτέλεση και διεκπεραίωση των υπηρεσιών της διόρισε εκτελεστικό τμήμα από έμμισθους υπαλλήλους που έφερε την ονομασία Γενική Διεύθυνση. Το Διευθυντή της Γενικής Διεύθυνσης διόρισε η Επιτροπή ύστερα από έγκριση της Υπάτης Αρμοστείας της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη. Τα έξοδά της καλύπτονταν από εράνους και χορηγίες της ελληνικής κυβέρνησης. Είχε χρηματοδοτηθεί από την ελληνική κυβέρνηση με 10.000.000, ενώ είχε συγκεντρώσει από εράνους 123.000 λίρες. Βλ. Ε.Ι.Ε., Αρχείο Α.Α.Πάλλη, Στατιστική πληθυσμών, φ. Α'.

⁸⁹ Πριν την αναχώρηση των παλιννοστούντων συντάσσονταν ονομαστικές καταστάσεις με τον τόπο εκκίνησης και προορισμού, ενώ στην έδρα κάθε Μητρόπολης του τόπου προορισμού συντάσσονταν στατιστικές πληροφορίες για τις κοινότητες που είχαν μετατοπιστεί, τον αριθμό των μετατοπισθέντων και τον τόπο εγκατάστασης. Βλ. Κοντογιώργη, «Πληθυσμιακές μεταβολές», *Όψεις του Μικρασιατικού ζητήματος*, σ. 65, και Ε.Ι.Ε., Αρχείο Α.Α.Πάλλη, φ. Α'.

⁹⁰ Η μετεγκατάσταση για τους εκτοπισθέντες στο εσωτερικό της Μ.Ασίας ήταν εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση, καθώς οι στατιστικές πληροφορίες δεν είχαν ληφθεί εγκαίρως, οπότε πιθανολογείται ότι ένα

Για την περίθαλψη των παλιννοστούτων είχαν ιδρυθεί από τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό νοσοκομεία και ιατρεία στην Κωνσταντινούπολη, Αδριανούπολη, Ραιδεστό, καθώς και σε περιοχές της Μικράς Ασίας, ενώ στο ενεργητικό της Επιτροπής ήταν και τα Ορφανοτροφεία στη Χάλκη, Κωνσταντινούπολη, Αδριανούπολη, Καλλίπολη, Σαράντα Εκκλησιές, Ζιντζή-δερέ, Κοτύωρα, Πάφρα, Σεβάστεια, Κερασούντα, Τραπεζούντα, Μπουλαντζάκ, Ακδαγ-μαδέ, Σαμψούντα, Οινόη⁹¹. Για την επανεγκατάσταση των προσφύγων η Επιτροπή χορηγούσε σε αυτούς «ζωάρκεια», βοηθήματα με τη μορφή πιστώσεων για την ανοικοδόμηση στις περιοχές Δαρδανελίων, Μαδύτου, Καλλιπόλεως, Μαρμαρά, Πασά-λιμάνι, Ξυλεία, καθώς και δάνεια. Τα ποσά των δανείων, όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί, κυμαίνονταν από 50 έως 300 «λίρες τραπέζης», και ήταν ανάλογα της επαγγελματικής τάξης της οικογένειας⁹².

ΔΑΝΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ⁹³

Χρηματικό ποσό ανά οικογένεια	Επαγγελματική τάξη
300 Λίρες Τραπέζης	Γεωργός
100 >>	Αμπελουργός
100-300 >>	Αλιεύς
50 >>	Τεχνίτης
150 >>	Ποιμένας
80- 120 >>	Αγωγιάτης
100 >>	Υλοτόμος, ανθρακοποιός

Τελικά μέσα σε λίγους μόνο μήνες η Επιτροπή έφερε σε πέρας ένα τεράστιο έργο. Μπόρεσε να επαναφέρει στις εστίες τους γύρω στα 280.000 άτομα, να ξαναχτίσει τα καταστραφέντα χωριά και να εφοδιάσει τους κατοίκους με ζώα, εργαλεία και σπόρους. Και όλα αυτά κάτω από αντίξοες συνθήκες, σε ξένο έδαφος⁹⁴. Από τους 280.000 μάλιστα πρόσφυγες που επαναπατρίστηκαν οι 140.000 είχαν φύγει από τη Μακεδονία.

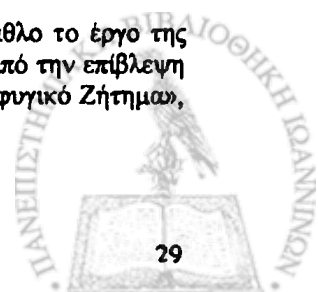
ποσοστό 50% μόνο μετεγκαταστάθηκε από αυτούς. Βλ. Κοντογιώργη, «Πληθυσμιακές μεταβολές», *Όψεις του Μικρασιατικού ζητήματος*, σ. 65, και Ε.Ι.Ε., Αρχείο Α.Α.Πάλλη, φ. Α'.

⁹¹ Ε.Ι.Ε., Αρχείο Α.Α.Πάλλη, φ. Α'.

⁹² Τα δάνεια χορηγούνταν με προσωπική εγγύηση και τόκο 2% και τα χρήματα έπρεπε να επιστραφούν σε 7 χρόνια με καταβολή της πρώτης δόσης σε ένα χρόνο μετά την πρώτη εσοδεία. Βλ. Πάλλη, «Προσφυγικόν ζήτημα», *Ελλάς*, σ. 668 και Ε.Ι.Ε., Αρχείο Α.Α.Πάλλη, φ. Α'.

⁹³ Ο πίνακας αυτός βασίζεται σε στοιχεία από το Αρχείο Α.Α.Πάλλη, φ. Α'.

⁹⁴ Ο Α.Α.Πάλης, μέλος της Επιτροπής ως κυβερνητικός επίτροπος, χαρακτήρισε άθλο το έργο της Επιτροπής, που ως επί το πλείστον εργαζόταν στο εσωτερικό της Τουρκίας, μακριά από την επίβλεψη και προστασία των Συμμαχικών αρχών Κατοχής. Βλ. Πάλης, «Αναδρομή στο Προσφυγικό Ζήτημα», *Μακεδονικά Χρονικά*, σ. 26, και Πάλης, *Στατιστική μελέτη*, σ. 7.

3. Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥ ΡΕΥΜΑΤΟΣ ΤΟΥ 1922

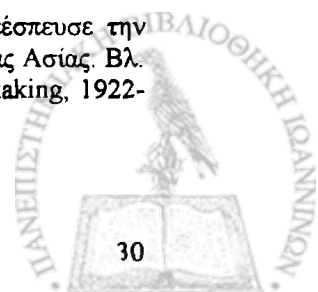
Κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα οι μετακινήσεις των πληθυσμών προς την Ελλάδα αποτελούσαν σύνηθες φαινόμενο. Οι προσφυγικές όμως μετακινήσεις που πραγματοποιήθηκαν την περίοδο 1923-1930 από την Τουρκία στην Ελλάδα αποτέλεσαν μοναδικότητα τόσο για το πλήθος των ατόμων που είχαν μετακινηθεί, όσο και για το χαρακτήρα που αυτές απέκτησαν με διεθνή σύμβαση, τη Σύμβαση της Λωζάννης. Με τη σύμβαση αυτή, που υπογράφηκε την 30^η Ιανουαρίου 1923⁹⁵ και τον όρο της υποχρεωτικής ανταλλαγής των πληθυσμών⁹⁶ εγκαινιάστηκε μία νέα τάξη πραγμάτων: Νομιμοποιήθηκε μια πράξη βίας, ο ξεριζωμός 1.150.000 περίπου Ελλήνων από τις προαιώνιες εστίες τους, και οδηγήθηκαν στην προσφυγιά άλλοι 150.000 Έλληνες που ζούσαν στη Μ.Ασία⁹⁷. Στη Συνθήκη της Λωζάννης, όπου εκτός από τη Σύμβαση της Ανταλλαγής περιλαμβάνονται και άλλες συμβάσεις, δηλώσεις, πρωτόκολλα, καθώς και η ομώνυμη Συνθήκη Ειρήνης παίχτηκε η τελευταία πράξη του Ανατολικού ζητήματος με την Τουρκία από τη μια πλευρά να υπαγορεύει τους όρους της, αφού είχε καταφέρει να πετύχει στα πεδία των μαχών συντριπτική νίκη κατά της Ελλάδας, είχε κατατρομοκρατήσει, κατασφάζει και εκδιώξει τους Έλληνες και Αρμενίους χωρίς να της αποδοθεί καμία ευθύνη, και την Ελλάδα από την άλλη πρόθυμη για παραχωρήσεις⁹⁸.

⁹⁵ Οι εργασίες της Συνδιάσκεψης της Λωζάννης είχαν αρχίσει την 21^η Νοεμβρίου του 1922 και είχαν λήξει την 24^η Ιουλίου του 1923. Είχαν συγκεντρωθεί στην ομώνυμη πόλη της Ελβετίας (ανάκτορο «Ουσύ») οι αντιπρόσωποι Μ.Βρετανίας, Γαλλίας, Ιταλίας, Ιαπωνίας, Ελλάδας, Ρουμανίας, Σέρβων Κροατίας, Σλοβένων, Αμερικής και Τουρκίας σε συνδιάσκεψη για σύναψη ειρήνης μεταξύ της Τουρκίας και των κρατών με τα οποία αυτή ήταν σε εμπόλεμη κατάσταση από το 1914, αν και είχε ήδη μεσολαβήσει η Συνθήκη των Σεβρών, η ισχύς της οποίας δεν υφίστατο. Βλ. Πρωτονοτάριος, *ό.π.*, σ. 7, 8.

⁹⁶ Βλ. *Σύμβασις περί της Ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών*, άρθρο 1^ο, εν Αθήναις, 1924.

⁹⁷ Η Σύμβαση της Λωζάννης ήταν στην ουσία η *de iure* επισφράγιση του *de facto* βίαιου εκτοπισμού του Ελληνισμού Μ.Ασίας, Αν. Θράκης και Πόντου, που δημιούργησαν οι τουρκικές βιαιότητες του 1922. Αποτέλεσμα αυτών ήταν η συρροή στην Ελλάδα 900.000 προσφύγων από τον Αύγουστο του 1922 μέχρι τον Ιανουάριο του 1923, ενώ μέχρι το Μάρτιο του 1923 ο συνολικός αριθμός τους είχε ανέλθει στα 1.150.000 άτομα. Βλ. Στάθης Πελαγίδης, «Μέτρα και αντίμετρα μετά την ελληνοτουρκική Σύμβαση της Ανταλλαγής», *Μακεδονικά*, 27 (1990), σ. 137.

⁹⁸ Η Ελλάδα όχι μόνο υπέγραψε συνθήκη ειρήνης με τη νικήτρια Τουρκία, αλλά επέσπευσε την εξέλιξη της όλης διαδικασίας, συναινώντας στην καταστροφή του ελληνισμού της Μικράς Ασίας. Βλ. John A. Petropoulos, «The Compulsory Exchange of Populations: Greek-Turkish Peacekeeping, 1922-1930», *Byzantine and Modern Greek studies*, 2 (1976), σ. 135.

Η Σύμβαση της Λωζάννης προέβλεπε την υποχρεωτική ανταλλαγή των ορθοδόξων χριστιανών τουρκικής υπηκοότητας που ήταν εγκατεστημένοι στο τουρκικό κράτος με τους μουσουλμάνους ελληνικής υπηκοότητας που ήταν εγκατεστημένοι στην Ελλάδα, αφαιρώντας τους το φυσικό δικαίωμα της εθελούσιας μετακίνησης και προπάντων το δικαίωμα της επανόδου στις προγονικές τους εστίες. Ανταλλάξιμοι θεωρούνταν και όσοι Έλληνες ή Μουσουλμάνοι είχαν εγκαταλείψει τις χώρες τους μετά τη 18^η Οκτωβρίου 1912. Δε θεωρούνταν ανταλλάξιμοι⁹⁹ οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης, «πάντες οι εγκατεστημένοι ήδη προ της 30ης Οκτωβρίου 1918 εν τη περιφέρειά της Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως ως αυτή καθορίζεται δια του νόμου 1912», οι κάτοικοι της Ίμβρου και Τενέδου, καθώς και οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης, των οποίων τα δικαιώματα προστατεύονταν από το άρθρο 16 της ίδιας Σύμβασης.

Η διενέργεια της Ανταλλαγής επρόκειτο σύμφωνα με το άρθρο 1 της Σύμβασης να αρχίσει την 1^η Μαΐου 1923. Για τη διευκόλυνση της μετανάστευσης και την εκκαθάριση της κινητής και ακίνητης περιουσίας¹⁰⁰ των δύο ανταλλάξιμων είχε ορισθεί από τη Σύμβαση (άρθρο 11) η συγκρότηση Μικτής Επιτροπής σε διάστημα ενός μήνα¹⁰¹. Η Επιτροπή είχε εγκατασταθεί στην Κωνσταντινούπολη¹⁰², ήταν τετραμελής και τα μέλη της εκλέγονταν από το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών μεταξύ των υπηκόων των Δυνάμεων που δε συμμετείχαν στον πόλεμο του 1914-1918, και είχε τη δυνατότητα της σύστασης τριμελών υποεπιτροπών, οι οποίες αποτελούνταν από έναν Τούρκο, έναν Έλληνα και έναν πρόεδρο ουδέτερο, τον οποίο έπρεπε να υποδείξει αυτή.

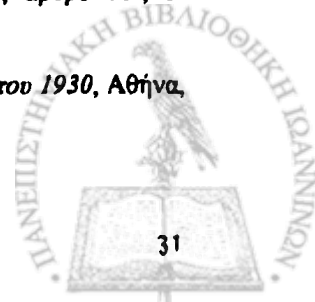
Η συμφωνία της Ανταλλαγής ήταν στενά συναρτημένη με τη γενικότερη εξέλιξη του Ανατολικού ζητήματος, αλλά και άμεση συνέπεια των ιδιαίτερων συνθηκών που διαμορφώθηκαν μετά την κατάρρευση του Μικρασιατικού μετώπου, την προσέλευση των χιλιάδων προσφύγων στην Ελλάδα και την εγκατάλειψη πολλών άλλων στις άγριες διαθέσεις των εθνικιστών της Τουρκίας, που ήταν αποφασισμένοι για την

⁹⁹ Βλ. Σύμβασις περί της Ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών, άρθρο 2^ο, εν Αθήναις, 1924.

¹⁰⁰ Βλ. Petropoulos, «The Compulsory Exchange of Populations», *Byzantine and Modern Greek studies*, σελ. 135-160, και: Σύμβασις περί της Ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών, άρθρα 9^ο και 10^ο, εν Αθήναις, 1924.

¹⁰¹ Βλ. Σύμβασις περί της Ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών, άρθρο 11^ο, εν Αθήναις, 1924.

¹⁰² Βλ. Ιφιγένεια Αναστασιάδου, *Ο Βενιζέλος και το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας του 1930*, Αθήνα, 1982, σ. 17.

ολοκλήρωση της εθνικής εκκαθάρισης¹⁰³. Η κρισιμότητα της κατάστασης είχε αναγκάσει τη νεοσύστατη Κοινωνία των Εθνών να αναθέσει στο Fridtjof Nansen, ύπατο αρμοστή για τους πρόσφυγες, τη φροντίδα και την παροχή βοήθειας στα θύματα της μικρασιατικής τραγωδίας¹⁰⁴, ενώ στις 21 Νοεμβρίου 1922 άρχισαν οι διαπραγματεύσεις στη Λωζάννη για τη σύναψη ειρήνης ανάμεσα στην Τουρκία και τα κράτη με τα οποία αυτή ήταν σε εμπόλεμη κατάσταση από το 1914. Η ελληνική κυβέρνηση όρισε ως εκπρόσωπό της στη συνδιάσκεψη της Λωζάννης τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Αυτός βλέποντας τα μεγάλα προβλήματα της Ελλάδας στα οποία είχε προστεθεί και αυτό της υπεράσπισης της Θράκης¹⁰⁵, ενώ εκκρεμούσε το θέμα της απόδοσης ευθυνών για τη Μικρασιατική τραγωδία¹⁰⁶, και θεωρώντας απίθανη την επιστροφή των προσφύγων στα πατρία εδάφη¹⁰⁷ αναζήτησε λύσεις βιώσιμες και ρεαλιστικές.

Ήδη ο Ελευθέριος Βενιζέλος, δύο μέρες μετά την Ανακωχή των Μουδανιών (11 Οκτωβρίου 1922), σε απαντητική του επιστολή προς το Nansen¹⁰⁸ ανέφερε την πρόθεσή του να προτείνει στην επικείμενη συνδιάσκεψη την *ανταλλαγή των πληθυσμών*, ενώ συγχρόνως ζήτησε τη μεσολάβηση του ίδιου για επίσπευση των διαδικασιών συνομολόγησης πριν την υπογραφή της ειρήνης¹⁰⁹. Η πρόταση του Βενιζέλου για ανταλλαγή είχε βρει σύμφωνο το Nansen¹¹⁰ καθώς και τους υπάτους

¹⁰³ Αμέσως μετά τη Μικρασιατική καταστροφή ο Τούρκος υπουργός των Εσωτερικών είχε δηλώσει πως οι Τούρκοι ήταν αποφασισμένοι να μην επιτρέψουν στο εξής την παρουσία Ελλήνων στη χώρα τους. Βλ. Κ. Σβολόπουλος, *Η απόφαση για την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας*, Θεσσαλονίκη, 1981, σ. 19.

¹⁰⁴ Στις αρχές Οκτωβρίου του 1922 είχε αποσταλεί στην Κωνσταντινούπολη ο Fridtjof Nansen. Το αποτέλεσμα της πρώτης επαφής του Nansen και της προσέγγισής του με την τουρκική πλευρά ήταν απογοητευτικό εξαιτίας της παρελκυστικής τακτικής των αναβολών και καθυστερήσεων που εφάρμοζαν οι Τούρκοι με σκοπό τη δημιουργία τετελεσμένων γεγονότων, που αποσκοπούσαν στην ισχυροποίηση της νέας Τουρκίας και την εκκαθάριση της επικράτειάς της από τα ξένα στοιχεία. Βλ. Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 8-13.

¹⁰⁵ Η Επανάσταση του Σεπτεμβρίου του 1922 υπό την αρχηγία του Πλαστήρα έπρεπε πρωτίστως να φροντίσει την αναδιοργάνωση του στρατού, γιατί οι Τούρκοι, κατέχοντας ήδη την Ανατολική Θράκη (μετά την Ανακωχή των Μουδανιών είχε αποχωρήσει ο ελληνικός στρατός από την περιοχή) απειλούσαν για διεκδίκηση εδαφών και επί της δυτικής όχθης του Έβρου. Βλ. Γρ. Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*, τόμ. 1^{ος}, Αθήνα, 1955, σ. 32-49.

¹⁰⁶ «Η δίκη των έξι» Βλ. Δαφνής, *ό.π.*, σ. 32-49.

¹⁰⁷ Βλ. υποσημ. 102, σ. 31.

¹⁰⁸ Βλ. Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 11.

¹⁰⁹ «Οι Τούρκοι είχαν αποφασίσει να μην ανεχθούν την παρουσία των Ελλήνων στα οθωμανικά εδάφη» ανέφερε ο Βενιζέλος προς τον Nansen, ενώ με την πρότασή του για ανταλλαγή πληθυσμών επιζητούσε να επιλύσει άμεσα και δραστικά το στεγαστικό πρόβλημα των προσφύγων ενόψει του επικείμενου χειμώνα. Βλ. Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 10, 11, 19.

¹¹⁰ Ανάλογες σκέψεις με τον Έλληνα πρωθυπουργό είχε διατυπώσει σε επιστολή του προς αυτόν την 10η Οκτωβρίου του 1922 και ο Nansen μετά την πρώτη επαφή του με Τούρκους ιθύνοντες στην

αρμοστές των τεσσάρων συμμάχων στην Κωνσταντινούπολη, Αγγλίας, Γαλλίας, Ιταλίας και Ιαπωνίας, αλλά και τις κυβερνήσεις των κρατών τους που επιθυμούσαν τη γρήγορη εξομάλυνση των διαφορών και την αποκατάσταση της ειρήνης στη νευραλγική περιοχή της Εγγύς Ανατολής.

Ως εκ τούτου ερχόμενος ο Nansen στη Λωζάννη¹¹¹, λίγες μέρες μετά την επίσημη έναρξη των εργασιών για την ειρήνη, αποφάσισε να προτείνει στο προσφυγικό πρόβλημα τη λύση της ανταλλαγής πληθυσμών. Την πρόταση αυτή που είχε επίσημα εισηγηθεί ο εκπρόσωπος της Ελλάδας, είχε όμως συμβάλει στο να καταστεί αυτή αναπόφευκτη η Τουρκία¹¹², υπέβαλε προς συζήτηση στην ημερήσια διάταξη της συνδιάσκεψης της Λωζάννης, την 1^η Δεκεμβρίου 1922 ο πρόεδρος αυτής Κώρζον (Cuzzon). Όσο για τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της Ανταλλαγής αυτός έγινε καθολικά αποδεκτός από τους συμμετέχοντες, ενώ αντιρρήσεις υπήρξαν, από τα ενδιαφερόμενα μέλη μόνο, σχετικά με την έκταση που έπρεπε να πάρει η Ανταλλαγή, και τελικά την 30^η Ιανουαρίου 1923 η Σύμβαση υπήρξε γεγονός αναμφισβήτητο, το οποίο έμελλε να αλλάξει τον εθνολογικό και πολιτικό χάρτη Ελλάδας και Τουρκίας.¹¹³

Η ανταλλαγή πληθυσμών ως όρος και ως πρακτική ήταν άγνωστοι μέχρι το 1923. Οι μέχρι τότε μετακινήσεις λαών που ήταν συνυφασμένες με τις νέες ρυθμίσεις των συνόρων των Βαλκανίων βασιζόνταν στην αρχή της επιλογής, που είχε κυριαρχήσει και στη Συνθήκη της Κων/πόλεως στις 29 Σεπτεμβρίου του 1913, καθώς και τη Συνθήκη Αθηνών στις 14 Νοεμβρίου του 1913, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν με τη λήξη των Βαλκανικών πολέμων. Ακόμη και αυτή η ελληνοβουλγαρική σύμβαση της 27^{ης} Νοεμβρίου 1919 του Neuilly (Νείγυ) προέβλεπε τον όρο της «αμοιβαίας και εθελουσίας μεταναστεύσεως των εθνικών μειονοτήτων» και όχι αυτόν της «υποχρεωτικής ανταλλαγής»¹¹⁴.

Κωνσταντινούπολη. Βλέποντας ο Nansen ότι το ενδεχόμενο αναβολής του προσφυγικού ζητήματος ήταν ιδιαίτερα ζημιογόνο, τη στιγμή που το έργο της περίθαλψης των εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων είχε άμεση συνάφεια με αυτό του καθορισμού της μελλοντικής κατάστασης τους, θεώρησε ως την πιο εφικτή και συμφέρουσα λύση στο πρόβλημα αυτήν της ανταλλαγής πληθυσμών. Βλ. Petropoulos, «The Compulsory Exchange of Populations», *Byzantine and Modern Greek studies*, σ. 142 και Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 10, 11, 19.

¹¹¹ Ο ύπατος αρμοστής μετά από την άρνηση του ίδιου του Kemal για συνάντησή του και τις απειλές της Τουρκίας περί εκδίωξης στο άμεσο μέλλον και των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, καθώς και του Οικουμενικού Πατριάρχη, αναχώρησε από την Κων/πολη. Βλ. Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 25.

¹¹² Βλ. Δαφνής, *ό.π.*, σ. 32 - 60.

¹¹³ Βλ. Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 26.

¹¹⁴ Βλ. Petropoulos, «The Compulsory Exchange of Populations», *Byzantine and Modern Greek studies*, σ. 135-160, και Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 6, 7.

Η Σύμβαση της Λωζάννης με την καινοτομία της υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών θεωρήθηκε ως το πιο μελανό στίγμα του σύγχρονου πολιτισμού, διότι, αναγκάζοντας 1.300.000 περίπου Έλληνες της Τουρκίας σε υποχρεωτική μετανάστευση, βεβήλωσε τις αρχές του διεθνούς δικαίου και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Βασικά ανθρώπινα δικαιώματα, όπως αυτό της επιλογής της διαμονής και της ελεύθερης διακίνησης, το δικαίωμα στην ιθαγένεια, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, καταπατήθηκαν, ενώ συρρικνώθηκε ο ελληνισμός, του οποίου επλήγησαν ζωτικά συμφέροντα στην Ανατολική Θράκη, την Ιωνία και τον Πόντο, όπου αυτός έζησε και μεγαλούργησε 3 χιλιετίες.

Επιπλέον για τους Έλληνες πρόσφυγες η Σύμβαση ήταν άκαιρη και άδικη. Στην ουσία η μετανάστευση έτσι όπως ορίστηκε από τη Σύμβαση αφορούσε μόνο τους 150.000 Έλληνες, που, όπως ήδη επισημάνθηκε, βρίσκονταν στην Τουρκία, ενώ για την πλειοψηφία των Ελλήνων προσφύγων¹¹⁵ ήλθε εκ των υστέρων, εξασφαλίζοντας γι' αυτούς άνιση μεταχείριση. Για τη δική τους «μετανάστευση» όχι μόνο δεν υπήρξε καμία πρόνοια, αλλά απεναντίας παρέμεναν άστεγοι και επήλυδες μέχρι να οργανωθούν οι μακροπρόθεσμοι σχεδιασμοί για τους χώρους υποδοχής και τον τρόπο μετακίνησης των προς ανταλλαγή πληθυσμών, θέματα που βασικά αφορούσαν τους μουσουλμάνους που επρόκειτο να αναχωρήσουν από την Ελλάδα.

Είναι γεγονός ότι ο Βενιζέλος επέσπευσε τις διαδικασίες υπογραφής της Σύμβασης. Βιαζόταν, γιατί ήθελε να αντιμετωπίσει, όσο γινόταν πιο γρήγορα, την περίθαλψη, τη στέγαση και τη διατροφή των εκατοντάδων χιλιάδων ξεριζωμένων ομοεθνών. Οι Έλληνες είχαν εκδιωχθεί οριστικά από την Τουρκία και για να δοθεί λύση στο πρόβλημα των χιλιάδων προσφύγων έπρεπε να αναχωρήσουν το ταχύτερο οι μουσουλμάνοι από την Ελλάδα¹¹⁶.

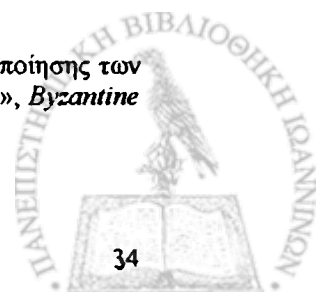
Τόσο για τη Σύμβαση της Λωζάννης όσο και το Σύμφωνο φιλίας του 1930¹¹⁷, που θεωρήθηκε ένας ακόμη «τουρκικός θρίαμβος»¹¹⁸, επικρίθηκε πολύ ο Βενιζέλος από τους πολιτικούς αντιπάλους του, αλλά και από τους ίδιους τους πρόσφυγες, που ένιωσαν να θυσιάζονται τα

¹¹⁵ Βλ. υποσημ. 98, σ. 30.

¹¹⁶ «Για την Ελλάδα η Σύμβαση της Λωζάννης δεν ήταν Σύμβαση ανταλλαγής Ελληνο-Τουρκικών πληθυσμών και περιουσιών, αλλά μια Σύμβαση για την αναχώρηση των μουσουλμανικών πληθυσμών από την Ελλάδα», είχε απαντήσει ο Ελευθέριος Βενιζέλος σε αντιπρόσωπο των προσφύγων το 1929 Βλ. Petropoulos, «The Compulsory Exchange of Populations», *Byzantine and Modern Greek studies*, σ. 141.

¹¹⁷ Βλ. Αναστασιάδου, *ό.π.*, σ. 22-26.

¹¹⁸ Το Σύμφωνο φιλίας ήταν μια ακόμη παραχώρηση της Ελλάδας για χάρη της σταθεροποίησης των ελληνο-τουρκικών σχέσεων. Βλ. Petropoulos, «The Compulsory Exchange of Populations», *Byzantine and Modern Greek studies*, σ. 135-160.

δίκαια συμφέροντά τους στο βωμό της ασφάλειας και της οικονομικής ανάπτυξης του κράτους. Επιδιώκοντας ο Ελευθέριος Βενιζέλος να θεμελιώσει τη νέα Ελλάδα σε γερές βάσεις που θα εξασφάλιζαν την πολιτική σταθερότητα και την οικονομική ανάπτυξη έβαλε τέρμα στον αλυτρωτισμό, έστω κι αν αυτό σήμαινε τη συρρίκνωση του ελληνισμού. Ως εκ τούτου αναζητώντας ρεαλιστικές λύσεις, πέτυχε την πυκνοκατοίκηση και την ενίσχυση του ελληνικού στοιχείου στις δύο νεοαποκτηθείσες περιοχές, τη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη. Έπρεπε αυτές να εξασφαλισθούν από μελλοντικές βλέψεις γειτονικών λαών και μάλιστα της Βουλγαρίας¹¹⁹. Αξιοποίησε επίσης την οικονομική βοήθεια που είχε λάβει με τη μορφή δανείων, και προχώρησε σε έργα υποδομής σε βασικούς τομείς της οικονομίας, όπως η γεωργία, η βιοτεχνία και η βιομηχανία. Όμως το τίμημα ήταν μεγάλο πρώτα-πρώτα για τους πρόσφυγες και μετά για το κράτος. Οι πρώτοι εκτός του ότι εκτοπίστηκαν από τις εστίες τους και στερήθηκαν το δικαίωμα επανόδου, δεν αποζημιώθηκαν ποτέ για αυτά που έχασαν, ενώ το κράτος ανέλαβε ανάμεσα στα άλλα και το βαρύ φορτίο της αποπληρωμής των δανείων¹²⁰.

¹¹⁹ Στην περίπτωση δε της Δυτικής Θράκης αποδέχτηκε την εξαίρεση των μουσουλμάνων κατοίκων της από την Ανταλλαγή ως αντιστάθμισμα για τους Έλληνες της Πόλης και για έναν επιπλέον λόγο, αυτόν της εκδήλωσης πρόσθετου ενδιαφέροντος από την Τουρκία σε ενδεχόμενη προσπάθεια της Βουλγαρίας για ενσωμάτωση της περιοχής. Βλ. Petropoulos «The Compulsory Exchange of Populations», *Byzantine and Modern Greek studies*, σ.135-160.

¹²⁰ Βλ. Petropoulos, «The Compulsory Exchange of Populations», *Byzantine and Modern Greek studies*, σ. 135-160 και Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 18.

4. ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΗΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Η περίπτωση του εξανδραποδισμού ενός τόσο μεγάλου αριθμού ατόμων υπήρξε γεγονός πρωτοφανές για την παγκόσμια ιστορία. Πρωτοφανές όμως γεγονός ήταν και η ίδια η Σύμβαση της Λωζάννης περί υποχρεωτικής ανταλλαγής των πληθυσμών Ελλάδας Τουρκίας που με την τραγική πρωτοτυπία της επισφράγισε και διόγκωσε το μεγάλο ανθρώπινο δράμα της προσφυγιάς, αναδεικνύοντας κάτι εξίσου μοναδικό: Μια χώρα που έβγαινε από μια μεγάλη πολεμική καταστροφή κατάφερε να περιθάψει και να αποκαταστήσει το μεγάλο πλήθος των κατατρεγμένων και ξεριζωμένων οι οποίοι αντιστοιχούσαν στο ¼ του συνολικού πληθυσμού της¹²¹. Και όλα αυτά σε μικρό χρονικό διάστημα, χωρίς προμελετημένο σχέδιο και οργάνωση¹²².

Μέχρι η Κοινωνία των Εθνών (Κ.Τ.Ε.) να αποφασίσει σχετικά με το θέμα των προσφύγων, τη χρονική περίοδο δηλαδή από την έλευση των πρώτων προσφύγων της Μικρασιατικής καταστροφής (Σεπτέμβριος του 1922) έως το διάστημα που άρχισαν να υλοποιούνται τα προβλεπόμενα από τη Σύμβαση¹²³, το κράτος για την αντιμετώπιση της προσφυγικής πλημμυρίδας των 1.150.000 ατόμων κατέβαλε σημαντικές προσπάθειες, που κυρίως αποσκοπούσαν στην περίθαλψη. Επρόκειτο για περιστασιακή και εμπειρική φροντίδα αρχικά, αλλά και για μελετημένες και οργανωμένες ενέργειες στη συνέχεια, όπως η διενέργεια εράνων, η κινητοποίηση φιλανθρωπικών οργανώσεων του εσωτερικού και εξωτερικού¹²⁴, η «απογραφή των προσφύγων» τον Απρίλιο του 1923, η

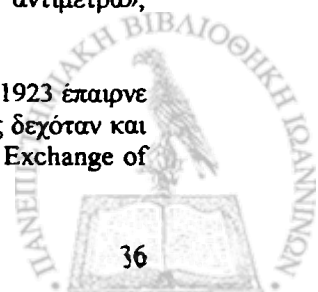
¹²¹ Κατά την απογραφή πληθυσμών του 1928 οι πρόσφυγες που διέμεναν στην Ελλάδα ανέρχονταν σε 1.221.849 άτομα. Ο αριθμός αυτός, όμως, είναι πολύ μικρότερος από τον πραγματικό αριθμό των αφιχθέντων προσφύγων, καθώς ένας σημαντικός αριθμός προσφύγων αποδεκατίσθηκε από τις κακουχίες, τις στερήσεις και τις ασθένειες. Βλ. Μιχ.Ι. Νοταράς, *Η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων*, Πρόλογος, Αθήνα, 1934, σ. 7.

Επίσης υπήρξαν και αστικοί πληθυσμοί που έχοντας φθάσει και εγκατασταθεί στην Ελλάδα με δικιά τους μέσα και δικούς τους οικονομικούς πόρους δεν είχαν συμπεριληφθεί στην απογραφή. Αυτοί υπολογίζεται πως ανέρχονταν σε έναν σχετικά μεγάλο αριθμό, 175.000 έως 200.000 άτομα προερχόμενα κυρίως από την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη. Άλλοι πάλι Έλληνες ξεριζωμένοι από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο προσήλθαν κάτω από ιδιαίτερα ανώμαλες συνθήκες, ώστε ήταν αδύνατη η απογραφή τους, ενώ αρκετοί μετανάστευσαν στην Αμερική και Αίγυπτο. Βλ. Κοινωνία των Εθνών, *Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, Γενεύη, 1926, σ. 7-23.

¹²² Πρόκειται για «ελληνικό θαύμα», «το έπος των σύγχρονων Ελλήνων». Βλ. Νοταράς, *ό.π.*, σ. 3, και Henry Morgenthau, *ό.π.*, σ.9-13.

¹²³ Σ' όλο αυτό το διάστημα οι μουσουλμάνοι παρέμεναν στην Ελλάδα, από όπου οι περισσότεροι αναχώρησαν για την Τουρκία την άνοιξη του 1924. Βλ. Πελαγίδης, «Μέτρα και αντίμετρα», *Μακεδονικά*, σ. 126.

¹²⁴ Ήδη η Ελλάδα για την κάλυψη σημαντικών οικονομικών αναγκών από τον Ιούνιο του 1923 έπαιρνε βοήθεια από τον Αμερικανικό Ερυθρό Σταυρό ("American Red Cross"). Βοήθεια επίσης δεχόταν και από την οργάνωση "Near East Relief Organization". Βλ. Petropoulos, «The Compulsory Exchange of

καταβολή επιδόματος (2 δραχμών την ημέρα κατά άτομο), η έκδοση Ν.Δ. για «αναδιοργάνωση των εποικιστικών υπηρεσιών και διευκόλυνση της προσφυγικής αποκατάστασης με επιτάξεις και απαλλοτριώσεις»¹²⁵.

Ευθύς εξαρχής είχε συσταθεί στην Αθήνα η Ειδική Επιτροπή, που είχε την ευθύνη κυρίως της αστικής και αγροτικής αποκατάστασης των προσφύγων. Μέλη της Ειδικής Επιτροπής ήταν ανώτερα στελέχη Υπουργείων και Οργανισμών¹²⁶ και ως βασικό μέλημα αρχικά είχαν την κάλυψη πρωταρχικών αναγκών των προσφύγων¹²⁷, την παροχή δηλαδή πρώτων βοηθειών, πρόχειρου καταλύματος, σε καταυλισμό ή χώρο υποδοχής, και διατροφής. Ακολουθώντας φρόντιζαν για την εγκατάστασή τους σε κάποιον οικισμό, όπου υπήρχαν προοπτικές παραγωγικής απασχόλησης και στέγασης¹²⁸ με απώτερο σκοπό την προσήλωση των προσφύγων στη νέα πατρίδα, μέσα από τη σταδιακή ένταξή τους στην οικονομική διαδικασία και την ενσωμάτωσή τους στην ελλαδική κοινωνία.

Για την υλοποίηση των παραπάνω η Ειδική Επιτροπή στις δύο «Εκθέσεις» της, που είχαν εκδοθεί το Μάιο και τον Ιούλιο του 1923, συγκέντρωσε στοιχεία για τους πρόσφυγες (αριθμός οικογενειών, περιοχή προέλευσης και εγκατάστασης, ασχολίες) και εξέθεσε τα κριτήρια που έπρεπε να ληφθούν υπόψη, ώστε η αποκατάσταση να γίνει μόνιμη και λειτουργική. Πρότεινε μάλιστα στην «Έκθεση του Ιουλίου» να δοθεί σε κάθε προσφυγική αγροτική οικογένεια κλήρος 100-150 στρεμμάτων καθώς και το ποσό των 29.300 δραχμών. Στο ποσό αυτό περιλαμβάνονταν δαπάνες για κατοικία (10.000 δραχμές), για ένα ζευγάρι βόδια (6.000 δραχμές), για έξοδα συντήρησης της οικογένειας (8.000 δραχμές) και δαπάνες για τη συντήρηση των ζώων, την αγορά των σπόρων και εργαλείων (γύρω στις 5.300 δραχμές συνολικά). Οι δαπάνες αυτές μάλιστα μετά από τέσσερα χρόνια αυξήθηκαν από την Επιτροπή

Populations», *Byzantine and Modern Greek studies*, σ.150, και Μ.Δελιβάνη-Νεγρεπόντη, *Η οικονομική ανάπτυξη της Βορείου Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη, 1929, σ. 63.

¹²⁵ Βλ. Πελαγίδης, «Μέτρα και αντίμετρα», *Μακεδονικά*, σ. 135-139.

¹²⁶ Στην Ειδική Επιτροπή συμμετείχαν οι: 1) Α.Κορυζής, διευθυντής της Εθνικής Τράπεζας, 2) Γ.Νικολόπουλος, γεν. γραμματέας του Υπουργείου Γεωργίας, 3) Στ. Γρηγορίου, γεν. γραμματέας του Υπουργείου Πρόνοιας, 4) Θ.Γενηδουνιάς, διευθυντής των Υδρ.Μελετών του Υπ. Συγκοινωνιών, 5) Ι.Καραμάνος, τμηματάρχης Εποικισμού του Υπ. Γεωργίας, 6) Α.Αντωνιάδης, μηχανικός, 7) Σπ. Κυπριάδης, μηχανικό. Βλ. Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 43.

¹²⁷ Δελιβάνη-Νεγρεπόντη, ό.π., σ.63

¹²⁸ Η επιλογή του τόπου μόνιμης εγκατάστασης γινόταν ύστερα από συνεννόηση των υπευθύνων με τους πρόσφυγες. Φρόντιζαν για τη συγκέντρωση όσο το δυνατό περισσότερων ατόμων κοινής καταγωγής στον ίδιο τόπο, στοχεύοντας στην ανασύσταση, από πλευράς ανθρώπινου δυναμικού, του παλιού οικισμού με απώτερο σκοπό τη μονιμοποίηση και οριστικοποίηση της εγκατάστασής τους. Βλ. Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 22, 23.

Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π.) κατά 11.840 δραχμές και ανήλθαν στο συνολικό ποσό των 41.140 δραχμών¹²⁹.

Για την αντιμετώπιση των εξόδων από την περίθαλψη και την αποκατάσταση των προσφύγων συστάθηκε το Ταμείο Αποκαταστάσεως Προσφύγων που λειτούργησε μέχρι την 31^η Οκτωβρίου 1923¹³⁰, ενώ λίγο αργότερα, το Φεβρουάριο του 1923, ζητήθηκε η ηθική και υλική συμπαράσταση της Κ.Τ.Ε.. Οι φοβερές οικονομικές δυσκολίες που απαιτούνταν από την Ελλάδα για την αντιμετώπιση του τεράστιου προσφυγικού προβλήματος οδήγησαν αναπόφευκτα την ελληνική κυβέρνηση σε εξωτερικό δανεισμό. Για το σκοπό αυτό και ύστερα από μια σειρά επαφών και συνεννοήσεων μεταξύ Κ.Τ.Ε. και Ελληνικού κράτους υπογράφηκε σχετικό πρωτόκολλο στη Γενεύη στις 29 Σεπτεμβρίου 1923, με το οποίο εγκρίθηκε δάνειο προς τη Ελλάδα και τέθηκε σε εφαρμογή πρόγραμμα για την αποκατάσταση των προσφύγων¹³¹.

Με το ίδιο πρωτόκολλο εγκρίθηκε και η ίδρυση της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π.) υπό την αιγίδα της Κ.Τ.Ε. (29 Σεπτεμβρίου 1923)¹³², που επικυρώθηκε με το Ν.Δ. της 13^{ης} Οκτωβρίου 1923, ενώ με το Ν.Δ. της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1923 ρυθμίσθηκαν θέματα προσωπικού και οργάνωσης των υπηρεσιών της¹³³. Στην Ε.Α.Π. είχαν περάσει όλες οι αρμοδιότητες οι σχετικές με την Αποκατάσταση των προσφύγων, οι οποίες ήταν στις δικαιοδοσίες των Υπουργείων Γεωργίας και Προνοίας, δηλαδή: Το Τμήμα Εποικισμού, η Γενική Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας, η Διεύθυνση Εποικισμού Θράκης (από το Υπουργείο Γεωργίας), και το Τμήμα Στέγης καθώς και το Τεχνικό Τμήμα

¹²⁹ Βλ. Δελιβάνη - Νεγρεπόντη, *ό.π.*, σ. 65, και Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 21-23, 44.

¹³⁰ Το Ταμείο Αποκαταστάσεως Προσφύγων είχε ιδρυθεί τον Οκτώβριο του 1922. Είχε 20 υποεπιτροπές σε μεγάλες πόλεις, όπως Αθήνα, Βόλο, Θεσσαλονίκη, και στόχο κάθε υλική βοήθεια στους πρόσφυγες, την περίθαλψη, αλλά και τη μόνιμη εγκατάσταση και αποκατάσταση (αστική και αγροτική). Βλ. Henry Morgenthau, *ό.π.*, σ. 122, 123.

¹³¹ Βλ. Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ.20, και Κ.Τ.Ε., *ό.π.*, σ. 17.

¹³² Κ.Τ.Ε., *ό.π.*, σ. 18.

¹³³ Το Συμβούλιο της Ε.Α.Π. αποτελούνταν από 4 μέλη, από τα οποία τα δύο ήταν Έλληνες και διορίζονταν από την ελληνική κυβέρνηση με την έγκριση της Κ.Τ.Ε., το 3^ο μη Έλληνας που διοριζόταν από την Κ.Τ.Ε. και το 4^ο ήταν από τις Η.Π.Α. και ασκούσε χρέη προέδρου, ο οποίος είχε διπλή ψήφο. Ως πρώτος πρόεδρος της Ε.Α.Π. αναφέρεται ο πρώην πρεσβευτής των Η.Π.Α. στην Κων/πολη Η. Morgenthau (1923-1924), τον οποίο διαδέχτηκε ο C.P.Howland (1925-1926), και αυτόν ο C.Eddy, ο οποίος διετέλεσε πρόεδρος μέχρι τέλους, δηλαδή το Δεκέμβριο του 1930. Στο πρώτο Συμβούλιο της Ε.Α.Π. εκτός από τον Η. Morgenthau συμμετείχαν ο J.Campbell, και ο Στέφανος Δελτα μαζί με τον Περικλή Αργυρόπουλο από ελληνικής πλευράς, οι οποίοι από τον Αύγουστο του 1925 είχαν αντικατασταθεί από τους Αλέξανδρο Πάλλη και Αχιλλέα Λάμπρο. Βλ. Πρωτονοτάριος, *ό.π.*, σ. 77-81, Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 27, και Κ.Τ.Ε., *ό.π.*, σ. 18, 19.

(από το Υπουργείο Πρόνοιας, Υγιεινής και Αντιλήψεως). Όλες αυτές οι υπηρεσίες της Ε.Α.Π. ήταν κάτω από την ευθύνη των 5 Διευθύνσεων Εποικισμού¹³⁴, ενώ δημιουργήθηκε από το 1925 ένα Γραφείο Τύπου για το συντελούμενο έργο και μια Υπηρεσία Επιθεώρησης για τον έλεγχο των υπηρεσιών της.

Η Ε.Α.Π. ανέλαβε επίσημα το έργο της αποκατάστασης των προσφύγων από τον Ιανουάριο του 1924 έως το Δεκέμβριο του 1930, ενώ η λειτουργία της άρχισε διερευνητικά το Νοέμβριο του 1923 από τη Θεσσαλονίκη¹³⁵. Ο οργανισμός αυτός δεν είχε ως στόχο τη φιλανθρωπία, αλλά την εξασφάλιση παραγωγικής απασχόλησης στους πρόσφυγες, χρησιμοποιώντας τη γη, τα εγκαταλειφθέντα δηλαδή μουσουλμανικά κτήματα, καθώς και σχετικά κεφάλαια, τα οποία η ελληνική κυβέρνηση της είχε παραχωρήσει¹³⁶.

Βάσει του Πρωτοκόλλου της Γενεύης της 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1923, η Ελλάδα είχε αναλάβει την υποχρέωση παραχώρησης στην Ε.Α.Π. καλλιεργήσιμης γης όχι μικρότερης των 5.000.000 στρεμμάτων από τις εγκαταλειφθείσες περιουσίες των μουσουλμάνων κυρίως, αλλά και γαίες άλλης προέλευσης, που είχαν περάσει στην κατοχή της με τη συνθήκη της Λωζάννης, αλλά και τους προηγούμενους νόμους 262/10-22 Μαΐου 1914 και 1073/18-11 Νοεμβρίου 1917¹³⁷. Επρόκειτο συγκεκριμένα για 8.390.444 στρέμματα γης, καλλιεργήσιμης και μη, η συντριπτική πλειοψηφία (4.981.095) των οποίων συνιστούσε την ανταλλάξιμη μουσουλμανική περιουσία. Από τις λοιπές κατηγορίες γαιών υπολογίσιμος ήταν ο αριθμός των 940.000 στρεμμάτων που αποτελούσαν

¹³⁴ Οι Διευθύνσεις Εποικισμού ήταν: 1)Γενική Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας, 2)Διεύθυνση Εποικισμού Θράκης, 3)Διεύθυνση Εποικισμού Παλιάς Ελλάδας, Ηπείρου και Νησιών, 4) Διεύθυνση Αστικής Αποκατάστασης και 5)Διεύθυνση Οικονομικού.

Στη Γενική Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας, που είχε την έδρα της στη Θεσσαλονίκη, υπάγονταν τα Γραφεία Εποικισμού: 1)Θεσσαλονίκης, 2)Λαγκαδά, 3)Κατερίνης, 4)Κιλκίς, 5)Φλώρινας 6)Καστοριάς, 7)Εδεσσας, 8)Βέροιας, 9)Γιαντισίων, 10)Αξιούπολης (Βοεμίτης), 11)Χαλκιδικής, 12)Σιντικής (Σιδηροκάστρου), 13)Σερρών, 14) Κοζάνης, 15) Εορδαίας, ενώ τα Γραφεία Δράμας και Καβάλας ανήκαν εποικιστικά στη Θράκη, γεωγραφικά στη Μακεδονία. Βλ. Πρωτονοτάριος, *ό.π.*, σ. 91, και Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 28.

¹³⁵ Η σύσταση ενός ιδιαίτερου φορέα υπό την αιγίδα της Κ.Τ.Ε. για την αντιμετώπιση του τεράστιου προβλήματος της Αποκατάστασης πέρα από κάθε γραφειοκρατικό αλλά και οικονομικό εμπόδιο είχε ήδη αναφερθεί στην «Εκθεση» της Ειδικής Επιτροπής του 1923 ως κοινή πίστη όλων των μελών της αλλά και πρότασή τους για την αποτελεσματική αντιμετώπιση του συνεχώς διογκούμενου προσφυγικού ρεύματος. Βλ. Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 22,23.

¹³⁶ Η Ελλάδα είχε αναλάβει την υποχρέωση να παραχωρήσει στην Ε.Α.Π. τις εγκαταλειφθείσες περιουσίες, για τη διαχείριση των οποίων η Ε.Α.Π. είχε την υποχρέωση να υποβάλλει απολογισμό εργασιών με αναφορές ανά τρίμηνο προς την ελληνική κυβέρνηση και την Κ.Τ.Ε. Βλ. Πρωτονοτάριος, *ό.π.*, σ. 80.

¹³⁷ Βλ. Πρωτονοτάριος, *ό.π.*, σ. 71, 72.

τα βουλγαρικά ανταλλάξιμα κτήματα.¹³⁸ Ένα τμήμα των γαιών αυτών είχε διατεθεί για την εγκατάσταση των αγροτών προσφύγων, ενώ το άλλο χρησιμοποιήθηκε για την αποζημίωση των αστών προσφύγων και όσων δεν είχαν τύχει αγροτικής αποκατάστασης¹³⁹.

Μετά την υπογραφή του Πρωτοκόλλου της 29^{ης} Σεπτεμβρίου του 1923 συνομολογήθηκε το Σεπτέμβριο του 1924 δάνειο σε λίρες στερλίνες (βλ. πίνακα που ακολουθεί) και έναντι αυτού χορηγήθηκε από την Τράπεζα της Αγγλίας μία προκαταβολή ενός εκατομμυρίου λιρών¹⁴⁰, ενώ δάνειο χορηγήθηκε και το 1928¹⁴¹, το οποίο ανερχόταν σε 9.000.000 λίρες Αγγλίας¹⁴². Τα ποσά αυτά χρησιμοποιήθηκαν για την αποκατάσταση των προσφύγων¹⁴³, αλλά και για εγχειροβελτιωτικά έργα ή έργα κατασκευής του οδικού δικτύου¹⁴⁴. Την κάλυψη τμημάτων των συναφθέντων δανείων ανέλαβαν ελληνικές Τράπεζες, ενώ το ¼ των κονδυλίων της Ε.Α.Π. προερχόταν από την Εθνική Τράπεζα της

¹³⁸ Βλ. Πρωτονοτάριος, *ό.π.*, σ. 89.

Μειωμένη κατά 1.000.000 περίπου στρέμματα ήταν η ανταλλάξιμη μουσουλμανική περιουσία σύμφωνα με τους: Μ.Ι.Μαυρογορδάτο-Α.Χ.Χαμουδόπουλο και Μαρία Δελιβάνη-Νεγρεπόντη. Επρόκειτο για 7.350.735 στρέμματα, από τα οποία τα 4.388.100 προέρχονταν από γαίες που είχαν εγκαταλειφθεί από Βουλγάρους και Τούρκους. Βλ. Μαυρογορδάτος-Χαμουδόπουλος, *ό.π.*, σ. 22, και Δελιβάνη-Νεγρεπόντη, *ό.π.*, σ. 67, 68.

Αντίθετα, αυξημένη κατά 1.000.000 στρέμματα περίπου παρουσιάζεται η έκταση των ανταλλαξιμών από τον Ισαάκ Λαυρεντίδη. Αυτή υπολογίζεται σε 9.350.000 στρέμματα, από τα οποία τα 69.239 είναι αγροτικά οικήματα και τα 100.000 αστικά ακίνητα. Βλ. Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων*, σ. 33, 149 και Ισαάκ Λαυρεντίδης, *Πρόσφυγες εξ ανταλλαγής και ανταλλάξιμος περιουσία*, Αθήνα, 1975 (Ανάπτυχο από την «Ποντιακή Στοά», τόμ. 1972-74), σ. 61.

¹³⁹ Βλ. Δελιβάνη-Νεγρεπόντη, *ό.π.*, σ. 65.

¹⁴⁰ Το καθαρό ποσό του δανείου του 1924 ανερχόταν σε 2.700.000 δραχμές (σύμφωνα με την ισοτιμία λίρας και δραχμής: 1 προς 300) καλύφθηκε συγχρόνως σε Αθήνα, Λονδίνο, Ν.Υόρκη και επέτρεψε την ανάγκη αποκατάστασης των 2/3 του αγροτικού πληθυσμού. Βλ. Αρετή Τούντα-Φεργανδή, *Θέματα ελληνικής διπλωματικής ιστορίας (1912-1934)*, Αθήνα, 1988, σ. 195-213, και Δελιβάνη-Νεγρεπόντη, *ό.π.*, σ. 65.

¹⁴¹ Για την επιτυχία του δανείου του 1928 είχε αναλάβει η Ελλάδα την υποχρέωση της σταθεροποίησης του νομίσματός της, την ίδρυση εκδοτικής Τράπεζας και την εξυγίανση του προϋπολογισμού της. Βλ. Δελιβάνη-Νεγρεπόντη, *ό.π.*, σ. 68.

¹⁴² Επίσης ο Πελαγίδης αναφέρει το αγγλικό δάνειο του 1926 με επιτόκιο 8% (σύμφωνα με την 21^η Εκθ. Ε.Α.Π.) και το δάνειο του 1929 από αμερ. Τράπεζα με επιτ. 4% (Εκθ. 23^η). Βλ. Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 33, 34.

¹⁴³ Από τις συνολικές δαπάνες που είχε πραγματοποιήσει η Ε.Α.Π. το 71,63% είχε διατεθεί για τον Εποικισμό της Μακεδονίας, από όπου μόνο το 5,16% δόθηκε για την αποκατάσταση του αστικού πληθυσμού. Μέχρι την 31^η Δεκεμβρίου του 1926 είχαν τεθεί στη διάθεση της Ε.Α.Π. για την αποκατάσταση του αγροτικού πληθυσμού 2.262.397.200 δραχμές, από τις οποίες οι 1.620.406.442 διατέθηκαν για την αγροτική αποκατάσταση στη Μακεδονία. Βλ. Δελιβάνη-Νεγρεπόντη, *ό.π.*, σ. 65.

¹⁴⁴ Από το δάνειο του 1928 το ένα τρίτο διατέθηκε για την αποκατάσταση των προσφύγων, ενώ μέρος του υπολοίπου ποσού διατέθηκε για τη βελτίωση των αγροτικών εγκαταστάσεων και του οδικού δικτύου της Μακεδονίας.

Βλ. Δελιβάνη-Νεγρεπόντη, *ό.π.*, σ. 65.

Ελλάδας¹⁴⁵. Το υπόλοιπο καλυπτόταν από τα έσοδα των μονοπωλίων της Νέας Ελλάδας, τα έσοδα των τελωνείων Ηρακλείου, Χανίων, Σάμου, Μυτιλήνης, Σύρου, και τα έσοδα από τους φόρους κατανάλωσης καπνού, χαρτοσήμου, οινοπνεύματος, που ανέρχονταν στο ποσό των 542.257.000 δραχμών¹⁴⁶.

Το σύνολο των ποσών που με μορφή δανείου δόθηκαν στους πρόσφυγες έπρεπε να εξοφληθεί από αυτούς μέσα σε δεκαπέντε χρόνια προς 8%. Αρχικά η κατάσταση ήταν δύσκολη, ιδιαίτερα μετά την κακή συγκομιδή του 1924 και τις άλλες δυσκολίες του πρώτου καιρού, ενώ από το 1926 παρατηρήθηκε ανάκαμψη, οπότε άρχισαν οι πρόσφυγες να εξοφλούν τα χρέη τους προς την Ε.Α.Π, και προς το τέλος του 1928 αναφέρθηκε η εξόφληση ενός σημαντικού ποσού της αποζημίωσης¹⁴⁷.

ΔΑΝΕΙΑ ΓΙΑ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

(Πηγή: Α.Α.Πάλλης, «Προσφυγικόν ζήτημα», Ελλάς, Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. 10^{ος}, σ. 671)

A/a	Ονομασία	Έτος έκδοσης	Ονομαστικό κεφάλαιο	Επιτόκιο
1	Α΄ προσφυγικό	1924	12.300.000 λίρες	7%
2	Β΄ προσφυγικό	1928	582.450 » 12.167.073 »	6% 4%
3	Ελληνοβουλγαρικ. μεταναστεύσεως	1923	800.000.000 δραχ.	6%
4	Α΄ Ανταλλαξίμων	1926-1928	6.000.000.000 »	8%
5	Β΄ Ανταλλαξίμων	1928	1.650.000.000 »	6%
6	Ελλήνων υπηκόων	1927	800.000.000 »	8%
7	Συνοικισμού Ν.Σμύρνης	1926	2.000.000 »	7%
8	Τέκτονος	1927	100.000.000 »	9%
9	Πολεμοπαθών ¹⁴⁸ (Αν.Μακεδονίας)	1929	700.000.000 »	6%
10	Πολεμοπαθών (Αν.Μακεδονίας)	1931	100.000.000 »	6%

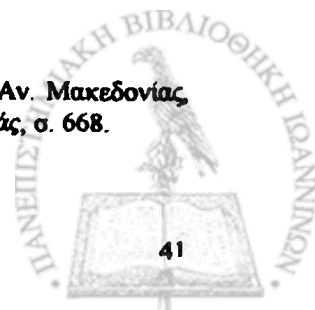
Για την ένταξη των προσφύγων στην παραγωγική διαδικασία και την απόδοση των μέτρων που είχαν ληφθεί απαραίτητη ήταν η μονιμοποίηση της εγκατάστασης. Με στόχο την επιλογή του κατάλληλου τόπου η

¹⁴⁵ Μ. Δρίτσα, «Εθνική Τράπεζα και πρόσφυγες», *Τα Ιστορικά*, σ.313-326.

¹⁴⁶ Βλ. Δελιβάνη-Νεγρεπόντη, *ό.π.*, σ. 64.

¹⁴⁷ Βλ. Πρωτονοτάριος, *ό.π.*, σ. 76, Δελιβάνη-Νεγρεπόντη, *ό.π.*, σ.69-74.

¹⁴⁸ Τα δάνεια αυτά είχαν δαπανηθεί για την επανεγκατάσταση των «ομήρων» της Αν. Μακεδονίας κυρίως της περιοχής Σερρών και Παγγαίου Βλ. Πάλλης, «Προσφυγικόν ζήτημα», *Ελλάς*, σ. 668.

Ε.Α.Π. συνεργαζόταν με τους πρόσφυγες όπως παλιότερα είχε κάνει και η Ειδική Επιτροπή¹⁴⁹. Εξάλλου για τη σύσταση και ίδρυση ενός οικισμού υπήρχε συγκεκριμένη νομική διαδικασία, ο *Αναγκαστικός Νόμος 6/7/1923*. Βάσει του νόμου αυτού εκλεγόταν από τους επικεφαλής των οικογενειών ένα συμβούλιο που εκπροσωπούσε την ομάδα και που ήταν επιφορτισμένο με διάφορες αμοδιότητες, όπως αυτή της αναζήτησης του κατάλληλου τόπου για εγκατάσταση. Για να μπορέσει η ομάδα να εγκατασταθεί και να αποκτήσει νομική υπόσταση έπρεπε να γίνει η πράξη συγκρότησης του συμβουλίου και να κατατεθεί στα κατά τόπους πρωτοδικεία. Τις πιο πολλές φορές δινόταν η δυνατότητα στα άτομα αυτά να αναζητήσουν, περιοδεύοντας με έξοδα της Ε.Α.Π., το κατάλληλο μέρος, στο οποίο θα επέλεγαν να κατοικήσουν. Στην περίπτωση που υπήρχε η σύμφωνη γνώμη όλης της ομάδας υποβαλλόταν αίτηση προς το Υπουργείο Γεωργίας είτε απευθείας είτε μέσω της Ε.Α.Π., και ύστερα από συνεκτίμηση της κατάστασης δινόταν η άδεια να προχωρήσουν στην εγκατάστασή τους. Για την επιτυχή έκβαση όλων των προηγούμενων και την επανασύσταση της παλιάς κοινότητας απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η ύπαρξη ομοιογένειας στην ομάδα, πράγμα που σε λίγες μόνο περιπτώσεις επιτεύχθηκε¹⁵⁰.

Από τους 1.221.849 πρόσφυγες που είχαν έρθει στην Ελλάδα, σύμφωνα με την απογραφή του 1928, οι 643.025 ήταν αστοί και 578.824 ήταν αγρότες. Από τους 578.824 αγρότες το μεγαλύτερο μέρος, 446.000, είχε εγκατασταθεί στη Μακεδονία. Για την εγκατάσταση των αγροτών προσφύγων φρόντισε το Υπουργείο Γεωργίας, σε περιορισμένη όμως κλίμακα, παράλληλα με την Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (η οποία από το τέλος του 1923 έως το 1930 είχε σχεδόν εξολοκλήρου την κύρια ευθύνη της αποκατάστασης¹⁵¹), ενώ το Υπουργείο Πρόνοιας και Αντιλήψεως μαζί με το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων και την Ε.Α.Π. κατέβαλαν σοβαρές προσπάθειες για τη στέγαση και την αποκατάσταση των αστών προσφύγων¹⁵².

Στο θέμα της αποκατάστασης των αστών προσφύγων σημαντικά συνέβαλε η Εθνική Τράπεζα Ελλάδας (Ε.Τ.Ε.), η οποία ήδη από το 1919 χορηγούσε δάνεια σε πρόσφυγες για τη χρηματοδότηση διαφόρων

¹⁴⁹ Βλ. υποσημ. 128, σ.37 της παρούσας εργασίας.

¹⁵⁰ Κ.Τ.Ε., *ό.π.*, σ.43-53.

¹⁵¹ Το 1929 η κυβέρνηση Βενιζέλου, στα πλαίσια της εκκαθάρισης της Ε.Α.Π., που είχε αρχίσει από το β' τρίμηνο του 1929 με στόχο την καλύτερη εφαρμογή των προγραμμάτων Εποικισμού και την προώθηση της γεωργίας, προχώρησε στην ίδρυση μιας νέας υπηρεσίας στο Υπουργείο Γεωργίας, της Γενικής Διεύθυνσης Γεωργίας με πρώτο Διευθυντή αυτής το Μ. Καραμάνο (πρώην Γενικό Διευθυντή Εποικισμού Μακεδονίας) αρχικά, και το Μ. Δομέστιχο (Γενικό Διευθυντή Θράκης) αργότερα. Βλ. Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 29.

¹⁵² Νοταράς, *ό.π.* σ. 8, 9.

επαγγελματικών δραστηριοτήτων τους και τη συντήρησή τους. Με τη Σύμβαση δε της 5^{ης} Μαΐου 1925 η Ε.Τ.Ε. ανέλαβε την υποχρέωση της αποκατάστασης όλων των προσφύγων, αφού με τον τρόπο αυτό πήρε την κυριότητα της εγκαταλειφθείσας μουσουλμανικής περιουσίας που δεν είχε χρησιμοποιηθεί για την αποκατάσταση. Έτσι άρχισε τη χορήγηση δανείων επαγγελματικών στους αστούς και καλλιεργητικών στους αγρότες¹⁵³.

Με τη δανειοδότηση επίσης των αγροτών προσφύγων ασχολήθηκε και η Αγροτική Τράπεζα, η οποία ιδρύθηκε στις 16 Αυγούστου 1929 (νόμος 4332)¹⁵⁴, έχοντας ως κύριο στόχο την αποκατάσταση των ακτημόνων αγροτών, καθώς και τη συνέχιση από το 1930 του έργου της Ε.Α.Π., που είχε τότε διαλυθεί¹⁵⁵. Για την ίδρυση του συγκεκριμένου πιστωτικού ιδρύματος καταβάλλονταν σημαντικές προσπάθειες από τους αγρότες (πρόσφυγες και γηγενείς)¹⁵⁶, αλλά και πολιτικούς, όπως ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, ο οποίος εργάστηκε εντατικά προς αυτή την κατεύθυνση κατά τη θητεία του στο Υπουργείο Γεωργίας (1926-1928)¹⁵⁷. Η σπουδαιότητα της Αγροτικής Τράπεζας καθώς και το εύρος των δραστηριοτήτων της φαίνεται από μια σειρά νομοθετικών ρυθμίσεων, που είχαν θεσπισθεί από την ίδρυσή της μέχρι το 1941¹⁵⁸, με

¹⁵³ Βλ. Δρίτσα, «Εθνική Τράπεζα και πρόσφυγες», *Τα Ιστορικά*, σ. 313-326, και Νοταράς, *ό.π.* σ. 16-31.

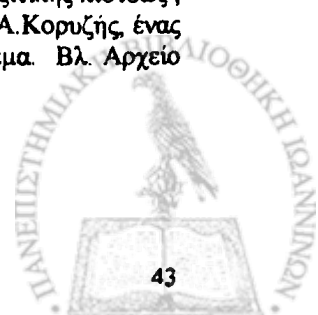
¹⁵⁴ Πρώτος διοικητής της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδας ήταν ο Στέφανος Δέλτα, ο οποίος διετέλεσε διοικητής αυτής από τον Ιούλιο του 1929 έως το Δεκέμβριο του 1929. Το Στέφανο Δέλτα διαδέχτηκε ο Κωνσταντίνος Γόντικας, που ήταν ο πρώτος με πενταετή θητεία διοικητής της Α.Τ.Ε. Αρχείο Α.Τ.Ε., *Το ιστορικό της ίδρυσης της Α.Τ.Ε.*

¹⁵⁵ Το 1930, που διαλύθηκε η Ε.Α.Π., το έργο της περιθάλψης, εγκαταστάσης και αποζημίωσης των προσφύγων συνεχίστηκε από τις τακτικές υπηρεσίες του κράτους, τα Υπουργεία Πρόνοιας και Γεωργίας. Βλ. Πάλλης, «Αναδρομή στο Προσφυγικό», *Μακεδονικά Χρονικά*, σ.24.

¹⁵⁶ Παρά το γεγονός ότι υπήρχαν σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας, όπως η Κρήτη, η Ήπειρος, η Θράκη, η Πελοπόννησος, η Μακεδονία, «τοπικές γεωργικές τράπεζες περιορισμένης, όμως, δυναμικότητας» η αναγκαιότητα ενός ισχυρού αγροτικού πιστωτικού οργανισμού, όπως η Α.Τ.Ε., ήταν μεγάλη, όπως είχε τονιστεί επανειλημμένα κατά το παρελθόν και από τα Γεωργικά Επιμελητήρια, τους Γεωργικούς Συνεταιρισμούς, τους ίδιους τους πρόσφυγες. Βλ. Αρχείο Α.Τ.Ε., *Το ιστορικό της ίδρυσης της Α.Τ.Ε.*, Κ.Λούλος, *Κατεστημένα συμφέροντα και εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου, Η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας το 1929*, Αθήνα, 1999, σ. 40-44, και Στάθης Πελαγίδης, «Προσφυγικά προβλήματα του βορειοελλαδικού χώρου και λουπού χώρου, στο ελληνικό κοινοβούλιο (1924- 1928)», *Μακεδονικά*, 26 (1988), σ.87.

¹⁵⁷ Ο Αλ. Παπαναστασίου, όπως φαίνεται σε τηλεγράφημά του προς τον Καφαντάρη στις 23 Οκτωβρίου 1927, είχε προχωρήσει σε συνεννοήσεις με την Ε.Τ.Ε. και την Ε.Α.Π. για την ίδρυση της *Γεωργικής Τράπεζας*, έχοντας μάλιστα ετοιμάσει και *προσίμφωνο*, το οποίο έπρεπε επειγόντως να υπογραφεί, για να διευκολυνθεί η απαιτούμενη διαδικασία μέχρι την *οριστική σύμβαση*. Ωστόσο για τη ίδρυση της Α.Τ.Ε. υπήρξαν και σημαντικές αντιδράσεις ειδικών σε θέματα τραπεζιτικής πίστωσης, όπως ο Γ. Τρακάκης, προϊστάμενος του τμήματος αγροτικής πίστης της Ε.Τ.Ε., και ο Α.Κορυζής, ένας από τους διευθυντές της Ε.Τ.Ε., που θεωρούσαν ανεδαφικό και ανέφικτο το όλο θέμα. Βλ. Αρχείο Α.Τ.Ε., *Το ιστορικό της ίδρυσης της Α.Τ.Ε.*, και Λούλος, *ό.π.*, σ.40-44.

¹⁵⁸ Βλ. Παράρτημα, Πίνακας 8, σ. 226, 227.

τα οποία ορίζονταν οι αρμοδιότητές της οι συναφείς με την αποκατάσταση των προσφύγων, καθώς και η υλοποίηση προγραμμάτων για τον εκσυγχρονισμό της γεωργίας. Από τις πιο σημαντικές στο θέμα της αποκατάστασης των προσφύγων νομοθετικές ρυθμίσεις είναι η Σύμβαση της 4^{ης} Δεκεμβρίου του 1930 μεταξύ του Ελληνικού Δημοσίου, της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων και της Αγροτικής Τράπεζας, κατά την οποία ανατέθηκε στην τελευταία η είσπραξη των οφειλομένων χρεών των προσφύγων, καθώς και η Σύμβαση της 18^{ης} Δεκεμβρίου του 1930, με την οποία μεταβιβάσθηκε η κινητή και ακίνητη περιουσία της Ε.Α.Π. στο Ελληνικό Δημόσιο και συστάθηκε υποθήκη υπέρ της Διεθνούς Επιτροπής. Στη Σύμβαση αυτή μάλιστα γίνεται η νομοθετική ρύθμιση της έναρξης των διαδικασιών για την εγκατάσταση στα αγροκτήματα του Αγίου Όρους του μεγαλύτερου μέρους των προσφύγων της Χαλκιδικής¹⁵⁹.

¹⁵⁹ Εξουσιοδοήθηκε ο Υπουργός Γεωργίας για «σύναψιν μισθώσεως είκοσι πέντε ετών από του τέλους της υφισταμένης μισθώσεως των εν Χαλκιδική μοναστηριακών κτημάτων, εφ'ων η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων εγκατέστησε πρόσφυγες» (Φ.Ε.Κ. 396/18-12-1930, νόμος 4857).

5. ΟΙ ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ Ο ΣΥΜΨΗΦΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΥΣΙΩΝ

Σύμφωνα με τη Σύμβαση της Λωζάννης της 30ης Ιανουαρίου 1923 περί Ανταλλαγής των πληθυσμών και ειδικά το άρθρο 9 αυτής για την ακίνητη αγροτική ή αστική περιουσία των ανταλλαξιμών καθώς και την κινητή περιουσία τους που είχε εγκαταλειφθεί έπρεπε να γίνει εκκαθάριση. Αυτό ήταν έργο της Μικτής επιτροπής, η οποία είχε συσταθεί σύμφωνα με το άρθρο 11 της Σύμβασης και λειτουργούσε με δαπάνες των κυβερνήσεων Ελλάδας και Τουρκίας¹⁶⁰.

Η Μικτή Επιτροπή με τις κατά τόπους υποεπιτροπές, που είχε δικαίωμα να συστήσει, όφειλε να διευκολύνει τη μετανάστευση των πληθυσμών, όπως αυτή προβλεπόταν από τη Σύμβαση και να προβεί σε εκτίμηση των περιουσιών που είχαν απαλλοτριωθεί από την 18^η Οκτωβρίου του 1912 ή είχαν εγκαταλειφθεί, με σκοπό να καθορίσει το υπέρ των ιδιοκτητών αντιστάθμισμα, που οι ανταλλάξιμοι θα έπαιρναν προκειμένου να αποζημιωθούν. Ως βάση για την εκτίμηση της κινητής και ακίνητης περιουσίας που είχε εγκαταλειφθεί στην Τουρκία και στην Ελλάδα ήταν η αξία της σε χρυσό. Για το σκοπό αυτό έπρεπε να παραδοθεί σε κάθε ενδιαφερόμενο ιδιοκτήτη δήλωση στην οποία θα αναγραφόταν το ποσό της οφειλόμενης αποζημίωσης. Τα ποσά που αναγράφονταν στις δηλώσεις αυτές έπρεπε να συνυπολογιστούν και εάν προέκυπτε ισοψηφία στους εκατέρωθεν λογαριασμούς, καμία από τις δύο χώρες δεν όφειλε στην άλλη. Στην αντίθετη περίπτωση όμως, που η μία δηλαδή από τις δύο χώρες (Ελλάδα και Τουρκία) αποδεικνυόταν χρεώστης, έπρεπε να καταβληθεί το οφειλόμενο ποσό από τη μία προς την άλλη χώρα ή μετρητοίς ή σύμφωνα με διακανονισμό που η Μικτή Επιτροπή θα ενέκρινε. Και τέλος έπρεπε η κάθε χώρα να καταβάλει στους δικαιούχους ανταλλάξιμους τη διαφορά που τους αναλογούσε¹⁶¹.

Η διευθέτηση του προσφυγικού ζητήματος μέσω της Σύμβασης της Λωζάννης και ιδιαίτερα τα θέματα της εκτίμησης της ανταλλάξιμης περιουσίας και των δηλώσεων, που όριζε η Σύμβαση, ευνόησαν περισσότερο τους πρόσφυγες που είχαν αναχωρήσει μετά την εφαρμογή της, τους μουσουλμάνους κυρίως. Για τους Έλληνες πρόσφυγες, που στην πλειονότητά τους είχαν ξεριζωθεί από τις εστίες τους πριν τη 30η Ιανουαρίου 1923, χρειαζόταν ένας διαφορετικός χειρισμός, επειδή η εκτίμηση των περιουσιών που είχαν αφήσει οι Έλληνες στην Τουρκία

¹⁶⁰ Σύμβασις της Ανταλλαγής των Ελληνικών και Τουρκικών πληθυσμών, άρθρο 2, 11, 17.

¹⁶¹ Σύμβασις της Ανταλλαγής των Ελληνικών και Τουρκικών πληθυσμών, άρθρο 10, 11, 12, 13.

έπρεπε να γίνει στην Ελλάδα. Ως εκ τούτου το Υπουργείο Γεωργίας εξέδωσε «Μελέτη», βάσει της οποίας συγκροτήθηκαν επιτροπές, στις οποίες συμμετείχαν πρόσφυγες που είχαν τη γενική αποδοχή και εμπιστοσύνη των συμπατριωτών τους, ενώ γνώριζαν την περιουσιασκή τους κατάσταση. Ο σκοπός των επιτροπών ήταν η καταγραφή και εκτίμηση των εγκαταλειφθεισών περιουσιών, για τις οποίες στη συνέχεια καταρτιζόταν κατόπιν συνενόησης με τον ενδιαφερόμενο η «δήλωση». Δημιουργήθηκαν έτσι 1.114 πρωτοβάθμιες επιτροπές σε όλη τη χώρα από τις εργασίες των οποίων προέκυψε ότι η περιουσία που είχε εγκαταλειφθεί στην Τουρκία ανερχόταν σε 305.527.450 τουρκικές λίρες, σε αντίθεση με αυτή που εγκαταλείφθηκε από τους μουσουλμάνους στην Ελλάδα και η οποία ανερχόταν σε 9.264.000 τουρκικές λίρες¹⁶².

Με σκοπό την περισυλλογή των εγκαταλειφθέντων μουσουλμανικών κτημάτων και τον καθορισμό της οφειλόμενης αποζημίωσης στους ανταλλαξιμους το 1924 (2/3 Μαΐου) ιδρύθηκε στο Υπουργείο Γεωργίας η Γενική Διεύθυνση Ανταλλαγής Πληθυσμών, που βοηθούσε το έργο της Μικτής Επιτροπής. Με το ίδιο επίσης νομοθετικό διάταγμα, όπως και με μεταγενέστερο (6/13 Ιουνίου 1924) είχαν ιδρυθεί και Γραφεία Ανταλλαγής Πληθυσμών σε κάθε Οικονομική Εφορεία των Νέων Χωρών εκτός της Δυτικής Θράκης και της πόλεως της Θεσσαλονίκης για την εξακρίβωση και καταγραφή των εγκαταλειφθεισών περιουσιών και γενικά για τη διαχείριση και εκτέλεση εργασιών συναφών με την Ανταλλαγή¹⁶³.

Παρά τις προσπάθειες όμως που καταβλήθηκαν για το δύσκολο έργο του συνυπολογισμού των περιουσιών η όλη διαδικασία δεν τελεσφόρησε. Και ενώ εξαιτίας και μόνο του τριπλασίου αριθμού των Ελλήνων προσφύγων αναμενόταν ότι θα προέκυπτε σημαντική διαφορά υπέρ της Ελλάδας, το 1930 ο Ελευθέριος Βενιζέλος με τη Συμφωνία της Άγκυρας υπέγραψε το γενικό συμψηφισμό των εκατέρωθεν περιουσιών, αίροντας τις προστριβές ανάμεσα στις δύο χώρες και βάζοντας τις βάσεις για την αποκατάσταση της επικοινωνίας και την ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων¹⁶⁴.

Προς τον τελικό εξάλλου συμψηφισμό των εκατέρωθεν περιουσιών συνέκλινε και η άποψη του Α.Α.Πάλλη, μέλους της Μικτής Επιτροπής. Σε εμπιστευτική του έκθεση το Μάιο του 1925 προς τον Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, Πρωθυπουργό τότε και Υπουργό των Εξωτερικών, ανέφερε πως η όλη διαδικασία της εκτιμήσεως των κτημάτων ήταν χρονοβόρα, δαπανηρή και καθόλου ωφέλιμη εν τέλει για την Ελλάδα. Κι

¹⁶² Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 144, 145.

¹⁶³ Πρωτονοτάριος, *ό.π.*, σ. 99-105.

¹⁶⁴ Αναστασιάδου, *ό.π.*, σ. 19.

αυτό, γιατί η εκτίμηση κτημάτων μεγάλης έκτασης, η οποία άρχιζε, ανέφερε ο Πάλλης από το Ιόνιο πέλαγος κι έφθανε μέχρι τα βάθη της Ανατολής, ακόμα και στην περίπτωση που διενεργείτο από μία χώρα για δικό της και μόνο λογαριασμό απαιτούσε χρόνο πολύ και έξοδα μεγάλα, πόσο μάλλον στην περίπτωση δύο χωρών εχθρικών μεταξύ τους με αντίθετα και αμφισβητούμενα εκατέρωθεν συμφέροντα. Επίσης έλεγε ότι η τουρκική αγροτική ακίνητη περιουσία, η οποία είχε εγκαταλειφθεί, ίσως αποδεικνυόταν μεγαλύτερη από αυτήν που είχαν εγκαταλείψει οι Έλληνες στην Τουρκία, οι οποίοι υπερτερούσαν αφενός στην ακίνητη αστική περιουσία, για την οποία, εξαιτίας των καταστροφών, δεν υπήρχαν αποδεικτικά στοιχεία, και αφετέρου στην κινητή, που οι Έλληνες πρόσφυγες εγκατέλειψαν, και ως εκ τούτου δεν μπορούσε να καταδειχθεί το μέγεθός της, ενώ οι Τούρκοι είχαν πάρει μαζί τους ένα μεγάλο μέρος της¹⁶⁵.

Με την απόφαση της κυβέρνησης Βενιζέλου για τον «αποσβεστικό συμφηφισμό των ανοιχτών λογαριασμών» ανάμεσα σε Τουρκία και Ελλάδα ρυθμίζονταν και διάφορα διμερή θέματα όπως αυτό των *etablis* (εγκατεστημένων) της Κωνσταντινούπολης¹⁶⁶, των ναυτικών εξοπλισμών, του εμπορίου ανάμεσα στις δύο χώρες. Η υπογραφή αυτής της απόφασης, γνωστής ως Σύμφωνο φιλίας έγινε σε δύο φάσεις στην Άγκυρα, τον Ιούνιο και Οκτώβριο του 1930¹⁶⁷, και έθεσε τέρμα στις προσδοκίες των προσφύγων για πλήρη αποζημίωση με βάση τις περιουσίες που είχαν αυτοί αφήσει στην Τουρκία. Το ελληνικό κράτος, όπως τόνισε ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη συζήτηση που επακολούθησε στη Βουλή για την επικύρωση του οικονομικού συμφώνου της 10ης Ιουνίου του 1930, δεν είχε καμία υποχρέωση ούτε νομική ούτε ηθική να αποζημιώσει πλήρως τους πρόσφυγες για τις περιουσίες τους, παρά μόνο τη νομική υποχρέωση να διαθέσει την ανταλλάξιμη τουρκική

¹⁶⁵ Ο Α.Α.Πάλλης έλεγε πως με το συμφηφισμό των εκατέρωθεν περιουσιών τα εκατομμύρια που χρειάζονταν για τις δαπάνες της Μικτής Επιτροπής θα τα διέθεταν για την αποζημίωση των προσφύγων. Βλ. Πάλλης, «Αναδρομή στο Προσφυγικό Ζήτημα», *Μακεδονικά Χρονικά*, σ.20-35.

¹⁶⁶ Οι Τούρκοι επικαλούμενοι έναν εσωτερικό νόμο της 14^{ης} Αυγούστου 1914 θεωρούσαν ως ανταλλακτέους όλους τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης που δεν είχαν εγγραφεί στα ληξιαρχικά βιβλία της Νομαρχίας, όπως ο νόμος αυτός απαιτούσε, παρερμηνεύοντας τον όρο *etablis* της Σύμβασης της Λαζάνης για να πετύχουν τον ξεριζωμό των Ελλήνων της Κων/πολης. Κάνοντας χρήση του εσωτερικού τους νόμου απέλασαν την 17^η Δεκεμβρίου 1924 τον Πατριάρχη και τους Συνοδικούς ως υπαγομένους στην Ανταλλαγή, διότι δεν ήταν εγγεγραμμένοι στα ληξιαρχικά βιβλία πριν τη 30η Οκτωβρίου 1918. Έτσι λοιπόν οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης χωρίζονταν σε δύο ομάδες: Σ' αυτούς που δεν ήταν εγγεγραμμένοι και είχαν ελληνική υπηκοότητα και σ' αυτούς που ήταν εγγεγραμμένοι και είχαν τουρκική. Βλ. Πρωτονοτάριος, *ό.π.*, σ. 36, 37, και Πελαγίδης, «Μέτρα και αντίμετρα», *Μακεδονικά*, σ. 121-142, καθώς και Σύμβασις περί της Ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών, άρθρο 2^ο.

¹⁶⁷ Τον Ιούνιο του 1930 έγινε η οικονομική συμφωνία ανάμεσα στον πρέσβη της Ελλάδας Πολυχρονιάδη και τον Τούρκο υπουργό Τεβφίχ Ρουσντή, ενώ τον Οκτώβριο του 1930 η συνθήκη φιλίας ανάμεσα στο Βενιζέλο και τον Ισμέτ Ινονού. Βλ. Αναστασιάδου, *ό.π.*, σ. 20.

περιουσία που βρισκόταν στην Ελλάδα για την αποκατάστασή τους. Για το σκοπό αυτό είχε ήδη εκδώσει τις ομολογίες ανταλλαξίμων, που είχαν διανεμηθεί στους δικαιούχους, και δεσμευόταν να συνεχίσει το έργο της προσφυγικής αποκατάστασης μέχρι να ολοκληρωθεί¹⁶⁸.

Η ελληνική κυβέρνηση μέχρι την υπογραφή του Ελληνοτουρκικού Συμφώνου φιλίας του 1930 εφάρμοζε το πρόγραμμα αποκατάστασης και αποζημίωσης των προσφύγων που είχε αποφασισθεί από τη Σύμβαση της Λωζάννης της 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1923¹⁶⁹. Είχε μάλιστα εκχωρήσει στην Εθνική Τράπεζα με τη Σύμβαση της 5^{ης} Μαΐου 1925 και την τροποποίηση καθώς και την κωδικοποίησή της την 17^η και 21^η Απριλίου 1928 για την αποζημίωση των ανταλλαγέντων προσφύγων τα ανταλλάξιμα που αποτελούνταν από αστικά κυρίως κτήματα, βακουφικά και οτιδήποτε ανήκε σε οθωμανικά νομικά πρόσωπα, καθώς και τα αγροτικά, όσα δεν είχαν νόμιμα διατεθεί για εποικιστικές ανάγκες μέχρι την 3^η Απριλίου 1926¹⁷⁰. Με αυτά και μάλιστα με τα έσοδα από τις εκποιήσεις ή τις μισθώσεις τους¹⁷¹ θα κάλυπτε η Ε.Τ.Ε. τις εποικιστικές ανάγκες και την αποζημίωση των προσφύγων¹⁷², φροντίζοντας πρωτίστως, όπως όριζε η Σύμβαση της 5^{ης} Μαΐου του 1925, για την αποζημίωση των αστών, που έγινε με την έκδοση ομολογιών με βάση την αξία της ακίνητης περιουσίας που της είχε μεταβιβαστεί. Με τον τρόπο αυτό μέσα σε λίγους μήνες από την υπογραφή της Σύμβασης

¹⁶⁸ Αναστασιάδου, *ό.π.*, σ. 28.

Ήδη από το 1923 είχαν εκδοθεί οι *Ομολογίες ελληνοβουλγαρικής μεταναστεύσεως*, ενώ το 1926 και 1928 οι *Ομολογίες ανταλλαξίμων*, και το 1927 οι *Ομολογίες Ελλήνων υπηκόων*. Η συνολική αξία των ομολογιών που είχαν εκδοθεί για την αποκατάσταση των προσφύγων ανερχόταν στο ποσό των 7.650.000.000 δραχμών. Οι ομολογίες Ανταλλαξίμων που είχαν εκδοθεί για πρώτη φορά το 1926 από την κυβέρνηση Κονδύλη είχαν τόκο 8%, ενώ η επανέκδοσή τους το 1928 από την κυβέρνηση Βενιζέλου έγινε με τόκο 6%, πράγμα που σήκωσε θύελλα αντιδράσεων. Βλ. Δρίτσα, «Εθνική Τράπεζα και πρόσφυγες», *Τα Ιστορικά*, σ. 313- 326, Πάλλης, «Προσφυγικόν ζήτημα», *Ελλάς*, σ. 671, και Πρωτονοτάριος, *ό.π.*, σ. 75, 76.

¹⁶⁹ Σύμβασις περί της Ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών, άρθρο 14.

¹⁷⁰ Την 3^η Απριλίου 1926, είχε γίνει η δημοσίευση της *Συντακτικής απόφασης «περί κατοχυρώσεως της ανταλλαξίμου περιουσίας»*. Όσα αγροτικά κτήματα μέχρι εκείνη την ημερομηνία δεν είχαν απαλλοτριωθεί εκχωρούνταν στην Ε.Τ.Ε για την αποζημίωση των προσφύγων. Βλ. Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Υπουργείο Γεωργίας, «Έκθεση υπηρεσιακή Ανταλλαγής προς τον τέως Υφυπουργό Γεωργίας Μπακάμπαση», *Επίσημα*, Αθήνα, 1927.

¹⁷¹ Τα ακίνητα αυτά είχαν αρχικά περιέλθει μέχρι το 1925 στο Υπουργείο Γεωργίας, από το 1925 μέχρι το 1934 στην Ε.Τ.Ε., από το 1934 μέχρι το 1939 στο Υπουργείο Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως, στη Διεύθυνση Ανταλλαγής, και από το 1939 και εξής στο Υπουργείο Οικονομικών. Βλ. Δ.Σφακιανάκης, «Αντάλλαγμα Μουσουλμανικά Κτήματα», *Υπουργείο Οικονομικών, Διεύθυνση Εκπαίδευσης, Τμήμα Β*, Αθήνα, Δεκέμβριος, 1995, σ. 6.

Τα ανταλλάξιμα που εκποιήθηκαν για το σκοπό της αποζημίωσης συνολικά σε όλη την Ελλάδα ανήλθαν σε 3.263 στρέμματα, ενώ τα μισθωμένα ήταν 47.390 στρέμματα. Βλ. Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 150, 151.

¹⁷² Πρωτονοτάριος, *ό.π.*, σ. 136-138.

επιτεύχθηκε η αποζημίωση 145.000 αστών προσφύγων, ενώ είχε δρομολογηθεί η αποζημίωση και των υπόλοιπων που είχαν υπαχθεί στις διατάξεις του ψηφίσματος της 3^{ης} Απριλίου του 1925. Επίσης στις 7 Νοεμβρίου 1927 με τη Σύμβαση μεταξύ κράτους και Ε.Α.Π.¹⁷³ τέθηκε σε εφαρμογή από το Υπουργείο Γεωργίας ένα πρόγραμμα αποζημιώσεων για αγρότες πρόσφυγες. Σύμφωνα με αυτό δόθηκαν στους αγρότες πρόσφυγες βεβαιώσεις σχετικές με την οφειλόμενη αποζημίωση, οι οποίες θα αποτελούσαν τη βάση για τη χορήγηση πιστώσεων σε καθένα από αυτούς. Στις περιπτώσεις δε που το χρέος από τις πιστώσεις αυτές ήταν χαμηλότερο της οφειλόμενης αποζημίωσης χορηγούνταν ομολογίες, που εκδίδονταν με εγγύηση την ανταλλάξιμη μουσουλμανική περιουσία¹⁷⁴.

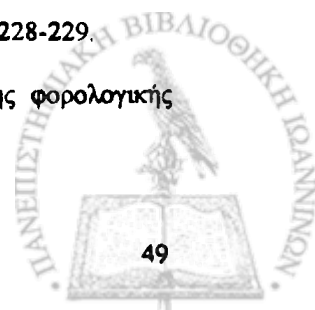
Στη διαδικασία της αποζημίωσης των προσφύγων από το 1939 έλαβε μέρος και το Ελληνικό Δημόσιο, στο οποίο είχε περάσει από την 11^η Σεπτεμβρίου με μια σειρά νομοθετημάτων η ευθύνη της απαλλοτρίωσης και της διαχείρισης των ανταλλάξιμων μουσουλμανικών κτημάτων, που δεν είχαν διανεμηθεί. Για το σκοπό αυτό είχε συσταθεί στο Υπουργείο Οικονομικών (Γενική Διεύθυνση Δημοσίου Λογιστικού) η Υπηρεσία Διαχείρισης Ανταλλάξιμων Μουσουλμανικών Κτημάτων (Υ.Δ.Α.Μ.Κ.)¹⁷⁵. Το κεντρικό συμβούλιο της Υ.Δ.Α.Μ.Κ. απαρτιζόταν από 7 μέλη, ενώ για την καλύτερη οργάνωση της διαχείρισης της ανταλλάξιμης περιουσίας ιδρύθηκαν στην περιφέρεια αυτοτελή γραφεία Διαχείρισης Ανταλλάξιμης Περιουσίας (Δ.Α.Π.) ή ειδικά γραφεία μέσα στις Οικονομικές Εφορείες. Ο προϊστάμενος του Γραφείου Δ.Α.Π. μαζί με τον Εφέτη ή Πρωτοδίκη ή Ειρηνοδίκη που υπηρετούσε στην έδρα του Γραφείου Δ.Α.Π., το μηχανικό του δήμου ή της κοινότητας ή του Δημοσίου, τον προϊστάμενο της Γεωργικής Υπηρεσίας και 2 πρόσφυγες μονίμους κατοίκους της περιοχής συγκροτούσαν την τοπική Επιτροπή Διαχείρισης Ανταλλάξιμης Περιουσίας, (Ε.Δ.Α.Π.), όπου είχε μεταβιβαστεί μέρος των αρμοδιοτήτων της Υ.Δ.Α.Μ.Κ., όπως αυτό των εκποιήσεων και μισθώσεων¹⁷⁶.

¹⁷³ Με τη Σύμβαση της 7^{ης} Νοεμβρίου 1927 ανάμεσα στην Ε.Α.Π., τον πρόεδρο αυτής Eddy, και την κυβέρνηση, την οποία εκπροσωπούσαν ο Υπ. Γεωργίας Α. Παπαναστασίου με τον υφ. Α. Μπακάμπαση, αποφασίστηκε να γίνει συμψηφισμός των προς την Ε.Α.Π. χρεών των αγροτικών εγκατασταθέντων προσφύγων με την αποζημίωση που έχουν να λαμβάνουν για τις περιουσίες τους που εγκαταλείφθηκαν στην Τουρκία. Βλ. Πρωτονοτάριος, *ό.π.*, σ. 86 και 136-148, καθώς και Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 179.

¹⁷⁴ Το Μάιο του 1927 συμφωνήθηκε για την αποζημίωση των δικαιούχων αγροτών προσφύγων να διατεθούν τα έσοδα από τα ανταλλάγματα που παρέμεναν στη διάθεση του κράτους για την έκδοση ομολογιών. Βλ. Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 145, 147, 149.

¹⁷⁵ Με το άρθρο 2 του Αναγκαστικού νόμου 1909/1939. Βλ. Παράρτημα, πίνακας 9, σ. 228-229.

¹⁷⁶ Βλ. Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Οικονομικών, Διεύθυνση κωδικοποίησης φορολογικής νομοθεσίας, *Νομοθεσία Ανταλλάξιμων Κτημάτων*, Αθήνα, 1987.

Κατά τη διαδικασία της αποζημίωσης με την εκποίηση κτημάτων ανταλλαξίμων υπήρξαν διάφορα προβλήματα, τα οποία δημιούργησαν επιβραδύνσεις. Αυτά προέρχονταν από την Ε.Α.Π. και είχαν σχέση με εκτάσεις που δεν είχαν ενοικισθεί, όπως οι βοσκήσιμες, και τα κτίρια όπου διέμεναν πρόσφυγες που είχαν αποκατασταθεί γεωργικά, αλλά και από το Κράτος, το οποίο κυρίως καθυστερούσε να προχωρήσει στην παράδοση των απαλλοτριωθέντων αγροτικών κτημάτων στην Τράπεζα¹⁷⁷. Τελικά αρκετά από τα εμπόδια στο θέμα των εκποιήσεων φαίνεται πως αντιμετωπίστηκαν, καθώς το πρόγραμμα προχώρησε σημαντικά και μέσα σε ένα σχεδόν χρόνο είχαν αποζημιωθεί ή επρόκειτο να αποζημιωθούν 271.000 δικαιούχοι για τους οποίους είχαν εκδοθεί ή είχε αποφασιστεί να εκδοθούν 6.000.000.000 ομολογίες¹⁷⁸, ενώ μέχρι το Δεκέμβρη του 1933 είχαν αποζημιωθεί 428.818 πρόσφυγες¹⁷⁹.

¹⁷⁷ Βλ. Αρχείο Ελ. Βενιζέλου, «Εκθεσις του Κ.Μπακάμπλαση προς τον τέως υφυπουργό Γεωργίας Αν. Μπακάμπλαση», 1927.

¹⁷⁸ Βλ. Αρχείο Βενιζέλου, «Υπόμνημα του Διευθυντή της Ανταλλαγής Μητρομελέτη προς τον Υπουργό Γεωργίας», 12-9-1928.

¹⁷⁹ Από αυτούς οι 332.818 ήταν αστοί και οι 150.000 αγρότες. Βλ. Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 140.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ : Ο ΧΩΡΟΣ

Α. Η ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΤΗΣ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

1. ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ

Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας όλος ο σημερινός νομός Χαλκιδικής ανήκε διοικητικά στο βιλαέτι (γενική διοίκηση)¹⁸⁰ Θεσσαλονίκης, στο σαντζάκι (νομό) Θεσσαλονίκης και στον καζά¹⁸¹ (επαρχία) της Θεσσαλονίκης. Κατά την περίοδο 17^{ου}-18^{ου} αιώνα, η ανατολική Χαλκιδική ανήκε στο ναχιγιέ (δήμο) Παζαρκιάχ, η δυτική στο ναχιγιέ Καλαμαριάς, ενώ υπήρχαν ξεχωριστά και οι περιοχές των Σιδηροκαυσίων (στα βορειοανατολικά του νομού), της Κασσάνδρας (Βάλτας) και των μονών του Αγίου Όρους. Κατά το 19^ο αιώνα ολόκληρη σχεδόν η Χαλκιδική, η βόρεια, η ανατολική και μεγάλο τμήμα της κεντρικής, καθώς και η χερσόνησος της Σιθωνίας (Λόγγος) ανήκαν στο ναχιγιέ Παζαρκιάχ, ενώ η δυτική ανήκε στο ναχιγιέ Καλαμαριάς πλην της Κασσάνδρας που αποτελούσε το ναχιγιέ Κασσάνδρας¹⁸².

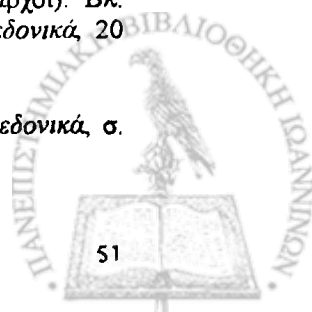
Εκκλησιαστικά στην περιοχή της Χαλκιδικής αναφέρονται κατά τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας και μέχρι την πρώτη εικοσαετία του 20ου αιώνα οι εξής Επισκοπές ή Μητροπόλεις:

1. Επισκοπή και Μητρόπολη Κασσανδρείας με έδρα μέχρι το 1870 τη Βάλτα (Κασσάνδρα) και στη συνέχεια τον Πολύγυρο. Η Μητρόπολη Κασσανδρείας μαζί με τις χερσονήσους Σιθωνίας και Κασσάνδρας περιλάμβανε τη δυτική και κεντρική Χαλκιδική φθάνοντας προς το βορρά μέχρι την περιοχή της Γαλάτιστας και ανατολικά μέχρι την περιοχή της Αρναίας, που είναι εκτός των ορίων της προαναφερθείσας επισκοπής.

¹⁸⁰ Η Οθωμανική αυτοκρατορία διαιρέθηκε διοικητικά σε βιλαέτια (μεγάλες διοικητικές περιοχές). Τα βιλαέτια διαιρέθηκαν σε σαντζάκια, που αποτελούνταν από τους ναχιέδες ή ναχιγιέδες, όπου περιλαμβάνονταν οι κοινότητες. Βλ. Ζωή Σέμπη, *Το βιλαέτι της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο των Οθωμανικών μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ), 1839-1876 (διδασκαρική διατριβή)*, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 27-35.

¹⁸¹ Ο καζάς, που ήταν μια διοικητική περιοχή κάτω από έναν καδή, μουσουλμάνο δηλ. δικαστή που δίκασε σύμφωνα με τον ιερό νόμο, διοικούνταν από τον καϊμακάμη, που ήταν υπεύθυνος για τα οικονομικά και την αστυνόμευση, ενώ τους ναχιέδες διοικούσαν οι μουδέρηδες (δήμαρχοι). Βλ. Βασίλης Δημητριάδης, «Φορολογικές κατηγορίες των χωριών της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά*, 20 (1980), σ. 375-459, και Σέμπη, *ό.π.*, σ.27-35.

¹⁸² Βλ. Παράρτημα, Χάρτη II, σ.192, και Δημητριάδης, «Φορολογικές κατηγορίες», *Μακεδονικά*, σ. 375-459.

2. Επισκοπή Ιερισσού με έδρα την Αρναία (Λιαρίγκοβη)¹⁸³, που περιλάμβανε το Άγιο Όρος, την ανατολική Χαλκιδική, και εκτεινόταν βόρεια μέχρι την περιοχή της Ρεντίνας-Βόλβης και τα όρια της Επισκοπής Αρδαμερέως στα δυτικά.
3. Επισκοπή Αρδαμερέως ή Αρδαμερίου ή Αρδαμώνος με έδρα τη Γαλάτιστα. Περιλάμβανε την περιοχή νότια των λιμνών Βόλβης και Κορώνειας μέχρι τις παρυφές του Χορτιάτη και το ύψωμα του Αρδαμερίου, μέχρι την περιοχή των Βασιλικών και του Αγίου Προδρόμου που ήταν στα όρια της Μητρόπολης Κασσανδρείας. Στην Επισκοπή ανήκαν 17 χωριά¹⁸⁴ και η έδρα της ήταν στο Αρδαμέρι αρχικά, αργότερα¹⁸⁵ μεταφέρθηκε στη Γαλάτιστα, ενώ από το 1677 και για μικρό χρονικό διάστημα στο Ζαγκλιβέρι¹⁸⁶, και από τα μέσα του 1700 ξανά στη Γαλάτιστα, όπου και παρέμεινε. Κατά την επανάσταση της Χαλκιδικής (1821) το επισκοπείο είχε γίνει παρανάλωμα του πυρός από τον επίσκοπο της Ιγνάτιο. Η εν λόγω επισκοπή στις 6 Νοεμβρίου του 1924 με πατριαρχική, συνοδική εγκύκλιο, ανακηρύχθηκε σε μητρόπολη η οποία ουσιαστικά καταργήθηκε το 1934, καθώς λόγω ασθένειας του μητροπολίτη της ανατέθηκε η τοποτηρητεία στο μητροπολίτη Ιερισσού¹⁸⁷. Καταργήθηκε οριστικά το 1936 και τμήματά της προσαρτήθηκαν στις Μητροπόλεις Κασσανδρείας και Θεσσαλονίκης, ενώ με τον Αναγκαστικό νόμο 2170/1940 «Περί καταστατικού Νόμου της Εκκλησίας της Ελλάδος» προσαρτήθηκε όλη η περιφέρειά της στη Μητρόπολη Ιερισσού- Αγίου Όρους, για να αποτελέσει τη Μητρόπολη Ιερισσού, Αγίου Όρους και Αρδαμερίου με έδρα την Αρναία¹⁸⁸.

¹⁸³ Η πρώτη έδρα της Επισκοπής ήταν η Ιερισσός, ενώ το 17^ο αιώνα και για μικρό διάστημα αυτή είχε μεταφερθεί στη Στρατονίκη, όπου την αναφέρει ο περιηγητής Cousinègy. Μετά την επανάσταση της Χαλκιδικής, γύρω στο διάστημα 1838-1855, η έδρα της ήταν στην Αρναία (Λιαρίγκοβη), όπου είναι και σήμερα. Μαρτυρία του Χρυσόστομου Μαϊδώνη, πρωτοσύγγελου της Ιεράς Μητροπόλεως Ιερισσού, Αγίου Όρους και Αρδαμερίου.

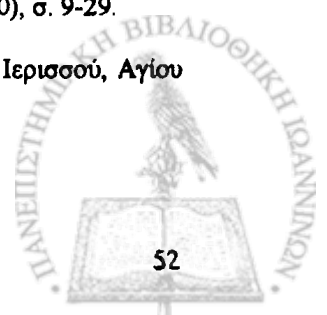
¹⁸⁴ Τα χωριά της Επισκοπής Αρδαμερίου κατά το τέλος του 19^{ου} αιώνα ήταν τα εξής: Αρδαμέρι, Γαλάτιστα, Λειβάδι, Ζαγκλιβέρι, Ραβνά, Αδάμ, Σανά, Δουμπιά, Ριζά (Σιτουνίκια), Γεροπλάτανος (Τοπλίκια), Παλαιόχωρα, Κρήμη, Καϊτζίκι (Παλαιόκαστρο), Ρεσινίκια (Άγιος Πρόδρομος), Στανός, Λοτζίκι (Μελισουργός), Περιστέρα. Βλ. Αστέριος Καραμπατάκης, *Το Αρχείο της Επισκοπής Αρδαμερίου*, Θεσσαλονίκη, 2003, σ. 16-20.

¹⁸⁵ Είναι πιθανό η μεταφορά της έδρας να έγινε κατά το 16^ο αιώνα, όπως αναφέρεται από τον Χ.Γ. Πατρινέλη ή και αργότερα γύρω στο 1638, οπότε βρέθηκε ότι ο επίσκοπος Αρδαμερίου υπογράφει και *Γαλάττζας*. Βλ. Καραμπατάκης, *ό.π.*, σ. 20, και Μαρτυρία του Χρυσόστομου Μαϊδώνη, πρωτοσύγγελου της Ιεράς Μητροπόλεως Ιερισσού, Αγίου Όρους και Αρδαμερίου.

¹⁸⁶ Βλ. Απ. Γλαβίνας, «Αρχιερείς της Επισκοπής Αρδαμερίου», *Μακεδονικά*, 20 (1980), σ. 9-29.

¹⁸⁷ Μαρτυρία του Χρυσόστομου Μαϊδώνη, πρωτοσύγγελου της Ιεράς Μητροπόλεως Ιερισσού, Αγίου Όρους και Αρδαμερίου

¹⁸⁸ Καραμπατάκης, *ό.π.*, σ. 24.

2. ΟΙ ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

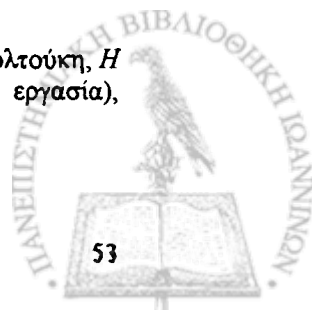
Η περιοχή της Χαλκιδικής με τις τρεις χερσονήσους, του Άθω, της Σιθωνίας και της Κασσάνδρας, λόγω της θέσης της και της μορφολογίας του εδάφους ήταν σχετικά απομονωμένη από την υπόλοιπη Μακεδονία. Οι κάτοικοί της, όπως παρατηρούσαν οι περιηγητές Cousinèry και Leake που την είχαν επισκεφθεί στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, είχαν διατηρήσει την καθαρότητα του γένους τους και δεν είχαν έρθει σε επιμιξίες με αλλοεθνείς. Χάρη δε στο δασώδη όγκο του Χολομώντα και στις ιδιομορφίες των παραλίων ζούσαν σχετικά ασφαλείς από εχθρικές επιδρομές τόσο αυτοί που κατοικούσαν στην κεντρική Χαλκιδική όσο και εκείνοι οι οποίοι διέμεναν στις χερσονήσους, που εκτός από καταφύγιο αποτελούσαν και ορμητήριο πολεμικών επιχειρήσεων¹⁸⁹. Έτσι αναπτύχθηκαν στην περιοχή σημαντικοί οικισμοί, αμιγείς στη συντριπτική τους πλειοψηφία, όπως ο Πολύγυρος, η Κασσάνδρα (στην ομώνυμη χερσόνησο), η Γαλάτιστα, τα Βασιλικά, ο Βάβδος, η Λόκοβη (Ταξιάρχης), το Καϊτζίκι (Παλαιόκαστρο), το Νοβοσέλο (Νεοχώρι), το Παλαιοχώρι, τα Ρεβινίκια (Μεγάλη Παναγία), η Βαρβάρα, τα Ραβνά (Πετροκέρασα), η Λιαρίκοβη (Αρναία), η Ιερισσός, ο Ίσβορος (Στρατονίκη), η Ορμύλια, ο Νικήτας (Νικήτη), το Γομάτι, ο Άγιος Νικόλαος, η Συκιά.

Οι βασικές ασχολίες των κατοίκων ήταν η γεωργία, η κτηνοτροφία, η σπηροτροφία, η μελισσοκομία και η εξόρυξη μεταλλευμάτων. Με γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες ιδιαίτερα καταγίνονταν οι κάτοικοι των πεδινών περιοχών της δυτικής Χαλκιδικής, όπου είχε αναπτυχθεί μια ομάδα χωριών, τα «15 ελευθεροχώρια». Πρόκειται για τα Χασικοχώρια ή Χάσικα ή Χάσια¹⁹⁰. Η περιοχή των Χασικοχωριών εκτεινόταν από τον Τορωναίο ως το Θερμαϊκό κόλπο, το βόρειο δε τμήμα της είναι γνωστό από τα βυζαντινά χρόνια ως «Καλαμαριά», ενώ αργότερα με το όνομα Καλαμαριά αναφερόταν όλη η περιοχή¹⁹¹. Αν εξαιρεθούν τα μετόχια του Αγίου Όρους και τα τουρκικά τσιφλίκια η υπόλοιπη καλλιεργήσιμη γη της δυτικής Χαλκιδικής βρισκόταν στα χέρια

¹⁸⁹ Βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *Η ιστορία της Μακεδονίας, 1354-1833*, Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 505-518.

¹⁹⁰ Βλ. Παράρτημα, Χάρτη Ι, σ.191, και Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 506.

¹⁹¹ Βλ. Δημητριάδης, «Φορολογικές κατηγορίες», *Μακεδονικά*, σ. 453-457, και Πελαγία Κολτούκη, *Η Χαλκιδική στο μεσοπόλεμο: Η άλλη όψη ενός ξεχασμένου νομού* (μεταπτυχιακή εργασία), Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 7-26.

των κατοίκων των Χασικοχωρίων, που παρήγαγαν σιτάρι, βαμβάκι, ασχολούνταν με τη σηροτροφία, την κτηνοτροφία και τη μελισσοκομία. Κάθε ένα από τα Χασικοχώρια είχε τους δικούς του άρχοντες και συμβούλους, που το αντιπροσώπευαν στον Πολύγυρο, έδρα του Τούρκου αγά¹⁹².

Με αγροτικές εργασίες επίσης παρόμοιες με αυτές των Χασικοχωρίων ασχολούνταν και οι κάτοικοι μιας άλλης ομάδας χωριών της Χαλκιδικής, τα 12 χωριά της Κασσάνδρας με κέντρο τη Βάλτα ή Κασσάνδρα, όπου έδρευε ο Τούρκος βοεβόδας. Οι κάτοικοι αυτών των χωριών είχαν πολλά καράβια και, παράλληλα με τις γεωργικές ασχολίες τους, επιδίδονταν στο εμπόριο. Η ευημερία και η αίγλη της περιοχής και ιδιαίτερα του κέντρου της, της Κασσάνδρας, ήταν μεγάλη, ενώ το όνομά της αποδόθηκε σε όλη τη Χαλκιδική, η οποία ως επί το πλείστον κατά τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας αναφερόταν ως *καζάς* ή *καϊμακαμλίκι της Κασσάνδρας*¹⁹³. Απολάμβανε δε, αναφέρει ο Ugruhart, πολλά δικαιώματα, που θα ζήλευαν ακόμη και έθνη της Δυτικής Ευρώπης¹⁹⁴.

Στη βόρεια Χαλκιδική οι κάτοικοί της, υλοτόμοι ως επί το πλείστον, παρήγαν καύσιμη και οικοδομήσιμη ξυλεία, η οποία εξαγόταν από τα λιμάνια του Τορωναίου κόλπου, του κόλπου της Κασσάνδρας και του Στρυμωνικού. Επιπλέον μια άλλη κατεξοχήν ασχολία τους ήταν η εξόρυξη μεταλλευμάτων, γνωστή ήδη από τα βυζαντινά χρόνια. Από το 1775 μάλιστα η εξόρυξη μεταλλευμάτων γινόταν από την ομοσπονδία των Μαντεμοχωρίων, που υπαγόταν απευθείας στην Κωνσταντινούπολη, από όπου διοριζόταν ο *μαντέμ αγάς*. Αυτός απλώς επιτηρούσε την τάξη χωρίς καμιά ανάμειξη στα εσωτερικά της ομοσπονδίας. Τα χωριά που καταγίνονταν με τη μεταλλουργία, τα βυζαντινά Σιδηροκαύσια, βρίσκονταν στη βορειοανατολική Χαλκιδική και κέντρο εξόρυξης των μεταλλευμάτων ήταν αρχικά ο Μαχαλάς (σημερινά Στάγειρα), ενώ αργότερα, μετά την επανάσταση της Χαλκιδικής, ο Ίσβορος (Στρατονίκη). Οι κάτοικοι των Μαντεμοχωρίων είχαν σχετική ανεξαρτησία, ήταν απαλλαγμένοι από κάθε φορολογική υποχρέωση πλην της υποχρέωσής τους να καταβάλλουν στο θησαυροφυλάκιο ένα ορισμένο ποσό (220 οκάδες ασήμι) και της «κατ' αποκοπή» από κάθε οικογένεια διατροφής του *μαντέμ αγά* και των στρατιωτών του καθώς και των 4 *βεκίληδων*. Αυτοί οι τελευταίοι ήταν οι άρχοντες των

¹⁹² Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 505-518.

¹⁹³ Βλ. Ευστράτιος Ζεγκίνης, «Η κατάσταση στη Χαλκιδική κατά την τελευταία περίοδο της τουρκικής διοίκησης, Πληροφορίες του Τούρκου διοικητή Ταχσίν Ουζέρ», *Χρονικά της Χαλκιδικής*, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 189- 200.

¹⁹⁴ Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 505-518.

Μαντεμοχωρίων, εκλέγονταν από τους 12 αντιπροσώπους των χωριών,
και ασκούσαν διοικητική και δικαστική εξουσία¹⁹⁵.

¹⁹⁵ Βλ. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 157-178, 217-238, 505-518, και Ιωάννα Βορβή, *Τα Μαντεμοχώρια Χαλκιδικής κατά την Τουρκοκρατία*, (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη, 2000, σ.212-369.

3. Η ΖΩΗ ΣΤΟ ΑΓΙΟ ΟΡΟΣ

Τελείως διαφορετική από την υπόλοιπη Χαλκιδική ήταν η κατάσταση στη χερσόνησο του Άθω, στο Άγιο Όρος, όπου από το δεύτερο μισό του 15^{ου} αιώνα μόναζαν, εκτός από τους Έλληνες, Σλάβοι, Αλβανοί, Μολδαβοί, Βλάχοι και Ρώσοι. Οι μοναχοί πέρα από τα ασκητικά τους καθήκοντα καταγίνονταν και με γεωργικές ασχολίες, μελισσοκομία, σηροτροφία, ενώ στο Άγιο Όρος υπήρχαν και οι ερημίτες, που ζούσαν τελείως απομονωμένοι. Τα έξοδα, ιδιαίτερα τα σχετικά με τη συντήρηση των μονών και την παροχή φιλοξενίας, ανάγκαζαν τους μοναχούς να καταφεύγουν σε *ζητείες*, ενώ για τη ρύθμιση των οικονομικών, διοικητικών και άλλων ζωτικών θεμάτων είχαν τους *επιστάτες* αρχικά, τους *εφόρους* αργότερα ή τους *επιτρόπους* σε Θεσσαλονίκη και Κωνσταντινούπολη για συνεννόηση με τις αρχές, τον Οικουμενικό Πατριάρχη ή το σουλτάνο. Σημαντική υπήρξε η προσφορά του Αγίου Όρους στη διατήρηση και ενίσχυση του ορθοδόξου δόγματος, καθώς και στην πνευματική αναγέννηση του τουρκοκρατούμενου ¹⁹⁶ελληνισμού με την ίδρυση και λειτουργία της Αθωνιάδας σχολής. Η περίοδος ακμής της προαναφερθείσας σχολής ταυτίστηκε ιδιαίτερα με τα χρόνια κατά τα οποία δίδαξε εκεί ο Ευγένιος Βούλγαρις (1753-1759), μεταλαμπαδεύοντας το φιλελεύθερο και ορθολογιστικό πνεύμα του νεοελληνικού Διαφωτισμού σε ολόκληρη την τουρκοκρατούμενη Ελλάδα ¹⁹⁷.

Το προνομιακό καθεστώς του Αγίου Όρους που είχε προκύψει από την εποχή της βυζαντινής αυτοκρατορίας (από το 10ο αιώνα και εξής) διατηρήθηκε και κατά την τουρκοκρατία. Αποτελούσε καζά του σαντζακίου και βιλαετίου Θεσσαλονίκης, όπου πνευματική και διοικητική εν μέρει δικαιοδοσία είχε ο Πατριάρχης, ο οποίος ασκούσε την εξουσία σε συνεργασία με τους αγιορείτες μοναχούς και τα άλλα εκκλησιαστικά όργανα, ενώ το οθωμανικό κράτος είχε τη διοικητική προστασία και την επιτήρηση της τάξης. Για την προστασία των μοναστηριών έδρευε στις Καρυές αγάς με δύο ή τρεις άνδρες. Ο Τούρκος διοικητής εκτελούσε χρέη φοροεισπράκτορα και αστυνόμου και δεν επενέβαινε στη διοίκηση των μονών. Σε περιπτώσεις ωστόσο επαναστατικών κινημάτων διαπράττονταν αυθαιρεσίες και καταπατούνταν τα προνόμια, μέχρι που τα συνέδρια του Αγίου Στεφάνου και του Βερολίνου (1878) υποχρέωσαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία,

¹⁹⁶ Βλ Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 157-165 και 515.

¹⁹⁷ Π.Κιτρομηλίδης, «Εστίες του Διαφωτισμού στη Μακεδονία», *Νέα Εστία*, 132 (1992), σ. 53-59

με διεθνή πλέον δέσμευση, να σεβαστεί την προνομιακή κατάσταση του Αγίου Όρους¹⁹⁸.

Οι επιδράσεις του Αγίου Όρους στη ζωή της ευρύτερης περιοχής υπήρξαν σημαντικές, καθώς αντίστοιχες ήταν και οι επιδράσεις της κοσμικής ζωής της ευρύτερης περιοχής προς αυτό. Έτσι όχι μόνο δεν έμεινε ανεπηρέαστο από επαναστατικά κινήματα (όπως τα Ορλωφικά) αλλά βρέθηκε και στο επίκεντρο (επανάσταση της Χαλκιδικής κατά το 1821), προσφέροντας καταφύγιο και αποτελώντας ορμητήριο σε κλέφτες και επαναστάτες, όπως ο Νικοτσάρας, ο Βέργος και ο Εμμανουήλ Παπάς¹⁹⁹.

¹⁹⁸ Irène Doens- Χαράλαμπος Παπαστάθης, «Νομική Βιβλιογραφία Αγίου Όρους (1912-1969)», *Μακεδονικά*, 10 (1970), σ.193.

¹⁹⁹ Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 157-178, 217-238, 505-518.

4. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟ 19^ο ΑΙΩΝΑ

Από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα και αργότερα στην Οθωμανική αυτοκρατορία παρατηρήθηκαν οικονομικές μεταβολές, οι οποίες κυρίως συνδέθηκαν με την επιβολή δυσβάστακτης φορολογίας. Σύμφωνα με την έρευνα του Βασίλη Δημητριάδη στα «ιεροδικαστικά τεφτέρια» του ιεροδικείου Θεσσαλονίκης, η κατάργηση των υπηρεσιών που πρόσφεραν τα χωριά του καζά Θεσσαλονίκης και η πλήρης ένταξη στο σύστημα της καταβολής της χρηματικής φορολογίας είχε ως αποτέλεσμα την οικονομική καταστροφή των χωριών και τη μεταβολή τους σε τσιφλίκια ή και σε μετόχια. Κάτω από αυτές τις συνθήκες το 45% των χωριών της Χαλκιδικής γενικά είχε μεταβληθεί σε τσιφλίκια και μετόχια²⁰⁰.

Το μεγαλύτερο ποσοστό των χωριών που μετατράπηκαν σε τσιφλίκια και μετόχια βρισκόταν στο ναχιγιέ Καλαμαριάς στη δυτική Χαλκιδική, (92,30%), όπου τα χωριά, χριστιανικά, μουσουλμανικά ή μικτά, που έμειναν, ήταν ελάχιστα και κυρίως επρόκειτο για ολιγομελείς οικισμούς, τους «μαχαλάδες». Διαφορετική ήταν η κατάσταση στο ναχιγιέ Παζαρκιάχ (κεντρική Χαλκιδική και τμήμα της νότιας με τη χερσόνησο της Σιθωνίας, το Λόγγο), όπου υπήρξε το μικρότερο ποσοστό χωριών που έγιναν τσιφλίκια ή μετόχια (14,29%), ενώ στο ναχιγιέ Κασσάνδρας, που αποτελούνταν ως επί το πλείστον από χριστιανικά χωριά, μειώθηκαν αυτά και δημιουργήθηκαν πολλά μετόχια του Αγίου Όρους, σε ποσοστό 47,82%²⁰¹.

Στις οικονομικές μεταβολές του 18^{ου} αιώνα προστέθηκαν και άλλες, οι ανακατατάξεις στη βορειοανατολική Χαλκιδική κατά το 19^ο αιώνα οι οποίες οφείλονταν στη διακοπή της λειτουργίας των μεταλλείων. Τα ανθραά άλλοτε Μαντεμοχώρια είχαν χάσει την αίγλη τους, λόγω της μείωσης του εξορυσσομένου μεταλλεύματος²⁰², οπότε και καταργήθηκε το προνομιακό καθεστώς που διείπε τη λειτουργία τους. Έπαυσαν δηλαδή οι φοροαπαλλαγές τους και χάθηκε η ισχύς της οργάνωσης των κατοίκων, καθώς ο Μαντέμ αγάς που διοριζόταν από τον πασά και τον

²⁰⁰ Δημητριάδης, «Φορολογικές κατηγορίες», *Μακεδονικά*, σ. 375-459.

²⁰¹ Δημητριάδης, «Φορολογικές κατηγορίες», *Μακεδονικά*, σ. 456.

²⁰² Στις προσπάθειες της Πύλης, το 1826, για επαναλειτουργία των μεταλλείων υπήρξε μεν ανταπόκριση, αλλά τα αποτελέσματα ήταν πενιχρά, γιατί φαίνεται πως δεν υπήρχε αξιόλογη ποσότητα μεταλλεύματος. Επιπλέον η Οθωμανική αυτοκρατορία είχε μεγάλη ανάγκη χρήματος και για το λόγο αυτό οι φοροαπαλλαγές των κατοίκων δεν ήταν δυνατό να συνεχίσουν να υφίστανται. Βλ. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 513, και Δημητριάδης, «Φορολογικές κατηγορίες», *Μακεδονικά*, 20 (1980), σ. 375-459.

καδή της Θεσσαλονίκης είχε επάνω τους δικαίωμα ζωής και θανάτου²⁰³. Στα τέλη μάλιστα του 19^{ου} αιώνα (1888) παραχωρήθηκαν τα δικαιώματα εκμετάλλευσης των μεταλλείων σε ιδιώτες. Αρχικά στον εβραϊκής καταγωγής Γάλλο υπήκοο Χανρίκο Μιζραχή και τον Οθωμανό Νικολάκη Ψυχάρη και αργότερα (το 1893) στην εταιρεία Αλλατίνι, η οποία εκτός από τα μεταλλεία του Ισβόρου (Στρατονίκης) διαχειριζόταν και τα μεταλλεία της Γερακινής²⁰⁴.

Στις προαναφερθείσες οικονομικο-κοινωνικές αλλαγές συνετέλεσαν και τα επαναστατικά κινήματα που είχαν εκδηλωθεί στην περιοχή το 19^ο αιώνα, τόσο η επανάσταση το 1821 από τον Εμμανουήλ Παπά και τα γεγονότα που επακολούθησαν με σκοπό την κατάπνιξη της σ' όλη τη Χαλκιδική, κυρίως δε στη Γαλάτιστα, στα Βασιλικά, στο Άγιο Όρος και στην Κασσάνδρα²⁰⁵, όσο και η επανάσταση του Δημ. Καρατάσου το 1854 (στη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου) με τα γεγονότα της Σιθωνίας, καθώς και το κίνημα του Λεωνίδα Βούλγαρη και του Γεωργάκη Μαντεμοχωρίτη κατά το 1866²⁰⁶. Τα μέτρα καταστολής των κινήματων (εξανδραποδισμοί, λεηλασίες και πυρπολήσεις) είχαν ως αποτέλεσμα τις ερημώσεις χωριών, τις μετακινήσεις πληθυσμών σε ασφαλέστερα μέρη, όπου υπερερούσαν οι χριστιανικοί πληθυσμοί ή ήταν μακριά από το κέντρο διοίκησης, αλλά και τη σταδιακή συγκέντρωση της γης στα χέρια μουσουλμάνων τσιφλικούχων ή στα μοναστήρια ως μετόχια.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες αλλά πιθανό και για λόγους ασφάλειας του Οθωμανικού κράτους μεταφέρθηκε προς το τέλος του αιώνα (1869) το διοικητικό κέντρο από την Κασσάνδρα στον Πολύγυρο, όπου, τόσο στην ίδια την κωμόπολη όσο και στη γύρω περιοχή, υπερερούσαν οι χριστιανικοί πληθυσμοί. Στα πλαίσια της παρατηρούμενης στο διάστημα αυτό μετατόπισης πληθυσμών από την περιφέρεια προς το κέντρο της περιοχής, όπου άκμαζαν εύρωστοι οικισμοί, προέκυψε και η μεταφορά,

²⁰³ Όχι μόνο τους φόρους που είχαν και οι άλλοι υπόδουλοι έπρεπε να πληρώνουν, αλλά και τα χρέη τους από τις οφειλές των χρόνων που είχαν μεσολαβήσει από την Επανάσταση και εξής, για τα οποία είχε γίνει βέβαια, κάποιος διακανονισμός. Επιπλέον τους είχαν επιβληθεί, μέχρι το 1830, τα έξοδα συντήρησης ενός τουρκικού στρατιωτικού σώματος 1.000 ανδρών, που φύλαγε τα μεταλλεία. Βλ. Βακαλόπουλος, *όπ.*, σ. 513.

²⁰⁴ Ιωάννα Βορβή, *Τα Μαντεμοχώρια Χαλκιδικής κατά την Τουρκοκρατία*, (διδασκαρική διατριβή) Θεσσαλονίκη, 2000, σ.430-435.

Μεταλλεία υπήρχαν επίσης στη Γερακινή και στη Βάβδο, η εκμετάλλευση των οποίων ήταν στα χέρια ιδιωτών. Βλ. Πελαγία Κολτούκη, *Η Χαλκιδική στο μεσοπόλεμο: Η άλλη όψη ενός ξεχασμένου νομού* (μεταπτυχιακή εργασία), Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 27-40.

²⁰⁵ Άρτεμη Ξανθοπούλου-Κυριακού, «Η επανάσταση του 1821 και η Μακεδονία», *Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία*, επιμ. Ι.Κολιόπουλος-Χασιώτης, τόμ. Α', σ. 458-477.

²⁰⁶ Ι.Κολιόπουλος, «Απελευθερωτικά κινήματα στη Μακεδονία (1830-1870)», *Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία*, επιμ. Ι.Κολιόπουλος-Χασιώτης, τόμ. Α', σ. 478-489.

το 1870, της έδρας της Μητροπόλεως Κασσανδρείας από την Κασσάνδρα στον Πολύγυρο²⁰⁷. Στους ίδιους πιθανότατα λόγους μπορεί να οφειλόταν και η μεταφορά της έδρας της Μητρόπολης Ιερισσού-Αγίου Όρους από την Ιερισσό (και τη Στρατονίκη για ένα διάστημα) στην Αρναία (1838-1855).

Το «καϊμακαμλίκι της Κασσάνδρας» με έδρα του πλέον τον Πολύγυρο, στις πλαγιές του Χολομώντα, είχε πληθυσμό, σύμφωνα με τα *Απομνημονεύματα του Ταχσίν Ουζέρ*, Τούρκου διοικητή στο καϊμακαμλίκι κατά το 1908, περί τα 50.000 άτομα, περιλάμβανε 125 χωριά, από τα οποία 6 μόνο ήταν αμιγή μουσουλμανικά και βρίσκονταν στην περιοχή της Καλαμαριάς. Κατά τον Ταχσίν Ουζέρ η περιοχή αυτή, φημισμένη για το δασικό, το ζωϊκό και τον ορυκτό πλούτο της, «θύμιζε περισσότερο Ελλάδα παρά Οθωμανικό κράτος», εξαιτίας τόσο της ενδυμασίας και της ομιλίας των κατοίκων (δε φορούσαν φέσι, ενώ ακόμα και από αυτούς που μετείχαν στη διοίκηση του καζά ένα 80% μιλούσε ελληνικά), όσο και της συμπεριφοράς τους (είχαν αναρτημένες στις εκκλησίες, στα σχολεία τους ελληνικές σημαίες, κυκλοφορούσαν οπλισμένοι). Ύστερα από αυτά ο εν λόγω καϊμακάμης και με στόχο την καλύτερη διοίκηση εισηγήθηκε μεταξύ άλλων το 1908 το χωρισμό της περιοχής σε δύο υποδιοικήσεις, στο «καϊμακαμλίκι Πολυγύρου» και στο «καϊμακαμλίκι Αρναίας»²⁰⁸.

Αυτή υπήρξε η τελευταία διοικητική αλλαγή που σημειώθηκε στην περιοχή στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και πριν την έναρξη των Βαλκανικών πολέμων, κατά τη διάρκεια των οποίων, στις 2 Νοεμβρίου του 1912, καταλήφθηκε από τον ελληνικό στρατό και με τη συνθήκη του Λονδίνου, 17/30-5-1913, όλη η Χαλκιδική πλην του Αγίου Όρους προσαρτήθηκε στο ελληνικό κράτος, και αποτέλεσε ελληνική επαρχία, την Υποδιοίκηση Χαλκιδικής του νομού Θεσσαλονίκης. Με την ίδια συνθήκη αποφασίσθηκε ότι το Άγιο Όρος θα αποτελούσε αυτόνομη και ανεξάρτητη περιοχή, ενώ με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (10-8-1913) περιλήφθηκε αυτό στα εδάφη που παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα χωρίς ιδιαίτερη όμως αναφορά στο καθεστώς του, το οποίο τελικά προσδιορίσθηκε από τη συνθήκη της Λωζάννης (24 Ιουλίου 1923) και συγκεκριμένα με το άρθρο 13 περί των μειονοτήτων²⁰⁹.

²⁰⁷ Ανδρ. Αρβανίτης, *Η Μακεδονία εικονογραφημένη*, Αθήνα, 1909, σ.138, Αθ. Χαλκιάπουλος, *Η Μακεδονία, εθνολογική στατιστική των βιλαετιών Θεσσαλονίκης, και Μοναστηρίου*, Αθήναι, 1910, σ. 5-12, Ζεγκίνης, «Η κατάσταση στη Χαλκιδική κατά την τελευταία περίοδο της τουρκικής διοίκησης», *Χρονικά της Χαλκιδικής*, σ. 189- 200.

²⁰⁸ Ζεγκίνης, «Η κατάσταση στη Χαλκιδική κατά την τελευταία περίοδο της τουρκικής διοίκησης», *Χρονικά της Χαλκιδικής*, σ. 189- 200

²⁰⁹ Μ.Χουλιάρáκης, *Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, Αθήνα, 1975, τόμ Β', σ. 71- 74.

Β. Η ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΤΗΣ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1922

1. ΔΙΟΙΚΗΣΗ

Με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (10 Αυγούστου 1913), η Μακεδονία, με τα σύνορά της στον ποταμό Νέστο, αποτελούσε τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας με 3 νομούς²¹⁰, ενώ το 1915 διέθετε 5 νομούς και 18 υποδιοικήσεις (επαρχίες). Το διάστημα 1912-1913 ως αντιπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης στη Μακεδονία είχε διορισθεί ο Κωνσταντίνος Ρακτιβάν, που οργάνωσε τη διοίκησή της, ενώ πρώτος νομάρχης Θεσσαλονίκης διετέλεσε ο Περικλής Αργυρόπουλος. Ο νομός Θεσσαλονίκης, όπως φαίνεται και στον πίνακα που ακολουθεί, είχε 8 υποδιοικήσεις²¹¹, ανάμεσα στις οποίες συγκαταλεγόταν και η Χαλκιδική μέχρι το 1924, οπότε αυτή αποσπάσθηκε, αποτελώντας ξεχωριστό νομό.

ΥΠΟΔΙΟΙΚΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, 1914²¹²

1	Υποδιοίκηση Θεσσαλονίκης
2	» Κατερίνης
3	» Βέροιας
4	» Έδεσσας : α. Διοικητικό τμήμα Καρατζόβας β. » » Ν.Αλπωπίας
5	» Γενιτσών
6	» Κιλκίς : α. Διοικητικό τμήμα Κ. Θεοδορακίου β. Διοικητικό τμήμα Αρχαγγέλου
7	» Λαγκαδά
8	» Χαλκιδικής

²¹⁰ Οι διοικήσεις και υποδιοικήσεις της Μακεδονίας τον πρώτο χρόνο από την απελευθέρωσή της ήταν οι εξής:

(α) Νομός Θεσσαλονίκης με τις υποδιοικήσεις Θεσσαλονίκης, Βέροιας, Γιαντισών, Έδεσσας, Καρατζόβας, Λαγκαδά, Κασσάνδρας (και Αγίου Όρους), Κατερίνης.

(β) Νομός Κοζάνης με τις υποδιοικήσεις Ελασσόνας, Σερβίων, Κοζάνης, Γρεβενών, Ανασελίτσας

(γ) Νομός Δυτικής Μακεδονίας με έδρα τη Φλώρινα.

Βλ. Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης, «Η ενσωμάτωση της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος», *Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία*, επιμ. Ι.Κολιόπουλος-Χασιώτης, τόμ Β', σ. 24-39.

²¹¹ Μ.Χουλιάρáκης, *Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, Αθήνα, 1975, τόμ Β', σ. 80-87 και σ. 112,113.

²¹² Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., *Συλλογές διατάξεων εγκυκλίων διαταγών και οδηγιών του Γ.Δ.Μ., 1914.*

Τα όρια της υποδιοίκησης Χαλκιδικής²¹³ στα δυτικά βρίσκονταν κάτω από τη σημερινή Νέα Καλλικράτεια (Τσαλί μετόχι) και λίγο πιο επάνω από τα Νέα Πλάγια (μετόχι Καραμάν), ενώ προεκτεινόμενη η γραμμή οριοθέτησης της υποδιοίκησης Χαλκιδικής προς τα βορειο-δυτικά, περνούσε επάνω από τη Νέα Τρίγλια (Σουφλάρ), τον Άγιο Παντελεήμονα (Βρωμόσυρτα), τα Σήμαντρα (Καρκάρια), και ανεβαίνοντας προς τα βόρεια έφτανε έξω από το Βάβδο, από τη Γαλάτισσα, τα Πετροκέρασα (Ραβνά), τα Δουμπιά, τα Ριζά (Σιπουτνίκια), το Στανό, τη Βαρβάρια, τον Άνω Σταυρό και κατέληγε, ανατολικά, στο Στρυμονικό κόλπο, στη σημερινή Ολυμπιάδα.

Τη χρονική περίοδο που μεσολάβησε από την απελευθέρωση (1912) έως τη Μικρασιατική καταστροφή (1922) η Χαλκιδική αντιμετώπισε πολλά προβλήματα, με κυρίαρχο αυτό της έλλειψης οδικού δικτύου²¹⁴. Η σύνδεσή της με τη Θεσσαλονίκη ήταν προβληματική, αφού η κατασκευή του δρόμου Γαλάτισσας - Πολυγύρου θα αρχίσει πολύ αργότερα, το 1924, ενώ το 1935 θα είναι ακόμη ημιτελής. Δεν είχαν επίσης χαραχθεί βασικοί οδικοί άξονες για τη σύνδεση της δυτικής Χαλκιδικής με τις χερσονήσους Κασσάνδρας και Σιθωνίας, της κεντρικής με την ανατολική Χαλκιδική, καθώς και με τη βόρεια. Αρκετά έργα οδοποιίας στη Χαλκιδική έγιναν μετά την έλευση των προσφύγων της Μικρασιατικής καταστροφής²¹⁵, ενώ το πρόβλημα αντιμετωπίστηκε αποτελεσματικά πολύ αργότερα. Βέβαια οι πολιτικές και οικονομικές συνθήκες (Β' Βαλκανικός πόλεμος, εθνικός διχασμός, Α' Παγκόσμιος πόλεμος) μόνο προβλήματα συσώρευαν, ενώ δεν επέτρεπαν τη διάθεση των λιγοστών οικονομικών πόρων του κράτους σε έργα αναπτυξιακά στις νέες χώρες, αλλά σε στρατιωτικό εξοπλισμό και πολεμικές επιχειρήσεις.

²¹³ Βλ. Παράρτημα, Σκαρίφημα Ι, σ. 188.

²¹⁴ Η έλλειψη οδικού δικτύου στη Χαλκιδική ήταν ένα μεγάλο πρόβλημα για τους κατοίκους. Βλ. Πελαγία Κολτούκη, *ό.π.*, σ. 7-20, Σνωκ, *Μακεδονία, Θράκη*, Θεσσαλονίκη, 1942, σ. 11-113.

²¹⁵ Βλ. Μαυρογορδάτος-Χαμουδοπούλος, *ό.π.*, σ. 129.

2. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Οι ασχολίες των κατοίκων δε διαφοροποιήθηκαν από αυτές των τελευταίων χρόνων της τουρκοκρατίας, δηλαδή ήταν ως επί το πλείστον αγροτικές και σχετιζόνταν με τη σιτοκαλλιέργεια κυρίως, την καπνοκαλλιέργεια²¹⁶, τη σηροτροφία, την κτηνοτροφία, την ελαιοκομία, τη μελισσοκομία και την υλοτομία (στην ορεινή δασώδη Χαλκιδική). Η καλλιεργήσιμη γη ήταν συγκεντρωμένη στα χέρια λίγων ελεύθερων μικροκαλλιεργητών, τσιφλικάδων, ενώ η περισσότερη ανήκε στα μοναστήρια του Αγίου Όρους, αφού οι πιο πολλοί οικισμοί της είχαν μεταβληθεί σε μετόχια και τσιφλίκια. Από τους 149 οικισμούς που αναγράφονταν σε πίνακα της Γ.Δ.Μ. το 1913²¹⁷, οι 67 ήταν μετόχια, οι 9 τσιφλίκια, ενώ από τους υπόλοιπους οι 42 ήταν κωμοπόλεις και χωριά και οι 26 μικροί συνοικισμοί (μαχαλάδες). Στον ίδιο επίσης πίνακα καταγράφονται και δύο μύλοι που έφεραν τα ονόματα μοναστηριών του Αγίου Όρους (Διονυσίου, Χιλανδαρίου), καθώς και ένα μοναστήρι, η Ιερά Μονή Αγίας Αναστασίας.

Τα μετόχια και τα τσιφλίκια βρίσκονταν κυρίως στις δυτικές περιοχές, και στα παράλια²¹⁸. Αυτές οι περιοχές ήταν οι πιο εύφορες και αραιοκατοικημένες, ενώ στις ορεινές περιοχές της κεντρικής Χαλκιδικής που ήταν σχετικά πυκνοκατοικημένες βρίσκονταν τα περισσότερα αμιγή χριστιανικά χωριά, που είχαν πρωταγωνιστικό ρόλο στο παρελθόν ως κέντρα οικονομικά, διοικητικά και θρησκευτικά. Σε συνολικό πληθυσμό 47.636 κατοίκων και ανάμεσα σε δεκατρείς οικισμούς που εμφανίζονται στον προαναφερθέντα πίνακα με πληθυσμό άνω των 1.000 ατόμων, οι δύο μόνο από αυτούς ήταν στις χερσονήσους, η Συκιά με 2.320 κατοίκους (στη χερσόνησο της Σιθωνίας) και η Βάλτα με 1.410 κατοίκους (στη χερσόνησο της Κασσάνδρας), ενώ οι ένδεκα πολυπληθέστεροι βρίσκονταν στην κεντρικό κορμό της Χαλκιδικής. Αναλυτικότερα, οι έξι από αυτούς, δηλαδή ο Πολύγυρος (2.510 κάτ.), η Γαλάτιστα (3.200 κάτ.), η Λιαρίγκοβη (Αρναία, 2.652 κάτ.), τα Βραστά (1.820), ο Βάβδος (1.680), η Μεγάλη Παναγία (Ρεβενίικια, 1.620 κάτ.), βρίσκονταν στα ορεινά, όπου είχαν επίσης αναπτυχτεί και αρκετά χωριά

²¹⁶ Το 1914 καλλιεργούνταν 1.197 στρέμματα με καπνό. Βλ. Αλ. Δάγκας, *Συμβολή στην έρευνα για την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης: Οικονομική δομή και κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας 1912-1940*, Θεσσαλονίκη, 1981, σ. 187.

²¹⁷ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.20, Πίνακας «εμφαινών τας εις την επαρχίαν Χαλκιδικής υπαγομένας κωμοπόλεις, χωριά, μετόχια και τσιφλίκια», 17-8-1913.

²¹⁸ Βλ. Παράρτημα, Χάρτης III, σ. 193, καθώς και Πίνακα 1, σ. 200-205.

με πληθυσμό λίγο μικρότερο των χιλίων ατόμων, ενώ οι υπόλοιποι πέντε, η Ιερισσός (2.110 κάτ.), η Στρατονίκη (Ισβορος, 1.235 κάτ.), Ορμύλια (1.590 κάτ.), Άγιος Νικόλαος (1.100 κάτ.), και η Νικήτη (1.087), βρίσκονταν σε πεδινές και παράλιες περιοχές της κεντρικής Χαλκιδικής²¹⁹.

Πολλοί από τους κατοίκους της Χαλκιδικής εργάζονταν μετακινούμενοι περιοδικά στα τσιφλίκια της περιοχής ή ήταν κολίγοι στα μετόχια ή καταγίνονταν με εργασίες που δεν απαιτούσαν αγροτική ιδιοκτησία, όπως η κτηνοτροφία, η μελισσοκομία, η υλοτομία. Η κατάσταση αυτή είναι η συνέχεια όλων όσων είχαν επικρατήσει στην περιοχή πριν την προσάρτησή της στο ελληνικό κράτος, καθώς η συρρίκνωση και καταστροφή των χωριών εξαιτίας των φορολογικών και των γενικότερων αλλαγών στην Οθωμανική αυτοκρατορία έφερε πολλούς από τους αγρότες της Χαλκιδικής να εργάζονται ως εργάτες στα ίδια τα κτήματά τους ή να τα εγκαταλείπουν, για να εργασθούν αλλού²²⁰. Γι' αυτό και η γεωργική παραγωγή της περιοχής τα πρώτα χρόνια από την ενσωμάτωσή της στην Ελλάδα χαρακτηριζόταν από «έλλειψη προόδου», ενώ οι οικονομικές δυσχέρειες και η έλλειψη των απαραίτητων γνώσεων και των απαιτούμενων εργαλείων δεν έφεραν σημαντικά αποτελέσματα στις παραδοσιακές καλλιέργειες²²¹.

Από τα κύρια προϊόντα που παράγονταν στη Χαλκιδική ήταν τα δημητριακά (σιτάρι 4.600.000 οκάδες, κριθάρι 1.500.000 οκάδες, βρώμη 1.200.000 οκάδες) τα οποία χρησιμοποιούνταν κυρίως για κατανάλωση εντός των ορίων της υποδιοίκησης, και μόνο μικρές ποσότητες εξάγονταν. Παράγονταν επίσης μελισσοκομικά προϊόντα, μέλι, κερύ, από τα οποία μεγάλες ποσότητες εξάγονταν²²². Εξαγωγή ήταν και τα κτηνοτροφικά προϊόντα καθώς και τα κουκούλια και τα μεταλλεύματα (σιδηροπυρίτης, λευκόλιθος που ως επί το πλείστον εξάγονταν). Η μεταφορά και η εξαγωγή των εμπορευμάτων (μελιού, κουκουλιών, μεταλλεύματος, ξυλείας) γινόταν κυρίως διά θαλάσσης, λ.χ. από το Καργί λιμάνι (Νέα Μουδανιά), τη Γερακινή, την Ολυμπιάδα, το Στρατώνι, τη Συκιά, όπου υπήρχαν τελωνειακοί σταθμοί. Στην εμπορική κίνηση της Χαλκιδικής σημαντικό ρόλο έπαιζε και η ετήσια εμποροζωοπανήγυρη του Αγίου Μάμα κατά το τέλος του καλοκαιριού, όπου λάμβανε χώρα έκθεση και εμπόριο γεωργικών και κτηνοτροφικών

²¹⁹ Βλ. Παράρτημα, Πίνακα 1, σ 200-205, Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 20, 17-8-1913.

²²⁰ Δημητριάδης, «Φορολογικές κατηγορίες», *Μακεδονικά*, σ. 458.

²²¹ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.20, έγγρ. 40, Σημείωμα Στ' της Υποδιοίκησης Χαλκιδικής, 3- 12- 1914.

²²² Από το παραγόμενο ετησίως μέλι, περί τις 400.000 οκάδες, εξαγόταν πολύ μεγάλη ποσότητα, γύρω στις 350.000 οκάδες. Βλ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 20, έγγρ. 40, Σημείωμα Στ' της Υποδιοίκησης Χαλκιδικής, 3- 12- 1914.

προϊόντων καθώς και ζώων²²³. Βιομηχανία δεν υπήρχε παρά μόνο περιορισμένης κλίμακας βιοτεχνία, η οικοτεχνία. Ονομαστά ήταν τα μάλλινα υφαντά, κλινοσκεπάσματα και χαλιά της Αρναίας, καθώς και τα μεταξωτά υφαντά του Πολύγυρου²²⁴.

Μία επίσης μερίδα των κατοίκων της Χαλκιδικής υποαπασχολούνταν με τη μεταλλουργία, στις περιοχές Ισβόρου (Στρατονίκης) και Καζαντζή Μαχαλά (Σταγείρων) κυρίως²²⁵, αλλά και του Βάβδου και της Γερακινής, σε μικρότερη έκταση²²⁶. Οι αλλαγές όμως και οι ανακατάξεις στον τρόπο εκμετάλλευσης των μεταλλείων που συντελέστηκαν στην τουρκοκρατία, καθώς και οι επαναλαμβανόμενες κατά καιρούς διακοπές²²⁷ είχαν ως αποτέλεσμα την υπολειμτικότητα τους, πράγμα που, το Δεκέμβριο του 1914, δημιούργησε μεγάλες δυσκολίες στους εργαζόμενους, αρκετοί από τους οποίους, γύρω στις 80 οικογένειες, ήταν πρόσφυγες από Μικρά Ασία και Ήπειρο²²⁸. Διακοπές στη λειτουργία τους σημειώνονταν και στα άλλα μεταλλεία της Χαλκιδικής. Το 1917 μάλιστα το μεταλλείο του Βάβδου είχε κλείσει λόγω χρεοκοπίας του επιχειρηματία που το εκμεταλλευόταν.²²⁹

²²³ Η λειτουργία της εμπορο-ζωοπανήγυρης που γινόταν στον Άγιο Μάμα δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς άρχισε. Φαίνεται όμως ότι αυτή λειτουργούσε πριν το 1913, καθώς το έτος αυτό είχε ζητηθεί από την Αστυνομική Διεύθυνση Χαλκιδικής η απαγόρευση της λόγω επιδημίας χολέρας σε Σέρρες, Νιγρίτα, Λαγκαδά. Βλ. Κολτούκη, *ό.π.*, σ. 35-37.

²²⁴ Κολτούκη, *ό.π.*, σ. 27-40.

²²⁵ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 20 έγγρ. 40, Πίνακας της Υποδιοίκησης Χαλκιδικής, 7- 8- 1913.

²²⁶ Βλ. Βορβή, *ό.π.*, σ. 215- 409, και Κολτούκη, *ό.π.*, σ. 27-40.

²²⁷ Βλ. Βορβή, *ό.π.*, σ. 430-435.

²²⁸ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 10., 3 -12-1914.

²²⁹ Κολτούκη, *ό.π.*, σ. 27-40.

3. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της περιοχής και της εποχής, απόρροια ως ένα σημείο της προαναφερθείσας υποτονικής οικονομικής ζωής αλλά και της ανώμαλης πολιτικής κατάστασης που προηγήθηκε της εισόδου της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο ήταν η ύπαρξη συμμοριών ληστών και λιποτακτών στους ορεινούς κυρίως όγκους της Χαλκιδικής. Η αναφορά μου στο θέμα των ανυπότακτων της περιόδου 1915-1918 στη Χαλκιδική δεν είναι εκτενής, καθώς δεν έχει άμεση σχέση με το θέμα της διατριβής μου, αλλά αποσκοπεί στο να δώσει μια εικόνα της Χαλκιδικής τα πρώτα χρόνια μετά την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό κράτος και να σκιαγραφήσει την πολιτική και κοινωνικο-οικονομική κατάσταση που επικρατούσε την εποχή που είχαν καταφθάσει σε αυτήν οι πρώτοι πρόσφυγες.

Για τη σύσταση των ενόπλων ομάδων ατάκτων (ληστών και πειρατών κυρίως) την οποία ιδιαίτερα ευνοούσε η μορφολογία του εδάφους της Χαλκιδικής υπήρχε παράδοση από την περίοδο της τουρκοκρατίας²³⁰. Σ' αυτήν εξάλλου την παράδοση, που αποτελούσε ένδειξη του αγωνιστικού πνεύματος των κατοίκων, είχαν βρει πρόσφορο έδαφος οι εξεγέρσεις που εκδηλώθηκαν στην περιοχή. Με τον τρόπο αυτό εκδηλώνονταν οι αντιδράσεις στα μέτρα πίεσης τα οποία εφάρμοζε κατά καιρούς η Οθωμανική αυτοκρατορία, ενώ ήταν έντονη η ανάγκη περιφρούρησης της τοπικής κοινωνίας από κινδύνους όπως αυτός ο οποίος προερχόταν από τη βουλγάρικη προπαγάνδα, που με την κάλυψη της Ρωσίας είχε απλώσει τα πλοκάμια της στο Άγιο Όρος, όπου βρίσκονταν τα οικεία μοναστήρια, και από εκεί σε όλη τη Χαλκιδική²³¹. Ως εκ τούτου κατά τον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο αρκετοί νέοι από 20 έως 27 ετών, για να αποφύγουν τη στρατολόγηση που είχε κηρύξει η Οθωμανική αυτοκρατορία είχαν καταφύγει στα βουνά, δημιουργώντας ομάδες ενόπλων, μερικές μάλιστα από τις οποίες συνέχισαν τη δράση τους και μετά την ενσωμάτωση της Χαλκιδικής στο ελληνικό κράτος. Επρόκειτο βέβαια για φαινόμενο μικρής έκτασης με κίνητρα ληστρικά²³², το οποίο

²³⁰ Βλ. Ι.Κ. Βασδραβέλλης, *Οι Μακεδόνες εις τους υπέρ της ανεξαρτησίας αγώνες 1796-1832*, Θεσσαλονίκη, 1950, Βακαλόπουλος, ό.π., σ.103, 638,642, καθώς και Ιωάννης Δ. Ψαράς, «Πληροφορίες για την τουρκοκρατούμενη Χαλκιδική του 19^{ου} αι. από το Κρατικό Αρχείο του Τορίνου», *Χρονικά της Χαλκιδικής*, 1998, σ. 201-211.

²³¹ Βλ. Ζεγκίνης, «Η κατάσταση στη Χαλκιδική την τελευταία περίοδο της τουρκικής διοίκησης», *Χρονικά της Χαλκιδικής*, σ.189-200, και Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.1, έγγρ. 55, και φ.2, έγγρ. 108, όπου γίνεται αναφορά για επεισόδια στη ρωσική μονή Αγίου Παντελεήμονα και την επέμβαση του γενικού γραμματέα της ρωσικής πρεσβείας Σεραφείμωφ.

²³² Βλ. Παναγιώτης Στάμος, *Ο Μητροπολίτης Κασσανδρείας Ειρηναίος*, Αθήνα, 1992, σ.69-71.

όμως εντάθηκε ιδιαίτερα κατά το δεύτερο μισό της πρώτης μετά την απελευθέρωση δεκαετίας, αλλά με διαφορετικά κίνητρα.

Την περίοδο 1915-1918 και μέσα σε μια σειρά συγκυριών τα ένοπλα σώματα στο Χολομώντα, εκφράζοντας πολιτική δυσαρέσκεια πλέον, αυξήθηκαν σημαντικά. Εκδήλωναν την αντίδρασή τους αφ' ενός στα καταπιεστικά αποσπάσματα των δυνάμεων κατοχής που κατά καιρούς επισκέπτονταν την περιοχή και αφ' ετέρου στην πολιτική κατάσταση που εδραιωνόταν με την επικράτηση του κινήματος της Εθνικής Άμυνας²³³, ενώ η μειωμένη παραγωγή γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων²³⁴ και η δυσλειτουργία της κεντρικής εξουσίας για την αντιμετώπιση των οικονομικο-κοινωνικών προβλημάτων από την έλευση προσφύγων, τον αποκλεισμό των παραλίων από τα αγγλογαλλικά στρατεύματα, την ένδεια και την απόγνωση των οικογενειών των ανδρών που είχαν επιστρατευθεί ήταν οι παράγοντες που ευνοούσαν ιδιαίτερα την αναρχία στην περιοχή²³⁵.

Το φαινόμενο των ομάδων αυτών στη Χαλκιδική άρχισε να παίρνει ανησυχητικές διαστάσεις την εποχή της επιστράτευσης του 1915, όταν έγινε η βίαιη στρατολόγηση κατοίκων της περιοχής στο Μακεδονικό μέτωπο, την εποχή της επιβολής στρατιωτικού νόμου από τον διοικητή των συμμαχικών δυνάμεων στη Μακεδονία, στρατηγό Σαράϊγ, και του αποκλεισμού των λιμανιών (μετά την παράδοση του φρουρίου Ρούπελ στους Βουλγάρους, 26 Μαΐου 1916), κυρίως όμως την εποχή κατά την οποία εκδηλώθηκε το επαναστατικό κίνημα, το 1916, οπότε και κορυφώθηκε η κινητοποίηση στην περιοχή (α' φάση)²³⁶. Ιδιαίτερα έντονη

²³³ Κατά την περίοδο αυτή και στη Χαλκιδική οι *σύλλογοι των επιστράτων* εξωθούσαν τους κατοίκους να αντιδράσουν στη στρατολόγηση των δέκα ηλικιών που είχε κηρυχθεί σύμφωνα με το διάταγμα της Εθνικής Άμυνας, οπότε είχε δημιουργηθεί αναρχία. Βλ. Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάδα του 1910-1920*, τόμος 2^{ος}, Αθήνα, 1970, σ. 325-328.

²³⁴ Ι.Α. Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 20, έγγρ. 40, Σημείωμα Στ' της Υποδιοίκησης Χαλκιδικής, 3- 12- 1914.

²³⁵ Γιάννης Κ. Αικατερινάρης, «Η Χαλκιδική στον εθνικό διχασμό (1916-1917), Επίσημα έγγραφα και μαρτυρίες», *Πολύγυρος*, 10(2002), σ. 10-12.

²³⁶ Στα μέσα Σεπτεμβρίου του 1915, η Βουλγαρία είχε κηρύξει επιστράτευση. Το ίδιο έκανε και η Ελλάδα, κατόπιν εισηγήσεως του Βενιζέλου προς τον βασιλιά, ο οποίος παρόλ' αυτά ήταν υπέρ της «ουδετερότητας». Στη συνέχεια, όμως, μετά την άρνηση του Κωνσταντίνου να μπει στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, την απόβαση των συμμάχων στη Θεσσαλονίκη (Οκτώβριος του 1915) και τη ρήξη του Κωνσταντίνου με το Βενιζέλο, ακολούθησαν ραγδαίες εξελίξεις. Επίκεντρο των εξελίξεων ήταν η Θεσσαλονίκη, όπου τον Αύγουστο του 1916 εκδηλώθηκε το επαναστατικό κίνημα της *Εθνικής Άμυνας* με τους Ζυμβρακάκη, Ζάννα, Αργυρόπουλο, ενώ σημειώνονταν αντιδράσεις με υποκινητές βουλευτές βασιλικούς.

Με σκοπό την εδραίωση της επανάστασης άρχισαν προσπάθειες για τη δημιουργία και την ενίσχυση του επαναστατικού στρατού με την προσέλευση σε αυτόν στρατιωτών από τα βασιλικά στρατεύματα που είχαν ήδη παραδοθεί (όσοι δεν προσέρχονταν, οδηγούνταν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης με γαλλική συνοδεία). Μετά την άφιξη του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη (9 Οκτωβρίου 1916) και το σχηματισμό της *προσωρινής κυβέρνησης*, οι προσπάθειες από το Ζυμβρακάκη (διοικητή της 9^{ης} Μεραρχίας Θεσσαλονίκης, ηγετικό στέλεχος της επανάστασης και υπουργό Στρατιωτικών της *Προσωρινής Κυβέρνησης*) για δημιουργία πλέον εθνικού στρατού, ικανού να υπερασπίσει τα σύνορα εντάθηκαν και οδήγησαν σε επιστράτευση κατοίκων από τη Θεσσαλονίκη και

ήταν η αντίδραση των Χαλκιδιωτών στην επιστράτευση της προσωρινής κυβέρνησης. Οι επιπτώσεις από την προηγούμενη επιστράτευση, ο αποκλεισμός του νομού Θεσσαλονίκης, οι πιέσεις των συμμαχικών δυνάμεων, η έλλειψη τροφίμων και η πείνα που επακολούθησε τους έκαναν περισσότερο ευάλωτους στα κηρύγματα βασιλικών βουλευτών περί “ουδετερότητας”²³⁷. Η περίοδος μάλιστα από το Σεπτέμβριο του 1916 έως την άνοιξη του 1917 υπήρξε η κρισιμότερη και συνδέθηκε με την άφιξη στον Πολύγυρο του Γ.Κονδύλη, αξιωματικού της Εθνικής Άμυνας. Μέσα στο πρώτο δεκαήμερο του Σεπτεμβρίου του 1916 εκδηλώθηκε στη Γαλάτιστα εξέγερση. Γρήγορα κατευθύνθηκε στην περιοχή ο Κονδύλης και κατέστειλε το κίνημα μετά από σκληρή μάχη, κατά τη διάρκεια της οποίας σκοτώθηκε ο αρχηγός των στασιαστών Σαραφιανός, ενώ στη συνέχεια εξέδωσε προκήρυξη με την οποία δινόταν αμνηστία σε όσους θα παρουσιάζονταν εντός τριών ημερών να στρατευθούν²³⁸.

Το διάστημα όμως που ο Κονδύλης βρισκόταν στη Γαλάτιστα εκδηλώθηκε ανάλογη επαναστατική κίνηση και στον Πολύγυρο, την οποία επιστρέφοντας κατέστειλε εύκολα, και στη συνέχεια αναζήτησε τους πρωταίτιους. Ως τέτοιος κατηγορήθηκε ο Γρηγόριος Συνάπαλος, ο οποίος συνελήφθηκε και καταδικάστηκε από έκτακτο στρατοδικείο σε θάνατο με απαγχονισμό. Μετά δε την εκτέλεση της ποινής τα μέτρα κατά των στασιαστών εντάθηκαν. Εκδόθηκε εγκύκλιος διαταγή με την οποία επικηρύχθηκαν οι πρωταίτιοι, απελάθηκαν οι οικογένειες κορυφαίων επιστράτων στη Μυτιλήνη²³⁹, δημεύτηκαν οι περιουσίες τους, ενώ πυρπολύθηκαν γύρω στα 20 με 30 σπίτια επιστράτων που είχαν καταφύγει στα βουνά²⁴⁰.

τα περιχώρα της. Τότε επιστρατεύθηκαν πολλοί από τους αντιτιθέμενους στην επανάσταση και το Βενιζέλο με τη χρήση βίας. Αυτοί προσπαθούσαν να ξεφύγουν και όσοι το κατάφεραν, κατέφευγαν στα βουνά. Βλ. Alan Palmer, *Το Μακεδονικόν Μέτωπο και ο ελληνικός διχασμός*, Αθήνα, 1977, σ. 163-232.

²³⁷ Είχε ήδη συσταθεί στην Αθήνα η *Ομοσπονδία των Επιστράτων*, στην οποία είχαν προσχωρήσει ως μέλη άτομα αντιτιθέμενα προς τη βενιζελική παράταξη, ενώ η δράση της είχε εξαπλωθεί και στην υπόλοιπη Ελλάδα, όπου το έδαφος ήταν πρόσφορο. Βλ. Βεντήρης *ό.π.*, σ. 151-162.

²³⁸ Βλ. Βεντήρης, *ό.π.*, σ. 325-328

²³⁹ Βεντήρης, *ό.π.*, σ. 326, 327. Οι οικογένειές των επιστράτων εκτοπίστηκαν και σε άλλα νησιά του Αιγαίου, όπως στη Λήμνο (στο Μοιάδρο), στην Ίο, στην Πάρο, στα Φιρκά της Κρήτης). Βλ. Αικατερινάρης, «Η Χαλκιδική στον εθνικό διχασμό», *Πολύγυρος*, 14 (2003), σ. 24.

²⁴⁰ Βλ. Βεντήρης, *ό.π.*, σ. 225-328, καθώς και Ιωακείμ Παπάγγελος, «Η «Προκήρυξη» του Γ.Κονδύλη (14 Σεπτεμβρίου)», *Πολύγυρος*, 10 (2002), σ. 8,9, όπου μεταξύ άλλων αναφέρονται τα εξής: Σε *Προκήρυξη* του ο Γ. Κονδύλης, που εκδόθηκε στον Πολύγυρο με ημερομηνία 14 Σεπτεμβρίου του 1916, απευθυνόταν στους επιστράτους της Χαλκιδικής εκπληκτος για την *ακατανόητον στάσιν* τους τη στιγμή που οι περισσότερες περιοχές της Βόρειας Ελλάδας είχαν προσχωρήσει στην “Εθνική Άμυνα”. Θέλοντας δε να μεταβάλει την κατάσταση υποσχόταν ότι θα συγχωρούσε τους ανυπότακτους με την προϋπόθεση όμως να παρουσιαστούν με τα φύλλα πορείας στο Στρατολογικό Γραφείο της Μεραρχίας Σερρών, για να καταταγούν. Προειδοποιούσε μάλιστα ότι σε περίπτωση ανυπακοής θα τους

Παρ' όλα τα μέτρα καταστολής²⁴¹ και τις παρατάσεις στην προθεσμία προσέλευσης των επιστράτων από την ίδια την προσωρινή κυβέρνηση αλλά και την υποδιοίκηση Χαλκιδικής το αντεπαναστατικό μένος στη Χαλκιδική δεν είχε σβήσει. Τον Ιανουάριο μάλιστα του 1917 και ενώ ο Κονδύλης είχε φύγει για το μέτωπο εκδηλώθηκε νέο κίνημα. Πρόκειται για τη β' φάση των κινητοποιήσεων, που άρχισαν, όταν έφθασαν στη Χαλκιδική περί τους 1.000 στρατιώτες-επίστρατοι. Αυτοί τις πρώτες μέρες της Επανάστασης είχαν βίαια στρατολογηθεί και είχαν οδηγηθεί στο μέτωπο του Αξιού, απ' όπου και λιποτάκτησαν. Κατά τη διάρκεια των επεισοδίων που επακολούθησαν διαπράχθηκαν βιαιότητες, ανάμεσα στις οποίες και η κατακρεούργηση του ενωμοτάρχη Κοντογιάννη από τους στασιαστές²⁴². Για να ηρεμήσει η κατάσταση, χρειάστηκε να αποσταλεί στην περιοχή στρατιωτικό απόσπασμα και να επέμβουν τα στρατεύματα του διοικητή των αγγλικών στρατευμάτων κατοχής της Θεσσαλονίκης, Μιλν²⁴³.

Για την αποκατάσταση της τάξης και την εναρμόνιση της τοπικής κοινωνίας με τα προστάγματα της κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης εργάσθηκαν και παράγοντες της περιοχής, όπως ο μητροπολίτης Αρδαμερίου Ιωακείμ και ο μητροπολίτης Κασσανδρείας Ειρηναίος. Οι ιεράρχες αυτοί, επισείοντας τον κίνδυνο ενδεχόμενης εισβολής των Βουλγάρων στη Χαλκιδική, προσπαθούσαν να πείσουν το λαό να καταταγεί στο στρατό και να πολεμήσει, όπως είχε συμφέρον, στο πλευρό των συμμάχων (Αντάντ)²⁴⁴. Όμως η κατάσταση άργησε να ομαλοποιηθεί και παρέμεινε τεταμένη για μεγάλο διάστημα. Τον επόμενο μάλιστα χρόνο, το 1918, χρειάστηκε να αποσταλούν στην

επιβαλόταν σκληρές τιμωρίες, όπως καταδίωξη, επικήρυξη, δήμευση περιουσιών, απέλαση των οικογενειών τους, αποκλεισμός της Χαλκιδικής και από ξηρά και από θάλασσα.

²⁴¹ Ανάμεσα στα μέτρα που πάρθηκαν αναφέρονται και άλλες εκτελέσεις επιστράτων, όπως του Αθανασίου Γκιουζέπα (1916) στον Άγιο Βλάσιο Πολυγύρου. Μάλιστα για την οικογένεια του εκτελεσθέντος λέγεται ότι αφού επί τρεις μήνες την περιέφραν πάνω σε αγγλικό πλοίο χωρίς να βρουν προορισμό, στο τέλος, την αποβίβασαν στην Κασσάνδρα. Αικατερινάρης, «Η Χαλκιδική στον εθνικό διχασμό», *Πολύγυρος*, 14 (2003), σ.24, 25.

²⁴² Βλ. Βεντήρης, *ό.π.*, σ. 327.

²⁴³ Ο Μιλν απέστειλε το 1917 ένα σύνταγμα πεζικού του Νότιγκ Χαμσάϊρ για την αποκατάσταση της τάξης και την εξασφάλιση των συγκοινωνιών της περιοχής. Βλ. Palmer, *ό.π.*, σ. 177.

²⁴⁴ Και οι δύο ιεράρχες, ένθερμοι υποστηρικτές της πολιτικής του Βενιζέλου, προσπαθούσαν με κάθε τρόπο για τη συμμόρφωση των κατοίκων της Χαλκιδικής προς τις επιταγές της Εθνικής Άμυνας, αλλά και την εκτόνωση της αντίδρασης τους. Βλ. Γ.Δ.Μ., Ι.Α.Μ., φ. 20, Επιστολές της Ιεράς Επισκοπής Αρδαμερίου προς το Γενικό διοικητή Μακεδονίας, 1918, και Αικατερινάρης «Η Χαλκιδική στον εθνικό διχασμό», *Πολύγυρος*, 14 (2003),σ.22-27 και 15 (2003), σ. 23.

περιοχή ενισχύσεις²⁴⁵ προς τις δυνάμεις καταστολής, που είχαν επιπλέον να αντιμετωπίσουν και την εχθρική στάση του λαού²⁴⁶.

Οι δυσκολίες στην αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού ήταν μεγάλες, όπως φαίνεται τόσο από την ένταση των γεγονότων, όσο και από τη διάρκειά τους. Επρόκειτο ασφαλώς για μια χρονοβόρα υπόθεση που ταλαιπώρησε τους κατοίκους και τις αρχές και δεν άφησε περιθώρια στην τοπική κοινωνία να επιληφθεί θεμάτων ζωτικής σημασίας, σχετικών με την εργασία και τις συνθήκες διαβίωσης τους ή της επίλυσης προβλημάτων που ενέσκηψαν από την άφιξη των προσφύγων²⁴⁷. Ενδεικτικό εξάλλου των δυσμενών οικονομικο-κοινωνικών συνθηκών ήταν η σημαντική ελάττωση του πληθυσμού. Από τη σύγκριση των αποτελεσμάτων των απογραφών του 1913 (47.636 άτομα)²⁴⁸ και του 1920 (44.304 άτομα)²⁴⁹, παρατηρείται μείωση πληθυσμού κατά 7%, στην οποία είχε σημαντικά συντελέσει και η ελονοσία που μάστιζε τη Χαλκιδική, καθώς και η θανατηφόρα επιδημία της γρίπης κατά το χειμώνα του 1916²⁵⁰.

²⁴⁵ Ενισχύθηκε η δύναμη των αστυνομικών τμημάτων και σταθμών της περιοχής με την αποστολή τριών αποσπασμάτων με 15 άνδρες το καθένα. Βλ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 20, Οδηγίες της Ανωτέρας Διοικήσεως Χωροφυλακής Μακεδονίας προς το Γενικό Διοικητή Μακεδονίας, 4 Απριλίου 1918.

²⁴⁶ Οι κάτοικοι συμπαραστέκονταν περισσότερο στους λιποτάκτες και ανυπότακτους, που είχαν καταφύγει στα βουνά και σχημάτισαν συμμορίες, παρά στο έργο της χωροφυλακής. Βλ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.20, Επιστολή της Ιεράς Επισκοπής Αρδαμερίου προς το Γενικό διοικητή Μακεδονίας, 21 Ιουνίου 1918.

²⁴⁷ Τα προβλήματα της περιθαλής των προσφύγων ήταν μεγάλα, ιδίως όταν κατέφθασαν στη Χαλκιδική και πρόσφυγες από την Ανατολική Μακεδονία. Αικατερινάρης, «Η Χαλκιδική στον εθνικό διχασμό», *Πολύγυρος*, 14 (2003), σ. 20, 21.

²⁴⁸ Πάλλης, *Στατιστική μελέτη*, σ.10

²⁴⁹ Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας - Διεύθυνσις Στατιστικής, *Απογραφή πληθυσμών 1920*, σ.125-128.

²⁵⁰ Πάλλης, *Στατιστική μελέτη*, σ.10.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΙΣΤΙΚΕΣ ΑΝΑΚΑΤΑΤΑΞΕΙΣ

Α. ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ

1. ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ (1913- 1920)

Μέσα στο κλίμα της μεγάλης πολιτικής αναστάτωσης και στο πλήθος των κοινωνικο-οικονομικών προβλημάτων που είχε να αντιμετωπίσει η Χαλκιδική ήρθε να προστεθεί και άλλο ένα: η περίθαλψη και η εγκατάσταση των προσφύγων. Οι πρώτοι πρόσφυγες έφτασαν στην περιοχή γύρω στο 1914, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από το γεγονός ότι κατά τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου ήταν εγκατεστημένα στη Χαλκιδική 411 άτομα προσφυγικής καταγωγής²⁵¹. Από τους πρόσφυγες αυτούς οι 110-120 είχαν εγκατασταθεί στο δήμο Πολυγύρου και οι 32 στα Σανά.²⁵² Πρόσφυγες επίσης, 460 άτομα (80 οικογένειες), Μικρασιάτες και Ηπειρώτες, εργάζονταν στα μεταλλεία του Ισβόρου (Στρατονίκη), οι οποίοι ως επί το πλείστον ήταν εγκατεστημένοι στο Στρατώνι. Από τα άτομα αυτά, που αναφέρεται πως «αυτοβούλως»²⁵³ είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή της Στρατονίκης, διότι πιθανό δεν ήταν εγγεγραμμένα στις καταστάσεις εκείνων που είχαν περίθαλψη, τα περισσότερα (ιδίως οι Βορειοηπειρώτες), όταν διακόπηκε η λειτουργία των μεταλλείων, έφυγαν και διασκορπίστηκαν στα τσιφλίκια και μετόχια της περιοχής ή αποχώρησαν για τις πατρίδες τους, όταν αυτό τους επιτράπηκε²⁵⁴. Οι πρώτοι αυτοί πρόσφυγες ήταν ελάχιστοι σε σχέση με εκείνους που μπορούσαν να βρουν περίθαλψη στην περιοχή. Από τις

²⁵¹ Βλ. Ι.Α.Μ, Γ.Δ.Μ., φ.64, Συγκεντρωτική κατάσταση της Επιτροπής εγκαταστάσεως προσφύγων με ημερομηνία 19 Αυγούστου 1914.

²⁵² Βλ. Ι.Α.Μ, Γ.Δ.Μ., φ.10, «Σημείωμα Β'. Περί εγκαταστάσεως προσφύγων εν τη Υποδιοίκησει Χαλκιδικής», 3 Δεκεμβρίου 1914.

²⁵³ Στον πίνακα της Υποδιοίκησης Χαλκιδικής όπου γίνεται λόγος για τους πρόσφυγες της περιοχής, στο συνολικό αριθμό που δίνεται δε συμπεριλαμβάνονται οι προαναφερθέντες πρόσφυγες. Βλ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.10, Πίνακας της Υποδιοίκησης Χαλκιδικής, 18 Νοεμβρίου 1914, καθώς και τον Πίνακα «Πρόσφυγες της Χαλκιδικής κατά το 1914», σ.73-74.

²⁵⁴ Αυτό φάνηκε από τις μαρτυρίες κατοίκων της ευρύτερης περιοχής και διαπιστώθηκε και από τα Δημοτολόγια των δήμων Σταγείρων και Ακάνθου, Πολυγύρου, Τρίγλιας, Ορμούλιας.

εκτιμήσεις δε της Υποδιοίκησης Χαλκιδικής φαίνεται πως ήταν δυνατό να εγκατασταθούν άλλα 1.500 άτομα περίπου σε περιοχές όπως η Καλαμαριά, όπου υπήρχαν μουσουλμανικοί οικισμοί και το ενδεχόμενο να μεταναστεύσουν οι κάτοικοί τους ή στα τσιφλίκια του Αγίου Μάμα, του Μυριόφυτου και της Πορταριάς ή στην περιοχή του Πολυγύρου και σε μετόχια του Αγίου Όρους²⁵⁵.

Η προσέλευση των προσφύγων συνεχίστηκε καθ' όλη τη διάρκεια του 1914. Οι πρόσφυγες αυτοί προέρχονταν από την Ανατολική Θράκη κυρίως, αλλά και τη Βόρεια Θράκη (Ανατολική Ρωμυλία), τη Μικρά Ασία, τη Δυτική Θράκη, την Ανατολική Μακεδονία και τη Βόρεια Ήπειρο. Επρόκειτο για προσωρινές ως επί το πλείστον εγκαταστάσεις, όπως εκ των υστέρων αποδείχθηκε, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στην κεντρική, στη βόρεια και ανατολική Χαλκιδική (Πολύγυρος, Απολλωνία, Μελισσουργός, Κοκκαλού, Σανά, Στρατώνι) καθώς και τη δυτική (Λάκκωμα, Άγιος Παύλος, Ν.Σίλατα, Σέλελη (Ροδόκηπος))²⁵⁶.

Οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης που προσήλθαν κατά το 1914 στη Χαλκιδική εγκαταστάθηκαν στα βόρεια και σε οικισμούς που τότε υπάγονταν στην υποδιοίκηση Λαγκαδά. Αυτοί προέρχονταν από την ευρύτερη περιοχή του Σχολαρίου²⁵⁷, και κατανεμήθηκαν ως εξής στους διάφορους οικισμούς της περιοχής: Γύρω στα 148 άτομα έμειναν στην Απολλωνία (Παζαρούδα), 98 άτομα στο Μελισσουργό (Λούντζικ ή Λουτζίκι), και περί τις 40 οικογένειες στην Κοκκαλού²⁵⁸.

Πιο λίγες ήταν οι προσφυγικές εγκαταστάσεις του 1914 στη δυτική Χαλκιδική²⁵⁹. Οι πρόσφυγες αυτοί, που επίσης προέρχονταν από την περιοχή του Σχολαρίου Ανατολικής Θράκης, εγκαταστάθηκαν στο Ακματζαλή (Λάκκωμα), όπου είχαν προσέλθει 40 οικογένειες²⁶⁰, στον Άγιο Παύλο, όπου είχαν αφιχθεί και κατοικήσει 47 οικογένειες, στο γειτονικό Ροδόκηπο (Σέλελη) 40 οικογένειες, και στα Νέα Σίλατα (Καρβιά) 20 οικογένειες. Από τις προσφυγικές οικογένειες που είχαν εγκατασταθεί στα Νέα Σίλατα έμειναν μετά το 1920 οι 3-4, ενώ οι

²⁵⁵ Βλ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.10, Πίνακας της Υποδιοίκησης Χαλκιδικής, 18 Νοεμβρίου 1914, και «Σημείωμα Β'. Περί εγκαταστάσεως προσφύγων εν τη Υποδιοικήσει Χαλκιδικής», 3 Δεκεμβρίου 1914.

²⁵⁶ Βλ. Πίνακα «Προσφυγικές εγκαταστάσεις στη Χαλκιδική κατά το 1914», σ. 73-74.

²⁵⁷ Γ. Δ. Μ., φ. 64, Πίνακας της Υποδιοίκησης Λαγκαδά, 17 Νοεμβρίου 1914.

²⁵⁸ Μαραβελάκης - Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 379

²⁵⁹ Βλ. Πίνακα «Προσφυγικές εγκαταστάσεις στη Χαλκιδική κατά το 1914», σ. 73-74.

²⁶⁰ Κατά την επιτόπια έρευνα διαπιστώθηκε ότι στο Λάκκωμα από τις οικογένειες που είχαν εγκατασταθεί την περίοδο 1914-1919, δύο (2) οικογένειες είχαν μείνει η οικογένεια Καρατζίκου και η οικογένεια Μαγκατζή. (Πληροφορητής: Μαγκατζής Κωνσταντίνος από το Λάκκωμα).

υπόλοιπες αναχώρησαν, όπως άλλωστε και οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες της περιόδου 1914-1919²⁶¹.

Εκτός από τις αφίξεις των προσφύγων της Ανατολικής Θράκης και Μικράς Ασίας την ίδια χρονιά, 1914, σημειώθηκαν και άλλες, αυτές των προσφύγων της Βόρειας Θράκης, από τη Μανδρίτσα της Ανατολικής Ρωμυλίας (βλ. πίνακα «Προσφυγικές εγκαταστάσεις στη Χαλκιδική κατά το 1914», 10,11). Οι πρόσφυγες αυτοί εγκαταστάθηκαν στα Σανά και στη Συρωτή (Σουρωτή), 28 και 57 άτομα αντίστοιχα ²⁶². Οι πρόσφυγες που προσήλθαν στον οικισμό των Σανών δεν παρέμειναν για πολύ, αλλά έφυγαν και πήγαν σε περιοχές της Υποδιοίκησης Κιλκίς. Από εκεί όμως μερικές οικογένειες επέστρεψαν στον προαναφερθέντα οικισμό²⁶³, όπου και τελικά εγκαταστάθηκαν μαζί με άλλες από τον ίδιο τόπο προέλευσης, αποτελώντας και πάλι ένα σύνολο 8 οικογενειών που αριθμούσε 32 άτομα προσφυγικής καταγωγής.

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟ 1914²⁶⁴

Α/α	Τόπος εγκατάστασης	Άτομα	Οικογ.	Τόπος προέλευσης
1	Απολλωνία	148		Αν. Θράκη
2	Μελισσουργός	98		»
3	Κοκκαλού		40	»
4	Λάκκωμα (Ακματζαλή)		40	»
5	Άγιος Παύλος		47	»
6	Ροδόκηπος (Σέλελη)		40	»
7	Νέα Σίλ(λ)ατα (Καρβιά)		20	»
8	Πολύγυρος ²⁶⁵	110- 120	23	Μ.Ασία
9	Στρατονίκη ²⁶⁶ (Ισβορος)	460	80	Μ.Ασία - Ήπειρος

²⁶¹ Μαραβελάκης -Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 379

²⁶² Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.64, Συγκεντρωτική κατάσταση της Επιτροπής εγκαταστάσεως προσφύγων, 19 Αυγούστου 1914.

²⁶³ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.10, έγγ. 25, «Σημείωμα Β'. Περί εγκαταστάσεως προσφύγων εν τη Υποδιοίκησει Χαλκιδικής», 3 Δεκεμβρίου 1914.

²⁶⁴ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 10 και φ.64, καθώς και Μαραβελάκης-Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 379.

²⁶⁵ Στον Πολύγυρο περιλαμβάνονταν και οι οικισμοί Γερακινή και Καλύβες, όπου εντοπίστηκαν εγκαταστάσεις προσφύγων κατά την επιτόπια έρευνα και όχι στον Πολύγυρο, όπου βρέθηκαν ελάχιστοι πρόσφυγες, Βορειοηπειρώτες.

²⁶⁶ Στη Στρατονίκη (Ισβορο) περιλαμβάνονταν και οι οικισμοί Μαχαλάς (Στάγαρα) και Στρατώνι, όπου είχαν εγκατασταθεί πρόσφυγες

10	Σανά	28- 32	8	Αν.Ρωμυλία
11	Σουρωτή (Συρωτή)	57		»
Σύνολο :		901 – 1053 άτομα		298 οικογένειες

Είχαν ακόμη έλθει στη Χαλκιδική και πρόσφυγες από τη Δυτική (Βουλγαρική) Θράκη. Εξαιτίας των διωγμών που είχαν εξαπολυθεί την περίοδο 1913-1914 από τους Βουλγάρους²⁶⁷, είχε προκύψει μεγάλο προσφυγικό κύμα από την περιοχή, 40.000 περίπου ατόμων. Από πίνακες του Υπουργείου Περιθάλψεως για την περίοδο 1914-1920 διαπιστώνεται ότι ένας μικρός μόνο αριθμός από αυτούς κατέφυγε στη Χαλκιδική, 13 άτομα από την Ξάνθη, 6 από την Αλεξανδρούπολη (Δεδέαγατς) και 32 από το Σουφλί²⁶⁸.

Ανάμεσα στις εγκαταστάσεις προσφύγων αυτής της περιόδου βρέθηκαν και εγκαταστάσεις Βορειοηπειρωτών. Αυτοί κυρίως ασχολούνταν με οικοδομικές εργασίες και ήταν διασκορπισμένοι στο μεγαλύτερο τμήμα της βόρειας και κεντρικής Χαλκιδικής²⁶⁹. Αρκετοί ακόμη Βορειοηπειρώτες είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή των μεταλλείων του Ισβόρου (Στρατονίκη), στο Στρατώνι, όπου και εργάζονταν για κάποιο διάστημα²⁷⁰. Διαπιστώθηκε μάλιστα κατά την επιτόπια έρευνα στη Μητρόπολη Ιερισσού-Αγίου Όρους ότι από την εποχή ακόμη της τουρκοκρατίας υπήρχε παράδοση να προσέρχονται Βορειοηπειρώτες για εργασία στην περιοχή, ιδίως στο Άγιο Όρος. Τους αποκαλούσαν «Αρβανίτες» και προέρχονταν από την περιοχή Κορυτσάς ως επί το πλείστον, εργάζονταν δε ως οικοδόμοι και καρβουνιάρηδες στο Άγιο Όρος, ενώ οι οικογένειές τους ήταν εγκατεστημένες στην Ιερισσό, τη Στρατονίκη, την Ολυμπιάδα, το Παλαιοχώρι, τη Μεγάλη Παναγία²⁷¹.

Η προσέλευση των προσφύγων στη Χαλκιδική συνεχίστηκε και κατά τα επόμενα χρόνια, όπως φαίνεται από την αύξηση στον αριθμό των

²⁶⁷ Πάλλης, Στατιστική μελέτη περί των φυλετικών μεταναστεύσεων Μακεδονίας και Θράκης κατά την περίοδο 1912-1924, Αθήνα, 1925, σ. 6.

²⁶⁸ Αρχείο Πάλλη, Υπουργείον Περιθάλψεως, Πίνακες Στατιστικοί, συνοπτικοί και ερμηνευτικοί της περιθάλψεως προσφύγων 1917-1920, Αθήνα, 1920.

²⁶⁹ Έχουν βρεθεί τέτοιες εγκαταστάσεις στην Απολλωνία, στην Ιερισσό, στην Ολυμπιάδα, στα Σήμαντρα, στον Πολύγυρο. Στα περισσότερα Δημοτολόγια αναφέρονται ως Βορειοηπειρώτες, ενώ στα Δημοτολόγια της Ολυμπιάδας αναγράφονται ως Αλβανοί. Πρόκειται για ελάχιστες οικογένειες από 1-2 στον κάθε οικισμό. Βλ.: Δημοτολόγια δήμου Μαδύτου, δήμου Μουδανίων, δήμου Πολυγύρου δήμου Σταγίων και Ακάνθου.

²⁷⁰ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.10, έγγρ. 25, «Σημείωμα Β'. Περί εγκαταστάσεως προσφύγων εν τη Υποδιοικήσει Χαλκιδικής», 3 Δεκεμβρίου 1914.

²⁷¹ Μαρτυρία Χρυσοστόμου Μαϊδώνη.

εγκατεστημένων προσφύγων κατά το 1916²⁷². Οι νέες αυτές εγκαταστάσεις παγιώθηκαν μέχρι το 1919 και, όπως φαίνεται από τη σύγκριση του συνολικού αριθμού των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν κατά το 1914 και αυτών της περιόδου 1917-1920, ήταν μειωμένες κατά 29-181 άτομα (βλ. Πίνακα «Προσφυγικές εγκαταστάσεις στη Χαλκιδική κατά το 1914», σ.73, και Πίνακα «Προσφυγικές εγκαταστάσεις κατά την περίοδο 1917-1920», που ακολουθεί).

Οι περισσότερες εγκαταστάσεις πραγματοποιήθηκαν σε οικισμούς της δυτικής και κεντρικής Χαλκιδικής, 159 άτομα θρακικής καταγωγής²⁷³ στο Λάκκωμα (Ακματζαλή), 97 στον Πολύγυρο, 136 στα Νέα Σίλατα (Καρβιά) και 108 άτομα στο Κρυόνερο (Καραγιουσουλάρ), ενώ οι λιγότερες στη βόρεια Χαλκιδική, 37 άτομα στο Μελισουργό (Λουτζίκι), 52 στην Κοκκαλού και 138 στην Απολλωνία (Παζαρούδα)²⁷⁴.

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1917- 1920²⁷⁵

Α/α	Τόπος εγκατάστασης	Άτομα	Τόπος προέλευσης
1	Πολύγυρος	97	
2	Νέα Σί(λ)λατα (Καρβιά)	136	Ανατολική Θράκη
3	Κρυόνερο (Καραγιουσουλάρ)	108	» »
4	Λάκκωμα (Ακματζαλή)	159	» »
5	Σουρωτή	145	» »
6	Μελισουργός (Λουτζίκι)	37	» »
7	Κοκκαλού	52	» »
8	Απολλωνία (Παζαρούδα)	138	» »
Σύνολο :		872 άτομα	

Είχαν επίσης προσέλθει στην Υποδιοίκηση Χαλκιδικής όπως και στον υπόλοιπο νομό Θεσσαλονίκης²⁷⁶, ιδίως στα βορειοανατολικά του,

²⁷² Αρχείο Πάλλη, Υπουργείο Περιθάλψεως, Πίνακες στατιστικοί, συνοπτικοί και ερμηνευτικοί της Περιθάλψεως προσφύγων 1917-1920, Αθήνα, 1920

²⁷³ Στο Ακματζαλή, σημερινό Λάκκωμα, έμειναν 33 προσφυγικές οικογένειες από τις 40 που είχαν εγκατασταθεί προερχόμενες από το Σχολάρι Ανατολικής Θράκης. Στα Νέα Σίλατα, όπου έφθασαν και παρέμειναν 35 οικογένειες, οι 3 ή 4 από αυτές είχαν μείνει μόνιμα, ενώ οι άλλες αποχώρησαν κατά το 1920. Βλ.: Μ.Μαραβελάκης- Απ. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 379.

²⁷⁴ Αρχείο Α. Α. Πάλλη, φ. 5, Έκθεση περί των εν Μακεδονία προσφύγων, Αθήνα, 1916.

²⁷⁵ Αρχείο Α.Α.Πάλλη, Υπουργείον Περιθάλψεως, Πίνακες Στατιστικοί, συνοπτικοί και ερμηνευτικοί της περιθάλψεως προσφύγων 1917-1920, Αθήνα, 1920, και Μ.Μαραβελάκης - Απ. Βακαλόπουλος, *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, 1993, σ.379.

πρόσφυγες από την περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας. Οι εγκαταστάσεις αυτές είχαν ως αφετηρία το 1916 (παράδοση Ρούπελ) και διήρκεσαν όσο διάστημα συνεχιζόταν η κατάληψη της Ανατολικής Μακεδονίας από τους Βουλγάρους (1918)²⁷⁷. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες και τη διερεύνηση του Αρχείου του δήμου Πολυγύρου επρόκειτο για έναν σημαντικό αριθμό προσφύγων, κυρίως από την περιοχή της Νιγρίτας. Λόγος για τους πρόσφυγες αυτούς, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν εγκατεστημένοι στο δημοτικό κατάστημα, γίνεται σε έγγραφη αναφορά (19 Ιανουαρίου/1 Φεβρουαρίου 1917) του δημάρχου Πολυγύρου Μ.Σοφονίου προς το νομάρχη Θεσσαλονίκης²⁷⁸. Από πίνακες, όμως, του Υπουργείου Περιθάλψεως των προσφύγων για την περίοδο 1917-1920 προκύπτει ότι οι πρόσφυγες από την Ανατολική Μακεδονία που είχαν εγκατασταθεί στον Πολύγυρο ήταν ελάχιστοι (5 άτομα) σε σύνολο 349 προσφύγων από τη Μικρά Ασία, 65 από τη Θράκη και 8 από τον Πόντο²⁷⁹.

Παρ' όλ' αυτά φαίνεται ότι κατά το 1916 στον Πολύγυρο είχε δημιουργηθεί αδιαχώρητο από τη μεγάλη προσέλευση προσφύγων, ιδίως δε την άνοιξη αυτού του χρόνου, που είχαν μεταφερθεί εκεί και 130.000 Σέρβοι στρατιώτες²⁸⁰. Αυτοί διέμειναν στην περιοχή για χρονικό διάστημα 2-3 μηνών, πριν οδηγηθούν στο μέτωπο του Μοναστηρίου, και την περίθαλψή τους είχαν αναλάβει οι Αγγλογάλλοι. Το γεγονός όμως της άφιξης των συγκεκριμένων ατόμων μαζί με τις προσφυγικές εγκαταστάσεις που προαναφέρθηκαν, καθώς και η ανάγκη οικονομικής ενίσχυσης που είχαν πολλές οικογένειες απόρων επιστράτων είχαν φέρει σε πολύ δύσκολη θέση την τοπική κοινωνία και μάλιστα τις αρχές του δήμου Πολυγύρου²⁸¹, στον οποίο τελικά εγκαταστάθηκαν 43 μόνο πρόσφυγες. Από τους πρόσφυγες αυτούς υπερτερούσαν οι προερχόμενοι από τη Θράκη, 12 άτομα. (βλ. πίνακα, 2).

²⁷⁶ Βλ. Palmer, *ό.π.*, σ. 167, και Βεντήρης, *ό.π.*, σ. 167, 179, 193.

²⁷⁷ Μετά την παράδοση του Ρούπελ (1916) και την είσοδο των Βουλγάρων στην Ανατολική Μακεδονία είχαν εξαπολυθεί διώξεις και εκτοπισμοί των Ελλήνων της Αν.Μακεδονίας στη Βουλγαρία. Περί τα 36.000 άτομα είχαν εκτοπισθεί στη Βουλγαρία, από όπου είχαν επιστρέψει γύρω στα 17.000 άτομα. Βλ. Πάλλης, «Προσφυγικόν ζήτημα», *Ελλάς*, σ. 668, και Πάλλης, *Στατιστική μελέτη*, σ. 7.

²⁷⁸ Αικατερινάρης «Η Χαλκιδική στον εθνικό διχασμό.», *Πολύγυρος*, 12 (2002), σ. 19-21.

²⁷⁹ Αρχείο Πάλλης, Υπουργείου Περιθάλψεως, *Πίνακες Στατιστικοί, συνοπτικοί και ερμηνευτικοί της περιθάλψεως προσφύγων 1917-1920*, Αθήνα, 1920.

²⁸⁰ Βλ. Palmer, *ό.π.*, σ. 108, 109.

²⁸¹ Αικατερινάρης «Η Χαλκιδική στον εθνικό διχασμό.», *Πολύγυρος*, 12 (2002), σ. 19-24.

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΔΗΜΟΥ ΠΟΛΥΓΥΡΟΥ²⁸²

Α/α	Περιοχή προέλευσης	Πρόσφυγες πριν τη Μ. καταστροφή	Πρόσφυγες μετά τη Μ.καταστροφή
1	Μικρά Ασία	9	133
2	Θράκη	12	46
3	Πόντος	5	4
4	Βουλγαρία	4	-
5	Κων/πολη	4	18
6	Ρωσία	-	2
7	Αλβανία	9	4
Σύνολο		43	207

Ωστόσο οι αφίξεις των προσφύγων στη Χαλκιδική συνεχίστηκαν και κατά το 1920. Επρόκειτο για πρόσφυγες από τα χωριά Γκιόλκιοι, Μεσάλαν και Περεντζούκ του Πόντου, γύρω στις 20 οικογένειες, που προσήλθαν την 21^η Μαΐου 1920 μέσω Ρωσίας-Κων/πολης-Θεσσαλονίκης στη Χαλκιδική και συγκεκριμένα στο Λάκκωμα (Ακματζαλή), όπου και εγκαταστάθηκαν²⁸³. Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής πληθυσμού του 1928 φαίνεται ότι οι πρόσφυγες από τον Πόντο και τον Καύκασο που εγκαταστάθηκαν στη Χαλκιδική πριν από τη Μικρασιατική Καταστροφή, ανέρχονταν σε 77 και 30 άτομα αντίστοιχα²⁸⁴.

Για την περίθαλψη και εγκατάσταση των προσφύγων της περιόδου 1914-1920 φρόντιζε η Κεντρική Επιτροπή σε συνεργασία με τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας και την Υποδιοίκηση Χαλκιδικής. Ενδεικτικό αυτής της φροντίδας είναι οι προσπάθειες που είχαν γίνει από την Υποδιοίκηση Χαλκιδικής από τον πρώτο ήδη χρόνο (1914) σχετικά με την οργάνωση των προσφυγικών εγκαταστάσεων στην περιοχή (εκτίμηση του αριθμού προσφύγων που μπορούσε να δεχτεί και προσδιορισμός του τόπου που θα μπορούσαν αυτοί να εγκατασταθούν)²⁸⁵. Είχε επίσης συσταθεί στον Πολύγυρο για τη μέριμνα

²⁸² Σο δήμο Πολυγύρου ανήκουν και οι οικισμοί Γερακινή και Καλύβες, όπου έχουν εντοπισθεί σήμερα προσφυγικές εγκαταστάσεις.

²⁸³ Οι πρόσφυγες από το Γκιόλκιοι ανέρχονταν σε 4 οικογένειες, από το Μεσάλαν σε 3 και το Περεντζούκ σε 13. Τα χωριά αυτά βρίσκονταν στην περιοχή της Ορντού. Μαραβελάκης-Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 485, 486.

²⁸⁴ Γενική Διεύθυνσις Στατιστικής, *Στατιστικά αποτελέσματα του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*.

²⁸⁵ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.10, έγρ. 25, «Σημείωμα Β'. Περί εγκαταστάσεως προσφύγων εν τη Υποδιοικήσει Χαλκιδικής», 3 Δεκεμβρίου 1914.

και την εγκατάσταση των προσφύγων η «υποεπιτροπή», η οποία φρόντιζε τη στέγαση, την εκπαίδευση, την παροχή συσσιτίων και τη χορήγηση επιδομάτων στους πρόσφυγες. Βέβαια παρατηρήθηκε μεγάλη δυστοκία στη διεκπεραίωση των υποχρεώσεων της επιτροπής απέναντι στους πρόσφυγες, όπως φαίνεται από τα προβλήματα στη χρηματοδότηση κατά το 1916 και τα διαβήματά της προς το Υπουργείο Εσωτερικών²⁸⁶.

Παρ' όλες όμως τις δυσκολίες ο αριθμός των 1.500 ατόμων που κατά τις εκτιμήσεις της Υποδιοίκησης είχε τη δυνατότητα να δεχθεί η περιοχή φαίνεται ότι τελικά ξεπεράσθηκε²⁸⁷, καθώς οι πρόσφυγες που είχαν προσέλθει στη Χαλκιδική ανέρχονταν σε 6.525. Οι πρόσφυγες αυτοί, όπως προκύπτει από τον πίνακα που ακολουθεί, είχαν εγκατασταθεί σε 15 οικισμούς της κεντρικής Χαλκιδικής, στα βορειοδυτικά και βόρεια ως επί το πλείστον²⁸⁸.

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1920²⁸⁹

A/α	Τόπος εγκατάστασης	Αριθμός ατόμων
1	Γαλάτιστα	334
2	Γομάτι	3
3	Ιερισσός	11
4	Αρναία (Λιαρίγκοβη)	10
5	Μπαρακλή	467
6	Ορμύλια	1
7	Παλαιοχώρι	1
8	Πορταριά	1.122
9	Άγιος Πρόδρομος (Ρεστενίκια)	3
10	Κρήνη	1.462
11	Τεκελή	240
12	Νέα Απολλωνία (Εγρή Μπουτζάκ)	1.603
13	Μαραθούσα (Κάτω Ραβνά)	812
14	Μελισσουργός (Λουτζίκι)	123
15	Απολλωνία (Παζαρούδα)	333
Σύνολο :		6.525 άτομα

²⁸⁶ Το 1916 ζητούσε το διακανονισμό της προκαταβολής που δικαιούνταν οι πρόσφυγες και ανερχόταν στις 2.000 δραχμές, ενώ ένα χρόνο αργότερα κατάφερε να πάρει από την «Ειδική Επιτροπή» την αύξηση που είχε ζητήσει στο πενιχρό σιτηρέσιο, από 15 σε 25 λεπτά ημερησίως. Σημειώτεον βέβαια ότι μια οκά αλεύρι (1280 γραμμάρια) κόστιζε 1,35 δραχμές. Αικατερινάρης «Η Χαλκιδική στον εθνικό διχασμό», *Πολύγηρος*, 12 (2002), σ. 20-21.

²⁸⁷ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 10, έγγρ. 25, «Σημείωμα Β'. Περί εγκαταστάσεως προσφύγων εν τη Υποδιοικήσει Χαλκιδικής», 3 Δεκεμβρίου 1914.

²⁸⁸ Βλ. Πίνακα σύμφωνα με : Αρχείο Α.Α.Πάλλη, φ. Α'.

²⁸⁹ Αρχείο Α.Α.Πάλλη, φ. Α'.

Ωστόσο οι περισσότερες από αυτές τις προσφυγικές εγκαταστάσεις είχαν το χαρακτήρα της προσωρινότητας, καθώς από τα 6.525 άτομα μόνο τα 1.279 παρέμειναν στην περιοχή²⁹⁰. Σ' αυτό σημαντικό ρόλο έπαιξαν (όπως προκύπτει από τις πηγές μας) ο πόθος των ίδιων των προσφύγων για επαναπατρισμό²⁹¹, αλλά και οι ιδιαιτερότητες της περιοχής. Αναλυτικότερα οι λόγοι που δεν ευνόησαν σε μεγάλο βαθμό τις προσφυγικές εγκαταστάσεις στη Χαλκιδική είναι οι εξής:

Α. Οι αντίξοες κλιματολογικές συνθήκες. Υπήρχε μεγάλη θνησιμότητα από την ελονοσία που μάλιστα τα παράλια και πεδινά μέρη, τα οποία διετίθεντο στους πρόσφυγες. Αδιάψευστο στοιχείο επ' αυτού εξάλλου είναι, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η μείωση του πληθυσμού μεταξύ των ετών 1913 και 1920, παρά το γεγονός ότι δεν είχαν παρατηρηθεί εκείνη την περίοδο σημαντικές αναχωρήσεις μουσουλμανικών πληθυσμών από τη Χαλκιδική²⁹².

Β. Η απουσία καταλλήλων συνθηκών υγιεινής. Όπως προκύπτει από έκθεση του νομιάτρου Γεωργίου Παπανικολάου το 1914, στους περισσότερους οικισμούς της Χαλκιδικής δεν πληρούνταν οι βασικοί κανόνες διαβίωσης. Για το λόγο αυτό εξάλλου πρότεινε μεταξύ άλλων να καθαρίζονται οι βόθροι και οι οχετοί των οικισμών, να καλυφθούν τα αστικά φρέατα απ' όπου υδρεύονταν οι οικισμοί και να ληφθεί πρόνοια για την αποξήρανση των ελών.

Γ. Η έλλειψη προσβασιμότητας στην περιοχή. Λόγω της ανυπαρξίας οδικού δικτύου ή της κακής κατάστασής του ήταν δύσκολη η προώθηση των προσφύγων στα νότια παράλια, που παρείχαν δυνατότητες εγκατάστασης. Βασικοί συγκοινωνιακοί κόμβοι, όπως αυτός της Γαλάτιστας – Πολυγύρου, που συνέδεε τον Πολύγυρο με τη Θεσσαλονίκη δεν ήταν βατοί καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, όπως και οι δρόμοι από τον Πολύγυρο προς τη χερσόνησο της Κασσάνδρας, τη χερσόνησο της Σιθωνίας, αλλά και προς τα ορεινά και τον υπόλοιπο νομό²⁹³. Το θέμα του οδικού δικτύου ταλάνιζε τους κατοίκους της Χαλκιδικής από την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό

²⁹⁰ Από τα στοιχεία της απογραφής προσφύγων που είχε γίνει το 1928 φαίνεται ότι σε σύνολο 18.928 απογραφέντων προσφύγων κατά το έτος 1928 τα 1.279 άτομα είχαν ήδη εγκατασταθεί μόνιμα στη Χαλκιδική πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή, ενώ τα 17.649 μετά από αυτήν. Βλ. Γενική Διεύθυνσις Στατιστικής, *Στατιστικά αποτελέσματα του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*.

²⁹¹ Μαρτυρίες πληροφορητών Ευαγγέλου Κωνσταντίνου, Μάνθου Κωνσταντίνου, Δαγκλή Κιλαϊδής Μαγκατζή Κωνσταντίνου από το Λάκκωμα.

²⁹² Βλ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.10, «Πίναξ εμφανίων τας εν τη Υποδιοικήσει Χαλκιδικής υπαγομένας πόλεις, κωμοπόλεις και χωρία μετά των εν αυταίς εγκαταστημένων αρχών», και Πάλλης, *Στατιστική μελέτη*, σ. 10.

²⁹³ Βλ. Μαυρογορδάτος-Χαμουδοπούλος, *ό.π.*, σ. 129.

κράτος και ήταν το υπαριθμόν ένα πρόβλημα για γηγενείς και πρόσφυγες, όπως φαίνεται από τις μαρτυρίες προσφύγων και τον τοπικό τύπο²⁹⁴.

Δ. Η αδυναμία αντιμετώπισης των ζητημάτων στέγασης και αποκατάστασης των προσφύγων. Η λύση των μετοχίων, όπου υπήρχε δυνατότητα εξεύρεσης στέγης και εργασίας, (σύμφωνα με την εκτίμηση της Υποδιοίκησης Χαλκιδικής) δεν είχε καμία εξέλιξη, αλλά ούτε και αυτή των τσιφλικιών και των μουσουλμανικών οικισμών της περιοχής της Καλαμαριάς²⁹⁵, καθώς οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες διέμεναν πρόχειρα σε δημόσια οικήματα, όπως για παράδειγμα συνέβαινε στον Πολύγυρο, όπου για το σκοπό αυτό είχε χρησιμοποιηθεί και το δημοτικό κατάστημα²⁹⁶.

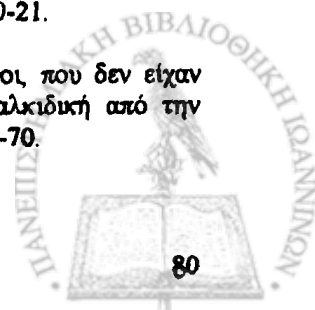
Ε. Τέλος, τα γεγονότα τα σχετικά με το κίνημα της περιόδου 1915-1918. Η ύπαρξη ενόπλων ομάδων λιποτακτών και γενικότερα ο επαναστατικός αναβρασμός στην περιοχή εξαιτίας του Εθνικού διχασμού είχαν δημιουργήσει κλίμα αναστάτωσης και ανασφάλειας, στοιχείο ανασταλτικό για την άφιξη και εγκατάσταση των προσφύγων²⁹⁷.

²⁹⁴ Βλ. «Φωνή της Χαλκιδικής», 1931-1935

²⁹⁵ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.10, έγγρ.25, «Σημείωμα Β': Περί εγκαταστάσεως προσφύγων εν τη Υποδιοικήσει Χαλκιδικής», 3 Δεκεμβρίου 1914, και μαρτυρίες πληροφορητών: Ευαγγέλου Κωνσταντίνου, Μάνθου Κωνσταντίνου, Δαγκλή Κιλαϊδής, Μαγκατζή Κωνσταντίνου από το Λάκκωμα.

²⁹⁶ Αικατερινάρης «Η Χαλκιδική στον εθνικό διχασμό», *Πολύγυρος*, 12 (2002), σ. 20-21.

²⁹⁷ Αναφέρθηκαν επίσης κατά την περίοδο αυτή στη δυτική Χαλκιδική και φόννοι, που δεν είχαν πολιτικά κίνητρα Βλ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.20. Βλ. επίσης Κεφάλαιο 1^ο, Β.Η Χαλκιδική από την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό κράτος, 3. Κοινωνική και πολιτική κατάσταση, σ. 66-70.

2. ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ (1922-1924)

Μεγάλη ήταν η προσέλευση των προσφύγων στη Χαλκιδική εξαιτίας της Μικρασιατικής καταστροφής και της Ανταλλαγής πληθυσμών. Πρόκειται για 17.649 άτομα, από τα οποία τα 13.222 προσήλθαν και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της επαρχίας Χαλκιδικής (βλ. πίνακα, 1) και τα 4.427 άτομα στην επαρχία Αρναίας (βλ. πίνακα, 2). Από τους πρόσφυγες δε που εγκαταστάθηκαν στην επαρχία Χαλκιδικής οι 207 εγκαταστάθηκαν στο δήμο Πολυγύρου. Οι περισσότεροι μάλιστα από αυτούς, 133 άτομα, είναι μικρασιατικής καταγωγής²⁹⁸.

ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1928

(Πηγή: Γενική Διεύθυνσις Στατιστικής, *Απογραφή πληθυσμού 15-16 Μαΐου 1928*)

Α/α	Διοικητικές περιοχές	Πρόσφυγες	Συνολικός πληθυσμός
1	Επαρχία Χαλκιδικής	13.222	46.176
2	Επαρχία Αρναίας	4.427	18.623
3	Σύνολο	17.649	64.799

Βέβαια ο αριθμός αυτός είναι οπωσδήποτε μικρότερος από τον πραγματικό των προσφύγων που προσήλθαν και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή. Από την εποχή των πρώτων εγκαταστάσεων μέχρι το Μάιο του 1928 έχουν αναφερθεί τόσο από προφορικές μαρτυρίες όσο και από άλλες πηγές μεγάλες απώλειες λόγω των σκληρών συνθηκών της προσφυγιάς αλλά προπαντός λόγω της ελονοσίας. Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία²⁹⁹, μέχρι το 1924 το 1/5 των προσφύγων στη Χαλκιδική πέθαινε από την πείνα, την κακή ποιότητα φαγητού, τις κακουχίες και κυρίως εξαιτίας της ελονοσίας.

Στο ότι ο πραγματικός αριθμός των προσφύγων ήταν μεγαλύτερος από τον παραπάνω συνηγορούν και τα αναλυτικά στοιχεία της απογραφής του 1928 για τον πραγματικό πληθυσμό της Χαλκιδικής που είχε γεννηθεί εντός και εκτός αυτής. Συγκεκριμένα από τους 64.799 κατοίκους της Χαλκιδικής, οι 40.879 είχαν γεννηθεί στο δήμο ή την

²⁹⁸ Βλ. Πίνακα σ.77, καθώς και Παράρτημα, Πίνακας 3, σ. 212-218.

²⁹⁹ Βλ. Κ.Τ.Ε, *ό.π.*, σ. 80, όπου επίσης αναφέρεται ότι η ελονοσία εκτός των άλλων επηρέαζε αρνητικά τις γεννήσεις προκαλώντας πρόωρους τοκετούς και αποβολές.

κοινότητα όπου απογράφηκαν, οι 16.848 γεννήθηκαν στο εξωτερικό (και ήρθαν στη Χαλκιδική ως πρόσφυγες), ενώ οι 7.072 γεννήθηκαν σε άλλο δήμο ή κοινότητα του κράτους. Η τελευταία κατηγορία αφορούσε ως επί το πλείστον πρόσφυγες, αρκετοί από τους οποίους έχουν γεννηθεί σε άλλες περιοχές³⁰⁰, οπότε και στην περίπτωση αυτή ο πραγματικός αριθμός των προσφύγων ήταν μεγαλύτερος από αυτόν της απογραφής του 1928.

Ακόμη όμως και αν βασιστούμε στον αριθμό των 17.649 προσφύγων, διαπιστώνουμε πως η έλευση των προσφύγων στη Χαλκιδική ήταν μεγάλη και δημιούργησε δημογραφική έκρηξη. Συγκρίνοντας μάλιστα τα αποτελέσματα των απογραφών του 1920 και 1928 (βλ. Πίνακα που ακολουθεί) και έχοντας υπόψη ότι οι μουσουλμάνοι κάτοικοι είχαν ήδη φύγει από την περιοχή το 1928, συμπεραίνει κανείς μια σημαντική αύξηση της τάξεως του 29,21%. Βέβαια στον πληθυσμό αυτό του 1920 δεν περιλαμβάνεται ο πληθυσμός των οικισμών που ανήκαν στις Υποδιοικήσεις Θεσσαλονίκης και Λαγκαδά, οι οποίοι αναγράφονται στον πίνακα «Περί συστάσεως του νομού Χαλκιδικής» που ακολουθεί στην επόμενη σελίδα, και προστέθηκαν στον πληθυσμό της Χαλκιδικής το 1924, όταν αυτή αποτέλεσε ξεχωριστό νομό. Πρόκειται για ένα επιπλέον σύνολο 6.131 ατόμων, σύμφωνα με την Εθνική απογραφή του 1920³⁰¹, που κατοικούσαν στους οικισμούς της βορειοδυτικής και βορειοανατολικής Χαλκιδικής και ήταν στην πλειονότητά τους μουσουλμάνοι, οι οποίοι είχαν οπωσδήποτε το 1928 αναχωρήσει.

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ κατά τα έτη 1920 και 1928

(Πηγή: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Διεύθυνσις Στατιστικής, πληθυσμός του βασιλείου της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19 Δεκεμβρίου 1920 και Γενική Διεύθυνσις Στατιστικής, *Στατιστικά αποτελέσματα του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*)

A/a	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΕΤΟΣ
1	44.304 άτομα	1920
2	64.799 »	1928

³⁰⁰ Τόσο από τις προφορικές μαρτυρίες κατά την επιτόπια έρευνα όσο και από αναφορές σημαντικών ιστορικών μελετών ένας σημαντικός αριθμός προσφύγων της Χαλκιδικής είχε ως πρώτη εγκατάσταση άλλο οικισμό εκτός αυτής είτε πρόκειται για μεμονωμένες οικογένειες όπως των Σανών, που είχαν παραμείνει γύρω στο ένα εξάμηνο στο Λαύριο, του Σταυρού, καθώς και του Μονοπήγαδου είτε για όλους συνολικά τους κατοίκους ενός οικισμού, όπως του Ν.Μαρμαρά που είχαν μείνει επί δύο χρόνια στη Λίμνη Εύβοιας. Πληροφορητές: Μαυρόπουλος Δημήτριος, Μανουσαρίδης Ιορδάνης, Παπαγιωταρέλη-Συγκουρλή Ευστρατία, επίσης Βλ Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 161, και Μαραβελάκης-Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 299-302.

³⁰¹ Βλ. Παράρτημα, Σκαρίφημα III, σ.190, και Πίνακας 2, σ.205-211.

Περί συστάσεως νομού Χαλκιδικής

Νόμος 3226/ 30-8-/2-9-1924

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ψηφισάμενοι ομοφώνως μετά της Δ' εν Αθήναις Συντακτικής Συνελεύσεως απεφασίσαμεν και διατάσσομεν.

Άρθρο 1

Καθίσταται Νομός Χαλκιδικής συγκείμενος εκ της Υποδιοικήσεως Χαλκιδικής, της περιφέρειας του Αγίου Όρους και των κάτωθι χωρίων, αποσπωμένων εκ των περιφερειών των Υποδιοικήσεων Θεσσαλονίκης και Λαγκαδά.

Α) Υποδιοικήσεως Θεσσαλονίκης χωρία: Αγία Παρασκευή, Γαλαρινός, Δοβαντζή, Μονή Αγ. Αναστασίας, Ακματζαλή, Ούτς Εβλέρ, Σεντζελή, Μετόχιον Αγίου Παύλου, Μετόχιον Τσαλή, Κρήνη, Βαρτζιλάρ, Καρά-Γιουσουλφάρ, Καρβιά, Καρβουνό, Κιουτσουκλή, Κουλά-Οσλή, Νταουτλή, Ντομπορλού, Σελιάδες, Σενελή, Τελκελή, Εσιλή ή Τσεγίδες, Τσιγγανάδες, Τσιπισλή, Τσομπαγλή, Μετόχιον Σερβικόν.

Β) Υποδιοικήσεως Λαγκαδά χωρία: Σταυρός, Εγρί-Μπουτζάκ, Άκ-Τοπράκ, Αλτσιλή, Τεκρί-Βερμισλή, Χασίλ-Τσακλή, Χατζηλάρ, Κάτω Ραβνά, Ισά-Όμπαση, Ντερέ, Λουτζίκι, Παζαρούδα, Κοκκαλού, Μόδι, Στρόλογγος, Σουφλάρ.

Τη φροντίδα και την περίθαλψη των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής που είχαν καταφθάσει στη Χαλκιδική είχε αναλάβει το Γραφείο Εποικισμού Χαλκιδικής που είχε την έδρα του στα Νέα Μουδανιά³⁰² και είχε την ευθύνη της αποκατάστασης 3.680 οικογενειών, δηλαδή 12.894 ατόμων. Στο Γραφείο Εποικισμού Χαλκιδικής³⁰³ υπάγονταν τα εξής Γραφεία Επιστασιών: 1) Βατοπεδίου, 2) Ιερισσού, 3) Νέου Μαρμαρά, 4) Νέων Σιλάτων 5) Νέας Φώκαιας και 6) Σοφουλάρ (Ν. Τρίγλιας).

Για τους οικισμούς επίσης του νομού Χαλκιδικής λειτουργούσαν και άλλα Γραφεία Επιστασιών κάτω όμως από την επίβλεψη Γραφείων Εποικισμού του νομού Θεσσαλονίκης. Δηλαδή ήταν το Γραφείο Επιστασιών Τσιγγανάδων (Νέας Γωνιάς) υπό την επίβλεψη του Γραφείου Εποικισμού Θεσσαλονίκης, καθώς και τα Γραφεία Επιστασιών

³⁰² Προϊστάμενος του Γραφείου Εποικισμού Χαλκιδικής ήταν ο Χρήστος Βασματζίδης (Αρχείο Κτηματικής Υπηρεσίας Χαλκιδικής και μαρτυρίες πολλών πληροφορητών όπως Παπαζαχαρίας Ζαχαρίας από τη Σάρτη, Κ. Φωτιάδης από τα Ν. Μουδανιά).

³⁰³ Βλ. Παράρτημα, Χάρτης IV, σ. 194.

Μαδυτηνού (Νέας Μαδύτου) και Νέας Απολλωνίας υπό την επίβλεψη του Γραφείου Εποικισμού Λαγκαδά³⁰⁴.

Κάτω από την πίεση της ανάγκης και με πρόχειρους αρχικά σχεδιασμούς υποδέχτηκε η Χαλκιδική, όπως άλλωστε και η υπόλοιπη Ελλάδα, το μεγαλύτερο όγκο των προσφύγων. Μέχρι να συγκροτηθούν οι υπηρεσίες εποικισμού και να τεθούν σε εφαρμογή τα πρώτα μέτρα για την αντιμετώπιση του μεγάλου προσφυγικού ρεύματος, πέρασε κάποιος χρόνος. Στο διάστημα αυτό τα πρώτα κυρίως προσφυγικά κύματα χρειάστηκε να παραμείνουν σε πρόχειρους καταυλισμούς³⁰⁵. Οι περισσότεροι πρόσφυγες, οι προερχόμενοι από την Προποντίδα κυρίως, παρέμειναν σε καταυλισμούς, σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες, γύρω στους δύο μήνες, αφού ανέφεραν πως είχαν έλθει στη Χαλκιδική το Νοέμβριο ή το αργότερο το Δεκέμβριο του 1922. Άλλοι πάλι από τους πρόσφυγες μέχρι να φτάσουν στους τόπους μόνιμης εγκατάστασης περιπλανήθηκαν σε άλλες περιοχές³⁰⁶, απ' όπου καταβλήθηκαν προσπάθειες, ώστε να προωθηθούν απευθείας στους χώρους της οριστικής τους εγκατάστασης.

Οι πιο πολλοί από τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στη Χαλκιδική, έφθασαν ατμοπλοϊκώς στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Από εκεί συνήθως κατευθύνονταν στο λοιμοκαθακτήριο στο Καραμπουρνάκι ή σε καταυλισμούς που λειτουργούσαν στο αγγλικό νοσοκομείο και το στρατόπεδο Χαρμάν-Κιοϊ, στο πρώην αγγλικό στρατόπεδο Καλαμαριάς, στον πρώην γαλλικό στρατώνα Λεμπέτ, καθώς και στο γαλλικό νοσοκομείο Χαριλάου³⁰⁷. Εκεί παρέχονταν οι πρώτες βοήθειες και περίθαλψη, συσσίτιο, ρουχισμός, κλινοσκεπάσματα και χρηματικά βοηθήματα. Στην κάλυψη των πρώτων αναγκών των προσφύγων

³⁰⁴ Το Γραφείο Εποικισμού Χαλκιδικής υπαγόταν στη Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας η οποία ανήκε στη *Γενική Διεύθυνση Μακεδονίας* και είχε υπό την εποπτεία της τα εξής 9 *Γραφεία Εποικισμού*: Θεσσαλονίκης, Λαγκαδά, Κατερίνης, Κιλκίς, Αξιούπολης, Χαλκιδικής, Βέροιας, Γιαντισών και Έδεσσας.

Στα Γραφεία Εποικισμού υπάγονταν τα *Γραφεία Επιστασιών*, στα οποία ήταν οι *αγροτικοί επιστάτες* (25 συνήθως ως προς τον αριθμό, ένας ανά γραφείο Εποικισμού), που ευθύνονταν για την αποκατάσταση 250 προσφυγικών οικογενειών περίπου ο καθένας. Βλ.: Παράρτημα, Χάρτης IV, σ. 194, καθώς και Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 10.

³⁰⁵ Πληροφορητές: Κ. Καρυπίδης και Θ. Μπουρνούνης από τη Ν. Γωνιά: «Μείναμε στην Καλαμαριά και ύστερα στην Τούμπα για κανένα μήνα».

Μονδρουβάνος Δημήτριος από τα Σήμαντρα: «Μείναμε σε στρατιωτικούς θαλάμους στην Άνω Τούμπα και παραμονή Αγίου Νικολάου φθάσαμε στα Σήμαντρα».

³⁰⁶ Πληροφορητές: Μαυρόπουλος Δημήτριος από τα Σανά, Ζωγραφίδης Αναστάσιος από τη Ν. Όλυνθο, Παπαγατωπαρέλη-Συγκουρλή Ευστρατία από το Ν. Μαρμαρά.

³⁰⁷ Βύμα Χαστάογλου, «Η προσφυγική εγκατάσταση και ο βίαιος μετασχηματισμός του αστικού χώρου στη Θεσσαλονίκη», 1922-1930, *Επιστημονικό συμπόσιο, Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα*, 1997, σ. 315-340.

συνέβαλαν σημαντικά και διάφορες φιλανθρωπικές οργανώσεις του εσωτερικού και του εξωτερικού³⁰⁸.

Υπήρξαν, όμως, περιπτώσεις, κατά τις οποίες οι ίδιοι οι πρόσφυγες συνέβαλαν σημαντικά στην αντιμετώπιση των προβλημάτων της πρώτης εγκατάστασης με τη σύσταση συλλόγων και σωματείων, όπως αναφέρθηκε από τους κατοίκους των Νέων Μουδανιών. Πρόσφυγες από τα Μουδανιά από τον πρώτο κιόλας χρόνο του ερχομού τους στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στη Θεσσαλονίκη, ίδρυσαν το «σύλλογο προσφύγων Μουδανιωτών», ο οποίος με τη διενέργεια εράνων ενίσχυε οικονομικά τους άπορους πρόσφυγες και πρωτοστατούσε στις προσπάθειες εγκατάστασης των Μουδανιωτών, συνεπικουρώντας την Ε.Α.Π. στο έργο της³⁰⁹. Σημαντική υπήρξε και η συμβολή των ομογενών της Αμερικής, όπως οι καταγόμενοι από τη Σεμένδρεια Καπαδοκίας, οι οποίοι με εράνους και δωρεές βοηθούσαν τους πρόσφυγες συμπατριώτες τους³¹⁰.

Μερικοί από τους πρόσφυγες κατευθύνθηκαν μόνοι τους στους τόπους εγκατάστασης. Αυτό συνέβη, διότι κάποιοι από αυτούς, όπως οι Ανατολικοθρακιώτες, γνώριζαν την περιοχή από την προηγούμενη προσφυγιά³¹¹. Άλλοι πρόσφυγες πάλι, παραπλέοντας τη Χαλκιδική προς αναζήτηση τόπου μελλοντικής εγκατάστασης, σταμάτησαν σε λιμάνια της Χαλκιδικής, όπως στον Πρόβλακα (περιοχή Ιερισσού), στα Πυργαδίκια, στο Καργί λιμάνι, στην περιοχή της Ν.Καλλικράτειας και σχημάτισαν μια εικόνα, την οποία μεταβίβασαν σε συγγενείς και φίλους³¹². Ένα ακόμη σημαντικό ποσοστό προσφύγων έφθασε σε άλλα λιμάνια και βρέθηκε σε περιοχές, όπως ο Πειραιάς, η Χαλκίδα³¹³, η

³⁰⁸ Από τις φιλανθρωπικές οργανώσεις που είχαν συνδράμει στην περίθαλψη των προσφύγων ήταν: 1. *Near East Relief* (Περίθαλψη για την Εγγύς Ανατολή), 2. *Σώσε τα παιδιά*, 3. *Ανακούφιση από τον αυτοκρατορικό πόλεμο*, 4. *Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός*, 5. *Πανιωνικός Σύνδεσμος Αμερικής*, 6. *Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός*, 7. *Όμιλος Αμερικανίδων γυναικών*. Βλ. Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 31,32.

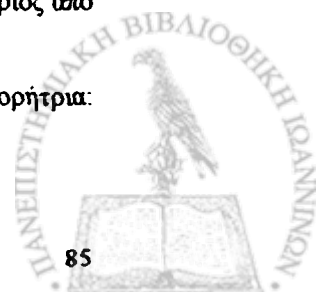
³⁰⁹ Στ. Κοβράκης *Ν.Μουδανιά*, 1991, σ. 21,22

³¹⁰ Οι ομογενείς που κατάγονταν από τη Σεμένδρεια ή Σεμεντρέ Καπαδοκίας βοήθησαν πολύ τους συμπατριώτες τους στα Σήμαντρα και ανάμεσα στα άλλα συνεισέφεραν σημαντικά στην ανέγερση του σχολικού κτιρίου. Μαρτυρία του πληροφορητή Μονδρουβάνου Δημητρίου από τα Σήμαντρα

³¹¹ Πληροφορητές: Παπαδόπουλος Δημήτριος από Κοκκαλού, Βαρβέρης Γρηγόριος από τη Μαραθούσα, Ταλιαδούρου-Ξεφτέρη Ανθούλα από τη Μαραθούσα, Παπαδόπουλος Δημήτριος από την Κοκκαλού, Ευαγγέλου Φώτιος, Μαγκατζής Κωνσταντίνος και Κιλαϊδή Δαγκλή από το Λάκκωμα.

³¹² Μαρτυρίες πληροφορητών: Στρατηγάκης Θεόδωρος από τα Πυργαδίκια, Παπαηλίας Σωτήριος από τη Ν.Καλλικράτεια, Πόπης Λαμπρός από την Καλλιθέα, Κ. Φωτιάδης από τα Ν.Μουδανιά.

³¹³ Οι καταγόμενοι από τον Μαρμαρά είχαν αποβιβασθεί στη Χαλκίδα. Πληροφορητρια: Παπαγιοταρέλη-Συγκουρλή Ευστρατία.

Πάτρα, η Ζάκυνθος³¹⁴, ο Βόλος, η Μακρόνησος, το Λαύριο³¹⁵, η Σαλαμίνα, η Άνδρος³¹⁶, όπου έμεινε 1 με 2 μήνες έως 1 με 2 χρόνια³¹⁷. Από εκεί μετά από πληροφορίες συγγενών τους ή μετά από υποδείξεις των εποικιστικών υπηρεσιών έφθασαν στη Χαλκιδική³¹⁸.

Κριτήρια για τις υποδείξεις-κατευθύνσεις που έδιναν οι υπηρεσίες Εποικισμού αποτελούσαν το είδος της εργασίας που γνώριζαν οι πρόσφυγες καθώς και ο τόπος προέλευσης. Την απόφαση για την επιλογή του τόπου εγκατάστασής τους έπαιρναν οι πρόσφυγες σε συνεργασία με τα κατά τόπους Γραφεία Εποικισμού. Τα κριτήρια επιλογής του τόπου εγκατάστασης ήταν αποτέλεσμα συλλογικής απόφασης των προσφύγων (είτε επειδή το καινούριο μέρος έμοιαζε πολύ με αυτό που είχαν εγκαταλείψει είτε γιατί τους εξασφάλιζε την εργασία που γνώριζαν), ενώ υπήρξαν και μερικές περιπτώσεις που τα κριτήρια επιλογής κάλυπταν προσωπικές ανάγκες (είτε επειδή η καλλιεργήσιμη γη ήταν αρκετή για τις ανάγκες της οικογένειας είτε γιατί κινδύνευαν λιγότερο από την ελονοσία).

Πριν τη λήψη της τελικής απόφασης φρόντιζαν για την αποστολή μιας ομάδας προκειμένου να αποκτήσει άμεση αντίληψη του χώρου που τους είχε υποδειχτεί για μόνιμη κατοικία. Την ομάδα αυτή αποτελούσαν άνδρες, οι άνδρες της ομάδας, εάν επρόκειτο για μικρή ομάδα ή μια αντιπροσωπεία, την οποία εξέλεγαν οι μεγάλες ομάδες³¹⁹. Στη συνέχεια, μετά δηλαδή από την επιτόπια παρατήρηση κατά την επιστροφή τους πίσω στους υπόλοιπους που έμεναν στους καταυλισμούς, κατέθεταν τις εμπειρίες τους και κατέληγαν σε κάποια συμπεράσματα για την επιλογή του κατάλληλου προς εγκατάσταση μέρους. Συνέβαινε πολλές φορές η επιλογή τους να μην συμπίπτει με τον τόπο που τους είχε προταθεί από

³¹⁴ Αρκετοί από τους πρόσφυγες του Μονοπήγαδου μεταφέρθηκαν στον Πειραιά και από εκεί στη Ζάκυνθο, όπου διέμεναν αρκετά. Μαρτυρία του πληροφορητή Μανουσαρίδη Ιορδάνη, και Μαραβελάκης- Βακαλόπουλος, ό.π, σ. 299-302.

³¹⁵ Μερικοί από τους πρόσφυγες ποντιακής καταγωγής (οι κάτοικοι των Σανών) αποβιβάσθηκαν στη Μακρόνησο Εκεί υποβλήθηκαν σε καραντίνα, καθώς λειτουργούσε στη Μακρόνησο λοιμοκαθατήριο και στη συνέχεια προωθήθηκαν στο Λαύριο. Μαρτυρία του πληροφορητή Μαυρόπουλου Δημητρίου.

³¹⁶ Οι πρόσφυγες από τα Σύλατα Νίγδης που εγκαταστάθηκαν στην Καρβιά (Ν.Σιλ(λ)ατα) είχαν αποβιβάσθει στον Πειραιά και από εκεί στη Σαλαμίνα ή στην Άνδρο. Βλ.: Ιωάννης Μπάκας-Στέλιος Χατζηγεωργίου, «Σύλατα (Ζήλη)-Καρβιά-Νέα Σύλατα», *Ο Έλληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η Χαλκιδική 1912-1940*, Χαλκιδική, 2000, σ. 181-204.

³¹⁷ Οι καταγόμενοι από το Μαρμαρά διέμεναν στη Λίμνη Εύβοιας γύρω στα 2 χρόνια. Πληροφορήτρια: Παπαγιωταρέλη-Συγκουρλή Ευστρατία.

³¹⁸ Μαρτυρίες πληροφορητών: Μανουσαρίδης Ιορδάνης από το Μονοπήγαδο, Μαυρόπουλος Δημήτριος από τα Σανά, Παπαδόπουλος Βασίλειος από το Βατοπέδι, Σαμουρκασιδής από τα Ν.Φλογητά, Παπαγιωταρέλη-Συγκουρλή Ευστρατία από το Ν.Μαρμαρά.

³¹⁹ Κοβράκης ό.π., σ.21, 22.

την Επιτροπή Εποικισμού³²⁰. Κι αυτό, γιατί η μικρή αντιπροσωπεία είχε φέρει και άλλες πληροφορίες για κάποιο άλλο μέρος που είχαν δει καθοδόν και που πίστευαν πως τους ταίριαζε περισσότερο ή τους θύμιζε περισσότερο τον τόπο τους. Ήταν δυνατό επίσης ύστερα από μικρή παραμονή στον τόπο που τους είχε υποδειχθεί να αλλάξουν απόφαση εξαιτίας των προβλημάτων που αντιμετώπισαν³²¹. Η τελική απόφαση ήταν πάντοτε δική τους, αρκεί να υπήρχε διαθέσιμη γη.

Άλλοτε πάλι κατευθύνονταν σε κάποιο μέρος μετά από πληροφορίες ότι είχαν πάει εκεί κάποιοι συγγενείς ή συγχωριανοί ή επειδή ειδοποιήθηκαν από συγγενείς ή φίλους, για να βρεθούν στον ίδιο χώρο, όπως πρόβλεπαν οι γενικότερες οδηγίες του Αναγκαστικού Νόμου 6/7/1923³²², και να ανασυστήσουν τον παλιό οικισμό. Δεν έλειψαν επίσης και οι περιπτώσεις που οι πρόσφυγες αναζητώντας τους συγγενείς τους, διέμεναν τελικά κοντά σε κάποιους από αυτούς, έστω και αν αυτοί έμεναν ανάμεσα σε άτομα που προέρχονταν από άλλο ή άλλα χωριά. Κάτι τέτοιο συνήθως συνέβαινε στην περίπτωση που ο πατέρας είχε σκοτωθεί ή είχε μείνει πίσω αιχμάλωτος. Τότε η μητέρα μαζί με τα παιδιά της έμενε συνήθως σε οικισμούς που ήταν συγγενείς της³²³. Καμιά φορά και ο χήρος σύζυγος κατοικούσε ανάμεσα σε συγγενείς της συζύγου του, διότι εκεί είχε τύχει να βρει τα παιδιά του μετά την αιχμαλωσία. Ήταν δυνατό, επίσης, η χήρα πεθερά που δεν είχε άλλα παιδιά ή είχε ανύπανδρες κόρες ή ανάπηρο γιο να βρει καταφύγιο στους συγχωριανούς του γαμπρού της³²⁴.

Οι περισσότερες προσφυγικές εγκαταστάσεις στη Χαλκιδική γίνονταν σύμφωνα με τον τρόπο που περιγράφηκε και οι οικισμοί που προέκυπταν δεν εγκαταλείπονταν εύκολα. Μόνο οι αντίξοες συνθήκες διαβίωσης και εργασίας³²⁵ ανάγκαζαν τους πρόσφυγες να εγκαταλείψουν

³²⁰ Στους πρόσφυγες από την περιοχή της Βιθυνίας, Μουδανιά, Τρίγλια, Ελιγμούς, Κουρί, είχε προταθεί από την Επιτροπή Εποικισμού, της οποίας προϊστάτο ο πααναγιότατος Διόδωρος, να κατοικήσουν στην περιοχή των Ν.Μουδανιών και να ιδρύσουν οικισμό με την ονομασία Προύσα. Στη δημιουργία όμως αυτού του οικισμού αντέδρασαν οι πρόσφυγες από τη Τρίγλια, που επέλεξαν το Σουφλάρ (μουσουλμανικό οικισμό). Προφορικές μαρτυρίες: Παπαδόπουλος Γεώργιος από τη Ν.Τρίγλια, Κ.Φωτιάδης από τα Ν.Μουδανιά, επίσης βλ. Κοβράκης, *ό.π.*, σ.22.

³²¹ Προφορικές μαρτυρίες πληροφορητών: Κοτσαγιάννης Θεόφιλος από το Στρατώνι, Ζωγραφίδης Αναστάσιος από τη Ν.Όλυθο, Ταλιαδούρου- Ξεφτέρη Ανθούλα από τη Μαραθούσα.

³²² Βλ. Εισαγωγή, 4. Το θέμα της αποκατάστασης των προσφύγων, σ. 41.

³²³ Μαρτυρίες πληροφορητών: Πετρίδης Βασίλειος από τη Μεταμόρφωση, Τριανταφυλλίδου Στυλιανή από τη Ν.Απολλωνία.

³²⁴ Μαρτυρίες από την Κοτρώνη Φωτεινή στο Καλαμίτσι και τον Μαυρόπουλο Δημήτριο από τα Σανά, ο πατέρας του οποίου ανέλαβε την προστασία της πεθεράς του από τον πρώτο του γάμο και του ανάπηρου κουνιάδου του.

³²⁵ Μαρτυρίες πληροφορητών: Κοτσαγιάννης Θεολόγος από το Στρατώνι, Ζωγραφίδης Αναστάσιος από τη Ν.Όλυθο.

τον καινούριο τόπο, πράγμα το οποίο έγινε σε αρκετές περιπτώσεις. Όλα αυτά, που εκτέθηκαν παραπάνω, εξηγούν και το λόγο για τον οποίο ήταν ιδιαίτερα επιμηκυμένος ο χρόνος άφιξης (1922-1935³²⁶), αλλά και τη μεγάλη ποικιλία στον τόπο προέλευσης των προσφύγων. Με βάση τον τόπο καταγωγής, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αυτοπροσδιορίζονται, οι πρόσφυγες της Χαλκιδικής διακρίνονται σε τρεις μεγάλες ομάδες, τους Μικρασιάτες (τους προερχόμενους δηλαδή από τη δυτική και κεντρική Μ.Ασία), τους Θρακιώτες και τους Πόντιους. Από τις ομάδες αυτές πολυπληθέστερη ήταν αυτή των Μικρασιατών, ακολουθούσε η προερχόμενη από την Ανατολική Θράκη, στη συνέχεια ερχόταν η προσφυγική ομάδα των Ποντίων, και στο τέλος ήταν διάφορες σποραδικές εγκαταστάσεις προσφύγων από την Κωνσταντινούπολη, τον Καύκασο, τη Ρωσία, την Αλβανία, τη Βουλγαρία, τη Σερβία και τη Ρουμανία. Αρκετοί από τις ομάδες αυτές αποτελούσαν το προγενέστερο υπόστρωμα, όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί.

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

(Πηγή: Γενική Διεύθυνσις Στατιστικής, Στατιστικά αποτελέσματα του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928, σ.293-298)

Τόπος προέλευσης	Σύνολο πριν τη Μικρ. καταστρ	Επαρχία Αρναίας	Επαρχία Πολυγύρου	Σύνολο μετά τη Μικρ. καταστρ.	Επαρχία Αρναίας	Επαρχία Πολυγύρ.
Μ.Ασία	851	173	678	11.341	3.513	7.828
Θράκη	241	23	218	5.561	721	4.840
Πόντος	77	3	74	502	159	343
Βουλγαρία	15	1	14	10	4	6
Καύκασος	30	1	29	36	12	24
Κων/πολη	21	5	16	159	6	153
Ρωσία	7	-	7	27	11	16
Σερβία	2	1	1	2	-	2
Αλβανία	33	22	11	10	1	9
Ρουμανία	2	-	2	1	-	1
Σύνολο	1.279	229	1.050	17.649	4.427	13.222

Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Χαλκιδικής ανέρχονταν σύμφωνα με επίσημα στοιχεία σε 11.341 άτομα, μη συμπεριλαμβανομένων σε αυτούς

³²⁶ Τελευταίοι, το 1934, είχαν εγκατασταθεί στη Χαλκιδική πρόσφυγες από τη Σωζόπολη Ανατολικής Ρωμυλίας που είχαν μείνει από το 1925 στη Γέφυρα Θεσσαλονίκης. Αυτοί είχαν εγκατασταθεί στο Σέρβικο μετόχι, στο Τσαλδαροχώρι όπως αυτό ονομάστηκε αρχικά, στη σημερινή δηλαδή, Σωζόπολη. Πληροφορητής: Βουδούρης Ιωάννης.

και των προσφύγων από την Κωνσταντινούπολη (159 άτομα)³²⁷, και ανάλογα με την περιοχή καταγωγής τους διακρίνονται σε 4 μεγάλες ομάδες :

- Τους καταγόμενους από την περιοχή της Προποντίδας ,
- Τους καταγόμενους από την περιοχή των Δαρδανελίων,
- Τους καταγόμενους από την περιοχή της Καππαδοκίας³²⁸ ,
- Τους καταγόμενους από την ευρύτερη περιοχή της Σμύρνης και την Τένεδο.

Οι περισσότεροι από τους Μικρασιάτες είχαν μετακινηθεί δια θαλάσσης, από τα λιμάνια της Προποντίδας. Μια μικρότερη ομάδα είχε ξεκινήσει από τα μικρασιατικά παράλια³²⁹, ενώ κάποιοι από τους πρόσφυγες της Προποντίδας είχαν περάσει στα απέναντι θρακικά παράλια και για να προωθηθούν στη συνέχεια δια ξηράς³³⁰.

Από τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στη Χαλκιδική περισσότεροι ήταν οι προερχόμενοι από την ευρύτερη περιοχή της Προποντίδας³³¹. Ένα μεγάλο τμήμα από αυτούς έφθασε στη Χαλκιδική το 1922-23, ενώ οι καταγόμενοι από την Κων/πολη και τα περίχωρά της, όπως το Μάλτεπε, αφίχθηκαν το 1924³³². Οι πιο πολλοί από τους πρόσφυγες αυτούς, όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί, κατάγονταν από την ανατολική περιοχή της Προποντίδας και τα περίχωρα Κωνσταντινούπολης (βλ. Πίνακα, 1-2), ενώ ακολουθούν οι

³²⁷ Γενική Διεύθυνσις Στατιστικής, *Στατιστικά αποτελέσματα του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928* σ.293-298.

³²⁸ Από τους πρόσφυγες που κατάγονταν από τις προαναφερθείσες περιοχές πρώτοι έφθασαν στη Χαλκιδική οι προερχόμενοι από την Προποντίδα (1922) και τελευταίοι οι Καππαδόκες, που ήλθαν γύρω στο 1924. Αρχεία δήμων Μουδανιών, Καλλικράτειας, Ρεντίνας, Σιθωνίας, Σταγίρων και Ακάνθου, καθώς και προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών: Κ.Φωτιάδης από τα Ν.Μουδανιά, Παπαδόπουλος Γεώργιος από τη Ν.Τρίγλια, Μαγουνάκης Σταύρος από την Ολυμπιάδα, Πασαλής Αναστάσιος από το Σταυρό, Μαυρουδή Αντωνία από το Ν.Μαρμαρά, Κοτρώνη Φωτεινή από το Καλαμίτσι, Καρυπίδης Κωνσταντίνος από τη Ν.Γωνιά.

³²⁹ Οι πρόσφυγες που προήλθαν από τα μικρασιατικά παράλια, Παλαιά και Νέα Φώκεια, Μαγνησία, Αλάτσατα, Γκιούλ-Μπαξέ, καθώς και την Τένεδο είχαν φθάσει στη Θεσσαλονίκη ή δια μέσου των νησιών του Αιγαίου, Μυτιλήνης, Χίου ή απευθείας. Πληροφορητές: Καρνής Γεώργιος και Σταματός Χαράλαμπος από τη Ν.Φώκεια, Κουτσάκης Δημήτριος από τη Ν.Τένεδο, καθώς και Νικόλαος Αχιλλ. Χόρμπος, *Παλαιά Φώκεια*, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 64-75.

³³⁰ Μαρτυρία του πληροφορητή Παλαζαχαρία Ζαχαρία από τη Σάρτη για τον τρόπο που μετακινήθηκαν οι περισσότεροι από τους συντοπίτες του.

³³¹ Αρχεία δήμων: Καλλικράτειας, Κασσάνδρας, Μουδανιών, Παναγίας, Σιθωνίας, Σταγίρων-Ακάνθου, Τορώνης και μαρτυρίες πληροφορητών: Κ.Φωτιάδης από τα Ν.Μουδανιά, Παπαδόπουλος Γεώργιος από τη Ν.Τρίγλια, Μαγουνάκης Σταύρος από την Ολυμπιάδα, Πασαλής Αναστάσιος από το Σταυρό, Μαυρουδή Αντωνία από το Ν.Μαρμαρά, Κοτρώνη Φωτεινή από το Καλαμίτσι, Καρυπίδης Κωνσταντίνος από τη Ν.Γωνιά, Ζωγραφίδης Αναστάσιος από τη Ν.Ολυμπο, Παπαδόπουλος Βασίλειος από το Βατοπέδι, Σαμουρκασιδής και Τσιτσόπουλος από τα Ν.Φλογητά, Τσίνογλου Μαρία από το Ζωγράφου.

³³² Πληροφορητές: Πόπης Λάμπρος από την Καλλιθέα, Άθυρος Ιωάννης από τη Μεταμόρφωση.

πρόσφυγες από τα δυτικά παράλια της Προποντίδας, δηλαδή τα Προ(ι)κόννησα και την απέναντι Κυζικινή χερσόνησο (βλ. Πίνακα, 3-4). Χωροταξιακά οι πρόσφυγες από τα δυτικά παράλια κατανεμήθηκαν σε περισσότερους οικισμούς της Χαλκιδικής σε σχέση με τους πρόσφυγες από τα ανατολικά παράλια που κατανεμήθηκαν σε λιγότερους αλλά πολυπληθέστερους οικισμούς, όπως λ.χ. τα Νέα Μουδανιά και η Νέα Τρίγλια.

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΠΟΝΤΙΔΑ

A/a	Τόπος προέλευσης	Τόπος εγκατάστασης
1	Βιλαέτι Προύσας (καζάς Μουδανιών, καζάς Γιάλοβας, καζάς Κίου, καζάς Τρίγλιας)	Ν.Μουδανιά, Ν.Τρίγλια, Ολυμπιάδα, Σταυρός, Στρατώνι
2	Βιλαέτι Κων/πολης (Μάλτεπε, Μικρό Μπακάλκιοϊ, Μεγάλο Μπακάλκιοϊ)	Καλλιθέα, Σήμαντρα
3	Εκκλησιαστική περιοχή Προ(ι)κοννήσου (Μαρμαράς, Αλώνη, Αφισιά, Κούταλη)	Αμμουλιανή, Ουρανούπολη, Ν.Ρόδα, Δεβελίκια, Πυργαδίκια, Ξηροπόταμος, Ν.Μαρμαράς, Σάρτη, Άγιος Παντελεήμονας
4	Επαρχία Κυζίκου (Γωνιά, Δρακόντα, Ρόδα)	Καλαμίτσι, Ν.Γωνιά, Ν.Ρόδα, Σήμαντρα, Ν.Πλάγια

Οι προερχόμενοι από την ευρύτερη περιοχή των Δαρδανελίων πρόσφυγες (βλ. Πίνακα, 1-5), έφθασαν στη Χαλκιδική το 1922 ή και λίγο αργότερα και εγκαταστάθηκαν, απ' ό,τι έδειξε η επιτόπια έρευνα, οι περισσότεροι σε οικισμούς της βορειοανατολικής Χαλκιδικής, ενώ υπήρξε και μια μικρή διασπορά από αυτούς σε οικισμούς της δυτικής Χαλκιδικής³³³.

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΑ ΔΑΡΔΑΝΕΛΙΑ

A/a	Τόπος προέλευσης	Τόπος εγκατάστασης
1	Άξαζ	Μαραθούσα, Ν.Απολλωνία
2	Δέρμετζικ	Μαραθούσα, Ν.Απολλωνία
3	Μάδυτος	Ν.Μάδυτος
4	Μπάλια	Στρατώνι
5	Μπίγα	Αγία Παρασκευή, Ν.Απολλωνία
6	Τσανάκ-Καλέ, Γενή-Σαρ	Απολλωνία, Διονυσίου

³³³ Αρχεία δήμων : Απολλωνίας, Βασιλικών, Ζερβοχωριών, Μαδύτου, Μουδανιών, και μαρτυρίες πληροφορητών: Μασούρας Αθανάσιος από την Απολλωνία, Τριανταφυλλίδου Στυλιανή από τη Ν.Απολλωνία, Βαρβέρης Γρηγόριος από τη Μαραθούσα, Καλετζής Κωνσταντίνος από την Αγία Παρασκευή.

Τελευταίοι από τους Μικρασιάτες πρόσφυγες έφθασαν στη Χαλκιδική οι καταγόμενοι από την Καππαδοκία, οι οποίοι ήλθαν ως ανταλλάξιμοι γύρω στο 1924³³⁴, μετά δηλαδή τη Σύμβαση Ανταλλαγής της Λωζάνης, 30 Ιανουαρίου 1923, με την οποία αποφασίσθηκε η υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας³³⁵. Στην άφιξη και μετακίνηση των προσφύγων αυτών, όπως έχει αναφερθεί, υπήρξε σχετική τάξη, καθώς είχαν προγραμματιστεί τόσο ο τρόπος αναχώρησης των περισσοτέρων (από το λιμάνι της Μερσίνας κυρίως) όσο και οι χώροι υποδοχής και εγκατάστασής τους στην Ελλάδα. Αντίθετα, για τους περισσοτέρους πρόσφυγες της Μ.Ασίας, των οποίων η αναχώρηση είχε γίνει υπό το κράτος του τρόμου, κατά κύριο λόγο η ατομική πρωτοβουλία ήταν εκείνη που καθόριζε τον τρόπο μετακίνησης και τον τόπο εγκατάστασης. Οι πρόσφυγες αυτοί της Χαλκιδικής, ήλθαν από το Ανταβάλ, Μάταλα ή Μαδαλα³³⁶, Σεμένδρεια ή Σεμένδρα, Σούβερμεζ (Φλογητά), Σύλατα και κατοίκησαν οι περισσότεροι στη δυτική, νοτιοδυτική, καθώς και στην ανατολική Χαλκιδική (σε ένα μόνο οικισμό, στον οποίο είχαν εγκατασταθεί πρόσφυγες και από άλλη περιοχή της Μ.Ασίας)³³⁷.

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ

Α/α	Τόπος προέλευσης	Τόπος εγκατάστασης
1	Ανταβάλ	Βατοπέδι, Ζωγράφου, Ν.Ρόδα, Ν.Όλυνθος, Ν.Σίλατα
2	Μάταλα, Ντελμισόν	Μεταμόρφωση
3	Σεμένδρεια ή Σεμένδρα	Σήμαντρα
4	Σουβερμέζ ή Σουγιουρμέζ	Ν.Φλογητά
5	Σύλατα	Ν. Σίλ(λ)ατα ³³⁸

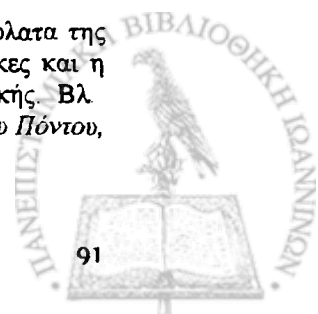
³³⁴ Πληροφορητής: Ζωγραφίδης Αναστάσιος από τη Ν. Όλυνθο Παπαδόπουλος Βασίλειος από το Βατοπέδι, Πετρίδης Βασίλειος από τη Μεταμόρφωση Σαμουρκασιδής και Τσιτσόπουλος από τα Ν.Φλογητά, καθώς και Τσινόγλου Μαρία από Ζωγράφου.

³³⁵ Βλ. Εισαγωγή, 3. Η αντιμετώπιση του προσφυγικού ρεύματος του 1922, υποσημ. 97, σ.30.

³³⁶ Κ.Μ.Σ., *Ο τελευταίος Ελληνισμός της Μικράς Ασίας*, Έκθεση του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (1930-1973), Αθήνα, 1974, σ.161.

³³⁷ Αρχεία των δήμων: Μουδανιών, Ορμύλιας, Πολυγύρου, Σταγίων-Ακάνθου και μαρτυρίες των πληροφορητών: Ζωγραφίδης Αναστάσιος από τη Ν. Όλυνθο, Παπαδόπουλος Βασίλειος από το Βατοπέδι, Σαμουρκασιδής και Τσιτσόπουλος από τα Ν.Φλογητά, Τσινόγλου Μαρία από το Ζωγράφου, Άθυρος Ιωάννης από τη Μεταμόρφωση.

³³⁸ Σχετικά με τη γραφή Σύλατα, Σίλ(λ)ατα ή Σίλατα, η πρώτη έχει καθιερωθεί για τα Σύλατα της Καππαδοκίας από μελετητές σύμφωνα με τη γραφή του ονόματος του οικισμού σε κώδικες και η **τρίτη** έχει επικρατήσει και χρησιμοποιείται σήμερα για τα Ν.Σίλατα της Χαλκιδικής. Βλ. Μπάκας-Χατζηρηγορίου, «Σύλατα(Ζήλη)-Καρβιά-Ν.Σίλατα, Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η Χαλκιδική, σ. 180-204.

Οι άλλοι Μικρασιάτες που προέρχονταν από την περιοχή της Σμύρνης, Παλαιά και Νέα Φώκεια, Μαγνησία, Αλάτσατα, Γκιούλ-Μπαζέ, και από την Τένεδο είχαν έρθει αμέσως μετά τη Μικρασιατική καταστροφή. Αυτοί, όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί, εγκαταστάθηκαν στη νότια Χαλκιδική (Ν.Φώκεια), στη νοτιοδυτική (Μεταμόρφωση, Ν.Τένεδος, Ελαιοχώρια, Άγιος Παντελεήμονας) και ελάχιστοι στη δυτική, στην Ουρανούπολη. Οι εγκαταστάσεις των προσφύγων αυτών ήταν ομαδικές (σε μικρές ή μεγάλες ομάδες) στους οικισμούς Ν.Φώκεια, Ν.Τένεδο, Μεταμόρφωση και Ροδόκηπο, ενώ στους άλλους οικισμούς ήταν σποραδικές³³⁹.

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΣΜΥΡΝΗΣ

Α/α	Τόπος προέλευσης	Τόπος εγκατάστασης
1	Παλαιά και Νέα Φώκεια Μ.Ασίας	Ν.Φώκεια
2	Τένεδος	Ν.Τένεδος, Άγιος Παντελεήμονας
3	Αλάτσατα	Μεταμόρφωση
4	Γκιούλ-μπαχτσέ	Ροδόκηπος
5	Μαγνησία	Ελαιοχώρια, Ουρανούπολη

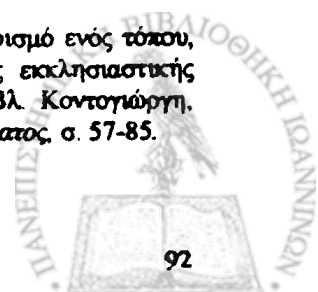
Οι Ανατολικοθρακιώτες πρόσφυγες της Χαλκιδικής ανέρχονταν σε 5.561 άτομα³⁴⁰. Αυτοί προέρχονταν από το βιλαέτι της Αδριανούπολης, και ειδικότερα από τις επαρχίες Αδριανούπολης, Καλλιπόλεως, Ραιδεστού, Σαράντα Εκκλησιών, Μετρών (Τσατάλτζας), που σύμφωνα με την εκκλησιαστική διαίρεση της Θράκης³⁴¹ αντιστοιχούσαν στις εκκλησιαστικές επαρχίες Ηράκλειας, Γάνου-Χώρας, Μυριοφύτου και Περιστάσεως καθώς και Σωζόπολης.

Πολλοί από τους Ανατολικοθρακιώτες εγκατέλειψαν τις πατρογονικές εστίες αμέσως μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, ιδιαίτερα όσοι κατοικούσαν προς τα παράλια και είχαν αντιληφθεί τη φυγή των κατοίκων της Προποντίδας. Ως προορισμό τους οι πιο πολλοί είχαν τα μέρη στα οποία είχαν μείνει στο παρελθόν, στο διάστημα μεταξύ 1914-1920, όταν για πρώτη φορά είχαν πάρει το δρόμο της προσφυγιάς. Οι

³³⁹ Αρχεία των δήμων: Καλλικράτειας, Κασσάνδρας, Τρίγλιας, Μουδανιών, και μαρτυρίες πληροφορητών: Καρνής Γεώργιος από τη Ν.Φώκεια, Κουτσάκης Δημήτριος από τη Ν.Τένεδο, Σταματός Χαράλαμπος από τη Ν.Φώκεια, Τουροπόγλου Ελένη από τη Μεταμόρφωση.

³⁴⁰ Βλ. Πίνακα «Προσφυγικές εγκαταστάσεις Χαλκιδικής», σ. 87 της παρούσας εργασίας, και Γενική Διεύθυνση Στατιστικής, *Στατιστικά αποτελέσματα του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*, σ. 293-298.

³⁴¹ Η αναφορά και των δύο διαφρέσεων κρίθηκε σκόπιμη για τον ακριβή προσδιορισμό ενός τόπου, εφόσον γενικά τα διοικητικά όρια μιας περιοχής δεν ταυτίζονται με αυτά της εκκλησιαστικής διαίρεσης, πράγμα που ισχύει και στις προαναφερθείσες περιοχές της Θράκης. Βλ. Κοντογιώργη, «Πληθυσμιακές μεταβολές στην Ανατολική Θράκη», *Όψεις του Μικρασιατικού ζητήματος*, σ. 57-85.

πιο πολλοί είχαν φύγει πεζοί με τα υποζύγια τους³⁴² και όσοι μπορούσαν με τα ζώα τους, τα οποία δεν κατάφερναν πάντα να διασώσουν. Οι πρόσφυγες αυτοί ερχόμενοι στη Χαλκιδική κατοίκησαν ως επί το πλείστον στα βόρεια και δυτικά του νομού, όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς και από τον πίνακα που ακολουθεί.

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΒΟΡΕΙΑ ΘΡΑΚΗ

A/a	Περιοχή προέλευσης	Τόπος εγκατάστασης
1	Ραιδεστός	Λάκκωμα, Άγιος Παύλος, Ν.Γωνιά, Ελαιοχώρια, Ροδόκηπος, Ν.Σίλατα, Ν.Ποτίδαια, Μελισσουργός, Απολλωνία, Κοκκαλού ³⁴³
2	Μέτραι-Σηλύβρια	Ν.Καλλικράτεια, Άγιος Παύλος, Ν.Πλάγια, Ν.Όλυνθος ³⁴⁴
3	Καλλίπολη- Περίσταση	Ν.Γωνιά, Ελαιοχώρια, Ν.Ποτίδαια, Ν.Όλυνθος, Αγία Παρασκευή, Μαραθούσα, Ν.Απολλωνία, Άγιος Παντελεήμονας ³⁴⁵
4	Ηράκλεια	Ν.Ηράκλεια ³⁴⁶

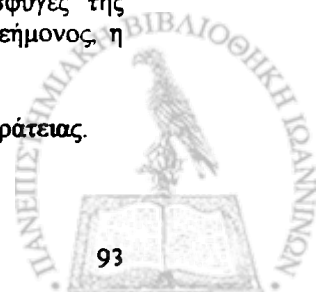
³⁴² «Δε θα ξεχάσω ποτέ εκείνο το θέαμα των μυριάδων αραμπάδων, που νύχτα-μέρα περνούσαν το γιοφύρι που ενώνει την Αδριανούπολη με το Καραγάτς. Το τραγικό εκείνο караβάνι προχωρούσε σιγά-σιγά σαν κάποιο τεράστιο φίδι, κατεβαίνοντας από τα υψώματα των Σαράντα Εκκλησιών, της Βιζύης και των άλλων περιοχών της Ανατολικής Θράκης προς την Αδριανούπολη. Ένας ολόκληρος λαός μετανάστευε», έγραψε ο Α.Α.Πάλλης στο «Αναδρομή στο Προσφυγικό Ζήτημα», ο οποίος το διάστημα της αναχώρησης των προσφύγων της Ανατολικής Θράκης βρίσκονταν στην Αδριανούπολη ως απεσταλμένος της ελληνικής κυβέρνησης για να αγοράσει για λογαριασμό της Κ.Τ.Ε. τη σοδειά των σιτηρών, πριν αυτή πέσει στα αρπακτικά χέρια των Τούρκων. Βλ. Πάλλης «Αναδρομή στο Προσφυγικό Ζήτημα», *Μακεδονικά Χρονικά*, σ.75-87.

³⁴³ Οι πρόσφυγες της περιοχής Ραιδεστού που εγκαταστάθηκαν στους οικισμούς που αναφέρονται στο τμήμα αυτό του πίνακα ήταν κυρίως Σχολαριώτες στην καταγωγή. Μαρτυρίες των πληροφορητών: Δαγκλή Κυλαϊδή από το Λάκκωμα, Τσιλίκης Αθανάσιος και Μπουρούνης Θεόδωρος από τη Ν.Γωνιά, Κανακάρης Γεώργιος από τη Ν. Ποτίδαια, Μασούρας Αθανάσιος από την Απολλωνία και Παπαδόπουλος Δημήτριος από την Κοκκαλού. Επίσης βλ. Μαραβελάκης-Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 17,18, 378-380, 485.

³⁴⁴ Οι τόποι προέλευσης των προσφύγων της Ν.Καλλικράτειας, ήταν η Καλλικράτεια, των προσφύγων του Αγίου Παύλου οι Αγιολοί, και των προσφύγων της Ν.Όλυνθου το Νεοχώρι και οι Λαγοθήρες. Μαραβελάκης-Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 379, 481, Αρχεία δήμων Καλλικράτειας και Πολυγύρου και μαρτυρίες των πληροφορητών Ζωγραφίδη Αναστασίου από τη Ν.Όλυνθο, Παπαηλία Σωτηρίου από τη Ν.Καλλικράτεια.

³⁴⁵ Μαραβελάκης-Βακαλόπουλος, *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, 1993, σ. 18, 283, και μαρτυρίες πληροφορητών: Κανακάρης Γεώργιος από τη Ν.Ποτίδαια, Σγουράκης Θεόδωρος από την Αγία Παρασκευή, Ταλιαδούρου-Ξεφτέρη Ανθούλα από τη Μαραθούσα, σύμφωνα με τους οποίους οι ιδιαίτερες πατρίδες των προσφύγων αυτών ήταν: Η Περίσταση για τους κατοίκους της Ν.Ποτίδαιας, της Ν.Όλυνθου, των Ελαιοχωριών και της Ν.Γωνιάς, το Πλαγιάρι για τους πρόσφυγες της Αγίας Παρασκευής, η Ταϊφίρ για τους πρόσφυγες της Ν.Απολλωνίας, η Περγάζη για τους πρόσφυγες της Μαραθούσας και του Αγίου Παντελεήμονος, η Ταϊφίρ για τους πρόσφυγες της Ν.Απολλωνίας.

³⁴⁶ Μαρτυρία πληροφορητή Καδή Βασιλείου από τη Νέα Ηράκλεια, Αρχείο δήμου Καλλικράτειας.

5	Γάνος-Χώρα	Μπαϊρακλή(Ν.Κερασιά), Ροδόκηπος ³⁴⁷
6	Σωζόπολη (Β.Θράκης)	Σωζόπολη ³⁴⁸

Αισθητά μικρότερη από τις προηγούμενες ομάδες, μόλις 502 άτομα, ήταν αυτή των προσφύγων από τον Πόντο, των οποίων όμως η περιπλάνηση και οι ταλαιπωρίες μέχρι να φθάσουν στην Ελλάδα ήταν πολύ μεγάλες. Πρόκειται για πραγματική οδύσσεια, που αξίζει ιδιαίτερα να μνημονευθεί όπως αυτή των 12 οικογενειών από την περιοχή Ορντού (Περεντζούκ, Γκιόλκιοϊ) που εγκαταστάθηκαν στο Λάκκωμα την περίοδο 1923-1924. Είχε ήδη προηγηθεί το 1920 ένα πρώτο ρεύμα 20 οικογενειών από την ίδια περιοχή, το οποίο και εγκαταστάθηκε στον εν λόγω οικισμό³⁴⁹, ενώ το νέο προσφυγικό ρεύμα κατέφθασε τμηματικά στη Χαλκιδική: Μια μικρή ομάδα προσφύγων από το Περεντζούκ είχε έρθει από την Ορντού μέσω Κωνσταντινούπολης, Πειραιά (ή Καλαμάτας) στη Θεσσαλονίκη και από εκεί προς τα τέλη του 1923 με αρχές 1924 στο Λάκκωμα. Μία άλλη ομάδα προσφύγων από το Γκιόλκιοϊ, που είχαν εξοριστεί από τους Τούρκους στο εσωτερικό της Μ.Ασίας το 1921, και μετά από πολλές ταλαιπωρίες κατέληξαν στο Χαλέπι της Συρίας, όπου περισυνελέγησαν από αντιπροσώπους της Κ.Τ.Ε. και οδηγήθηκαν στη Βηρυτό, έφθασε στον Πειραιά, μετά στη Θεσσαλονίκη και τέλος του 1923 στο Λάκκωμα Χαλκιδικής³⁵⁰.

Περιπετειώδης ωστόσο ήταν η προσέλευση και άλλων προσφύγων ποντιακής καταγωγής, όπως αυτών που επίσης προέρχονταν από την περιοχή της Ορντού (Κεστενέ Μπουνάρ, Γενί-Κιοϊ, Γουρσουγιού, Κόσλου, Εμινασμασέ και Τούτσια ή Δούτσε ή Τούτσε) που εγκαταστάθηκαν στα Πετράλωνα. Αυτοί είχαν εξοριστεί στο εσωτερικό της Τουρκίας, εξαιτίας του «αντάρτικου» και ιδιαίτερα μετά το φόνο επιφανούς μέλους της τουρκικής κοινωνίας από την ομάδα του αντάρτη «Γιοβάνη» στο χωριό Τούτσε³⁵¹, το οποίο και πυρπολήθηκε. Ύστερα από περιπλανήσεις και κακουχίες 2 χρόνων περίπου κατέληξαν στη Μερσίνα, από όπου έφτασαν στην Κύπρο με τη φροντίδα αντιπροσωπείας της

³⁴⁷ Σύμφωνα με τους πληροφορίες στο Μπαϊρακλή (Νέα Κερασιά) κατοίκησαν πρόσφυγες από την Κερασιά της εκκλ. επαρχίας Γάνου-Χώρας περί τις 13 οικογένειες, ενώ πρόσφυγες από το Γενί-Κιοϊ των Γανοχαριών κατοίκησαν στο Ροδόκηπο. Αρχείο δήμου Καλλικράτειας, Αρχείο δήμου Τρίγλιας.

³⁴⁸ Μαραβελάκης-Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 264, και μαρτυρία πληροφορητή Βουδούρη Ιωάννη από τη Σωζόπολη.

³⁴⁹ Βλ. σ. 78 της παρούσας εργασίας.

³⁵⁰ Βλ. Μαραβελάκης- Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 487.

³⁵¹ Μαρτυρία πληροφορητών: Παπαδόπουλος Βασίλης και Σαραγιαννίδης Ευθύμιος από τα Πετράλωνα.

Κ.Τ.Ε. Μετά από 8μηνη παραμονή στο νησί έπλευσαν για την Ελλάδα και συγκεκριμένα τη Θεσσαλονίκη. Από εκεί, όπου έμειναν για λίγο διάστημα στον καταυλισμό της Καλαμαριάς στο Καραμπουρνάκι, έφθασαν στη Χαλκιδική (1923), όπου είχαν ως πρώτη εγκατάστασή τους το Τσιπισλή και το Καρβουνό, περιοχή κοντά στη Ν.Καλλικράτεια, και το 1925 κατέληξαν στη σημερινή περιοχή, στο Τελκελή (το οποίο μετονομάστηκε Πετράλωνα το 1927)³⁵².

Από την περιοχή Ορντού κατάγονταν και οι κάτοικοι του σημερινού χωριού Άγιος Αντώνιος. Επρόκειτο για 15 οικογένειες προερχόμενες από το ομώνυμο χωριό του Πόντου. Οι πρόσφυγες αυτοί, πλην ελαχίστων, επειδή πήραν μέρος το 1920-21 στο αυτονομιστικό κίνημα του Πόντου, είχαν εξορισθεί στο εσωτερικό της Μ.Ασίας. Μετά από περιπλανήσεις δύο και πλέον χρόνων κάτω από σκληρές και απάνθρωπες συνθήκες έφθασαν στη Συρία, στο Χαλέπι. Από εκεί άλλοι μέσω Βηρυτού και άλλοι μέσω Τρίπολης Λιβάνου ήρθαν στην Ελλάδα, στο Δογαντζή Χαλκιδικής, ενώ κάποιοι δεν έφθασαν ποτέ στην Ελλάδα³⁵³. Εκεί (στο Δογαντζή) παρέμειναν μέχρι το 1934, οπότε μετεγκαταστάθηκαν στο γειτονικό Μικρό Πλαγιάρι (Κιουτσουκλί), το οποίο κατοικούνταν από Θρακιώτες πρόσφυγες που το εγκατέλειψαν, και το οποίο έκτοτε μετονομάστηκε Άγιος Αντώνιος. Εδώ κατέληξαν με την Ανταλλαγή και όσοι είχαν ξεφύγει τη σύλληψη και την εξορία καταφεύγοντας στα βουνά. Αυτοί από την Ορντού μέσω Κωνσταντινούπολης είχαν έρθει στον Πειραιά, Λάρισα, Θεσσαλονίκη και από εκεί στο Δογαντζή³⁵⁴.

Πρόσφυγες προερχόμενοι από την περιοχή Ορντού ήταν και αυτοί που κατοίκησαν στο Μονοπήγαδο (Τσιλί). Επρόκειτο για 28 οικογένειες οι περισσότερες από τις οποίες κατάγονταν από χωριά που βρίσκονταν στα νότια και νοτιοανατολικά του Αγίου Αντωνίου και ανήκαν στην περιοχή Μεσουδιέ (Πιρίκ, Κιζίλ-ντερέ, Κίρτζαλη), και λίγες από τις περιοχές Ρεσαδιέ (Σένε, Γότσολου, Σουλεϊμανλή, Γενήκιοϊ), Φάτσας και Ορντού. Αυτοί έφθασαν στο Μονοπήγαδο γύρω στο 1923. Κάποιοι από τους πρόσφυγες αυτούς είχαν φθάσει με την Ανταλλαγή μέσω Κων/πολης στη Ζάκυνθο, όπου είχαν παραμείνει επί 9 μήνες και στη συνέχεια έφθασαν στη Θεσσαλονίκη (έμειναν κάποιο μικρό διάστημα στο Χαρμάν-κιοϊ) και από εκεί στη Χαλκιδική, στο Τσιλί³⁵⁵.

³⁵² Πληροφορητές: Παπαδόπουλος Βασίλης και Σαραγιαννίδης Ευθύμιος από τα Πετράλωνα.

³⁵³ Βλ. Thea Halo, *Όπτε το όνομά μου. Γενοκτονία και επιβίωση. Μια αληθινή ιστορία*, Αθήνα, 2001, σ. 214-119.

³⁵⁴ Μαραβελάκης-Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ.290-291, και πληροφορητής Ιωακείμης Παναγιώτης από τον Άγιο Αντώνιο.

³⁵⁵ Μαραβελάκης-Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 299-302, και μαρτυρία του πληροφορητή Μανουσαρίδη Ιορδάνη από το Μονοπήγαδο.

Πρόσφυγες επίσης από τον Πόντο προσήλθαν στα Σανά και στο Πλατανοχώρι της βόρειας Χαλκιδικής το 1923, καθώς και αργότερα. Οι Πόντιοι πρόσφυγες των Σανών ανέρχονταν σε 13 οικογένειες από την περιοχή Τραπεζούντας (Καλοενά, Κελόνσα, Σούρμενα) κυρίως. Αρκετοί είχαν έλθει από τον Καύκασο, όπου είχαν καταφύγει στο παρελθόν για να γλιτώσουν από την επιστράτευση ή για να εργασθούν. Άλλοι από αυτούς είχαν ως πρώτο σταθμό τη Θεσσαλονίκη (καταυλισμός Καλαμαριάς), και άλλοι τη Μακρόνησο, όπου πέρασαν από το λοιμοκαθατήριο. Αυτοί οι τελευταίοι μετά τη Μακρόνησο προωθήθηκαν στο Λαύριο, όπου παρέμειναν περί τον ένα χρόνο, και στο τέλος ήρθαν στη Θεσσαλονίκη, από όπου κατευθύνθηκαν στα Σανά. Εκεί είχαν ήδη εγκατασταθεί (με τη φροντίδα του Εποικιστικού Γραφείου Λαγκαδά) 7 με 8 οικογένειες από την ίδια περιοχή, οι οποίες είχαν έρθει απευθείας στη Θεσσαλονίκη, όπου και παρέμειναν στο Χαρμάν-Κιοϊ γύρω στους 6 μήνες. Αυτοί είχαν έρθει μέσω του λιμανιού της Μερσίνας όπου κατέληξαν εξαιτίας εκτοπισμού τους στο εσωτερικό της Μ. Ασίας³⁵⁶.

Από την περιοχή της Τραπεζούντας (Πλάτανα, Σαμάροξα) κατάγονταν και οι κάτοικοι του γειτονικού προσφυγικού οικισμού, Πλατανοχώρι. Οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες αυτούς, που συνολικά ανέρχονταν σε 14 οικογένειες, είχαν έρθει στην Ελλάδα μέσω Ρωσίας, ενώ μερικοί, όπως είχε συμβεί και με πρόσφυγες των Σανών, είχαν έρθει στην Ελλάδα από το λιμάνι της Μερσίνας³⁵⁷.

Ένας επίσης μικρός αριθμός προσφύγων ποντιακής καταγωγής (12 οικογένειες), που προέρχονταν από τις περιοχές Κερασούντας, Τραπεζούντας και Σοχούμ, εγκαταστάθηκαν στην Αγία Παρασκευή (Γενί-Κιοϊ)³⁵⁸. Πρόσφυγες τέλος ποντιακής καταγωγής προσήλθαν και στην Καλλιθέα (Μάλτεπε). Επρόκειτο για 15 οικογένειες, οι οποίες κατάγονταν από το Καγιά-Τεπέ Κερασούντας. Οι πρόσφυγες αυτοί ήλθαν στην Ελλάδα το 1924 και εγκαταστάθηκαν σε περιοχές της χερσονήσου Κασσάνδρας: Αρχικά στο μετόχι Ξενοφώντος, στη συνέχεια στην περιοχή Παπαστάθη, μετά στο Κρεμμύδι και τέλος στο Μάλτεπε, σε εκτάσεις της Μονής Αγίου Παντελεήμονος. Εκεί ήταν εγκατεστημένοι από το 1925 πρόσφυγες από το Μάλτεπε Προποντίδας, οι οποίοι και είχαν δώσει το όνομα στον οικισμό, που τελικά μετονομάστηκε το 1947 σε Καλλιθέα³⁵⁹.

³⁵⁶ Πληροφορητές: Μαυρόπουλος Δημήτριος και Παναγιωτίδης Βασίλειος, από τα Σανά.

³⁵⁷ Πληροφορητής Βασιλειάδης Νικόλαος και Μικρόπουλος Παναγιώτης από το Πλατανοχώρι.

³⁵⁸ Μαραβελάκης-Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 283-288.

³⁵⁹ Πληροφορητής: Πόπης Λάμπρος από την Καλλιθέα και Ελένη Τριανταφύλλου, «Οι κοινότητες Ν. Φώκαιας και Καλλιθέας», *Ο ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η Χαλκιδική 1912-1940*, Χαλκιδική, 2000, σ.300-306

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΝΤΟ

Α/α	Τόπος προέλευσης	Τόπος εγκατάστασης
1	Ορντού	Άγιος Αντώνιος, Μονοπήγαδο, Πετράλωνα
2	Τραπεζούντα	Πλατανοχώρι, Σανά, Αγία Παρασκευή
3	Κερασούντα	Καλλιθέα, Αγία Παρασκευή
4	Σοχούμ	Αγία Παρασκευή

Στη Χαλκιδική έχει προσέλθει και ένας μικρός αριθμός προσφύγων από την Κωνσταντινούπολη, τον Καύκασο και τη Ρωσία. Οι εγκαταστάσεις Καυκασίων στη Χαλκιδική ανέρχονταν σε 30 άτομα πριν τη Μικρασιατική καταστροφή και 36 μετά από αυτήν. Οι 24 από τους Καυκασίους πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στην επαρχία Πολυγύρου και οι 12 στην επαρχία Αρναίας³⁶⁰. Οι πρόσφυγες από την Κωνσταντινούπολη, που προσήλθαν στην περιοχή, ανέρχονταν σε 21 άτομα πριν, και 159 μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, ενώ οι προσφυγικές εγκαταστάσεις από τη Βουλγαρία και τη Ρωσία ανέρχονταν σε 15 και 7 άτομα αντίστοιχα πριν τη Μικρασιατική καταστροφή, 10 και 27 άτομα μετά από αυτήν³⁶¹.

³⁶⁰ Βλ. Πίνακας «Προσφυγικές εγκαταστάσεις Χαλκιδικής», σ. 88 της παρούσας εργασίας. Πρόσφυγες από τον Καύκασο αναφέρεται από τον Ιωάννη Καζταρίδη και τους Μαραβελάκη, Βακαλόπουλο ότι εγκαταστάθηκαν στον Άγιο Αντώνιο, ενώ στο Αρχείο Πόντου αναφέρονται πρόσφυγες από τον Καύκασο στην Αγία Παρασκευή (8 άτομα). Πρόκειται για 2 γειτονικούς οικισμούς, όπου κατά την επιτόπια έρευνα διαπιστώθηκαν αυτές οι εγκαταστάσεις. Βλ. Καζταρίδης, *ό.π.*, σ. 119, Μαραβελάκης-Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 279, Αρχείον Πόντου, 391931), σ. 236, 237.

³⁶¹ Βλ. Πίνακας «Προσφυγικές εγκαταστάσεις Χαλκιδικής», σ. 88, Γενική Διεύθυνσις Στατιστικής, *Στατιστικά αποτελέσματα του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*, σ. 293-298.

Β.ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ-ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ

1. ΓΕΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ:

Στην ενότητα αυτή θα ασχοληθούμε κυρίως με τις μεγαλύτερες αριθμητικά ομάδες προσφύγων, η κατανομή των οποίων στην περιοχή της Χαλκιδικής επηρέασε σημαντικά τη διαμόρφωση των προσφυγικών οικισμών. Όταν άρχισαν να καταφθάνουν στην Ελλάδα τα πρώτα κύματα προσφύγων του 1922 κύριο μέλημα ήταν η προώθησή τους οπουδήποτε υπήρχε ή μπορούσε να εξευρεθεί δυνατότητα διαμονής έστω και για περιορισμένο χρονικό διάστημα. Καθώς οι πρόσφυγες αυξάνονταν και οι χώροι δεν επαρκούσαν, άρχισε η αναζήτηση μονιμότερων λύσεων, όπως η εγκατάσταση σε μουσουλμανικούς οικισμούς που είχαν εκκενωθεί ή επρόκειτο να εκκενωθούν, καθώς και σε περιοχές, όπου μπορούσαν να δημιουργηθούν οικισμοί. Για την επιτυχή έκβαση των προσπαθειών αυτών ήταν, μεταξύ άλλων, απαραίτητες οι απευθείας συνεννοήσεις με τους ίδιους τους πρόσφυγες, οι οποίοι έπρεπε να επιλέξουν και να αποφασίσουν για τον τόπο εγκατάστασής τους³⁶².

Η ίδια μεθόδευση για την προώθηση των προσφύγων στα μέρη της οριστικής διαμονής τους ακολουθήθηκε και στην περιοχή της Χαλκιδικής από τις υπηρεσίες Εποικισμού, και συγκεκριμένα από το Γραφείο Εποικισμού Χαλκιδικής και τα αντίστοιχα Γραφεία Επιστασιών³⁶³. Σε αρκετές περιπτώσεις η προσέλευση των προσφύγων σε έναν οικισμό ήταν αυτόβουλη και δίχως προγραμματισμό, γεγονός που δημιουργούσε αδιαχώρητο, οπότε ή αναγκάζονταν οι πρόσφυγες να φύγουν ή παρέμεναν αντιμέτωποι με βασικά προβλήματα, όπως αυτό της έλλειψης στέγης. Στις περισσότερες όμως περιπτώσεις πήγαιναν στα προς εγκατάσταση μέρη κατόπιν υποδείξεως, χάρη στις προσπάθειες που καταβάλλονταν τόσο από τους υπεύθυνους για τον εποικισμό υπαλλήλους όσο και από τοπικούς παράγοντες, κοινοτάρχες ή

³⁶² Τους χειρισμούς αυτούς είχε προτείνει σε Έκθεσή της η Ειδική Επιτροπή, τον Ιούλιο του 1923, και εφάρμοσε στη συνέχεια και η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων. Βλ. σ. 42 της παρούσας εργασίας

³⁶³ Βλ. σ. 83 της παρούσας εργασίας.

Η επιλογή του τόπου εγκατάστασης γινόταν, πριν φύγουν από τον καταυλισμό. Μαρτυρίες πληροφορητών: Κ.Φωτιάδης από τα Ν. Μουδανιά, Γ.Παπαδόπουλος από τη Ν.Τρίγλια, Φ.Κοτρώνη από το Καλαμίτσι, Κ.Καρυπίδης από τη Ν.Γωνιά.

δημάρχους, τη νομαρχία, την εκκλησία³⁶⁴ και διάφορους κρατικούς φορείς.

Στόχος όλων ήταν να κατευθύνουν τους πρόσφυγες σε περιοχές, όπου υπήρχαν ανταλλάξιμα κτήματα, δηλαδή σε οικισμούς μουσουλμάνων, που υπήρχαν τόσο στη δυτική Χαλκιδική (την Καλαμαριά), όσο και στη βόρεια, καθώς και στα αγροκτήματα των Ιερών Μονών του Αγίου Όρους. Στις περιοχές αυτές, τα γνωστά μετόχια που αφθονούσαν στη Χαλκιδική, κατευθύνθηκε για εγκατάσταση ένας πολύ σημαντικός αριθμός προσφύγων. Είχαν ήδη γίνει προσπάθειες για διαμονή και εγκατάσταση των προσφύγων σ' αυτά από το 1914³⁶⁵, οι οποίες με την κοσμοσυρροή του 1922 εντάθηκαν, με πρώτη αυτή του Οκτωβρίου του 1922, όπως θα έχουμε την ευκαιρία να αναφέρουμε σε άλλο σημείο της εργασίας³⁶⁶.

Στην κατανομή των προσφύγων και τη διαμόρφωση των οικισμών, όπως φάνηκε από την επιτόπια έρευνα, υπήρχε ένα αρχικό σχέδιο: Η εγκατάσταση των προσφύγων στους οικισμούς, αλλά και στις διάφορες περιοχές (όπως φαίνεται και από τις προσωινιές των οικισμών)³⁶⁷ με βάση την καταγωγή τους με τη στενή αλλά και την ευρεία σημασία. Ως εκ τούτου μπορεί να διαπιστώσει κανείς μια σχετική ομοιογένεια στους προσφυγικούς οικισμούς ή να δει σε όμορους οικισμούς να κατοικούν άτομα καταγόμενα από την ίδια περιοχή. Οι προσφυγικές κοινότητες της βόρειας Χαλκιδικής σε γενικές γραμμές, περιλαμβάνουν πρόσφυγες, οι οποίοι προέρχονταν από την Ανατολική Θράκη, οι προσφυγικοί οικισμοί της ανατολικής Χαλκιδικής πρόσφυγες από τη θάλασσα του Μαρμαρά, ενώ στη νοτιο-δυτική Χαλκιδική κατοικούν πρόσφυγες από την Προποντίδα, όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς από τους πίνακες που ακολουθούν³⁶⁸. Τόσο όμως από τις μαρτυρίες, όσο και από άλλες πηγές διαπιστώθηκε ότι το αρχικό σχέδιο δεν ακολουθήθηκε πιστά, αφού σε αρκετές περιπτώσεις αυτό καταστρατηγήθηκε από τους ίδιους τους πρόσφυγες, αλλά και τις υπηρεσίες Εποικισμού. Αρκετές φορές η ανάγκη επιβίωσης ανάγκαζε τους πρόσφυγες να κατευθυνθούν κάπου αλλού, εγκαταλείποντας τον αρχικό τους τόπο ή εξαιτίας της μάστιγας της

³⁶⁴ Οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες θυμούνται τις προσπάθειες του μητροπολίτη Κασσανδρείας Ειρηναίου για την εγκατάστασή τους, καθώς και άλλων, των προέδρων των κοινοτήτων, της αστυνομίας. Προφορικές μαρτυρίες: Μονδρουβάνος Δημήτριος, Μανουσαρίδης Ιορδάνης, Καρυπίδης Κων/νος, Κοτρώνη Φωτεινή, Κ. Φωτιάδης,

³⁶⁵ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 10 έγγρ. 25.

³⁶⁶ Βλ. Κεφάλαιο 3^ο, Α.Η στέγαση των προσφύγων στη νέα πατρίδα, 1.Η απαλλοτρίωση των αγροκτημάτων του Αγίου Όρους, σ. 132-140.

³⁶⁷ Βλ. Παράρτημα, Χάρτης V, σ.195.

³⁶⁸ Βλ. σ.101-109 της παρούσας εργασίας.

ελονοσίας ή εξαιτίας της έλλειψης καλλιεργήσιμης γης ή εξαιτίας της έλλειψης πόσιμου νερού³⁶⁹.

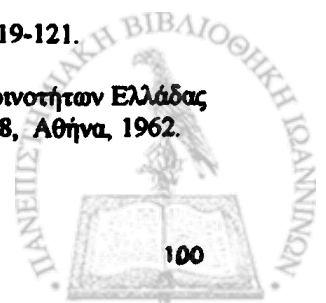
Ο μεγάλος αριθμός των προσφύγων που δέχτηκε η Χαλκιδική επέφερε σημαντικές δημογραφικές και οικιστικές αλλαγές στην περιοχή, οι οποίες φαίνονται από την αύξηση του πληθυσμού, την ολοκληρωτική επικράτηση σε όλη τη Χαλκιδική, νότια, κεντρική και βόρεια, του ελληνικού στοιχείου, αλλά και από τη δημιουργία οικισμών εκεί, όπου δεν υπήρχαν³⁷⁰. Προσφυγικοί οικισμοί δημιουργήθηκαν στις αραιοκατοικημένες ή και ακατοίχητες περιοχές του νομού³⁷¹ που βρίσκονται στα παράλια (νότια, ανατολικά και δυτικά) κυρίως, και ήταν πεδινές, αλλά και ελώδεις, καθώς και σε περιοχές στα βόρεια και στα βορειοδυτικά του νομού, οι οποίες σήμερα ανήκουν στο νομό Θεσσαλονίκης³⁷².

³⁶⁹ Βλ. Κεφάλαιο 2°, 5. Προβλήματα επιβίωσης και συμβίωσης, σ. 112-116.

³⁷⁰ Βλ. Παράρτημα, Χάρτης II σ. 192, και V, σ. 195.

³⁷¹ Βλ. Ενότητα: Οριστική διαμόρφωση - Πληθυσμιακή σύνθεση των οικισμών, σ. 119-121.

³⁷² Βλ. Πρόλογος σ. 6 της παρούσας εργασίας, και Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδας «Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως Δήμων και Κοινοτήτων», νομός Χαλκιδικής, 48, Αθήνα, 1962.

2. ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ

Οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία (Προποντίδα, περιοχή Σμύρνης, Δαρδανέλια και Καππαδοκία) που έχουν εγκατασταθεί στη Χαλκιδική αποτελούν το 64,25 %³⁷³ των προσφύγων του νομού, και σχημάτισαν τους περισσότερους αμιγείς οικισμούς. Από αυτούς όσοι προέρχονταν από την Προποντίδα και την περιοχή Σμύρνης εγκαταστάθηκαν ως επί το πλείστον στην ανατολική και νότια Χαλκιδική σε μετόχια (βλ. Πίνακας 1, Πίνακας 2), ενώ οι άλλοι κατοίκησαν στη δυτική και στη βόρεια σε μουσουλμανικούς οικισμούς κυρίως. (βλ. Πίνακας 3, Πίνακας 4).

1. ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ³⁷⁴

A/a	Όνομα οικισμού	Τόπος προέλευσης
1	Αμμουλιανή (μετόχι)	Προκόννησα (Αλώνι, Σκοπιά, Πασάλιμάνι)
2	Ν.Ρόδα (μετόχι Πρόβλακας)	Ρόδα Αρτάκης, Ανταβάλ Καππαδοκίας
3	Ξηροπόταμος (μετόχι)	Αλώνη ³⁷⁵
4	Ουρανούπολη (μετόχι) Ι.Μ.Βατοπεδίου Προσφόρι, Πύργος, Πυργούδια)	Προκόννησα (Κούταλη, Αφισιά, Αλώνι, Μαρμαράς), χερσόνησο Αρτάκης Καισάρεια Καππαδοκίας, Μαγνησία
5	Ολυμπιάδα	Αγία Κυριακή Νικομήδειας
6	Κάτω Σταυρός	Κατιρλί, Κουρί ³⁷⁶
7	Στρατώνι (μικτός)	Αγία Κυριακή Μπάλια, Κατιρλί ³⁷⁷

³⁷³ Γενική Διεύθυνσις Στατιστικής, *Στατιστικά αποτελέσματα του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*, σ. 293-298.

³⁷⁴ Οι οικισμοί αυτοί ανήκουν σήμερα στο δήμο Σταγίων και Ακάνθου και είναι αμιγείς εκτός από το Στρατώνι, που είναι μικτός. Αμιγής προσφυγικός οικισμός είναι και ο Σταυρός, που ανήκει στο δήμο Ρεντίνας. Αρχείο δήμου Ακάνθου και Σταγίων και δήμου Ρεντίνας, καθώς και μαρτυρίες πληροφορητών: Καρακισιάκης Παύλος από την Ολυμπιάδα, Κοτσαγιάννης Θεόφιλος από το Στρατώνι, Λιάμας Θεολόγος, Πασαλής Αναστάσιος, Καρακεχαγιάς Παναγιώτης και Κалаϊτζής Μιγάλης από το Σταυρό.

³⁷⁵ Οι κάτοικοι του οικισμού Ξηροπόταμος προέρχονταν από την Αλώνη Προκοννήσου. Αυτοί λόγω της ελονοσίας διεσκορπίστηκαν σε Ιερισσό, Νέα Ρόδα, Ουρανούπολη, ενώ έχουν διατηρήσει τον κλήρο τους στον Ξηροπόταμο. Βλ. Κ.Μ.Σ., ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, ΣΕ 42, Θεσσαλονίκη, «Σημερινή εγκατάσταση προσφύγων» και Αρχείο Τοπογραφικής Υπηρεσίας Χαλκιδικής, *Διανομές γης*.

³⁷⁶ Κ. Μ. Σ., «ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, ΣΕ 42, Θεσσαλονίκη «Σημερινή εγκατάσταση προσφύγων».

³⁷⁷ Πληροφορητές: Καρακισιάκης Παύλος, Κοτσαγιάννης Θεόφιλος.

2. ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ ΝΟΤΙΑΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ³⁷⁸

Α/α	Όνομα οικισμού	Τόπος προέλευσης
1	Δεβελίκια (μετόχι) ³⁷⁹	Κλαζάκι Μαρμαρά, Μπάλια
2	Πυργαδίκια (μετόχι)	Αφθόνη
3	Ν.Μαρμαράς ³⁸⁰ (μετόχι Μπαλαμπάνι)	Μαρμαράς
4	Σάρτη, αρχικά Ν.Αφισιά (μετόχι Ξηροποτάμου)	Αφισιά
5	Καλαμίτσι (μετόχι Διονυσίου της Ι.Μ. Διονυσού)	Δρακούντα Αρτάκη
6	Βατοπέδι (μετόχι)	Ανταβάλ Καππαδοκίας
7	Μεταμόρφωση (μετόχι Βόζινα)	Τελμησός και Μάδαλα Καππαδοκίας, Αλάτσατα Σμύρνης ³⁸¹
8	Ν.Όλυνθος (Μαριανά, Μυριόφυτο, μετόχι Δοχειαρίτου ³⁸²) (μικτός)	Ανταβάλ Καππαδοκίας

³⁷⁸ Οι οικισμοί αυτοί είναι αμιγείς ως επί το πλείστον, εκτός από τη Ν.Όλυνθο.

Αρχαία δήμων Κασσάνδρας, Μουδανιών, Ορμύλιας, Πολυγύρου, Σιθωνίας, Τορώνης, καθώς και μαρτυρίες πληροφορητών: Άθυρος Ιωάννης από τη Μεταμόρφωση, Μανδρουβάνος Δημήτριος από τα Σήμαντρα, Ζωγραφίδης Αναστάσιος από τη Ν.Όλυνθο, Παπαδόπουλος Βασίλειος από τη Μεταμόρφωση, Σταματός Χαράλαμπος και Καρλής Γεώργιος από τη Ν.Φώκια, Μαυρουδή Αντωνία από το Ν.Μαρμαρά, Κανακάρης Γεώργιος και Σάββας Ευστράτιος από τη Ν.Ποτίδαια, Κοτρώνη Φωτεινή από το Καλαμίτσι, Παπαζαχαρίας Ζαχαρίας από τη Σάρτη, Σαμουρκασιδής και Τσιτσόπουλος από τα Ν.Φλογητά, Φωτιάδης Κωνσταντίνος από τα Ν.Μουδανιά, Ψευτάκιος Γεώργιος από τα Δεβελίκια.

³⁷⁹ Αρκετοί από τους κατοίκους του οικισμού Δεβελίκια, προέρχονταν από το Κλαζάκι Μαρμαρά και είχαν ως πρώτη εγκατάσταση τη Λήμνο, ενώ υπήρξαν και άλλοι από τα Μπάλια Μ.Ασίας. Όλοι αυτοί εγκατέλειψαν τον οικισμό γύρω στο 1925, γι' αυτό και στην απογραφή του 1928 ο οικισμός αυτός δεν υφίσταται πλέον.

Γενική Διεύθυνση Στατιστικής, *Στατιστικά αποτελέσματα του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*, σ. 293-298, Πληροφορητές: Κοτσαγιάννης Θεολόγος, Ψευτάκιος Γεώργιος - Αρχείο Τοπογραφικής Υπηρεσίας Χαλκιδικής, *Διανομές γης*.

³⁸⁰ Οι πρόσφυγες από το Μαρμαρά είχαν ως πρώτη εγκατάσταση τη Λίμνη Ευβοίας, όπου είχαν διαμείνει δύο χρόνια. Κατά την παραμονή τους αυτή που, όπως τη θυμούνται οι πρόσφυγες, ήταν πολύ δύσκολη, σημαντικά τους ενίσχυε ο εφοπλιστής Κυριακίδης από το Μαρμαρά.

Πληροφορήτρια Μαυρουδή Αντωνία και Παπαγιωταρέλη-Ζυγκουρλή Ευστρατία, και Αικατερίνη Ζαμπούνη, «Από το Μαρμαρά της Προποντίδας στον Μαρμαρά της Χαλκιδικής», *Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η Χαλκιδική 1912-1940*, Χαλκιδική 2000, σ. 47-52.

³⁸¹ Σύμφωνα με μαρτυρίες προσφύγων κατά την έρευνα του Κ.Μ.Σ. στο Βατοπέδι κατοίκησαν μερικοί πρόσφυγες από το Καγιάμπασι (Νίγδης) μαζί με 10 οικογένειες από το Ανταβάλ (Νίγδης), ενώ στον οικισμό Βόζινα κατοίκησαν 12 οικογένειες από Τελμησό, 12 οικογένειες από Αλάτσατα Μ.Ασίας, 4 οικογένειες από το Αδραμύτι, 2 οικογένειες από το Νέβσεχρ και 2 οικογένειες από το Τένει. Κ.Μ.Σ., ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, ΣΕ 42, Θεσσαλονίκη, «Σημερινή εγκατάσταση προσφύγων».

9	Ν.Φώκαια (μετόχι Άγιος Παύλος) ³⁸³	Παλαιά και Νέα Φώκαια
10	Καλλιθέα, αρχικά Μάλτεπε (μετόχι Άγιος Παντελεήμονας)	Μάλτεπε Προποντίδας
11	Ν.Μουδανιά (Καργί λιμάν)	Μουδανιά, Ελιγμοί, Σιγή, Κίος, Κουρί, Καλόλιμνος Βιθυνίας
12	Άγιος Παντελεήμονας ³⁸⁴ (Βρωμόσυρτα)	Προ(ά)στειο, Κλαζάκι, Πελαδάρι
13	Ν.Φλογητά, αρχικά Νέα Αντιγόνεια (Ρώσικο μετόχι)	Σογιουρμέζ ή Σοβουρμέζ
14	Διονυσίου (μετόχι)	Γενή Σαρ (Δαρδανέλια), Τσανάκ Καλέ »
15	Ζωγράφου (μετόχι)	Ανταβάλ Καππαδοκίας
16	Σήμαντρα (Καρκάρα, μουσουλμ. οικισμός)	Σεμέντρα ή Σεμένδρεια Καππαδοκίας
17	Ν.Ποτίδαια (μετόχια: Δοχειαρίτικο, Πετριώτικο)	Καλόλιμνος ³⁸⁵

³⁸² Στην περιοχή που βρίσκεται ο σημερινός οικισμός Ν.Ολύθου υπήρχαν κατά την απογραφή του 1920 οι οικισμοί Μαρνανά (παλιός οικισμός, του οποίου η ονομασία σύμφωνα με την παράδοση οφείλεται σε βυζαντινή πριγκίπισσα) με πληθυσμό 45 άτομα και το Μυριόφυτο με πληθυσμό 170 άτομα. Στην ευρύτερη περιοχή της κοινότητας Πορταριάς, όπου το Μυριόφυτο, υπήρχαν μετόχια και οικισμοί μουσουλμανικοί. Η περιοχή αυτή το 1920 είχε συνολικό πληθυσμό 3.006 άτομα

Από τις 1.122 εγκαταστάσεις προσφύγων που αναφέρει ο Α.Α.Πάλλης στην περιοχή Πορταριάς, όπου ανήκε η περιοχή της Ν.Ολύθου, πριν τη Μικρασιατική καταστροφή κάποιες έγιναν και στον οικισμό αυτό, στις οποίες πιθανό να οφείλεται και η ονομασία Μυριόφυτο, που ανάγεται σε αντίστοιχο οικισμό της Αν. Θράκης. Βλ. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Διεύθυνσις Στατιστικής, *Πληθυσμός του βασιλείου της Ελλάδος, 1920*, σ. 125-128, και Αρχείο Πάλλη, φ. Α., *Στατιστική πληθυσμών*.

³⁸³ Για τους περισσότερους πρόσφυγες της Νέας Φώκαιας πρώτη εγκατάσταση ήταν η περιοχή λιμνών Σταυρονικήτα Κασσάνδρας, όπου είχαν εγκατασταθεί πρόσφυγες από την περιοχή Τούζλας Κων/πολης, οι οποίοι λόγω ελονοσίας έφυγαν και στη συνέχεια έγινε ο οικισμός στο μετόχι της Γ.Μ.Άγιου Παύλου. Το χωριό αυτό για κάποιο διάστημα είχε την ονομασία Άγιος Παύλος.

Προφορικές μαρτυρίες: Κάρνης Γεώργιος και Σταματός Χαράλαμπος από τη Ν.Φώκαια, καθώς και Τριανταφύλλου, «Οι κοινότητες Ν.Φώκαιας και Καλλιθέας», *Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η Χαλκιδική*, σ.301-306.

³⁸⁴ Ο οικισμός Άγιος Παντελεήμονας αποτέλεσε ξεχωριστή κοινότητα το 1946 (Ν.Δ. 107/26-9-1946, Φ.Ε.Κ. 290/46).

³⁸⁵ Κάποιες από τις οικογένειες αυτές είχαν αρχικά μεταβεί στη Φλώρινα, απ' όπου ήλθαν στη Θεσσαλονίκη, όπου και έμειναν στο Χαρμάν Κιόϊ. Εκεί έμειναν μέχρι το 1925 με 1926, οπότε έφυγαν για τη Χαλκιδική και εγκαταστάθηκαν στη σημερινή Ν.Ποτίδαια. Προφορικές μαρτυρίες: Κανακάρης Γεώργιος και Ευστράτιος Σάββας από τη Ν.Ποτίδαια.

3. ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ³⁸⁶

Α/α	Όνομα οικισμού	Τόπος προέλευσης
1	Νέα Τρίγλια ³⁸⁷ (οικισμοί: Σουφλάρ, Σουφλάρ, I.M.Βατοπεδίου) Κιουτσούκ μετόχι	Τρίγλια, Βελετλέρ, Γιαλίτσιφλίκ. Κίσδερβεν Προποντίδας
2	Νέα Τένεδος (Καρά τεπέ) ³⁸⁸ Δίκορφο (Παζαρλή) Νερόμυλος (Οσμανλή) Ροδιά(Σεκεμλή) Μικράλωνα(Πόζαλον) ³⁸⁹ Ν.Κερασιά (Μπαϊρακλή) ³⁹⁰ (μικτός)	Τένεδος, Σώκια, Εζινε, Κατιρλί, Χειλή, Νύμφιο, Σηλύβρια, Μπακάλ-κιοϊ Μ.Ασίας
3	Ν.Γωνιά (Τσιγγανάδες)	Γωνιά Αρτάκης, Βουρλά Σμύρνης
4	Ν.Σίλ(λ)ατα ³⁹¹ (οικισμός: Καρβιά, μετόχι Χιλανδαρίου) (μικτός)	Σύλατα, Ανταβάλ Καππαδοκίας
4	Ροδόκηπος (Σέλελη)	Γκιούλ-Μπαχτσέ Σμύρνης

³⁸⁶ Οι οικισμοί αυτοί ανήκουν σήμερα, εκτός από την Αγία Παρασκευή, στο δήμο Καλλικράτειας, ενός καθαρά προσφυγικού δήμου, και είναι όλοι αμιγείς, ως επί το πλείστον, προσφυγικοί οικισμοί. Αρχείο δήμου Καλλικράτειας, Αρχείο δήμου Βασιλικών, καθώς και μαρτυρίες πληροφορητών: Παπαδόπουλος Γεώργιος από τη Ν.Τρίγλια, Αναγνώστου Μιχαήλ, Κουτσάκης Δημήτριος και Νίτσιος Χριστόδουλος από τη Ν.Τένεδο, Μπουρνούνης Θεόδωρος και Τσιλικής Αθανάσιος από τη Ν.Γωνιά, Σγουράκης Θεόδωρος από την Αγία Παρασκευή.

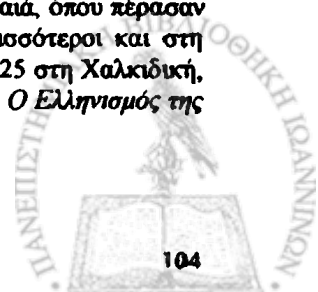
³⁸⁷ Στους προσφυγικούς οικισμούς Ν.Τρίγλια και Ν.Τένεδος (όπως φαίνεται στον πίνακα) έχουν προσαρτηθεί και άλλοι προσφυγικοί οικισμοί, μικρότεροι ως προς τον πληθυσμό. Αρχεία δήμου Τρίγλιας, και μαρτυρίες πληροφορητών: Παπαδόπουλος Γεώργιος από τη Ν.Τρίγλια, Αναγνώστου Μιχαήλ, Κουτσάκης Δημήτριος και Νίτσιος Χριστόδουλος από τη Ν.Τένεδο.

³⁸⁸ Αρχείο δημοτικού διαμερίσματος Ν.Τενέδου δήμου Τρίγλιας, και Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως Δήμων και Κοινοτήτων, 48, νομός Χαλκιδικής, Αθήνα, 1962.

³⁸⁹ Το 1950 η Ν.Κερασιά και τα Μικράλωνα προσαρτήθηκαν στη Ν.Τρίγλια (Β.Δ. 12/12/1950). Αρχείο δήμου Τρίγλιας

³⁹⁰ Στη Ν.Κερασιά (Μπαϊρακλή) πιθανό να υπήρξαν μόνιμες εγκαταστάσεις από την περίοδο 1914-1919, καθώς στην περιοχή της κοινότητας Μπαϊρακλή κατά το 1920, όπου υπήρχαν οι οικισμοί Άκ Μπουνάρ, Οσμανλή, Παζαρλή, Παναγιά και Σικεμλή (μουσουλμανικοί οικισμοί ως επί το πλείστον) είχαν σημειωθεί εγκαταστάσεις 467 προσφύγων. Βλ Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Διεύθυνσης Στατιστικής, Πληθυσμός της Ελλάδος, 1920, σ.125-128, και Παράρτημα, Πίνακας Προσφυγικές εγκαταστάσεις κατά το 1920 στη Χαλκιδική σύμφωνα με: Αρχείο Α.Α. Πάλλη, φακ. Α, Στατιστική πληθυσμών.

³⁹¹ Οι πρόσφυγες από τα Σύλατα Καππαδοκίας αποβιβάστηκαν στο λιμάνι του Πειραιά, όπου πέρασαν από το λομοκαθατήριο του Αγίου Γεωργίου και από εκεί στην Άνδρο οι περισσότεροι και στη Σαλαμίνα. Από εκεί με την πρόθεση της ανασύστασης του χωριού τους ήλθαν το 1925 στη Χαλκιδική, στην Καρβιά. Βλ. Μπάκας - Χατζηγηγορίου, «Σύλατα (Ζήλη) - Καρβιά-Ν.Σύλατα, Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης, σ. 180-204.

5	Αγία Παρασκευή ³⁹² (Γενίκοι)	Ιντζέ-κιοϊ Μπίγας, Μιχαλίτσι Νικομήδεια, Σμύρνη, Σώκια
---	---	---

4. ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ³⁹³

A/a	Όνομα οικισμού	Τόπος προέλευσης
1	Μαραθούσα (Κάτω Ράβνα) Γερακιά (Ισά Όμπαση) ³⁹⁴ (μικτός)	Δέρμετζικ, Άξαζ (Δαρδανέλια)
2	Απολλωνία (Παζαρούδα) (μικτός)	Τσανάκαλε
3	Ν.Απολλωνία ³⁹⁵ (Εγρί Μπουτζάκ) Μεσοπόταμο (Αλτσιλή) Ασπρόχωμα (Άκ Τοπράκ) Κρεμαστό (Χασήλ Τσακλή) Ξηροκρήνη (Χατζηλάρ) Ξηρόρεμα (Τεκρή Βερμισλή ή Βερσεσλή) ³⁹⁶	Δέρμετζικ, Άξαζ
4	Μελισσουργός (Λουτζίκι ή Λουτζίκ) (μικτός)	»

³⁹² Από προφορικές μαρτυρίες του Κ.Μ.Σ. αναφέρεται ότι στον οικισμό Αγία Παρασκευή έχουν εγκατασταθεί 7 οικογένειες από το Ιντζέκιοϊ Μπίγας, 1 από την Καράμπιγα, 10 από Κελέμπερι Σωκίων, 15 από τη Σώκια, 3-4 από τη Σμύρνη. Βλ.: Κ.Μ.Σ., ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, ΣΕ 42, Θεσσαλονίκη, «Σημερινή εγκατάσταση προσφύγων».

³⁹³ Οι οικισμοί αυτοί στην πλειονότητά τους είναι μικτοί, εκτός από τη Ν.Απολλωνία, που είναι αμιγής με ελάχιστες εγκαταστάσεις Σαρακατσάνων. Αρχεία δήμων: Ζερβοχωρίων, Απολλωνίας (νομού Θεσσαλονίκης σήμερα), Μαδύτου (νομού Θεσσαλονίκης επίσης), καθώς και μαρτυρίες πληροφορητών: Δεμερτζής Γεώργιος από την Απολλωνία, Βαρβέρης από τη Μαραθούσα, Ταλιαδούρου- Ξεφτέρη Ανθούλα από τη Μαραθούσα.

³⁹⁴ Αρχείο δημοτικού δαμερίσματος Μαραθούσας δήμου Ζερβοχωρίων, και Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων. «Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως Δήμων και Κοινοτήτων», νομός Χαλκιδικής, 48 Αθήνα, 1962.

³⁹⁵ Από προφορικές μαρτυρίες του Κ.Μ.Σ. αναφέρεται ότι στη Ν.Απολλωνία εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από τη Μπίγα, το Δέρμετζίκιον, το Άξαζ, τη Μισόπολη, την Καλλιτόλη. Βλ. Κ.Μ.Σ., ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, ΣΕ 42, Θεσσαλονίκη, «Σημερινή εγκατάσταση προσφύγων».

³⁹⁶ Αρχείο δήμου Νέας Απολλωνίας, και Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων, «Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως Δήμων και Κοινοτήτων», νομός Θεσσαλονίκης, Αθήνα, 1962.

3. ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΘΡΑΚΙΩΤΩΝ

Η άλλη πολυπληθής ομάδα προσφύγων που εγκαταστάθηκε στη Χαλκιδική ήταν αυτή των προσφύγων από τη Θράκη, που ανέρχονται σε ποσοστό 31,50% επί του συνόλου των προσφύγων. Θρακιώτες πρόσφυγες, ως επί το πλείστον, εγκαταστάθηκαν στη δυτική (Πίνακας 2, 1-4) και στη νότια Χαλκιδική (Πίνακας 2, 5-15), ενώ σποραδικές εγκαταστάσεις πραγματοποιήθηκαν στη βόρεια (Πίνακας 1, 1-8). Οι πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη έχουν εγκατασταθεί μαζί με άλλους πρόσφυγες, που προέρχονταν από τη Μικρά Ασία ή τον Πόντο. Ως εκ τούτου λίγοι είναι οι αμιγείς προσφυγικοί οικισμοί Θρακιωτών, οι οποίοι ως επί το πλείστον βρίσκονται στη νότια και δυτική Χαλκιδική (Πίνακας 2).

1. ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΘΡΑΚΙΩΤΩΝ ΒΟΡΕΙΑΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ³⁹⁷

A/a	Όνομα οικισμού	Τόπος προέλευσης
1	N.Μάδυτος (Στρόλογγος: μετόχι I.M.Βατοπεδίου)	Μάδυτος
2	N.Απολλωνία (Εγρί Μπουτζάκ)	Περγάζη
3	Μόδι ³⁹⁸ (μικτός)	Στράντζαλη Μαδύτου
4	Κοκκαλού (μικτός)	Τυρολόη, Σχολάρι
5	Μελισσουργός ³⁹⁹ (μικτός)	Σχολάρι
6	Απολλωνία (Παζαρούδα) (μικτός)	Σχολάρι
7	Κάτω Σταυρός ⁴⁰⁰	Μάδυτος, Ιντζέκιοϊ
8	Μαραθούσα ⁴⁰¹ (Κάτω Ράβνα) (μικτός)	Περγάζη

³⁹⁷ Οι περισσότεροι οικισμοί των Θρακιωτών της βόρειας Χαλκιδικής είναι μικτοί, εκτός από τη Ν.Μάδυτο, τη Ν.Απολλωνία και το Σταυρό.

³⁹⁸ Στο Μόδι σε συνολικό πληθυσμό, κατά το 1928, 227 ατόμων οι 18 είναι πρόσφυγες. Γενική Διεύθυνσις Στατιστικής, *Στατιστικά αποτελέσματα του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*, σ. 293-298.

³⁹⁹ Στο Μελισσουργό, μικτός οικισμός, στον οποίο υπερτερούν οι γηγενείς, εγκαταστάθηκε ένα μικρό ποσοστό Θρακιωτών προσφύγων από την ίδια περιοχή με τη γειτονική Απολλωνία. Αρχείο δημοτικού διαμερίσματος Μελισσουργού δήμου Απολλωνίας.

⁴⁰⁰ Έχει αναφερθεί από προφορικές μαρτυρίες (πληροφορητές: Καλαϊτζής Μιχάλης, Λιάνας Θεολόγος, Πασαλής Αναστάσιος) εγκατάσταση 20 οικογενειών στο Σταυρό από Μάδυτο και Ιντζέκιοϊ.

⁴⁰¹ Στη Μαραθούσα υπαγόταν μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '40 το Αγγελολωρί (που σήμερα ανήκει στο δήμο Καλλινδοίων του νομού Θεσσαλονίκης σήμερα), αμιγής προσφυγικός οικισμός, όπου είχε πραγματοποιηθεί εγκατάσταση Θρακιωτών προσφύγων. Πληροφορητής Σαμαράς Νικόλαος από τη Μαραθούσα. Αρχείο δημοτικού διαμερίσματος Μαραθούσας.

2. ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΘΡΑΚΙΩΤΩΝ ΝΟΤΙΑΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ⁴⁰²

A/a	Όνομα οικισμού	Τόπος προέλευσης
1	Ν.Όλυνθος (Μαριανά, Μυριόφυτο) (μικτός)	Περίσταση, Νεοχώρι, Λαγοθήρες
2	Νέα Ποτίδαια	Πλάτανος, Κερασιά, Περίσταση, Σχολάρι, Πάνιδος, Μηλιά, Στέρνα
3	Διονυσίου	Αρναούτ-κιοϊ
4	Σήμαντρα	Καλλίπολη
5	Άγιος Παντελεήμονας	»
6	Ελαιοχώρια	Σχολάρι Ανατολικής Θράκης,
7	Νέα Πλάγια	Αιγιαλοί, Αρναούτ-κιοϊ, Λαγοθήρες, Τυρολόη, Πλάγια
8	Νέα Καλλικράτεια (μετόχι Ξενοφώντος, Τσαλή μετόχι)	Καλλικράτεια
9	Νέα Ηράκλεια	Ηράκλεια
10	Άγιος Παύλος	Αιγιαλοί, Σχολάρι
11	Ροδόκηπο (Σέλελη)	Γενί-κιοϊ, Γανόχωρα
12	Νέα Σίλατα	Περίσταση, Σχολάρι
13	Νέα Γωνιά (Τσιγγανάδες)	Σχολάρι
14	Λάκκωμα (Ακματζαλή), Κρυόνερο (Καρά-Γιουσουλφάρ), Ξηροκώμη (Σεντζελή). ⁴⁰³	Σχολάρι
15	Αγία Παρασκευή (Γενί-κιοϊ)	Περίσταση, Πλαγιάρι, Σουμπάσκιοϊ

⁴⁰² Όλοι αυτοί οι οικισμοί είναι αμιγείς προσφυγικοί, ενώ οι περισσότεροι ήταν μουσουλμανικοί οικισμοί, συνοικισμοί και τσιφλίκια, η Ν.Όλυνθος, τα Σήμαντρα, ο Άγιος Παντελεήμονας, τα Ελαιοχώρια, ο Ροδόκηπος, τα Ν.Σίλατα, η Ν.Γωνιά, το Λάκκωμα, η Αγία Παρασκευή. Βλ. Αρχαία δήμων: Βασιλικών, Καλλικράτειας, Μουδανιών, Πολυγύρου, Τρίγλιας.

⁴⁰³ Των δύο τελευταίων οικισμών (Κρυόνερο και Ξηροκώμη) οι κάτοικοι εγκαταστάθηκαν τελικά στο Λάκκωμα. Αρχείο δημοτικού διαμερίσματος Λακκώματος δήμου Καλλικράτειας, και Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων, «Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως Δήμων και Κοινοτήτων», νομός Χαλκιδικής, 48, Αθήνα, 1962.

4. ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΠΟΝΤΙΩΝ

Σε αντίθεση με τις εγκαταστάσεις των δύο προηγούμενων προσφυγικών ομάδων οι εγκαταστάσεις προσφύγων από τον Πόντο ήταν πολύ περιορισμένες (όπως έχει ήδη αναφερθεί). Αυτές εντοπίστηκαν σε 10 οικισμούς από τους οποίους οι δύο βρίσκονται στη βόρεια Χαλκιδική (βλ. πίνακα, 1,2), ένας στη νότια (βλ. πίνακα, 3), ένας στην κεντρική (βλ. πίνακα, 4) και τρεις στη δυτική (βλ. πίνακα, 5,6,7). Καθαρά ποντιακοί προσφυγικοί οικισμοί είναι μόνον οι 3 από αυτούς, ο Άγιος Αντώνιος, τα Πετράλωνα και το Πλατανοχώρι.

ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΠΟΝΤΙΩΝ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ⁴⁰⁴

Α/α	Όνομα οικισμού	Τόπος προέλευσης
1	Πλατανοχώρι ⁴⁰⁵ (Ντερέ Μαχαλά)	Πλάτανα, Σαμάροξα (Τραπεζούντας)
2	Σανά (μικτός οικισμός)	Καλοενά, Κελόνσα, Σούρμενα, Πλάτανα (Τραπεζούντας)
3	Καλλιθέα ⁴⁰⁶	Καγιά-Τεπέ Κερασούντας,
4	Πετράλωνα	Ντίτσε(Τούτσια ή Δίτσε), Γενι-

⁴⁰⁴ Από τους οικισμούς της Χαλκιδικής στους οποίους πραγματοποιήθηκαν εγκαταστάσεις Ποντίων οι περισσότεροι είναι αμιγείς προσφυγικοί εκτός από τον οικισμό των Σανών, που είναι μικτός. Πέρα από τους οικισμούς που αναγράφονται στον πίνακα «εγκαταστάσεις προσφύγων από τον Πόντο» πρόσφυγες Πόντιοι (ελάχιστοι) εγκαταστάθηκαν και αλλού, στο Βατοπέδι (κεντρική Χαλκιδική), στα Ν. Σίλατα (κεντρική Χαλκιδική), όπου εγκαταστάθηκαν 4 οικογένειες, και στο Μελισσουργό (βόρεια Χαλκιδική), όπου σε σύνολο 318 ατόμων οι 10 οικογένειες ήταν Ποντίων. Βλ. Κ.Μ.Σ., Σημερινή εγκατάσταση προσφύγων στη Θεσσαλονίκη και τα περίχωρα, Σ.Ε. 42, Αρχείο δημοτικού διαμερίσματος Μελισσουργού, καθώς επίσης και: Μπάκας-Χαττηρηγορίου, «Σύλατα (Ζήλη)-Καρβιά-Ν.Σίλατα», *Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η Χαλκιδική*, σ. 180-204.

⁴⁰⁵ Στο Πλατανοχώρι, που πριν την Ανταλλαγή πληθυσμών ήταν ένας αμιγής μουσουλμανικός οικισμός ο Ντερέ Μαχαλάς, κατά την απογραφή του προσφυγικού πληθυσμού 1928 παρουσιάζονται 75 πρόσφυγες εγκατεστημένοι μετά τη Μικρασιατική καταστροφή επί συνολικού πληθυσμού 105 ατόμων. Στον οικισμό αυτό, ο οποίος σήμερα είναι μισοεγκαταλειμμένος, δεν αναφέρθηκε εγκατάσταση άλλης προσφυγικής ομάδας πλην των Ποντίων, κάποιοι από τους οποίους (πρόσφυγες 2ης γενιάς) ανέφεραν ότι είχαν έλθει μέσω Ρωσίας, πράγμα που σημαίνει ότι τα 30 άτομα που, σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής δεν ήταν πρόσφυγες εγκατεστημένοι στον οικισμό μετά τη Μικρ.καταστροφή ήταν πιθανό πρόσφυγες από τον Πόντο που είχαν εγκατασταθεί στον οικισμό γύρω στο 1920. Πληροφορητής: Βασιλειάδης Νικόλαος από το Πλατανοχώρι. Επίσης βλ. Γενική Διεύθυνση Στατιστικής, *Στατιστικά αποτελέσματα του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*, σ.293- 298.

⁴⁰⁶ Στην Καλλιθέα επίσης αναφέρεται ότι προσήλθαν και μετανάστες από το Κρίμσκε της Ρωσίας. Αυτοί έφυγαν από εκεί το 1920, έφθασαν στο Νοβοροβίνσκι, από όπου το 1922 πήγαν στην Κωνσταντινούπολη, στη συνέχεια στη Μυτιλήνη και τέλος στο Βόλο, τον οποίο το 1931 εγκατέλειψαν και ήλθαν στην Καλλιθέα. Πληροφορητής: Πόπη Λάμπρος. Επίσης βλ. Τριανταφύλλου, «Οι κοινότητες Ν.Φώκαιας και Καλλιθέας», *Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η Χαλκιδική*, σ.301-306.

		κιοϊ, Γιούρσου(γιου), Κόσλου, Κεστενέ μουνάρ
5	Λάκκωμα (Ακματζαλή) ⁴⁰⁷	Χαψάμανα, Φάτσα
6	Άγιο Αντώνιο (Δογαντζή) ⁴⁰⁸	Ορντού, Μεσουδιέ (Γουζούν, Αγιαντών, Ντερέ, Τσαμπλού)
7	Αγία Παρασκευή	Σοχούμ(Μπίρτον), Τραπεζούντα (Κιρίς-Χανέ), Κερασούντα ⁴⁰⁹

Τέλος, μία άλλη προσφυγική ομάδα, πολύ μικρή, ήταν οι εγκατεστημένοι στη Σωζόπολη του δήμου Καλλικράτειας, που κυρίως κατάγονταν από τη Σωζόπολη της Ανατολικής Ρωμυλίας⁴¹⁰. Οι πρόσφυγες αυτοί ήλθαν στην Ελλάδα το 1925 και αρχικά εγκαταστάθηκαν, οι πιο πολλοί, στην Αγχιάλο Μαγνησίας, καθώς και στη Γέφυρα (Τόψιν) της Θεσσαλονίκης, οι πιο λίγοι. Το 1934 γύρω στις 60 οικογένειες από τους εγκατεστημένους στη Γέφυρα και στην Αγχιάλο ήλθαν στο επονομαζόμενο Σέρβικο μετόχι (δηλαδή μετόχι της Μονής Χιλανδαρίου) και σχημάτισαν έναν οικισμό, το Τσαλδαροχώρι όπως λεγόταν μέχρι το 1948, οπότε μετονομάστηκε Σωζόπολη⁴¹¹.

Οι εγκαταστάσεις των υπολοίπων προσφύγων της Χαλκιδικής (πρόσφυγες καταγόμενοι από την Κων/πολη δηλαδή, τη Βουλγαρία, τη

⁴⁰⁷ Οι Πόντιοι πρόσφυγες στο Λάκκωμα ανέρχονται σε 170 άτομα σε σύνολο 292 και είχαν φθάσει στον οικισμό το 1920. Από την επιτόπια έρευνα φάνηκε ότι στο Λάκκωμα έχουν επίσης εγκατασταθεί και πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη (Σχολάρι), ενώ σε πίνακα του Γεωργικού Γραφείου Χαλκιδικής φαίνεται ότι εγκαταστάθηκαν στον οικισμό και Μικρασιάτες πρόσφυγες. Βλ. Μαραβελάκης-Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 485.

⁴⁰⁸ Στον Άγιο Αντώνιο κατοίκησαν αρχικά γύρω στις 10 οικογένειες από τον Άγιο Αντώνιο Ορντού Τραπεζούντας. Αυτές το 1934, όταν διαλύθηκε ο οικισμός, μετακόμισαν στο Μικρό Πλαγιάρι (Κιουτσουκλί), όπου κατοικούσαν 17 οικογένειες από το Πλαγιάρι Θράκης μαζί 5 άτομα ποντιακής καταγωγής. Ο οικισμός αυτός μετονομάστηκε Άγιος Αντώνιος και ενώθηκε με το Μονοπήγαδο (Τσιλή ή Εσιλή), στο οποίο είχαν εγκατασταθεί 107 πρόσφυγες από τον Πόντο, την περιοχή Ορντού, Φάτσα, Μεσουδιέ και Ρεσαδιέ Καισάρειας. Στην κοινότητα Άγιος Αντώνιος είχε υπαχθεί επίσης και το γειτονικό Ρεύμα (Βαρτζιλάρ), όπου ήταν εγκατεστημένα 36 άτομα από τον Πόντο. *Αρχείον Πόντου*, 3 (1931), σ.236,237, Μαραβελάκης-Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 290-291, 299-302, καθώς και πληροφορητές: Μανουσαρίδης Ιορδάνης, κάτοικος Μονοπήγαδου και Ιωακειμίδης Παναγιώτης από τον Άγιο Αντώνιο.

⁴⁰⁹ Στην Αγία Παρασκευή είχαν εγκατασταθεί γύρω στα 46 άτομα από τον Πόντο και 8 άτομα από τον Καύκασο. Βλ. *Αρχείον Πόντου*, 3(1931), σ.236-237.

⁴¹⁰ Στη Σωζόπλη εκτός από πρόσφυγες Σωζοπολίτες (40 οικογένειες) εγκαταστάθηκαν και 20 οικογένειες από την Αγχιάλο, 5 από τον Πύργο και 2 από την Αγαθούπολη Ανατολικής Ρωμυλίας.. Μαρτυρία πληροφορητή Βουδούρη Ιωάννη από τη Σωζόπολη.

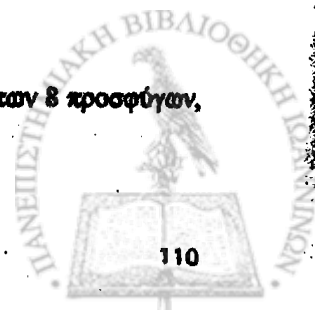
⁴¹¹ Αρχείο δήμου Καλλικράτειας, μαρτυρίες πληροφορητή Ιωάννη Βουδούρη από τη Σωζόπολη, καθώς και: Αμαλία Καζάκη, «Σωζόπολη: Από τα παράλια του Εύξεινου Πόντου στα παράλια της Χαλκιδικής», *Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η Χαλκιδική 1912-1940*, Χαλκιδική 2000, σ.77-87.

Ρωσία και τον Καύκασο⁴¹²) ήταν ελάχιστες, ως επί το πλείστον διάσπαρτες⁴¹³ και δεν επηρέασαν ιδιαίτερα τη διαμόρφωση των προσφυγικών οικισμών.

⁴¹² Βλ. σ. 88 και 97 της παρούσας εργασίας.

⁴¹³ Η μεγαλύτερη ομάδα προσφύγων από τον Καύκασο στη Χαλκιδική είναι αυτή των 8 προσφύγων, που εγκαταστάθηκαν στην Αγία Παρασκευή. Βλ. σ. 97 της παρούσας εργασίας.

5. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΕΠΙΒΙΩΣΗΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΙΩΣΗΣ

Οι προσφυγικοί οικισμοί στη Χαλκιδική άρχισαν στην πλειονότητά τους να διαμορφώνονται από το 1923 και ολοκληρώθηκαν μέχρι το 1935⁴¹⁴, ενώ μέχρι το τέλος της πρώτης πενήκονταετίας του 20^{ου} αιώνα είχαν λάβει πλέον την οριστική, από άποψη πληθυσμού, μορφή τους. Στο διάστημα αυτό δόθηκαν λύσεις σε βασικά ζητήματα που καθόριζαν την παραμονή των προσφύγων σε έναν τόπο, όπως εκείνο της καλλιεργήσιμης γης ή δρομολογήθηκαν τρόποι αντιμετώπισης διαφόρων άλλων προβλημάτων. Ανάμεσα σ' αυτά ήταν η ύδρευση των οικισμών, η καταπολέμηση ασθενειών και η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, καθώς και η διάνοιξη δρόμων, η ανυπαρξία των οποίων ή στην καλύτερη περίπτωση η κακή τους κατάσταση ταλαιπωρούσε τους κατοίκους, εμποδίζοντας τη μεταξύ τους επικοινωνία καθώς και τη μεταφορά των προϊόντων τους.

Έχει ήδη προαναφερθεί το μείζον πρόβλημα της ελονοσίας, η οποία το 1924 αφάνισε το 1/5 των προσφύγων της Χαλκιδικής⁴¹⁵, αφού οι περισσότερες περιοχές που κατοικήθηκαν από αυτούς ήταν ελώδεις. Εξαιτίας της μάστιγας της ελονοσίας οικισμοί, όπως ο Ξηροπόταμος και τα Δεβελίκια, εγκαταλείφθηκαν παντελώς από τους κατοίκους τους⁴¹⁶. Οι κάτοικοι του Ξηροποτάμου διασκορπίστηκαν στη γύρω περιοχή από τα Νέα Ρόδα μέχρι και το Στρατώνι, ενώ των Δεβελικίων, οι λίγοι δηλαδή που γλίτωσαν, αφού είχαν πεθάνει τα 4/5 του πληθυσμού τους⁴¹⁷, έφυγαν σε άλλους γειτονικούς οικισμούς (όπως το Γομάτι, οικισμός γηγενών⁴¹⁸), διατηρώντας όμως την περιουσία που τους είχε διανεμηθεί στην πρώτη τους εγκατάσταση. Η απειλή της ελονοσίας υπήρξε έντονη και σε άλλους οικισμούς, στη Νέα Καλλικράτεια, η οποία λίγο έλειψε να εγκαταλειφθεί⁴¹⁹, στα Νέα Μουδανιά⁴²⁰, στα Νέα Φλογητά, στο Σταυρό, στα Νέα Ρόδα, στην Αμμουλιανή, στο Νέο Μαρμαρά, στην

⁴¹⁴ Πρόκειται για την ίδρυση της Σωζόπολης, του τελευταίου από τους προσφυγικούς οικισμούς της Χαλκιδικής. Βλ. σ. 109 της παρούσας εργασίας.

⁴¹⁵ Κ.Τ.Ε., *ό.π.*, σ. 80.

⁴¹⁶ Πληροφορητές: Κοτσαγιάννης Θεολόγος από το Στρατώνι και Γεώργιος Ψευτάκιος του Βασιλείου από τα Δεβελίκια.

⁴¹⁷ «Φωνή της Χαλκιδικής», φύλλο 58(112)/ 30 Ιουνίου 1935.

⁴¹⁸ Πληροφορητής Ψευτάκιος Γεώργιος από τα Δεβελίκια.

⁴¹⁹ «Φωνή της Χαλκιδικής», φύλλο 57 (111)/ 23 Ιουνίου 1935.

⁴²⁰ Την επιχωμάτωση των ελών των Νέων Μουδανιών οι ίδιοι οι κάτοικοι του οικισμού είχαν αναλάβει το 1926 με επιβολή προσωπικής εργασίας 2 ημερών (Πρακτικό Κοινοτικού Συμβουλίου Νέων Μουδανιών, αρ. πράξης 30, 21/12/1926).

Ολυμπιάδα⁴²¹, στα Νέα Σίλατα⁴²². Εξαιτίας της ελονοσίας επίσης οι πρόσφυγες από την Ταύζλα Κων/πολης εγκατέλειψαν την περιοχή Σταυρονικήτα Κασσάνδρας, όπου είχαν εγκατασταθεί, ενώ οι Πόντιοι πρόσφυγες που κατοίκησαν στο Κρεμμύδι Κασσάνδρας έφυγαν από αυτό και πήγαν στην Καλλιθέα⁴²³.

Η βεβιασμένη προσέλευση και εγκατάσταση των προσφύγων τους έφερε αντιμέτωπους και με πολλά άλλα ζητήματα. Ακόμη και στην περίπτωση που φαινόταν πως η εγκατάσταση μιας προσφυγικής ομάδας είχε διευθετηθεί, τα πράγματα ανατρέπονταν ξαφνικά, όπως συνέβη με τις 10 οικογένειες προσφύγων που είχαν εγκατασταθεί στα Μαριανά (Ν.Ολυθος), στο τσιφλίκι του Ριζά Εφέντη. Οι άνθρωποι αυτοί βρέθηκαν ξαφνικά σε απόγνωση εξαιτίας της έκδοσης δικαστικής απόφασης για συντηρητική κατάσχεση της περιουσίας του ιδιοκτήτη του τσιφλικιού λόγω χρέους του σε κάτοικο του Πολυγύρου. Ως εκ τούτου σφραγίσθηκαν οι αποθήκες, στις οποίες είχαν την εσοδεία τους, τις τροφές για τα ζώα και τους σπόρους προς καλλιέργεια και οι ίδιοι δεν μπορούσαν να εργασθούν⁴²⁴.

Η έλλειψη καλλιεργήσιμης γης, αλλά και ο μικρός κλήρος ανάγκαζε πολλές φορές τους πρόσφυγες να εγκαταλείπουν έναν οικισμό για κάποιον άλλο, και κάποιες φορές να παντρεύονται εσπευσμένα, για να τους δοθεί κλήρος, αφού ο αρχικός που είχε δοθεί στην οικογένεια, δεν επαρκούσε⁴²⁵. Στην έλλειψη καλλιεργήσιμης γης οφείλονταν επίσης οι προστριβές και οι διενέξεις των προσφύγων με τους γηγενείς, όπως στην περίπτωση των κοινοτήτων Αγίου Αντωνίου, Μονοπήγαδου και Πετραλώνων (προσφυγικών οικισμών) με την κοινότητα Κρήνης (οικισμός γηγενών) για τη διανομή του αγροκτήματος Ντερέ-μαχαλά και για άλλα θέματα σχετικά με τα ανταλλάξιμα της περιοχής⁴²⁶. Οι διαφορές

⁴²¹ «Φωνή της Χαλκιδικής», φύλλο 2/ 27-4-1930, φύλλο 1(55) / 27-5-1934, φύλλο 29(83)/9-12-1934, 113(167)/12-7-1936.

⁴²² Μπάκας- Χατζηρηγορίου, «Σύλατα (Ζήλη)-Καρβιά-Ν.Σύλατα», *Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η Χαλκιδική*, σ.177-204.

⁴²³ Πληροφορητής Πόπης Λάμπρος από την Καλλιθέα, επίσης βλ. Τριανταφύλλου, «Οι κοινότητες Ν. Φώκαιας και Καλλιθέας», *Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η Χαλκιδική*, σ.301-306.

⁴²⁴ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.67, Έγγραφο του ταγματάρχη Ρέντη Αλέξανδρου προς το Γενικό Διοικητή Μακεδονίας, 5-1-1924.

⁴²⁵ Πληροφορητές: Κοτρώνη Φωτεινή, Πόπης Λάμπρος από την Καλλιθέα.

⁴²⁶ Μαρτυρίες πληροφορητών: Μανουσαρίδης Ιορδάνης από το Μονοπήγαδο, Ιωακείμιδης Παναγιώτης από τον Άγιο Αντώνιο. «Φωνή της Χαλκιδικής», 59(113)/7 Ιουλίου 1935 και Αρχείο Δ.Α.Π. Χαλκιδικής, Κτηματική Υπηρεσία Χαλκιδικής.

αυτές που ήταν περιορισμένης έκτασης, τερματίστηκαν οι περισσότερες με τη διανομή γης, ενώ μερικές έφθασαν και στα δικαστήρια⁴²⁷, όπως συνέβη και με το ζήτημα των διεκδικήσεων από ιδιώτη στο Σταυρό⁴²⁸. Προβλήματα ανάμεσα σε όμορους δήμους για διεκδικήσεις γεωργικών ή άλλων εκτάσεων υπήρξαν και αλλού, στην περιοχή της Αλαδιάβας, την οποία διεκδικούσαν οι κάτοικοι των Νέων Ρόδων και οι κάτοικοι της Ιερισσού. Το ζήτημα αυτό είχε δημιουργήσει ένταση στις σχέσεις ανάμεσα στους κατοίκους των δύο οικισμών και τάλανιζε για αρκετά χρόνια την τοπική κοινωνία⁴²⁹.

Η δυσπραγία επίσης στην απαλλοτρίωση των μοναστηριακών κτημάτων, που αφθονούσαν στη Χαλκιδική, δημιούργησε πολλά προβλήματα, η οριστική επίλυση των οποίων σημείωσε σχετική καθυστέρηση (όπως θα δούμε στη συνέχεια) και δεν αντιμετωπίστηκε μάλιστα σε όλες τις περιοχές, το ίδιο χρονικό διάστημα. Αυτό έφερε τους κατοίκους σε μεγάλη δυσχέρεια, έγινε αιτία διενέξεων και προστριβών ανάμεσα σε αυτούς και τους εκπροσώπους των μοναστηριών, και ήταν ακόμη ένας λόγος για μετεγκατάσταση. Το θέμα μάλιστα είχε απασχολήσει ιδιαίτερα την τοπική κοινωνία (γηγενείς και πρόσφυγες), όπως φαίνεται από τα διαβήματα του νομάρχη και του Γεωργικού Επιμελητηρίου⁴³⁰. Είχε φθάσει δε μέχρι το Ελληνικό Κοινοβούλιο από το βουλευτή Χαλκιδικής Αλ. Ξανθόπουλο, όπως φαίνεται σε επερώτησή του στη Βουλή το 1928. Ο προαναφερθείς βουλευτής σε αναφορά του σχετικά με αυτό το σημαντικό πρόβλημα για λογαριασμό των κατοίκων του Πρόβλακα και Πυργουδίων (Νέων Ρόδων, Ουρανούπολης) παρουσίασε την αγανάκτηση των κατοίκων για την καθυστέρηση της απαλλοτρίωσης των μοναστηριακών κτημάτων της

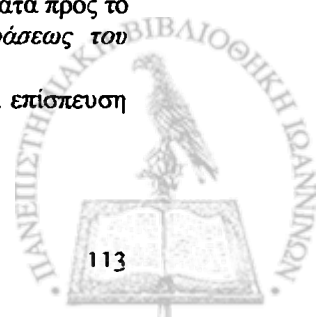
⁴²⁷ Προφορικές μαρτυρίες από τους πληροφορητές: Μανουσαρίδης Ιορδάνης από το Μονοπήγαδο, Σαραγιαννίδης Ευθύμιος και Παπαδόπουλος Βασίλειος από τα Πετράλωνα.

⁴²⁸ Βλ. Κεφάλαιο 3^ο, Β. Η διανομή γης, σ. 141.

⁴²⁹ Η αιτία της διένεξης φαίνεται πως είχε σχέση με τη διαχείριση των καρπών των ελαιοδένδρων του συγκεκριμένου αγρόκτηματος. Και μάλιστα το θέμα είχε φθάσει μέχρι τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, που το 1934 είχε κληθεί να καθορίσει ποια από τις δύο κοινότητες θα είχε τη συγκομιδή των καρπών. Η Γενική Διοίκηση έδωσε τελικά άδεια συγκομιδής στην Ιερισσό, πράγμα που είχε γίνει και παλιότερα, ενώ για το επόμενο έτος απαγόρευσε την άδεια καλλιέργειας των γαιών που υπήρχαν στην Αλαδιάβα. Βλ. «Φωνή της Χαλκιδικής», 21-10-1934.

Οι διαμάχες αυτές συνεχίστηκαν και κατά τα έτη 1935 και 1936, οπότε το κτήμα επιδικάστηκε στην Ιερισσό, πράγμα που είχε ζητήσει από το Υπ. Γεωργίας το Γεωργικό Επιμελητήριο με ψήφισμά του. Βλ. «Φωνή της Χαλκιδικής», 13-3-1935, 24-3-1935, φύλλο 53 (107) /26-5-1935 και φύλλο 130 (174) /8-11-1936.

⁴³⁰ «Φωνή της Χαλκιδικής», 22-2-1931 απάντηση του Υπουργού Γενικής Διοίκησης Σ. Γονατά προς το νομάρχη Χαλκιδικής «όπως ενημερώσει τις γεωργικές οργανώσεις ότι κατόπιν αποφάσεως του Υπουργικού Συμβουλίου το ζήτημα των απαλλοτριώσεων των μετοχιών δρομολογήθηκε». «Φωνή της Χαλκιδικής» 7-2-1936 Ψήφισμα του Γεωργικού Επιμελητηρίου Χαλκιδικής για επίστευση των διαδικασιών απαλλοτριώσεων των μετοχιών.

περιοχής, παρά τις αντίθετες υποσχέσεις της Ε.Α.Π., αλλά και το ενδεχόμενο εγκατάλειψης των οικισμών και μετάβασης των προσφύγων στις πόλεις για εξεύρεση εργασίας⁴³¹. Η αργοπορία στις απαλλοτριώσεις των μοναστηριακών κτημάτων είχε ταλαιπωρήσει ιδιαίτερα και τους κατοίκους άλλων οικισμών, που εξέφραζαν τις διαμαρτυρίες τους και μέσω του τοπικού τύπου, όπου επίσης φαίνεται πως το θέμα των απαλλοτριώσεων δεν είχε γενικά αντιμετωπισθεί μέσα στο ίδιο χρονικό διάστημα. Έτσι, ενώ το συγκεκριμένο ζήτημα για τους κατοίκους των προαναφερθεισών περιοχών, καθώς και για τους κατοίκους της Αμμουλιανής, της Καλλιθέας κ.λπ., άρχισε να οδεύει προς επίλυση το 1930⁴³², για τους κατοίκους άλλων περιοχών συνέχισε να παραμένει άλυτο και κατά το 1936⁴³³.

Η έλλειψη επίσης πόσιμου νερού, ένα πρόβλημα ζωτικής σημασίας για τους περισσότερους οικισμούς, σε αρκετές περιπτώσεις ήταν ο δεύτερος, μετά την ελονοσία, λόγος που ανάγκαζε τους πρόσφυγες να συσπειρωθούν σε μεγαλύτερους οικισμούς ή να μετακινηθούν σε άλλους, όπως για παράδειγμα έγινε στην Ξηροκώμη (Σεντζελή) και στο Κρυόνερο (Καραγιουσουφλάρ), των οποίων οι κάτοικοι μετεγκαταστάθηκαν στο Λάκκωμα⁴³⁴. Ωστόσο κάποιοι άλλοι οικισμοί εγκαταλείφθηκαν τελείως, όπως το Τσεπετζέ (ή Τσιπιτζή ή Τσιπισλή), που βρισκόταν στην περιοχή του δήμου Καλλικράτειας, από όπου οι 14 οικογένειες ποντιακής καταγωγής, που είχαν αρχικά εγκατασταθεί, έφυγαν για το Σταυρό Βέροιας, (όπου είχαν επίσης μετοικήσει και οι πρόσφυγες από το Ντερέ ή Ρεύμα Χαλκιδικής, που επίσης εγκαταλείφθηκε)⁴³⁵. Άλλοι δε οικισμοί για την καλύτερη αντιμετώπιση παρόμοιων ζητημάτων εξαναγκάστηκαν σε συνένωση, όπως εκείνοι που

⁴³¹ Σχετικά με το θέμα της καθυστέρησης της απαλλοτρίωσης των μοναστηριακών κτημάτων είχε γίνει στο Ελληνικό Κοινοβούλιο (Νοέμβριος 1928) αναφορά βουλευτή της περιοχής που εκπροσωπούσε γηγενείς και πρόσφυγες των οικισμών Πρόβλακα (Ν.Ρόδα) και Πυργούδια (Ουρανούπολη). Βέβαια οι εν λόγω οικισμοί είναι προσφυγικοί και ως εκ τούτου οι γηγενείς ή ήταν από τη γειτονική Ιερισσό ή ελάχιστοι ακτήμονες που είχαν εγκατασταθεί στους προαναφερθέντες οικισμούς. Βλ. Πελαγίδης, «Προσφυγικά προβλήματα του βορειοελλαδικού και λοιπού χώρου στο ελληνικό κοινοβούλιο (1924-1928)», *Μακεδονικά*, 26 (1987-1988), σ 75, 76.

⁴³² «Φωνή της Χαλκιδικής», φύλλο 11/29-6-1930, και φύλλο 15/25-8-1930.

⁴³³ «Φωνή της Χαλκιδικής», φύλλο 1/20-4-1930, και 14--7-1935, όπου αναφέρεται διαμαρτυρία των κατοίκων Ζωγράφου, σχετικά με ενοίκιο προς την Ι. Μ. Ζωγράφου για το κτίριο όπου στεγαζόταν το σχολείο και η εκκλησία. Επίσης «Φωνή της Χαλκιδικής», 7-2-1936, όπου γίνεται λόγος για ψήφισμα του Γεωργικού Επιμελητηρίου Χαλκιδικής σχετικά με την επίσπευση των σχετικών με την απαλλοτρίωση εργασιών.

⁴³⁴ Αρκετοί επίσης από τους πρόσφυγες που είχαν εγκατασταθεί στο Λάκκωμα άρχισαν να το εγκαταλείπουν σιγά-σιγά εξαιτίας του ίδιου προβλήματος, της έλλειψης πόσιμου νερού Μαραβελάκης-Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 488.

⁴³⁵ Μαραβελάκης-Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ 484 και 477.

ενώθηκαν με τη Νέα Απολλωνία⁴³⁶, καθώς και εκείνοι που ενώθηκαν με τη Μαραθούσα⁴³⁷ ή οι συνοικισμοί που προσαρτήθηκαν στη Ν.Τένεδο⁴³⁸.

Γενικά η κατάσταση των προσφύγων στη Χαλκιδική τα πρώτα δύο χρόνια τουλάχιστον της εγκατάστασής τους, τόσο από άποψη συνθηκών διαβίωσης όσο και από άποψη παροχής υπηρεσιών ήταν άθλια, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των ίδιων τους προσφύγων και τις άλλες πηγές⁴³⁹. Αρκετές φορές τους προσφέρονταν ελλειπείς υπηρεσίες και άλλες φορές υφίσταντο την εκμετάλλευση παραγόντων της τοπικής κοινωνίας⁴⁴⁰. Παρ' όλα αυτά καταβλήθηκαν σημαντικές προσπάθειες πρωτίστως από τους ίδιους τους πρόσφυγες οι οποίοι παρά τις αντιξοότητες επέμεναν στο δύσκολο αγώνα της επιβίωσης, αλλά και από το Κράτος, καθώς την Ε.Α.Π. (μέχρι το 1930). Με την κάλυψη των βασικών αναγκών που σχετίζονταν με τη στέγαση, την υδροδότηση, την αποχέτευση, την υγειονομική περίθαλψη, την παραγωγική απασχόληση, την ίδρυση και λειτουργία σχολείων, την ανέγερση εκκλησιών, την αποξήρανση ελών (όπως αυτά της Αμμουλιανής, της Ασπροβάλας, του Νέου Μαρμαρά, του Σταυρονικήτα, των Νέων Μουδανιών, των Νέων Ρόδων, της Ολυμπιάδας, του Σταυρού), τη χάραξη και κατασκευή δρόμων κατάφεραν να συγκροτηθούν οι οικισμοί και σιγά-σιγά μέχρι το τέλος της

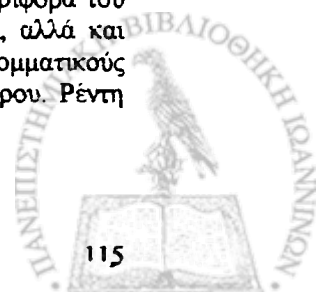
⁴³⁶ Την κοινότητα Ν.Απολλωνία αποτέλεσαν εκτός από τον οικισμό Εγρή Μποτζάκ (Ν.Απολλωνία) και οι οικισμοί Αλτσιλή (Μεσοπόταμο), Ακ Τοπράκ (Ασπρόχωμα), Χασήλ - Τσακλή (Κρεμαστό), Χατζηλάρ (Ξηροκρήνη), Τεκρή-Βερσεσλή (Ξηρόρεμα). Βλ. Πίνακα «οικισμοί Μικρασιατών βόρειας Χαλκιδικής», σ. 106 της παρούσας εργασίας, καθώς και: Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων, «Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως Δήμων και Κοινοτήτων», νομός Θεσσαλονίκης, 40, Αθήνα, 1962.

⁴³⁷ Την κοινότητα Κάτω Ράβνα (Μαραθούσα) αποτέλεσαν εκτός του οικισμού Μαραθούσα οι οικισμοί: Ισά Όμπαση (Γερακιά), Ντερέ Μαχαλά (Πλατανοχώρι) και Σοφουλάρ (Αγγελοχώρι). Από τους οικισμούς αυτούς οι κάτοικοι της Γερακιάς είχαν εγκατασταθεί στη Μαραθούσα. Αρχείο δημοτικού διαμερίσματος Μαραθούσας του δήμου Ζερβοχωρίων, και Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων, «Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως Δήμων και Κοινοτήτων», νομός Χαλκιδικής, 48, Αθήνα, 1962.

⁴³⁸ Βλ. Αρχείο δημοτικού διαμερίσματος Ν.Τενέδου δήμου Τρίγλιας, και Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων, Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως Δήμων και Κοινοτήτων, νομός Χαλκιδικής, 48, Αθήνα, 1962.

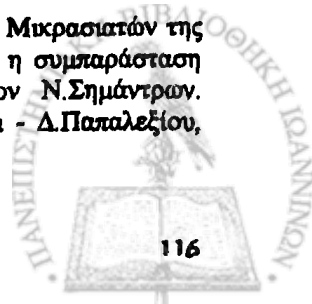
⁴³⁹ Από το τέλος 1924 άρχισαν να βελτιώνονται οι συνθήκες διαβίωσης, καθώς είχε ήδη (1923) συντελεσθεί η Ανταλλαγή, είχαν πλέον αποχωρήσει οι μουσουλμάνοι και είχαν αρχίσει να εργάζονται οι πρόσφυγες. Στη Μακεδονία το 1924 καλλιεργούνταν 3.313.101 στρέμματα έναντι 1.885.177 στρεμμάτων κατά το 1923. Βλ. Μαυρογορδάτος-Χαμοοδοπούλος, *ό.π.*, σ. 41.

⁴⁴⁰ Σε επιστολή του ταγματάρχη Αλ. Ρέντη προς το Γενικό Διοικητή Μακεδονίας αναφέρονται τα όσα είχε ο ίδιος διαπιστώσει ότι γίνονταν σε βάρος των προσφύγων, όπως παραπονα για τις υπηρεσίες που πρόσφερε σε αυτούς ο γιατρός Απ. Τσίτερ, παράπονα για την άδικη σε βάρος τους συμπεριφορά του ιερέα της Πορταριάς, παράπονα για την έλλειψη σπόρων και τροφής για τα ζώα τους, αλλά και διαπιστώσεις του ίδιου για προσπάθειες εκμετάλλευσης των προβλημάτων τους από κομματικούς παράγοντες της περιοχής. Βλ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.67, Έγγραφο του ταγματάρχη Αλεξάνδρου Ρέντη προς το Γενικό Διοικητή Μακεδονίας, 5-1-1924.

δεκαετίας του '30 να οργανωθούν. Οι ενέργειες για την αντιμετώπιση των παραπάνω προβλημάτων δεν είχαν ξεκινήσει ούτε είχαν ολοκληρωθεί το ίδιο χρονικό διάστημα για όλους τους οικισμούς της Χαλκιδικής, ούτε επίσης είχαν την Ε.Α.Π. ή το κράτος ως το μοναδικό φορέα. Σε πολλές περιπτώσεις η επίλυση σοβαρών προβλημάτων οφείλονταν σε πρωτοβουλίες ατόμων ή ομάδων του εσωτερικού ή του εξωτερικού, συλλόγων⁴⁴¹ και οργανώσεων, που υποβοηθούσαν ή και υποκαθιστούσαν κάποιες φορές το κράτος, γεγονός που έδωσε την ιδιαιτερότητα στον καθένα από τους οικισμούς αυτούς.

⁴⁴¹ Σημαντική ήταν η συνδρομή και η βοήθεια (ηθική και οικονομική) συλλόγων Μικρασιατών της Θεσσαλονίκης, όπως αυτοί των προσφύγων Μουδανιών και Μαδύτου, αλλά και η συμπαράσταση (υλική και ηθική) των ομογενών της Αμερικής προς τους πρόσφυγες των Ν.Σημάτων. Πληροφορητής Μονδρουβάνος Δημήτριος από τα Σήμαντρα, επίσης βλ. Δ.Αδάμ - Δ.Παπαλεξίου, *Σήμαντρα*, 1993, σ. 41, 85 καθώς και Κοβράκης, *ό.π.*, σ. 21, 24.

6. ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ - ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ

Η άφιξη, η εγκατάσταση και η αποκατάσταση των προσφύγων στη Χαλκιδική οδήγησε σε θεαματική τόνωση του πληθυσμού της, που μέσα σε οκτώ χρόνια σημείωσε αύξηση κατά 20.495 άτομα⁴⁴². Αρχικά προσφυγικές εγκαταστάσεις εντοπίστηκαν στους περισσότερους οικισμούς⁴⁴³, ενώ σιγά-σιγά, μέχρι το τέλος του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα, αυτές περιορίστηκαν σε ορισμένους. Οι διαφοροποιήσεις στην κατανομή των προσφύγων δείχνουν μια κινητικότητα, που οφείλεται στα προβλήματα εγκατάστασης και αποκατάστασης των προσφύγων, καθώς και στον τρόπο διαχείρισής τους⁴⁴⁴.

Τις ανακατατάξεις στην κατανομή των προσφύγων διαπιστώνουμε τόσο από τη σύγκριση των αποτελεσμάτων απογραφής του προσφυγικού πληθυσμού της Χαλκιδικής⁴⁴⁵, όσο και από σχετικές μελέτες και εργασίες, καθώς και από την επιτόπια έρευνα⁴⁴⁶. Πρώτα-πρώτα αυτό προκύπτει από τις διαφορές που παρουσιάζουν μεταξύ τους τα στοιχεία της Εθνικής απογραφής του 1928 για τους εγκατεστημένους στη Χαλκιδική πρόσφυγες⁴⁴⁷ με τα αντίστοιχα της Ε.Α.Π.⁴⁴⁸. Ο συνολικός αριθμός τους σύμφωνα με την Ε.Α.Π., 19.200 άτομα, είναι μεγαλύτερος από αυτόν της απογραφής, 17.649 άτομα, όχι όμως και των οικισμών, 63 της Ε.Α.Π., έναντι 116 της απογραφής. Ο αυξημένος αριθμός των οικισμών στους οποίους αναφέρονται πρόσφυγες, σύμφωνα με την απογραφή του 1928, δε σημαίνει ότι όλοι τους ήταν οικισμοί όπου οι πρόσφυγες είχαν τη μόνιμη διαμονή τους, αφού από τις προφορικές μαρτυρίες και τις άλλες πηγές διαπιστώθηκε ότι αρκετές φορές αυτοί

⁴⁴² Βλ.: Κεφάλαιο 2^ο, Α.Προσφυγικά ρεύματα, 2.Οι πρόσφυγες της Μικρασιατικής καταστροφής, σ. 81, και Παράρτημα, Πίνακας 3, σ. 212-217, καθώς και Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γ.Διεύθυνση Στατιστικής, *Απογραφή πληθυσμού 15-16 Μαΐου 1928*, σ.293-298.

⁴⁴³ Βλ. Παράρτημα, Πίνακας 3, σ. 212-218.

⁴⁴⁴ Βλ. Ενότητα Προβλήματα επιβίωσης και συμβίωσης, σ.111-116.

⁴⁴⁵ Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Διεύθυνση Στατιστικής, *Απογραφή πληθυσμού της Ελλάδος 15-16 Μαΐου 1928*, σ.293-298, και Ε.Α.Π., *Γενική Διεύθυνση Εποικισμού, Τμήμα Στατιστικής, Κατάλογος των προσφυγικών συνοικισμών Μακεδονίας με τας νέας ονομασίας, Θεσσαλονίκη, 1928*.

⁴⁴⁶ Βλ. Μαραβελάκης-Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 50,51, 208,220-222, 283-292, 299-302, 379, 380, 468-488, και Κ.Μ.Σ., ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, ΣΕ 42, Θεσσαλονίκη, «Σημερινή εγκατάσταση προσφύγων Θεσσαλονίκη».

⁴⁴⁷ Βλ. Παράρτημα, Πίνακας 3, σ. 212-218.

⁴⁴⁸ Βλ. Παράρτημα, Πίνακας 4, σ. 219-220.

εργάζονταν και εκτός του τόπου διαμονής τους⁴⁴⁹. Οι μετακινήσεις δεν γίνονταν μόνο για λόγους εργασίας, αλλά και για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης⁴⁵⁰ και όχι μόνο μέσα στον ίδιο το νομό, αλλά και εκτός αυτού. Αρκετές φορές έφευγαν από τον τόπο που είχαν εγκατασταθεί ή έφευγαν και ξαναγύριζαν⁴⁵¹. Πολλοί επίσης πρόσφυγες πήγαιναν στη Θεσσαλονίκη, όπου διέμεναν μόνιμα⁴⁵², ενώ αρκετοί έφευγαν και στο εξωτερικό, στην Αμερική⁴⁵³, όπου υπήρχαν συντοπίτες τους πριν τη Μικρασιατική καταστροφή. Εξαιτίας αυτής της διασποράς οι πρόσφυγες που ήταν εγγεγραμμένοι στους καταλόγους της Ε.Α.Π. ως κάτοικοι των οικισμών της Χαλκιδικής, δεν κατέστη δυνατό να παραστούν κατά την Εθνική απογραφή, γεγονός που δικαιολογεί τον ελαφρά μειωμένο συνολικό αριθμό τους⁴⁵⁴.

Τις μετακινήσεις των προσφύγων της Χαλκιδικής αποδεικνύει και ο επίσης διαφορετικός αριθμός ατόμων που αναφέρουν οι Μάξιμος Μαραβελάκης και Απόστολος Βακαλόπουλος⁴⁵⁵ για ορισμένους από τους προσφυγικούς οικισμούς της δυτικής Χαλκιδικής, και ο οποίος είναι ή

⁴⁴⁹ Βλ. Κοβράκης, σ.31, και μαρτυρίες πληροφορητών: Παπαδόπουλος Βασίλειος από το Βατοπέδι, Μπουρνούνης Θεόδωρος από τη Νέα Γωνιά, Ευστρατία Παπαγιωταρέλη-Συγκουρλή από το Νέο Μαρμαρά, Μαγουνάκης Σταύρος από την Ολυμπιάδα, Λιάνας Θεολόγος από το Σταυρό.

⁴⁵⁰ Από τις επιδημίες και ιδιαίτερα την ελονοσία στα Ν.Μουδανιά «αρκετοί ήσαν που πήραν τα πράγματά τους και αρρώστους συγγενείς τους στην πλάτη, και έφυγαν γι' αλλού» γράφει ο Στ. Κοβράκης περιγράφοντας την απελπιστική κατάσταση των πρώτων χρόνων. Βλ. Κοβράκης, ό.π., σ.24.

⁴⁵¹ Μια ομάδα Θρακιωτών που είχε εγκατασταθεί στη Μαραθούσα έφυγε για τα Γιαντισά, από όπου μετά από μικρή παραμονή γύρισε και πάλι πίσω. Στα Γιαντισά επίσης έμενε για λίγο μια άλλη ομάδα προσφύγων από την Περγάζη (ή Περγάζι) Αν. Θράκης που είχε πρωτοεγκατασταθεί στην Κατερίνη, και τελικά εγκαταστάθηκε μόνιμα στη Μαραθούσα. Πληροφορητές: Ταλιαδούρου-Ξεφτέρη Ανθούλα και Κώστας Νικόλαος από τη Μαραθούσα.

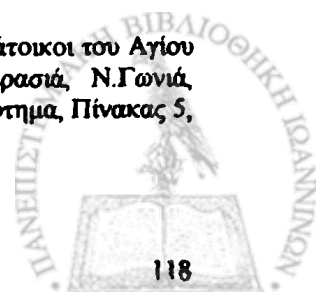
⁴⁵² Πληροφορητές: Παπαηλίας Σωτήριος από τη Ν.Καλλικράτεια, Παπαδόπουλος Βασίλειος από το Βατοπέδι, Μπουρνούνης Θεόδωρος από τη Νέα Γωνιά, Λιάνας Θεολόγος από το Σταυρό.

⁴⁵³ Πληροφορητές: Ευστρατία Παπαγιωταρέλη-Συγκουρλή από το Νέο Μαρμαρά, Θεόδωρος Στρατηγάκης από τα Πυργαδικία, Μονδρουβάνος Δημήτριος από τα Σήμαντρα.

⁴⁵⁴ Αυτές οι διαφορές διαπιστώθηκαν σε αρκετούς οικισμούς, όπως του Βατοπεδίου (κατά 50 άτομα), του Λακκώματος (κατά 40 περίπου άτομα), της Ν.Γωνιάς (κατά 40 άτομα), του Ν.Μαρμαρά (κατά 30 άτομα), των Ν.Μουδανιών (κατά 370 περίπου), της Ν.Ποτίδαιας (κατά 70 άτομα), των Ν.Φλογητών (κατά 150 άτομα), της Ολυμπιάδας (κατά 200 άτομα), των Πυργαδικίων (γύρω στα 150 άτομα), της Σάρτης (κατά 50 άτομα), των Σημάντρων (κατά 150), του Σταυρού (κατά 70 άτομα). Βλ. Παράρτημα, Πίνακας 3, σ.212-218, και Πίνακας 4, σ.219-220.

⁴⁵⁵ Τα στοιχεία αυτά αναφέρονται στους οικισμούς της δυτικής Χαλκιδικής που αρχικά υπάγονταν στο Γραφείο Εποικισμού της Θεσσαλονίκης:

Αγία Παρασκευή, Άγιος Αντώνιος, Μικρό Πλαγιάρι (όπου μετεγκαταστάθηκαν οι κάτοικοι του Αγίου Αντωνίου και ονομάστηκε Άγιος Αντώνιος), Μονοπήγαδο, Ξηροκώμη, Ν.Κερασιά, Ν.Γωνιά, Ρεύμα, Άγιος Παύλος, Κρούνερο, Καλλικράτεια, Τσελετσέ και Λάκκωμα. Βλ. Παράρτημα, Πίνακας 5, σ.221.

πολύ μεγαλύτερος ή μικρότερος από αυτόν της απογραφής⁴⁵⁶. Με τα στοιχεία μάλιστα που δίνουν οι προαναφερθέντες συμφωνούν σε γενικές γραμμές και οι πληροφορίες από την επιτόπια έρευνα του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, οι οποίες αναφέρονται σε μερικούς από τους προσφυγικούς οικισμούς της Χαλκιδικής⁴⁵⁷ και αφορούν την καταγωγή περισσότερο και όχι τον αριθμό των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή. Ωστόσο αρκετά από τα στοιχεία του Κ.Μ.Σ. δείχνουν διαφοροποιημένη τη σύνθεση του πληθυσμού από αυτή που εντοπίσαμε κατά την επιτόπια έρευνα⁴⁵⁸.

Απ' όλα αυτά, αλλά και τη διασταύρωση των πληροφοριών από τα πρώτα δημοτολόγια των κοινοτήτων στις οποίες εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες με τα στοιχεία του Αρχείου της Τοπογραφικής Υπηρεσίας που αναφέρονται στις διανομές κλήρων φαίνεται μια μεταβλητότητα στην κατανομή των προσφύγων μέσα στη δεκαετία του '30. Από το πρώτο μισό όμως της επόμενης δεκαετίας, που άρχισε η διανομή της γης⁴⁵⁹, η κατάσταση άλλαξε και άρχισε να παγιώνεται. Με δεδομένο μάλιστα ότι τα στοιχεία της Ε.Α.Π. συμβαδίζουν περισσότερο με εκείνα που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διανομή κλήρων, και έρχονται πιο κοντά στον πραγματικό πληθυσμό που εγκαταστάθηκε στη Χαλκιδική συμπεραίνουμε ότι η κινητικότητα που είχε αναπτυχθεί στις προσφυγικές εγκαταστάσεις συνδεόταν πρωτίστως με την εργασία και τη διανομή γης, γεγονός που τελικά επηρέασε τη διαμόρφωση των προσφυγικών οικισμών⁴⁶⁰. Ως εκ τούτου οι προσφυγικοί οικισμοί της Χαλκιδικής άρχισαν να παίρνουν την οριστική τους σχεδόν μορφή το διάστημα 1930-1935, που δρομολογήθηκε η απαλλοτρίωση ανταλλαξιμών που κυρίως υπήρχαν στο δυτικό τμήμα της Χαλκιδικής, καθώς και των μετοχίων που

⁴⁵⁶ Για τον προσφυγικό οικισμό της Αγίας Παρασκευής οι εγκατεστημένοι πρόσφυγες είναι 532 άτομα σύμφωνα με τους Μαραβελάκη-Βακαλόπουλο, ενώ σύμφωνα με την Εθνική απογραφή οι πρόσφυγες είναι 7. Μεγάλη διαφορά υπάρχει επίσης για τον Άγιο Αντώνιο, 44 άτομα κατά τους πρώτους, 1 άτομο προσφυγικής καταγωγής κατά την απογραφή, ενώ για το Λάκκωμα οι Μαρ.-Βακ. αναφέρουν 170 πρόσφυγες και σύμφωνα με την απογραφή είναι 248. Βλ. Παράρτημα, Πίνακας 3, σ.212-218, και Πίνακας 5, σ.221.

⁴⁵⁷ Βλ. Παράρτημα, Πίνακας 6, σ.222-223.

⁴⁵⁸ Για παράδειγμα από το Κ.Μ.Σ. αναφέρονται εγκαταστάσεις Ποντίων στο Βατοπέδι, οι οποίες δεν αναφέρονται ούτε από το Αρχείο Πόντου ούτε από άλλες μελέτες ούτε εντοπίστηκαν από την επιτόπια έρευνα, ενώ στα Σήμαντρα αναφέρονται εγκαταστάσεις μόνο από τη Σεμένδρεια (ή Σεμαντρέ) Καππαδοκίας, και στη Ν.Ολύμθο μόνο από το Ανταβάλ. Καππαδοκίας. Βλ. Παράρτημα, Πίνακας 6, σ.222-223, και σ. 101-111 της παρούσας εργασίας.

⁴⁵⁹ Βλ. Παράρτημα, Πίνακας 10, σ.230-231.

⁴⁶⁰ «Εμείς», έλεγε η πληροφορήτρια Κοτρώνη-Πάκου Φωτεινή (από Καλαμίτσι, με καταγωγή από την Αφισιά Προποντίδας), «είμαστε από τη Σάρτη, αλλά ήρθαμε στο Καλαμίτσι, για να πάρουμε κλήρο».

βρίσκονταν στα ανατολικά, δυτικά και νότια παράλια⁴⁶¹. Στο εξής δε οι οικισμοί στους οποίους υπήρξε μεγάλη μείωση πληθυσμού (ή και εγκατάλειψη) ήταν λίγοι και ήταν εκείνοι που για μεγάλο διάστημα μαστίζονταν από δυσεπίλυτα και χωρίς σημαντική αντιμετώπιση προβλήματα⁴⁶².

Σε ένα μεγάλο ποσοστό οι προσφυγικοί οικισμοί της Χαλκιδικής είναι νεοδημιουργηθέντες οικισμοί τόσο από πλευράς ανθρώπινου δυναμικού όσο και από πλευράς υλικοτεχνικής δομής. Είναι επίσης και παλιοί οικισμοί, προϋφιστάμενοι του 1923, όσον αφορά στο υλικοτεχνικό μέρος, αφού ιδρύθηκαν εκεί, όπου υπήρχαν ανταλλάξιμα κτήματα. Από τους 51 οικισμούς⁴⁶³, στους οποίους πραγματοποιήθηκαν προσφυγικές εγκαταστάσεις, οι 28 είναι νεόδμητοι και βρίσκονται οι περισσότεροι στα νότια, ανατολικά και δυτικά παράλια της Χαλκιδικής⁴⁶⁴, ενώ οι 42 προσφυγικοί οικισμοί είναι αμιγείς και οι 9 είναι μικτοί, από τους οποίους οι πιο πολλοί βρίσκονται στη βόρεια Χαλκιδική, όπου το μικρότερο ποσοστό εγκατεστημένων προσφύγων φθάνει το 10% του συνολικού πληθυσμού⁴⁶⁵.

Οι αμιγείς προσφυγικοί οικισμοί βρίσκονται στα νότια ως επί το πλείστον, στα ανατολικά, νοτιοδυτικά και δυτικά. Οι απολύτως αμιγείς προσφυγικοί οικισμοί είναι ελάχιστοι⁴⁶⁶. Κι αυτό, γιατί σε αρκετούς διαπιστώθηκαν σ' αυτούς και ελάχιστες εγκαταστάσεις Σαρακατσάνων, γηγενών, καθώς και Βορειοηπειρωτών από 1-2 οικογένειες τουλάχιστον. Σαρακατσάνοι εγκαταστάθηκαν γύρω στη δεκαετία του '30 (ή και πιο μπροστά) σε οικισμούς κοντά στη λίμνη Βόλβη (Απολλωνία, Κοκκαλού, Μελισσουργός) και στη δυτική Χαλκιδική, στο Ρεύμα (Ντερέ) στην

⁴⁶¹ Εξαιρέση στα προαναφερθέντα αποτελεί το μετόχι Στρόλογγος της Ι.Μ. Βατοπεδίου, που βρίσκεται στη βόρεια Χαλκιδική, και όπου ιδρύθηκε η Ν.Μάδυτος. Αρχείο δήμου Μαδύτου, Πληροφορητής Δεμερτζής Γεώργιος.

⁴⁶² Βλ. Κεφάλαιο 2^ο, 5. Πρόβλήματα επιβίωσης και συμβίωσης, σ.111-116.

⁴⁶³ Ο αριθμός αυτός προέρχεται από τη συνεκτίμηση όλων των στοιχείων που είχα στη διάθεσή μου και συμφωνεί με τη διανομή κλήρων που έγινε πράγμα, που δείχνει και την τελική διαμόρφωση. Βλ. τον πίνακα που ακολουθεί.

⁴⁶⁴ Από τα αντιπροσωπευτικότερα παραδείγματα νεόδμητων οικισμών στην ανατολική Χαλκιδική είναι ο Σταυρός, η Ολυμπιάδα, τα Ν.Ρόδα, η Ουρανούπολη, στη νότια ο Ν.Μαρμαράς, η Μεταμόρφωση, τα Ν.Μουδανιά, στα δυτικά παράλια η Ν.Καλλικράτεια, τα Ν.Φλογητά, τα Ν.Πλάγια, αλλά και η Ν.Μάδυτος στη βόρεια Χαλκιδική. Βλ. πίνακα που ακολουθεί, καθώς και Παράρτημα, Σκαρίφημα II, σ. 189, και Χάρτης V, σ.195.

⁴⁶⁵ Στην περίπτωση αυτή είναι το Μόδι (δήμος Μαδύτου), που βρίσκεται στη βόρεια Χαλκιδική, όπου και άλλοι μικτοί οικισμοί, όπως η Απολλωνία, ο Μελισσουργός, η Κοκκαλού, η Μαραθούσα, τα Σανά. Αρχείο δήμου Απολλωνίας, Αρχείο δήμου Μαδύτου, Αρχείο δήμου Ζερβοχωριών.

⁴⁶⁶ Ενδεικτικά αναφέρουμε ως τελειώς αμιγείς προσφυγικούς οικισμούς τα Ν.Μουδανιά, τη Ν.Καλλικράτεια, στη νότια και δυτική Χαλκιδική αντίστοιχα, την Ουρανούπολη στην ανατολική Χαλκιδική. Αρχείο δήμου Καλλικράτειας, Αρχείο δήμου Μουδανιών, Αρχείο δήμου Σταγίρων και Ακάνθου.

περιοχή του Αγίου Αντωνίου, από το 1913 και αργότερα. Οι εγκαταστάσεις γηγενών σε πολλούς καθαρά προσφυγικούς οικισμούς ήταν από τα κοντινά κυρίως χωριά, και συνδέθηκαν με τη διανομή γης, ενώ οι ελάχιστες εγκαταστάσεις Βορειοηπειρωτών πραγματοποιήθηκαν σε οικισμούς αμιγείς, αλλά και μικτούς της βορειοανατολικής Χαλκιδικής, όπως η Ολυμπιάδα, το Στρατώνι, η Απολλωνία, αλλά και σε άλλες περιοχές, ακόμα και στον Πολύγυρο⁴⁶⁷.

Επίσης σε ελάχιστους προσφυγικούς οικισμούς υπάρχει ομοιογένεια ως προς την καταγωγή των προσφύγων, με τη στενότερη έννοια του όρου, ενώ σε πολλούς προσφυγικούς οικισμούς δεν υπάρχει ομοιογένεια σχετικά με τον τόπο προέλευσης των προσφύγων ούτε με την ευρύτερη ούτε με τη στενότερη έννοια. Ακόμα και σε εκείνους που φέρουν την ονομασία του τόπου προέλευσης των προσφύγων δεν υπάρχει πλήρης ομοιογένεια στην καταγωγή των κατοίκων, καθώς υπάρχουν άτομα με διαφορετικό τόπο προέλευσης, όπως λόγου χάρη συμβαίνει στα Νέα Ρόδα, που βρίσκονται στην ανατολική Χαλκιδική. Στον οικισμό αυτό υπερτερούν βέβαια οι καταγόμενοι από τη θάλασσα του Μαρμαρά, τα Ρόδα Κυζίκου, ένα όμως σημαντικό ποσοστό των κατοίκων προέρχεται από το Ανταβάλ της Καππαδοκίας. Οι πρόσφυγες εδώ, πέρα από το στοιχείο της προσφυγικής καταγωγής, είχαν και σημαντικές πολιτισμικές διαφορές μεταξύ τους.

Στις περιοχές εξάλλου, που φαίνεται πως κατοίκησαν πρόσφυγες από την ίδια περιφέρεια, υπάρχουν διάσπαρτοι και προσφυγικοί οικισμοί από άλλη περιφέρεια. Αυτό παρατηρείται περισσότερο στη νότια Χαλκιδική, όπου σε γειτονικούς οικισμούς κατοίκησαν πρόσφυγες καταγόμενοι από διαφορετικές περιοχές. Έτσι για παράδειγμα στα Νέα Μουδανιά εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από την Προποντίδα, ενώ στο γειτονικό οικισμό Διονυσίου, που βρίσκεται βορειότερα των Ν.Μουδανιών, ένα μεγάλο ποσοστό από την Ανατολική Θράκη με ένα μικρό ποσοστό από την περιοχή των Δαρδανελίων. Επίσης στα Σήμαντρα, γειτονικός οικισμός κι αυτός, έχει εγκατασταθεί ένας σημαντικός αριθμός προσφύγων από την Καππαδοκία και άλλες περιοχές της Μ.Ασίας, ενώ στη Νέα Ποτεΐδαια, στα νότια των Ν.Μουδανιών, υπερτερούν οι πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη με ένα μικρό ποσοστό από την Καλόλιμνο (στη θάλασσα Μαρμαρά)⁴⁶⁸.

Μια εικόνα για την τελική κατανομή των προσφύγων στην περιοχή, σύμφωνα με τις πηγές μας, και την οριστική διαμόρφωση των προσφυγικών οικισμών της Χαλκιδικής κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα δίνει ο πίνακας που ακολουθεί με τίτλο *Αμιγείς και Μικτοί*

⁴⁶⁷ Δημοτολόγια δήμων Απολλωνίας, Μαδύτου, Πολυγύρου, Σταγίρων και Ακάνθου.

⁴⁶⁸ Βλ. σ. 91, 103, 107 της παρούσας εργασίας.

Προσφυγικοί οικισμοί του νομού Χαλκιδικής. Η κατάταξη των οικισμών έγινε με βάση την προσάρτησή τους στις κοινότητες (δημοτικά διαμερίσματα), ενώ αναγράφεται στον καθένα και η υπαγωγή του στους σημερινούς δήμους του νομού Χαλκιδικής ή του νομού Θεσσαλονίκης.

**ΑΜΙΓΕΙΣ ΚΑΙ ΜΙΚΤΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ.
ΟΙ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ, ΣΗΜΕΡΙΝΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΑΙ Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ.**

A/a	ΝΕΟ ΟΝΟΜΑ Σημερινά χαρακτηριστικά	ΠΑΛΙΟ ΟΝΟΜΑ	1920 ΠΛΗΘΥ ΣΜΟΣ Άτομα	ΧΑΡ /ΣΜ ΟΣ Αμιγ /μικτ οικισ μός	1928* ΠΛΗΘΥΣ ΜΟΣ Οικογένειες	Άτομα**		ΧΑΡ/ ΣΜΟΣ Αμιγ / μικτ. οικισμ	ΠΕΡΙΟΧ ΠΡΟΕΛ ΠΡΟΣΦ Ανατολ Θράκη	Μικ ρά Α σία	Πόντος- Καύκασο/ Σαρακ Β. Ηπειρ	1940 ΠΛΗΘΥΣ ΜΟΣ Άτομα
1	Αγγελοχώρι Δήμος Καλινδοιαν, ν. Θεσσαλονίκης	Σουφλάρ (μουσουλί)	97	α	20	77	—	α	100%***			Ανήκελ ν. Θεσα/ν
2	Αγία Παρασκευή Δήμος Βασιλικών, ν. Θεσσαλονίκης	Γιενί- Κιοϊ	180	α	138/ 134	537	22	α	56%	35 %	9%	Ανήκελ ν. Θεσα/ν
3	Άγιος Αντώνιος Μονοπήγαδο Μικρό Πλαγιάρι Ρεύμα Δήμος Βασιλικών ν. Θεσσαλονίκης	Δοβαντζή Ταυλή ή Εσλή Βάρτζιλαρ Κιουτσουσιή Ντερέ-Μασαί Κουλά - Οσλή	24 71 72 53	α α α α	10/9 28/26	37 107	58 102 60 38	α α			100%Π 100%Π	58 102 60
4	Άγιος Παύλος Δήμος Καλλικράτειας	Μετόχι Αγίου Παύλου	50	μετ	89/83	275	276	α	98%	2%		276
5	Άγιος Παντελεήμων Νερόμυλος (συνοικ.) Δήμος Μουδανιών	Βραμόσυρα Οσμανλή	180 61	μ	70	250	272 39	α	10%	80 %	10%αγγλ.	272 39
6	Αμμουλιανή Δήμος Σταγίρων- Ακάνθου	Μετόχι Αμμουλιανή Τρυπητή	17	μετ	145	496	513			100 %		613 2
7	Απολλωνία Δήμος Μαδύτου	Παζαρούδα	220	μ	34	126	280	μ	45%	10 %	40%αγγλ. 5% Σαρ.	268
8	Βατοπέδι Δήμος Ορμυλίας	Μετόχι Βατοπεδία	84	μετ	91	318		α	30%	60 %	10%αγγλ.	274

* Στον πληθυσμό του 1928, όπου παρατίθενται 2 αριθμοί, ο πρώτος αφορά τον πληθυσμό του οικισμού σύμφωνα με τα στοιχεία της Ε.Α.Π. και ο δεύτερος τον πληθυσμό σύμφωνα με τα στοιχεία της Εθνικής απογραφής.

** Ο πρώτος αριθμός είναι από τα στοιχεία της Εθνικής απογραφής του 1928 (βλ. Παράρτημα Πίνακας 3, σ. 212-218) και ο άλλος σύμφωνα με τα στοιχεία της Ε.Α.Π. (βλ. Παράρτημα Πίνακας 4, σ. 219-220)

*** Στους μικτούς οικισμούς τα ποσοστά υπολογίζονται επί του συνόλου των προσφύγων που κατοίκησαν στον οικισμό.

9	Γερακινή Δήμος Πολυγύρου		298	μ			486	μ		100%		418
10	Δεβελίκια (Γομάτι) Πύργος Χίλιαδους Δήμος Παναγίας	Μετόχι Δεβελίκια	22	μετ				α	80%	20%		-
11	Διονυσίου Δήμος Μουδανιών	Μετόχι Διονυσίου	30	μετ	149	511	477	α	90%	10%		711
12	Ελαιχώρια Δήμος Τρίγλιας	Ντομκουράβι - Νταουτζή	130 108	μ μ	27 31	103 114	140 105	α	100%			321
13	Ζωγράφου Δήμος Μουδανιών	Μετόχι Ζωγράφου	52	μετ	96	253	246	α		100%		364
14	Καλαμίτσι Δήμος Τορώνης	Μετόχι Διονυσίου	31	μετ	13	51	50	α		100%		86
15	Καλλιθέα Δήμος Κασσάνδρας	Μετ. Ρωσι- κός Μάλτεπε	41	μετ	24	90		α		70%	30%Π	215
16	Καλύβες Δήμος Πολυγύρου	Καλύβες	317	μ	4	12	418	μ	33%	77%		325
17	Κοκκαλού Δήμος Μαδύτου	Κοκκαλού	323	μ	52	203	253	μ	80%		20%Σ.	315
18	Λάκκωμα Ξηροκόμη Κρουνέρι Δήμος Καλλικράτειας	Ακμαντζα- λή Σεντζελή Καρα-Γιου- σουφλάρ	301 81 47	α α α	83 14 20	303 56 67	336 12 48	α α α	40%		60%Π	658 54
19	Μαραθούσα Γερακιά Δήμος Ζερβοχωριών	Κάτω Ραβνά Ισα- Ομκαση	582 99	α α	49 13	200 40	213 43	α α	25%	70%	5%	430
20	Μελισσουργός Δήμος Απολλωνίας ν. Θεσσαλονίκης	Λουτζίκι	330	μ			318	μ	50%	20%	30%Π -Σαρ	422
21	Μεταμόρφωση Δήμος Ορμυλίας	Μετόχι Βόζινα	89	μετ.	36	134	274	α		100%		210
22	Μόδι Δήμος Μαδύτου ν. Θεσσαλονίκης	Μόδι	220	μ	2	8	227	μ	100%			259
23	Νέα Απολλωνία Ασπρόγαμα Μεσοπόταμον Ξερόρεμα Κρεμαστόν Ξηροκρήνη Λουτρά Βόλβης Δήμος Απολλωνίας ν. Θεσσαλονίκης	Εγρή Μπουτζάκ ΑκΤοπράκ Αλτσιλή Τεκρή - Βερμισλή Χασήλ- Τσακλή Χατζηλάρ	939 152 109 104 129 257	α α α α	210 25 11	866 96 44	906 51 86 35 80	α α α	25%	70%	5% Π-Σαρ.	1.390 165 104 86 11
4	Νέα Γωνιά Δήμος Καλλικράτειας	Τσιγγανά- δες Ούις Εβέρ Τσοπανλή	320 87 27		103 51	368 181	345 30	α	45%	55%		527
5	Νέα Ηράκλεια Δήμος Καλλικράτειας	Χατζή Μπαλή	27				210		100%			252
6	Ν. Καλλικράτεια Κλαδερό Δήμος Καλλικράτειας	Τσαλί μετόχι Τσιτσιολή	35 38	μετ. α	282	1.038	1.270	α	95%	4%	1%	1.554

27	Νέα Μάδουτος Δήμος Μαδύτου	Εκρόλογος	71	μετ.	357	1.277	1.237	α	100%			1.432
28	Νέα Μουδανιά Δήμος Μουδανιών	Καργί Λιμάν	168		383	1.356	1.238	α		100%		2.296
29	Νέα Ποτίδαια Δήμος Μουδανιών	Καπό μετόχι Μετόχι Πατριωτικό	45	μετ. μετ.	144	571 572	504 42	α	15%	85%		804
30	Νέα Πλάγια Δήμος Τρίγλιας	Μεόχι Καραμάν	21	μετ	158	428	561	α		100%		603
31	Νέα Ρόδα Δήμος Σταγίρων και Ακάνθου	Πρόβλακας Μετόχι Λαύρας	21 26	μετ	79	289	298	α		100%		895
32	Νέα Σιά(λ)ατα Δήμος Καλλικράτειας	Καρβιά Καρβανό	281 1	μ	84	287	485 41	α	69%	30%	1%	589 39
33	Νέα Τένεδος Δίκορφο Μικράλωνα Παναγιά Ρουδιά Πρινοχώρι Δήμος Τρίγλιας	ΚαράΤεκέ Παζαρλή Πόζαλον Σεκεμλή Εμερτζελή Αβανλήδες	22 110 288 72 49 34 339		58 9 28	211 37 108	216 54 115 51 21	α	90%	10%		327 56 112 12
34	Νέα Τρίγλια Ν.Κερασιά Δήμος Τρίγλια	Σουφλάρ Μπακακλή	276 160		242 27	838? 100	1.664 98	α	5%	95%		1.526 120
35	Νέα Φλογιτά (Ν.Αντιγόניה) Αμ.Νοσοκομείο Δήμος Μουδανιών	Μετόχι Ρωσικό (Αγίου Παντέλ)	μετόχι	37	225	786	628 46	α		100%		840
36	Νέα Φώκαια Δήμος Κασσάνδρας	Μετόχι Αγίου Παύλου (Πύργου) Μετόχι Σταυρονικ.		28	162 22	593 87	617	α		100%		1.139
37	Νέος Μαρμαράς Δήμος Σιθωνίας	Μκαλαμάν Αγία Κυριακή (Μετόχι Εσφιγμέν) Μετόχι Αγαπητού Μετόχι Αγ.Γρηγορ	μετόχι >> >>	41 26 78	127	448	422 6 46 4	α		100%		749
38	Ξηροπόταμος (Ν.Ρόδα) Δήμος Σταγίρων και Ακάνθου	Μετόχι Ξηροπ.	μετόχι		39	128	128	α		100%		-
39	Ολυμπιάδα / Δήμος Ακάνθου- Σταγίρων	Ολυμπιά δα		61	74	244	272	α		100%		397
40	Ολυνθός Δήμος Πολυγύρου	Μαριανά Μυριάφωτο		45 170	361	498	361 307	μ	50%	50%		827
41	Ουρανούπολη Δήμος Σταγίρων και Ακάνθου	Προσφόρι Πυργούδια Πύργος	μετόχι		44 16 37	153 206	140 324	α		100%		443
42	Πετράλωνα Δήμος Τρίγλιας	Τελκελή	μ	170	48	188	170	α		100%	Π.	298

43	Πλατανοχώρι Δήμος Ζερβοχωριών	Ντερέ	α	132		105	α			100% Π	138
44	Ποργαδίκια Δήμος Παναγίας	Μετόχι Ποργαδίκι	μετόχι	131	72	206	234	α	5%	95 %	383
45	Ροδόκηπος Δήμος Καλλικράτειας	Σέλελη Σελιάδες	μ	26 91	27	96	77		50%	50 %	131
46	Σανά Δήμος Πολυγύρου	Σανά	μ	400	15	44	345	μ		5% 95%	459
47	Σάρτη Δήμος Τορώνης	Μετόχι Ξηροπορ.	μετόχι	92	135	504	456	α		100 %	624
48	Σήμαντρα Μ.Βάβδος Δήμος Μουδανιών	Καρκάρα Άκ - Μπουνάρ	α	647 35	267	933	982 9	α	1,2%	97, 6%	1.155 34
49	Σταυρός(Κάτω) Δήμος Ρεντίνας ν.Θεσσαλονίκης	Σταυρός	-	-	253	906	1.148	α	11%	89 %	1.393
50	Στρατώνι Δήμος Σταγείρων και Ακάνθου	Στρατώνι	μ	331	42	186	726	μ		100 %	778
51	Σωζόπολη (Τσαλδαροχώρι) Δήμος Καλλικράτειας	ΜετΣερβ. (Χίλανδ.)	μετόχι	8			53	α	100%		240

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Α. Η ΣΤΕΓΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Το πρόβλημα της στέγασης άρχισε να βρίσκει λύση γύρω στο 1924, οπότε και προωθήθηκαν στο μεγαλύτερό τους ποσοστό οι πρόσφυγες στους τόπους οριστικής εγκατάστασης. Για τη στέγαση των προσφύγων που είχαν προσέλθει στην Ελλάδα μόνο για το διάστημα 1922-1924 διατέθηκαν 63.886 τουρκοβουλγαρικά σπίτια και ανεγέρθηκαν 13.487 κατοικίες από το Δημόσιο, ενώ το καλοκαίρι του 1924 είχε έρθει σε συμφωνία η Ε.Α.Π. με την εταιρεία Dehatege-Sommerfeld (Δεχαταγκέ-Σόμερφελντ) ή D.H.T.G., όπως εν συντομία αναφέρεται, για την ανέγερση, θεμελίωση και κεράμωση 10.000 ξύλινων σκελετών αγροτικών σπιτιών τριών (3) τύπων. Η παράδοση τους έπρεπε να γίνει μέσα σε 6 ή 8 μήνες⁴⁶⁹.

Το θέμα της στέγασης των προσφύγων της Χαλκιδικής είχε δύο παραμέτρους: την προώθηση και εγκατάστασή τους στους διαφόρους μουσουλμανικούς ως επί το πλείστον οικισμούς, καθώς και την προώθησή τους στα μοναστηριακά κτήματα του Αγίου Όρους. Στην πρώτη περίπτωση η αντιμετώπιση του ζητήματος υπήρξε σχετικά άμεση, ενώ στη δεύτερη η διαδικασία ήταν αρκετά χρονοβόρα με την προσωρινή και την εκ του προχείρου διαμονή σε βοηθητικούς χώρους αγροτικών εργασιών ή παραπήγματα⁴⁷⁰.

Η στέγαση στους μουσουλμανικούς οικισμούς επιτεύχθηκε με την εγκατάσταση των προσφύγων στα εγκαταλελειμμένα από τους μουσουλμάνους σπίτια και την επιδιόρθωση όσων από αυτά είχαν ανάγκη επισκευής. Στην περίπτωση που δεν επαρκούσαν χτίστηκαν καινούρια υπό την ευθύνη του Γραφείου Εποικισμού Χαλκιδικής. Όλα αυτά βέβαια διευθετήθηκαν μετά την αποχώρηση των μουσουλμάνων, καθώς και τον τεμαχισμό οικοπέδων που έγινε με τη διανομή της γης. Όσο διάστημα οι μουσουλμάνοι παρέμειναν στους οικισμούς,

⁴⁶⁹ Βλ. Νοταράς, *ό.π.*, σ. 65.

⁴⁷⁰ Μαρτυρίες από πληροφορητές διαφόρων οικισμών της Χαλκιδικής: Ζωγράφου: Τσινόγλου Μαρία, Μονοπήγαδο: Μανουσαριίδης Ιορδάνης, Ν.Απολλωνία: Τριανταφυλλίδου Στυλιανή, Ν.Γωνιά: Καρυπίδης Κωνσταντίνος, Ν.Μάδυτος: Χατζηγαλήνης Αλέξανδρος, Ν.Μουδανιά: Κ.Φωτιάδης, Ολυμπιάδα: Σταύρος Μαγουνάκης, Σανά: Μαυρόπουλος Δημήτριος, Σήμαντρα: Μονδρουβάνος Δημήτριος, Ν.Φλογηττά: Σαμουρκασίδης και Τσιτσόπουλος.

μουσουλμάνοι και χριστιανοί συστεγάζονταν. Αυτό συνέβη με αρκετούς πρόσφυγες, όπως για παράδειγμα με αυτούς που εγκαταστάθηκαν στο Μονοπήγαδο και στα Σήμαντρα, όπου έμειναν μαζί με τους μουσουλμάνους μία και δύο ή και περισσότερες προσφυγικές οικογένειες στο ίδιο σπίτι⁴⁷¹. Συμβιώνοντας έτσι χριστιανοί και μουσουλμάνοι χρησιμοποιούσαν από κοινού, όχι μόνο τα σκεύη του σπιτιού αλλά και τα ζώα που είχε η οικογένεια. Σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες ήταν υποχρεωμένοι οι Τούρκοι, κατά την απαίτηση των αρχών, να μοιραστούν με τους πρόσφυγες και τα ζώα που είχαν είτε για τη διατροφή τους είτε για την καλλιέργεια της γης⁴⁷². Σε αυτή τη συμβίωση συνέβαλλαν και παράγοντες της τοπικής κοινωνίας, όπως ο πρόεδρος της κοινότητας ή η αστυνομία ή η Εκκλησία⁴⁷³.

Η κατανομή των προσφύγων σε μουσουλμανικούς οικισμούς (αμιγείς ή μικτούς) ήταν, όπως εκ των υστέρων αποδείχθηκε, η καλύτερη λύση, έστω και αν έζησαν υπό καθεστώς αναγκαστικής συμβίωσης. Κι αυτό, διότι, εκτός του ότι επρόκειτο για διαμορφωμένους οικισμούς, το θέμα της στέγασης των προσφύγων αυτών επιλύθηκε σε γενικές γραμμές γρηγορότερα από εκείνο των προσφύγων, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί σε μετόχια. Τέτοιες κυρίως εγκαταστάσεις πραγματοποιήθηκαν σε ένα μεγάλο μέρος της δυτικής Χαλκιδικής, αλλά και σε ένα σημαντικό τμήμα της βόρειας (εκτός της Ν.Μαδύτου, Ολυμπιάδας και Σταυρού), όπου μετά την αποχώρηση των μουσουλμάνων οι κατοικίες τους πέρασαν στην κυριότητα των προσφύγων. Στα μεγάλα σπίτια, τα οποία τα χώρισαν, έμειναν δύο ή και τρεις καμιά φορά οικογένειες. Η επίσημη και οριστική κατοχή της κατοικίας γινόταν με την παραλαβή του παραχωρητηρίου, στο οποίο αναγραφόταν και το ποσό της οφειλής⁴⁷⁴.

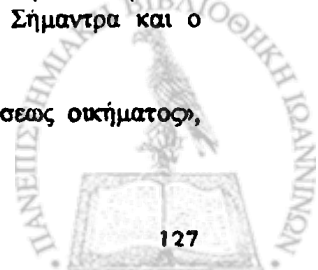
Ωστόσο οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες της Χαλκιδικής ταλαιπωρήθηκαν πολύ από την έλλειψη της στέγης. Στην κατηγορία αυτή εντάσσεται ο μεγάλος αριθμός προσφύγων οι οποίοι κατευθύνθηκαν σε περιοχές που ανήκαν σε μοναστήρια του Αγίου Όρους και όσοι είχαν επιλέξει παραθαλάσσιες περιοχές, όπου δεν υπήρχαν οικισμοί, όπως συνέβη με τους πρόσφυγες των Ν. Μουδανιών, που εγκαταστάθηκαν στο Καργί λιμάνι, τους πρόσφυγες της Ολυμπιάδας, του Σταυρού ή όσους

⁴⁷¹ Βλ. Αδάμ-Παπαλεξίου, *ό.π.*, 41,61,56.

⁴⁷² Προφορικές μαρτυρίες πληροφορητών. Μονδρουβάνος Δημήτριος από Σήμαντρα (Καρκάρα), Μανουσαρίδης Ιορδάνης από Μονοπήγαδο (Τσιλή ή Τσιλί).

⁴⁷³ Για τη συμβολή της εκκλησίας και ιδιαίτερα του μητροπολίτη Κασσανδρείας Ειρηναίου στην περίθαλψη και προώθηση των προσφύγων, αλλά και στη συστέγαση χριστιανών και μουσουλμάνων ανέφεραν αρκετοί μεταξύ των οποίων ο Δ.Μονδρουβάνος Δημήτριος από τα Σήμαντρα και ο Κ. Φωτιάδης από τα Ν.Μουδανιά.

⁴⁷⁴ Βλ. Παράρτημα, Εικόνα Ι, «Ε.Α.Π., Πρωτόκολλον εκτιμήσεως και παραδόσεως οικήματος», σ.196.

πρόσφυγες έφθασαν στους τόπους εγκατάστασης από τα μέσα του 1923 και εξής (όπως οι Καππαδόκες).

Η διαδικασία της στέγασης όσων ανήκαν στην κατηγορία που προαναφέρθηκε, δηλαδή αυτών που εγκαταστάθηκαν σε νέους οικισμούς, πέρασε από δύο φάσεις, την πρόχειρη εγκατάσταση οπουδήποτε υπήρχε στέγη, και τη μόνιμη. Στην πρώτη φάση οι πρόσφυγες διέμεναν σε αντίσκηνα, σε διάφορους βοηθητικούς χώρους, σε αποθήκες (όπως ο μεταξώνας στο Καλαμίτσι)⁴⁷⁵, σε στάβλους των μετοχιών, ή στην καλύτερη περίπτωση και ύστερα από διαμαρτυρίες σε ξύλινα παραπήγματα (όπως συνέβη στα Νέα Μουδανιά)⁴⁷⁶. Αυτή η πρόχειρη αντιμετώπιση διαρκούσε συνήθως γύρω στα δύο χρόνια ή και εφτά, όπως συνέβη στη Νέα Ηράκλεια λόγω προβλημάτων στο ιδιοκτησιακό καθεστώς⁴⁷⁷.

Στη δεύτερη φάση, δηλαδή τη μόνιμη στέγαση των προσφύγων, εφαρμόστηκαν δύο κυρίως τρόποι μέσω των οποίων αυτή έγινε εφικτή, την ανάθεση του έργου της κατασκευής σπιτιών σε εργολάβους κατασκευστικών εταιρειών ή την ανάθεση απευθείας στους ίδιους τους πρόσφυγες. Στην πρώτη περίπτωση (που συναντάται στους περισσότερους προσφυγικούς οικισμούς της περιοχής) συγκαταλέγεται η ανάθεση του έργου στην κατασκευαστική εταιρεία D.H.T.G. (Sommerfeld-Dehatege) κάτω από την ευθύνη είτε του Γραφείου Εποικισμού Χαλκιδικής⁴⁷⁸ είτε απευθείας της Ε.Α.Π.⁴⁷⁹. Στη δεύτερη περίπτωση, την ανάθεση δηλαδή του έργου στους πρόσφυγες, όπου οι ίδιοι έχτισαν τα σπίτια τους παίρνοντας δάνειο⁴⁸⁰, συγκαταλέγονται σχετικά λίγοι οικισμοί της Χαλκιδικής, όπως η Απολλωνία, η Ν.Απολλωνία, η Κοκκαλού⁴⁸¹.

⁴⁷⁵ Μαρτυρίες των πληροφορητών: Κοτρώνη-Πάικου Φωτεινή, Κοτρώνης Νικάλαος από το Καλαμίτσι.

⁴⁷⁶ Πληροφορητής: Κ.Φωτιάδης από Ν.Μουδανιά, και Κοβράκης, ό.π., σ. 26.

⁴⁷⁷ «Φωνή της Χαλκιδικής», φ. 55, 9-6-1935.

⁴⁷⁸ Στη Μακεδονία και Θράκη είχαν ανεγερθεί 9.228 κατοικίες από την εταιρεία Δεχατεγκέ και 21.649 απευθείας από την Ε.Α.Π., ενώ είχαν διατεθεί 63.886 τουρκοβουλγαρικά οικήματα. Βλ. Νοταράς, ό.π., σ. 22.

⁴⁷⁹ Το κόστος των σπιτιών της εταιρείας Δεχατεγκέ ήταν ιδιαίτερα υψηλό, γι' αυτό και αναζητήθηκαν άλλες λύσεις, όπως η ανάθεση από την Ε.Α.Π. της κατασκευής των σπιτιών σε μικροεργολάβους των διάφορων περιοχών ή και στους ίδιους τους πρόσφυγες που θα αμείβονταν ως εργάτες κάτω από τον έλεγχο των τεχνικών της Ε.Α.Π. Βλ. Πελαγίδης, Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930), σ.238-241 και Μαυρογορδάτος-Χαμουδόπουλος, ό.π., σ 26.

⁴⁸⁰ Για τη στέγαση επίσης των αγροτών προσφύγων κατά την περίοδο 1922-24 είχαν ανεγερθεί 13.487 κατοικίες από το Δημόσιο. Βλ. Νοταράς, ό.π., σ. 65.

⁴⁸¹ Πληροφορητές: Δεμερτζής Γεώργιος από την Απολλωνία, Παπαδόπουλος Δημήτριος από την Κοκκαλού, Τριανταφυλλίδου Ελένη από τη Ν.Απολλωνία.

Τα περισσότερα από τα σπίτια που η εταιρεία D.H.T.G. κατασκεύασε στη Χαλκιδική ήταν έτοιμα γύρω στο 1925. Είχαν ξύλινο σκελετό με επένδυση από οπτοπλινθοδομή. Χωρίζονταν σε τρεις τύπους, οι οποίοι διέφεραν μεταξύ τους ως προς το εμβαδόν, που κυμαίνονταν από 35,70 τ.μ. έως 52,85 τ.μ., και τον αριθμό των δωματίων (1- 2 δωμάτια ως επί το πλείστον), γεγονός που είχε επιπτώσεις και στην τελική τους τιμή. Έτσι η αξία τους άρχιζε από 14.000 με 18.500 δραχμές για το μικρότερο, μέχρι 20.200 με 25.500 δραχμές για το μεγαλύτερο Σταθερό συστατικό στοιχείο ωστόσο σε όλες τις περιπτώσεις ήταν η ύπαρξη αποθήκης και στάβλου⁴⁸².

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ D.H.T.G. (SOMMERFELD-DEHATEGE)⁴⁸³

Τύπος	Επιφάνεια	Όγκος	Χώροι
A	35,70 τ.μ.	97,65 κ.μ.	1 δωμάτιο, 1 στάβλος, 1 αποθήκη
B	47,05 »	128,75 »	2 δωμάτια, 1 στάβλος, 1 αποθήκη
Δ	52,85 »	150,70	2 δωμάτια, είσοδος, 1 στάβλος, 1 αποθήκη

Τα σπίτια που χτίστηκαν από τους ίδιους τους πρόσφυγες έγιναν με δάνεια που αυτοί πήραν και ήταν ανάλογα με τις διαστάσεις των κατοικιών τους. Στα σπίτια της πρώτης κατηγορίας αναλογούσε δάνειο από 10.100 δραχμές έως 13.470 δραχμές, στα σπίτια της δεύτερης από 12.120 έως 16.300 δραχμές και στα σπίτια της τρίτης από 14.260 έως 19.380 δραχμές⁴⁸⁴.

Για την επίσημη κατοχή της κατοικίας οι πρόσφυγες έπρεπε να υπογράψουν το *Πρωτόκολλο παραδόσεως και παραλαβής του οικήματος* που είχε κατασκευασθεί από την εταιρεία D.H.T.G. (Sommerfeld-Dehatege) ή *Πρωτόκολλο εκτιμήσεως και παραδόσεως οικήματος*, εφόσον αυτοί είχαν εγκατασταθεί στα σπίτια που άφησαν οι μουσουλμάνοι. Τα έγγραφα αυτά, που εξέδιδε η Ε.Α.Π., περιείχαν και δήλωση ότι ο κάτοχος του σπιτιού αναγνώριζε και αναλάμβανε την υποχρέωση αποπληρωμής του χρέους που του αναλογούσε, ενώ αποποιείτο του

⁴⁸² Βλ. Παράρτημα, Εικόνα II, «Ε.Α.Π., Πρωτόκολλο παραδόσεως και παραλαβής οικίσκων Δεχαιτεγκέ», σ. 197.

⁴⁸³ Πληροφορητές: Ζωγραφίδης Αναστάσιος από τη Ν.Ολυνθο, Παπαδόπουλος Βασίλειος από το Βατοπεδι, Παπαηλίας Σωτήριος από τη Ν.Καλλικράτεια, Φωτιάδης Κων/νος από τα Ν.Μουδανιά. Βλ. επίσης Παράρτημα, Εικόνα II, «Ε.Α.Π., Πρωτόκολλο παραδόσεως και παραλαβής οικήματος Δεχαιτεγκέ, 1927», σ.197.

⁴⁸⁴ Πληροφορητές: Παπαδόπουλος Δημήτριος από την Κοκκαλού, Τριανταφυλλίδου Ελένη από τη Ν.Απολλωνία, Ταλιαδούρου Ανθούλα από τη Μαραθούσα, καθώς και: Σωτήρης Σαπουντζής, «Η κοινότητα Πορταριάς Ν.Χαλκιδικής, 1918-1940, και οι προσφυγικοί της οικισμοί, Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η Χαλκιδική 1912-1940, 2000, σ. 283-290.

δικαιώματος παραχώρησης της οικίας του σε άλλο πρόσωπο χωρίς την έγγραφη άδεια της Γενικής Διεύθυνσης Εποικισμού Μακεδονίας⁴⁸⁵.

Σύμφωνα με τις παραπάνω διαδικασίες αποκαταστάθηκαν περί τις 3.536 προσφυγικές οικογένειες (δηλαδή 12.301 άτομα)⁴⁸⁶. Ο αριθμός όμως αυτός αφορά τους αποκατασταθέντες πρόσφυγες από το Γεωργικό Γραφείο Χαλκιδικής και ως εκ τούτου είναι μικρότερος από τον πραγματικό, καθώς δεν περιλαμβάνονται σ' αυτόν πολλοί από τους πρόσφυγες του νομού Χαλκιδικής που υπάγονταν, εξαιτίας της προηγούμενης διοικητικής κατάστασης, στα Γεωργικά Γραφεία Λαγκαδά και Θεσσαλονίκης.

⁴⁸⁵ Βλ. Παράρτημα, Εικόνα Ι, «Ε.Α.Π., Πρωτόκολλο εκτιμήσεως και παραδόσεως οικήματος», σ. 197, καθώς και Εικόνα ΙΙ, «Ε.Α.Π., Πρωτόκολλο παραδόσεως και παραλαβής οικίσκων Δεχατεγké», σ. 198.

⁴⁸⁶ Μαυρογορδάτος- Χαμουδόπουλος, *ό.π.*, σ.25.

B. Η ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΓΗΣ

Η Χαλκιδική ήταν μια περιοχή καθαρά αγροτική και οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν σ' αυτήν, αγρότες ως επί το πλείστον, είχαν ανάγκη αγροτικής αποκατάστασης. Καθώς η οριστικοποίηση της εγκατάστασης των συγκεκριμένων προσφύγων ήταν στενά συνδεδεμένη με το θέμα της ένταξής τους στην παραγωγική διαδικασία, έπρεπε πρωτίστως να τους παρασχεθεί καλλιεργήσιμη γη. Μόνο έτσι θα ήταν δυνατό να καλύψουν τις βασικές βιοτικές τους ανάγκες και να ενταχθούν βαθμιαία στο κοινωνικό σύνολο.

Η διανομή των γαιών έγινε εφικτή μέσα από τη διαδικασία των απαλλοτριώσεων των μοναστηριακών κτημάτων από τη μια και των μουσουλμανικών ανταλλαξίμων από την άλλη. Οι απαλλοτριώσεις αυτές άρχισαν να υλοποιούνται μέσα στη δεκαετία του '30. Μέχρι τότε με τη λήψη διαφόρων μέτρων φρόντιζαν τη σταδιακή ένταξη των προσφύγων στην παραγωγική διαδικασία και κατ' επέκταση τη μονιμοποίηση της εγκατάστασής τους στον οικισμό. Αρχικά δηλαδή γινόταν προσωρινή διανομή και κατοχή των γαιών υπό την επίβλεψη των αρμοδίων υπηρεσιών εποικισμού⁴⁸⁷, η οποία για την περιοχή της Χαλκιδικής άρχισε από το 1923, όταν άρχισαν δηλαδή να καταφθάνουν οι πρώτοι πρόσφυγες, και διήρκεσε περίπου μία δεκαετία. Για την καλλιέργεια της γης οι αγρότες είχαν εφοδιασθεί με ένα ζώο για το όργωμα και τη μεταφορά από και προς το χωράφι καθώς και σπόρους και άλλα εργαλεία, ενώ για την εγκατάσταση και τη συντήρηση της οικογένειας παρέχόταν κάποια επιχορήγηση ή δάνειο στους πρόσφυγες (ζωάρκεια). Αυτό σκοπό είχε να καταστήσει την οικογένεια ικανή, ώστε να αντιμετωπίσει τα πρώτα έξοδα μέχρι τη συγκομιδή, από την οποία θα προέκυπτε σιγά-σιγά η δυνατότητα κάλυψης βασικών αναγκών⁴⁸⁸. Η επιχορήγηση ή η δανειοδότηση των προσφύγων (καλλιεργητική ή επαγγελματική) αρχικά γινόταν από την Εθνική Τράπεζα⁴⁸⁹.

⁴⁸⁷ Η προσωρινή διανομή κλήρου γινόταν χωρίς την ακριβή καταμέτρηση των γαιών και τον ακριβή καθορισμό των συνόρων. Αιτή η κατάσταση δημιουργούσε ανωμαλία και ήταν αιτία προαπριβίων. Ως βάση για τη διανομή θεωρούνταν η τετραμελής οικογένεια με την προσθήκη του 1/5 της διανομής για κάθε επιπλέον μέλος. Βλ. Μαυρογορδάτος-Χαμουδοπούλος, *ό.π.*, σ. 24, και Κ.Τ.Ε., *ό.π.*, σ. 45.

⁴⁸⁸ Μεταξύ των δανείων που χορηγήθηκαν στους πρόσφυγες της Χαλκιδικής ήταν τα καλλιεργητικά (για την απευθείας αγορά σπόρων, εργαλείων, ζώων), τα επαγγελματικά δάνεια στους πρόσφυγες επαγγελματίες που είχαν πάρει μισό αγροτικό κληρο (όπως οι ψαράδες που ήταν στην πλειονότητά τους οι πρόσφυγες πολλών παραλιακών οικισμών της Χαλκιδικής, στους οποίους είχε δοθεί δάνειο για την αγορά πλεούμενου και δικτύων), τα δάνεια σε αμπελουργούς, τα σηροτροφικά. Μαρτυρίες προσφύγων: Παπαηλίας Σωτήριος από τη Ν.Καλλικράτεια, Κ.Φωτιάδης από τα Ν.Μουδανιά, επίσης βλ. Νοταράς, *ό.π.*, σ. 8, 9.

⁴⁸⁹ Βλ. σ. 48 της παρούσας εργασίας.

1. Η ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ ΤΩΝ ΑΓΡΟΚΤΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

Με την απελευθέρωσή του, το 1912, το Άγιο Όρος αποτέλεσε τμήμα της ελληνικής επικράτειας διατηρώντας όμως προνομιακό καθεστώς. Σύμφωνα με τις Συνθήκες του Λονδίνου (30 Μαΐου 1913), του Βουκουρεστίου (10 Αυγούστου 1913) και των Αθηνών (1/14 Νοεμβρίου 1913) το Άγιο Όρος αποτέλεσε de facto τμήμα του ελληνικού κράτους, το οποίο δήλωνε την κυριαρχία του στην περιοχή με τη διατήρηση μιας μικρής δύναμης Χωροφυλακής. Η de jure αναγνώριση της ελληνικής κυριαρχίας και ο σεβασμός των προνομίων και των ελευθεριών των μοναχικών κοινοτήτων καθορίστηκε από τη συνθήκη της Νείγυ (14/27 Νοεμβρίου 1919), των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920) και της Λωζάννης (24 Ιουλίου 1923), καθώς και τον Καταστατικό Χάρτη του Αγίου Όρους (Κ.Χ.Α.Ο.) του 1924, ο οποίος επικυρώθηκε με το Ν.Δ. 10/16-9-1926. Σύμφωνα με αυτό το Άγιο Όρος διοικείται από αντιπροσώπους των 20 Ιερών Μονών, που αποτελούν την Ιερά Κοινότητα⁴⁹⁰. Την εποπτεία του Αγίου Όρους ως προς το πνευματικό μέρος έχει το Οικουμενικό Πατριαρχείο ως προς το διοικητικό δε μέρος το ελληνικό κράτος. Για την εντός του Αγίου Όρους ακίνητη περιουσία το άρθρο 100 του Κ.Χ.Α.Ο. απαγορεύει κάθε εκποίηση, επιτρέποντας μόνο την ανταλλαγή. Στο αναπαλλοτρίωτο των εντός του Αγίου Όρους κτημάτων αναφέρεται και το Σύνταγμα του 1927 (άρθρο 110) καθώς και το Σύνταγμα του 1952⁴⁹¹ (άρθρο 103) χωρίς όμως αυτό να επεκτείνεται στα εκτός του Άθω

⁴⁹⁰ Την 2-11-1912 το Άγιο Όρος καταλήφθηκε από άγημα του ελληνικού ναυτικού, γεγονός που αποδέχτηκαν όλες οι μονές του Αγίου Όρους εκτός από τη ρωσική. Αυτή ζήτησε από τις Μεγάλες Δυνάμεις στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου να αποτελέσει το Άγιο Όρος ουδέτερη χώρα υπό την προστασία της Ρωσίας. Οι Μεγάλες Δυνάμεις ανακοίνωσαν την κατάσταση αυτονομίας της περιοχής στην Ελλάδα χωρίς καμιά άλλη ενέργεια και τελικά στη Συνθήκη του Βουκουρεστίου σιωπηλά περιλήφθηκε στα εδάφη που προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα. Ο προσδιορισμός του ιδιαίτερου καθεστώτος του Άθω έγινε από τη Συνθήκη της Λωζάννης (24-7-1923), όπου τονίστηκε η υποχρέωση της Ελλάδας να αναγνωρίσει και να διατηρήσει τα πατροπαράδοτα δικαιώματα και τις ελευθερίες των μη ελληνικών μοναστηριακών κοινοτήτων. Με τον τρόπο αυτό η Ελλάδα κατέστη απόλυτος κύριος του Αγίου Όρους, ενώ έκτακτη σύναξη των Ιερών Μονών στις Καρυές την 10-5-1924 συνέταξε τον Καταστατικό Χάρτη του Αγίου Όρους που αποτελούνταν από 188 άρθρα και κυρώθηκε με το Ν.Δ. της 10-9-1926. Βλ. Igenée Doéns -Χαράλαμπος Κ.Παλαστάθης «Νομική βιβλιογραφία Αγίου Όρους (1912-1969)», *Μακεδονικά*, 10, σ. 191-195, και Μ.Χουλιάρακης, *Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή Εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, Αθήνα, 1975, τόμος 2^{ος}, σ. 73.

⁴⁹¹ «Το Άγιο Όρος διοικείται κατά το καθεστώς αυτού υπό των 20 Ιερών Μονών του, οι οποίες είναι κατανεμημένες σ'ολόκληρη τη χερσόνησο του Άθω και η άσκηση των εξουσιών του κράτους περιορίζεται «εντός των ορίων του Καταστατικού Χάρτου». (Τροποποίηση 1861/ 1925, Σύνταγμα της Ελλάδος 1926 (άρθρο 106-109), «Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας» 1927, Ζ' Συντακτική Πράξις της 28/29 Οκτωβρίου 1935, Σύνταγμα της Ελλάδος 1952(άρθρο 103) και Σύνταγμα 1968 (άρθρο 122) Βλ. Doéns -Παλαστάθης «Νομική βιβλιογραφία Αγίου Όρους», *Μακεδονικά*, σ. 191-195.

μοναστηριακά κτήματα⁴⁹². Αυτά με διάφορες νομικές ρυθμίσεις σύμφωνες με το Σύνταγμα, καθώς και με τον Καταστατικό Χάρτη του Αγίου Όρους, από το 1917 και εξής⁴⁹³ χρησιμοποιήθηκαν για την εγκατάσταση και την αποκατάσταση των προσφύγων.

Ήδη με τα πρώτα προσφυγικά κύματα του 1914⁴⁹⁴, και στα πλαίσια των προσπαθειών περίθαλψης και στέγασης των προσφύγων που συνέρρεαν στην περιοχή το ενδιαφέρον των ιθυνόντων είχε στραφεί στα μοναστηριακά κτήματα, που βρίσκονταν σε όλη σχεδόν την εκτός του Αγίου Όρους Χαλκιδική. Ωστόσο με το ιδιαίτερα μεγάλο προσφυγικό ρεύμα του 1922 οι προσπάθειες αυτές, για τη στέγαση και εγκατάσταση προσφύγων στα οικήματα των μετοχίων του Αγίου Όρους, εντάθηκαν ακόμη περισσότερο. Τον Οκτώβριο του 1922, όπως φαίνεται σε έγγραφο του Υπουργείου Περιθάλψεως προς το Διοικητή Θεσσαλονίκης, είχε εξουσιοδοτηθεί, ύστερα από συνεννόηση του Υπουργικού Συμβουλίου με την Επαναστατική Επιτροπή, ο εν *Ευρώπη* Γενικός Αντιπρόσωπος της «*Near East Relief*» να μελετήσει και να εφαρμόσει την εγκατάσταση προσφύγων στα μετόχια του Αγίου Όρους⁴⁹⁵. Καθώς μάλιστα η συγκέντρωση προσφύγων συνεχώς μεγάλωνε, ξεκίνησε για την αποτελεσματικότερη επίλυση του θέματος μια σειρά διαβουλεύσεων ανάμεσα στο Υπουργείο Γεωργίας, την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων, τους τοπικούς παράγοντες (Διοικητές, Υποδιοικητές) και την Ιερά Κοινότητα.

Ως πρώτο βήμα στην προσπάθεια για τη χρησιμοποίηση των μοναστηριακών αγροκτημάτων προς αποκατάσταση των προσφύγων ήταν οι προσπάθειες να δοθούν ορισμένα μόνο από αυτά για το συγκεκριμένο σκοπό. Ως τέτοια είχαν επιλεγεί τα κτήματα της σέρβικης μονής (Ι.Μ.Χιλανδαρίου) και της βουλγάρικης (Ι.Μ.Ζωγράφου), αφού τα μετόχια των ελληνικών μονών στο σερβικό και βουλγαρικό έδαφος είχαν προ πολλού περάσει στην κυριότητα των αντίστοιχων κρατών χωρίς να δοθεί καμιά αποζημίωση στα αντίστοιχα μοναστήρια του Αγίου Όρους. Και μάλιστα κάτι τέτοιο, όπως τονιζόταν σε σχετικό έγγραφο, θα έφερνε τριπλή ωφέλεια στην Ελλάδα: Πρώτα απ' όλα θα αποκαθίσταντο άστεγοι πρόσφυγες. Έπειτα θα έπαυαν τα μετόχια αυτά να αποτελούν χώρους προσηλυτισμού και προπαγάνδας για τους Έλληνες κυρίως που

⁴⁹² Στέφανος Κότσιανος, *Το απαλλοτριωτόν των εκτός του Αγίου Όρους κειμένων ακινήτων των Ιερών Μονών της χερσονήσου του Άθω*, Θεσσαλονίκη, 1971, σ. 7.

⁴⁹³ Βλ. Παράρτημα, Πίνακας 7, σ. 224-225.

⁴⁹⁴ Πρόταση για την περίθαλψη προσφύγων σε μετόχια είχε γίνει και το 1914 από τον υποδιοικητή Χαλκιδικής προς την Επιτροπή Εγκαταστάσεως Προσφύγων. Γ.Δ.Μ., Ι.Α.Μ., φ. 10, «Σημείωμα Β'. Περί εγκαταστάσεως προσφύγων εν τη Υποδιοίκησει Χαλκιδικής», 3-12-1914, και Κεφάλαιο 2ο, Α. Προσφυγικά ρεύματα, 2. Οι πρώτοι πρόσφυγες (1913- 1920), σ. 71,72.

⁴⁹⁵ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 66, Έγγραφο του Υπουργείου Περιθάλψεως, 30 Οκτωβρίου 1922.

εργάζονταν εκεί, αλλά και για τους περιοίκους, όπως πολλές φορές είχε συμβεί και επί Τουρκοκρατίας, οπότε «οι σλαβικές μονές ήταν αφετηρίες σλαβικής διεισδύσεως και προπαγάνδας». Και τέλος, με τη μεταβίβασή τους στο ελληνικό κράτος, θα τερματιζόνταν και οι επεμβάσεις της Σερβίας, της Βουλγαρίας και της Ρωσίας, αφού συνήθιζαν οι αντίστοιχες μονές να καταφεύγουν στα προξενία τους ακόμη και για ασήμαντα ζητήματα, τα οποία ήταν δυνατό να επιλυθούν εύκολα από την Ιερή Κοινότητα⁴⁹⁶.

Στις προσπάθειες όμως αυτές υπήρξε μεγάλη αντίδραση από τις εν λόγω μονές⁴⁹⁷, οι οποίες μάλιστα είχαν ζητήσει την επέμβαση των προξένων Ρωσίας, Σερβίας, Βουλγαρίας, καθώς και της Αγγλίας. Ωστόσο παρά την άρνηση των μοναστηριών αυτών οι συζητήσεις με τα υπόλοιπα είχαν σημαντικά αποτελέσματα. Το 1924 επιτεύχθηκε συμφωνία ανάμεσα στα μοναστήρια του Αγίου Όρους (πλήν της μονής Χιλανδαρίου και Αγίου Παντελεήμονος⁴⁹⁸) και στην ελληνική κυβέρνηση για 10ετή μίσθωση των αγροκτημάτων. Η μίσθωση αυτή, στην οποία δεν συμπεριλήφθησαν τα μετόχια των Ιερών μονών που προαναφέρθηκαν, ήταν 10ετής και έγινε με το 81016 μισθωτήριο συμβόλαιο του 1924 και το 7252 του 1930. Τα συμβόλαια αυτά, από τα οποία το πρώτο είχε συνταχθεί από το συμβολαιογράφο Ι. Γ. Οικονομόπουλο που είχε την έδρα του στην Αθήνα, και το δεύτερο από το συμβολαιογράφο Γ.Χ.Κασσαβέτη, επίσης από την Αθήνα, έγιναν παρουσία αντιπροσωπείας της Ιεράς Κοινότητας του Αγίου Όρους και του Υπουργού Γεωργίας, ο οποίος είχε εξουσιοδοτηθεί για το σκοπό αυτό με το νομοθετικό διάταγμα της 8^{ης} Απριλίου 1924. Για τον καθορισμό του μισθώματος είχε προηγηθεί εκτίμηση της αξίας των κατά τόπους ακινήτων από γεωπόνους του Υπουργείου Γεωργίας οι οποίοι υπολόγιζαν την τιμή του ακινήτου συνεκτιμώντας την αξία που είχε εκείνο το χρονικό διάστημα καθώς και την «προπολεμική» του. Η διαδικασία υπολογισμού της αξίας των μετοχίων είχε εφαρμοστεί σε όλα τα μετόχια άσχετα αν αυτά είχαν συμπεριληφθεί στη 10ετή Σύμβαση ή όχι, όπως φαίνεται σε έγγραφο της Γενικής Διεύθυνσης Εποικισμού Μακεδονίας προς τη Διεύθυνση Εσωτερικών, που αφορούσε στα αγροκτήματα του Ρωσικού Μετοχίου (Αγίου Παντελεήμονος) στην περιοχή Καλαμαριάς, στην περιοχή της Κασσάνδρας και λειβάδια στη Συκιά, τα οποία

⁴⁹⁶ Σε έγγραφό του ο Υποδιοικητής Χαλκιδικής προς το Διοικητή Θεσσαλονίκης, προτείνει να γίνει εγκατάσταση προσφύγων σε μετόχια σερβικών και βουλγαρικών μονών. Βλ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ 2, Έγγραφο του Υποδιοικητή Χαλκιδικής προς το Διοικητή Θεσσαλονίκης, 27-12-1923.

⁴⁹⁷ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 67, Αντιδράσεις σέρβικης και ρώσικης μονής για εγκαταστάσεις προσφύγων σε μετόχια, 1924.

⁴⁹⁸ Βησσαρίων Καθηγούμενος Ιεράς Μονής Γρηγορίου, «Το Μετοχιακόν ζήτημα του Αγίου Όρους» Αγιορειτική βιβλιοθήκη, σ. 119.

σύμφωνα με τον αγροτικό νόμο⁴⁹⁹ (Διάταγμα 3^{ης} Οκτωβρίου 1924) είχαν κριθεί απαλλοτριωτέα⁵⁰⁰. Κατά τη διάρκεια της ισχύος του καθεστώτος των μισθώσεων τα κτήματα χρησιμοποιούνταν από τους πρόσφυγες, οι οποίοι συσπειρώθηκαν εκεί και σχεδίασαν τους οικισμούς τους με τις υποδείξεις των υπηρεσιών εποικισμού.

Τη σημαντική, αλλά προσωρινή αντιμετώπιση του προβλήματος για τη στέγαση και εγκατάσταση των προσφύγων, τη 10ετή μίσθωσή τους⁵⁰¹ που έγινε το 1924, ακολούθησε η οριστική διευθέτηση του θέματος, η απαλλοτρίωση. Αυτή έγινε με τη νομοθετική ρύθμιση του 1932 (5377/6/8-4-1932)⁵⁰², με την οποία καθορίστηκε επίσης και ο τρόπος της απόδοσης των μετοχίων στο Δημόσιο⁵⁰³. Με τον ίδιο μάλιστα νόμο του 1932⁵⁰⁴, που τα αγροκτήματα αυτά κηρύχτηκαν απαλλοτριωτέα, το άρθρο 4, καθορίστηκε το ύψος της αποζημίωσης που έπρεπε να καταβληθεί στις ιδιοκτήτριες μονές. Ως βάση για την εξεύρεση του τιμήματος κάθε αγροκτήματος υπολογίστηκε σε είδος η μέση καθαρά πρόσοδος μιας δεκαετίας που είχε το κτήμα πριν την απαλλοτρίωση ή πριν τη μίσθωση (για τα μισθωμένα μετόχια), ενώ η εξεύρεση του τιμήματος των βοσκοτόπων υπολογίστηκε με βάση τη μέση καθαρή πρόσοδο της βοσκής εκείνο το χρονικό διάστημα. Η μέση ετήσια πρόσοδος κεφαλαιοποιούνταν με τόκο 6% και το ποσόν που προέκυπτε αποτελούσε το τίμημα του κάθε κτήματος⁵⁰⁵. Για την πληρωμή της αξίας των Αγιορείτικων κτημάτων είχε συνομολογηθεί δάνειο προς 6% με τον τίτλο «*Εθνικόν Αγιορειτικόν Δάνειον*» (άρθρο 7 του ίδιου νόμου), ενώ είχαν εκδοθεί για το δάνειο αυτό ονομαστικές ομολογίες που απέφεραν τόκο 6%.⁵⁰⁶ Και τέλος ύστερα από δύο μήνες μετά την οριστικοποίηση της διοικητικής απόφασης με εντολή της Γενικής Διεύθυνσης του Δημοσίου Λογιστικού προς την Τράπεζα της Ελλάδος παραδόθηκαν σε κάθε μονή ομολογίες ίσες με την αξία των εκτιμηθέντων κτημάτων

⁴⁹⁹ Ήδη με το άρθρο 2 του Αγροτικού νόμου 2052/1920, «υπέκειντο εις ολοκληρωτικήν απαλλοτρίωσιν και παραχώρησιν τα εις τας Ι Μονάς και τα πάσης κατηγορίας θρησκευτικά ιδρύματα ανήκοντα κτήματα ανεξαρτήτως εκτάσεως, είδους γεωργικής καλλιέργειας». Βλ. Κότσιανος, *ό.π.*, σ. 7, 8.

⁵⁰⁰ Βλ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 67, Έγγραφο της Γενικής Διεύθυνσης Εποικισμού Μακεδονίας προς τη Διεύθυνση Εσωτερικών, 2-9-1925.

⁵⁰¹ Βλ. Κ.Τ.Ε., *ό.π.*, σ. 37.

⁵⁰² Βλ. Παράρτημα, Πίνακας 7, σ. 224-225.

⁵⁰³ Νόμος 5377/8-4-1932 (Φ.Ε.Κ. Α' 108 / 1932).

⁵⁰⁴ Νόμος 5377/8-4-1932 (Φ.Ε.Κ. Α' 108 / 1932).

⁵⁰⁵ Νόμος 5377/8-4-1932, άρθρο 4.

⁵⁰⁶ Βλ. Βησσαρίων, «Το Μετοχιακόν ζήτημα του Αγίου Όρους», Αγορευτική βιβλιοθήκη, σ. 119.

τους, οπότε τα κτήματα περιήλθαν στο ελληνικό δημόσιο για την αποκατάσταση των προσφύγων⁵⁰⁷.

Ως απαλλοτριωτέα⁵⁰⁸ θεωρήθηκαν τα μοναστηριακά κτήματα που είχαν καταληφθεί ή επιταχθεί από το Υπουργείο Γεωργίας, δεν είχαν παραχωρηθεί στη διαλυθείσα Ε.Α.Π.⁵⁰⁹, και είχαν χρησιμοποιηθεί για αγροτική προσφυγική αποκατάσταση⁵¹⁰. Ως εκ τούτου διατέθηκαν για την αποκατάσταση των προσφύγων και τα μετόχια της Ιεράς Μονής Χιλανδαρίου (Σέρβικο μοναστήρι), της Ιεράς Μονής Ζωγράφου (Βουλγάρικο μοναστήρι), καθώς και της Ιεράς Μονής Αγίου Παντελεήμονος (Ρώσικο μοναστήρι) μαζί με τα μετόχια των άλλων μονών. Στις μοναστηριακές αυτές εκτάσεις, που αναφέρονται στον πίνακα που ακολουθεί, εγκαταστάθηκε ένας μεγάλος αριθμός προσφύγων και δημιουργήθηκαν καινούριοι οικισμοί, αρκετοί από τους οποίους έχουν ως προσωνύμιο το επίθετο νέος.

ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ ΠΟΥ ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΑΝ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΚΤΑΣΕΙΣ

A/A	Όνομα μοναστηριού
1	Ιερά Μονή Αγίου Παντελεήμονος (Ρώσικο)
2	» » Αγίου Παύλου
3	» » Βατοπεδίου
4	» » Γρηγορίου
5	» » Διονυσίου
6	» » Δοχειαρίου
7	» » Εσφιγμένου
8	» » Ζωγράφου (Βουλγάρικο)
9	» » Ιβήρων

⁵⁰⁷ Νόμος 5377/8-4-1932, άρθρο 7, άρθρο 9.

Οι απαλλοτριώσεις της περιόδου αυτής με σκοπό την αποκατάσταση των προσφύγων γίνονταν με ομολογίες που καλύπτονταν από το Δημόσιο με επιτόκιο 6% ετησίως στον κομιστή. Όμως κατά τη χρηματιστηριακή κρίση του 1930-32 η αξία αυτών των τίτλων μηδενίστηκε. Βλ. Δ.Στεφανίδη, *Αγροτική πολιτική*, Αθήνα, 1932.

⁵⁰⁸ Για την απαλλοτρίωση της μοναστηριακής περιουσίας είχαν θεσπισθεί μια σειρά νομοθετικών ρυθμίσεων, όπως φαίνεται από τον πίνακα 7 στο Παράρτημα, με κυριότερους τον 2052/1920, στο άρθρο 2 του οποίου γίνεται λόγος μεταξύ άλλων για ολοκληρωτική απαλλοτρίωση των κτημάτων που ανήκαν στα μοναστήρια, το Π.Δ. 15/22 Οκτωβρίου 1926, τον 5377 της 6/8 Απριλίου 1932, με τον οποίο έγινε η απαλλοτρίωση των περισσότερων μετοχίων της Χαλκιδικής το Π.Δ. της 31 Αυγούστου / 18 Σεπτεμβρίου 1935, καθώς και το Ν.Δ. 2185 της 15 Αυγούστου 1952, με το οποίο αποφασίστηκε αναγκαστική απαλλοτρίωση κτημάτων προς αποκατάσταση ακτημόνων καλλιεργητών. Βλ. Κότσιανος, *ό.π.*, σ.7,8.

⁵⁰⁹ Ανάμεσα στις γαίες που η ελληνική κυβέρνηση είχε μεταβιβάσει στην Ε.Α.Π. για την αποκατάσταση των προσφύγων ήταν και οι γαίες που είχαν αποκτηθεί με μίσθωση, όπως αυτές που ανήκαν στις μονές του Αγίου Όρους, τις οποίες τις είχε πάρει το κράτος με 10ετές συμβόλαιο. Βλ. Κ.Τ.Ε., *ό.π.*, σ.37.

⁵¹⁰ «Φωνή της Χαλκιδικής», 13-1-1935.

10	»	»	Κωνσταμονίτου
11	»	»	Μεγίστης Λαύρας
12	»	»	Ξενοφώντος
13	»	»	Ξηροποτάμου
14	»	»	Σίμωνος Πέτρας
15	»	»	Σταυρονικήτα
16	»	»	Φιλοθέου
17	»	»	Χιλανδαρίου (Σέρβικο)

Τα μετόχια αυτά ήταν διάσπαρτα στη Χαλκιδική. Τα πιο πολλά βρίσκονταν στη νότια, λιγότερα στη δυτική και ανατολική, και ελάχιστα στη βόρεια. Δημιουργήθηκαν, όπως προκύπτει από τις πηγές μας και φαίνεται από τον πίνακα που ακολουθεί, 26 προσφυγικοί οικισμοί. Από αυτούς οι 23 δημιουργήθηκαν σε εκτάσεις εξολοκλήρου μοναστηριακές. Από τους υπόλοιπους 3, Άγιος Παντελεήμονας, Ν.Ολυνθος, Ν.Τρίγλια, οι οποίοι ιδρύθηκαν ως επί το πλείστον σε μουσουλμανικούς οικισμούς, μόνο αγροτικές εκτάσεις τους ήταν τμήματα μετοχίων.

Αναφέρθηκε επίσης ότι κατείχαν μοναστηριακές εκτάσεις και οι οικισμοί Ν.Μουδανιά και Σήμαντρα⁵¹¹. Ειδικά για τα Ν.Μουδανιά που ιδρύθηκαν στο Καργί λιμάνι αναφέρθηκε πως ένα μέρος από τους αγρούς του οικισμού ανήκε σε μοναστήρια⁵¹². Η παραπάνω πληροφορία δεν κατέστη δυνατό να διασταυρωθεί με άλλες πηγές. Το πιθανολογούμενο μετόχι ίσως ήταν μετόχι της Ι.Μ.Βατοπεδίου, σε εκτάσεις του οποίου έγινε και ο Γεωργικός σταθμός Χαλκιδικής, που βρίσκεται ανάμεσα στα Ν.Μουδανιά και τον Άγιο Μάμα⁵¹³.

⁵¹¹ Το όνομα Καρκάρα που είχε ο οικισμός πριν τη μετονομασία του σε Σήμαντρα πιθανό προέρχεται από το Καρακάλλου, απ' όπου συνάγεται ότι υπήρχε μετόχι της Ι.Μ.Καρακάλλου στην περιοχή. Η πληροφορία αυτή όμως δεν κατέστη δυνατό να διασταυρωθεί με άλλες πηγές. Βλ. Αδάμ-Παπαλεξίου, *ό.π.*, σ. 16.

⁵¹² «Ο ελαιώνας που αποτελούνταν από 32.000 δέντρα ανήκε σε έναν Τούρκο, τον Χατζή Οσμάν, ενώ οι αγροί σε μοναστήρια του Αγίου Όρους και στους αδελφούς Μιχαήλ Μπέη, Έλληνες αυτού» Βλ. Κοβράκης, *ό.π.*, σ.22

⁵¹³ Αρχείο Σταθμού Γεωργικής Έρευνας Χαλκιδικής, Άγιος Μάμας.

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ ΣΕ ΜΕΤΟΧΙΑ⁵¹⁴

A/A	Όνομασία οικισμού	Όνομασία μετοχίου
1	Άγιος Παντελεήμονας	Ι.Μ.Εσφιγμένου (υπήρχε και ο οικισμός Βρωμόσυρτα)
2	Άγιος Παύλος	Ι. Μ. Αγίου Παύλου
3	Αμμουλιανή	Ι. Μ. Βατοπεδίου
4	Βατοπέδι	Ι. Μ. Σίμωνος Πέτρας, Ι. Μ. Βατοπεδίου
5	Δεβελίκια	Ι. Μ. Ιβήρων, Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας, Ι. Μ. Βατοπεδίου
6	Διονυσίου	Ι. Μ. Διονυσίου (κυρίως), Ι. Μ. Κωνσταμονίτου, Ι. Μ. Εσφιγμένου
7	Ζωγράφου	Ι. Μ. Ζωγράφου
8	Καλαμίτσι	Ι. Μ. Διονυσίου
9	Καλλιθέα	Ι. Μ. Αγίου Παντελεήμονος
10	Μεταμόρφωση	Ι. Μ. Διονυσίου
11	Νέα Καλλικράτεια	«Τσαλί μετόχι» της Ι. Μ. Ξενοφώντος, (και ένα μέρος ήταν μετόχι της Ι. Μ. Αγίας Αναστασίας)
12	Νέα Όλυνθος	Ι. Μ. Φιλοθέου, Ι. Μ. Δοχειαρίου (υπήρχαν και οι οικισμοί Μαρριανά και Μυριόφυτο)
13	Νέα Μάδυτος	«Στρόλογγος» της Ι. Μ. Βατοπεδίου
14	Νέα Πλάγια	«Καραμάν» της Ι. Μ. Ιβήρων, Ι. Μ. Χιλανδαρίου
15	Νέα Ποτίδαια	Ι. Μ. Δοχειαρίου, Ι. Μ. Σίμωνος Πέτρας
16	Νέα Ρόδα	Ι. Μ. Βατοπεδίου, Ι. Μ. Ζωγράφου, Ι. Μ. Ιβήρων, Ι. Μ. Χιλανδαρίου
17	Νέα Σίλατα	Ι. Μ. Χιλανδαρίου (και ένα μέρος μετόχι της Ι. Μ. Αγίας Αναστασίας, «Καρβουνό»)
18	Νέα Τρίγλια	Ι. Μ. Βατοπεδίου (υπήρχε και ο οικισμός Σουφλάρ)
19	Νέα Φλογητά	Ι. Μ. Αγίου Παντελεήμονος,

⁵¹⁴ Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων, «Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως Δήμων και Κοινοτήτων», *νομός Χαλκιδικής*, 48, Αθήνα, 1962, και Αρχεία δήμων νομού Χαλκιδικής.

		I. Μ. Ζωγράφου ⁵¹⁵
20	Νέα Φώκαια	I.M. Αγίου Παύλου, I.M. Διονυσίου, I.M. Εσφιγμένου, I.M. Σταυρονικήτα
21	Νέος Μαρμαράς	«Μπαλαμπάν» της I.M.Γρηγορίου, I I.M.Κωνσταμονίτου, I.M.Εσφιγμένου
22	Ξηροποτάμι ή Ξηροπόταμος	I. Μ. Ξηροποτάμου
23	Ουρανούπολη	I. Μ. Βατοπεδίου
24	Πυργαδίκια	I. Μ. Δοχειαρίου
25	Σάρτη	I. Μ. Ξηροποτάμου
26	Σωζόπολη	I.M. Χιλανδαρίου

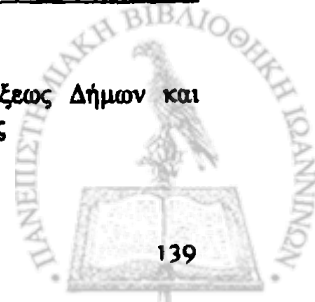
Από τους προσφυγικούς οικισμούς που δημιουργήθηκαν εξολοκλήρου σε μετόχια οι περισσότεροι, οι 12, βρίσκονται στα νότια παράλια και στις χερσονήσους Σιθωνίας και Κασσάνδρας, οι 8 στα δυτικά παράλια, ενώ οι 2 βρίσκονται στα ανατολικά και ένας μόνον οικισμός είναι στη βόρεια Χαλκιδική. Μόλις 5 δε οικισμοί φέρουν το όνομα του μοναστηριού στο οποίο ανήκε το μετόχι, ενώ οι 12 από τους οικισμούς πήραν το όνομά τους από τον τόπο καταγωγής των κατοίκων τους και οι υπόλοιποι έχουν ως όνομα κάποιο τοπωνύμιο ή χαρακτηριστικό γνώρισμα της περιοχής, όπως η Καλλιθέα που οφείλει το όνομά της στη περίοπτη θέση που κατέχει.

ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΠΟΥ ΕΞΟΛΟΚΛΗΡΟΥ
ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΘΗΚΑΝ ΣΕ ΜΕΤΟΧΙΑ⁵¹⁶

A/a	Περιοχή	Όνομασία οικισμού	Όνομασία μετοχίου
1	Βόρεια Χαλκιδική	N.Μάδυτος	I. Μ.Βατοπεδίου
2	Ανατολική Χαλκιδική	N.Ρόδα	I.M.Βατοπεδίου, I.M.Ζωγράφου, I.M.Ιβήρων, I.M.Χιλανδαρίου
3	Ανατολική Χαλκιδική	Ουρανούπολη	I.M.Βατοπεδίου

⁵¹⁵ Αρχείο Κτηματικής Υπηρεσίας Χαλκιδικής, *Ανακεφαλαιωτική κατάσταση*.

⁵¹⁶ Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων, «Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως Δήμων και Κοινοτήτων», *νομός Χαλκιδικής*, 48, Αθήνα, 1962, Αρχεία δήμων νομού Χαλκιδικής

4	Νότια Χαλκιδική	Αμμουλιανή	Ι.Μ. Βατοπεδίου
5	» »	Πυργαδίκια	Ι.Μ. Δοχειαρίου
6	» »	Δεβελίκια	Ι.Μ. Βατοπεδίου, Ι.Μ. Ιβήρων, Ι.Μ. Μεγίστης Λαύρας,
7	» »	Ξηροπόταμος	Ι.Μ. Ξηροποτάμου
8	» »	Ν.Μαρμαράς	«Μπαλαμπάν» Ι.Μ. Γρηγορίου, Ι.Μ. Εσφιγμένου, Ι.Μ. Κωνσταμονίτου
9	» »	Σάρτη	Ι.Μ. Ξηροποτάμου
10	» »	Καλαμίτσι	Ι.Μ. Διονυσίου
11	» »	Βατοπέδι	Ι.Μ. Βατοπεδίου, Ι.Μ. Σίμωνος Πέτρας
12	» »	Μεταμόρφωση	Ι.Μ. Διονυσίου
13	» »	Ν. Ποτίδαια	Ι.Μ. Δοχειαρίου, Ι.Μ. Σίμωνος Πέτρας
14	» »	Καλλιθέα	Ι.Μ. Αγίου Παντελεήμονος
15	» »	Ν. Φώκαια	Ι.Μ. Αγίου Παύλου, Ι.Μ. Διονυσίου, Ι.Μ. Εσφιγμένου, Ι.Μ. Σταυρονικήτα
16	Δυτική Χαλκιδική	Διονυσίου	Ι. Μ. Διονυσίου (κυρίως), Ι.Μ. Κωνσταμονίτου, Ι.Μ. Εσφιγμένου
17	» »	Ζωγράφου	Ι.Μ. Ζωγράφου
18	» »	Ν. Φλογητά	Ι.Μ. Αγίου Παντελεήμονος
19	» »	Ν. Πλάγια	«Καραμάν» Ι.Μ. Ιβήρων, Ι.Μ. Χιλανδαρίου
20	» »	Ν. Καλλικράτεια	Ι.Μ. Ξενοφάντος ⁵¹⁷
21	» »	Άγιος Παύλος	Ι.Μ. Αγίου Παύλου
22	» »	Ν. Σίλατα	Ι.Μ. Χιλανδαρίου ⁵¹⁸
23	» »	Σωζόπολη	Ι.Μ. Χιλανδαρίου

⁵¹⁷ Ένα τμήμα της Νέας Καλλικράτειας ήταν το μετόχι *Τσαλί* της Ιεράς Μ. Ξενοφάντος και ένα τμήμα ήταν μετόχι της Αγίας Αναστασίας

⁵¹⁸ Ένα τμήμα του οικισμού Νέα Σίλατα ήταν μετόχι της Ιεράς Μ. Χιλανδαρίου Αγίου Όρους και της Αγίας Αναστασίας

2. Η ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

Τα ανταλλάξιμα μουσουλμανικά κτήματα που διατέθηκαν για την αποκατάσταση των προσφύγων είχαν καθορισθεί από τη Σύμβαση της Λωζάννης. Σύμφωνα μ' αυτήν ως τέτοια θεωρήθηκαν τα κτήματα που είχαν εγκαταλειφθεί μετά την 18^η Οκτωβρίου 1912. Τα κτήματα αυτά είχαν περιέλθει στο ελληνικό δημόσιο, με το νόμο 262 της 10-22 Μαΐου⁵¹⁹, εφόσον ο ιδιοκτήτης τους μέσα σε ένα χρόνο από την ημερομηνία ισχύος του νόμου δεν είχε προσκομίσει τίτλους. Για τις περιουσίες των μουσουλμάνων που είχαν εγκαταλειφθεί στην Ελλάδα πριν την 18^η Οκτωβρίου του 1912 προέβλεπε η «9^η Δήλωση» της 24^{ης} Ιουλίου 1923⁵²⁰, σύμφωνα με την οποία αρκετά κτήματα αποδόθηκαν στους ιδιοκτήτες τους. Επειδή όμως τα περισσότερα ως εγκαταλειφθέντα είχαν ήδη δοθεί σε ακτήμονες με βάση τις νομικές ρυθμίσεις της προσωρινής κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης, όπως ο νόμος 808 και 1073 της 18/11 Νοεμβρίου 1917⁵²¹, υπήρξαν διεκδικήσεις τόσο από μουσουλμάνους πρώην κατόχους, όσο και από Έλληνες αγοραστές, που, προσκομίζοντας διάφορα δικαιολογητικά, τίτλους κυριότητας, πωλητήρια, απαιτούσαν εκτάσεις στις οποίες είχε οριστεί από τα Γραφεία Εποικισμού η εγκατάσταση προσφύγων. Στην επίλυση του θεμάτων αυτών βοήθησε εν μέρει η ελληνοτουρκική «Συμφωνία των Αθηνών» της 1^{ης} Δεκεμβρίου 1926, που τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε από το νόμο 3389 της 22ας Νοεμβρίου 1927, καθώς και το Ν.Δ. του Νοεμβρίου του 1927 με το οποίο αποφασίστηκε η περιουσία αυτή να περιέλθει στο ελληνικό δημόσιο και στη συνέχεια στη διαχείριση της Ε.Τ.Ε, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για την αποκατάσταση των προσφύγων⁵²².

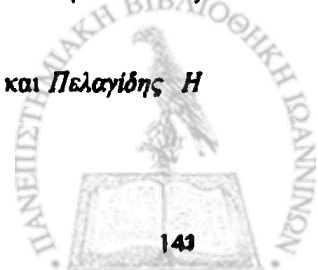
Με τη διευθέτηση του θέματος των ανταλλαξίμων αρχικά εργάστηκε η Ε.Α.Π, και στη συνέχεια η Διεύθυνση Γεωργίας και η Τοπογραφική

⁵¹⁹ Πρωτονοτάριος, ό.π., σ 71

⁵²⁰ Σύμφωνα με αυτή οι μουσουλμάνοι που είχαν φύγει πριν την προαναφερθείσα ημερομηνία (18-10-1912) ήταν Τούρκοι υπήκοοι και διατηρούσαν το δικαίωμα της ελεύθερης διάθεσης της περιουσίας τους. Βλ. Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 72, 73.

⁵²¹ «Διάταγμα Προσωρινής Κυβερνήσεως Θεσσαλονίκης υπ' αριθμόν 808 και νόμος 1073 της 18/11 Νοεμβρίου 1917 « περί απαγορεύσεως εμπορίας και δικαιοπραξιών προς υπηκόους εχθρικών κρατών, μεσεγγυήσεως των εν Ελλάδι περιουσιών αυτών, και διοικήσεως εγκαταλελειμμένων ακινήτων εν ταις Νέαις Χώραις». Βλ. Πρωτονοτάριος, ό.π., σ 71, 72, και Κ.Τ.Ε., ό.π., σ. 41.

⁵²² Βλ. σ. 48 της παρούσας εργασίας, και Πρωτονοτάριος, ό.π., σ 153-157, καθώς και Πελαγίδης *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 145-149.

Υπηρεσία⁵²³, φροντίζοντας σε μια πρώτη φάση για την καταγραφή των ανταλλαξίμων, καθώς και των μοναστηριακών αγροκτημάτων στην περιοχή της Χαλκιδικής. Ύστερα από αυτά και αφού έγιναν όλες οι προβλεπόμενες νομικές διαδικασίες της απαλλοτριώσεως καθώς και της αφαίρεσης των κτημάτων της «9^{ης} Δήλωσης» (εφόσον υπήρχαν τέτοια), ακολούθησε η υποβολή δηλώσεων Εκκαθαρίσεως προς τη *Μικτή Επιτροπή επί της Ανταλλαγής των Ελληνο-τουρκικών πληθυσμών*⁵²⁴, και τέλος η οριστική διανομή κλήρων⁵²⁵.

Οι πρώτες διανομές γαιών έγιναν το έτος 1930 στους εξής οικισμούς: Νέα Όλυνθος, Νέα Πλάγια, Νέα Ποτίδαια, Νέα Σίλατα, Νέα Γωνιά, Νέα Μουδανιά, Νέα Τένεδος, Νέα Φλογητά, Ροδόκηπος⁵²⁶. Μέχρι το 1940 το ζήτημα των διανομών είχε σχεδόν ολοκληρωθεί, ενώ υπήρξαν και περιπτώσεις διανομών μετά το 1940 και το 1950 ακόμη⁵²⁷. Αυτές οι τελευταίες περιπτώσεις οφείλοντο σε καταπατήσεις ή διεκδικήσεις ανταλλαξίμων που καθυστέρησαν τη διανομή, καθώς το όλο ζήτημα ανατέθηκε προς επίλυση στη δικαιοσύνη⁵²⁸. Προβλήματα ακόμη στο ζήτημα των διανομών προέκυψαν και με τη διεκδίκηση εκτάσεων από ιδιώτη, όπως είχε συμβεί στο Σταυρό, όπου το 1/4 της προς διανομή έκτασης που ανήκε στο Δημόσιο κατείχε κάποιος Οικονόμου, ο οποίος την είχε αγοράσει από Τούρκο υπήκοο. Το θέμα αυτό μάλιστα είχε έλθει και στο ελληνικό Κοινοβούλιο το 1928 από τους βουλευτές Τσακμάνη, Σαμαρά και Αλ. Ξανθόπουλο⁵²⁹.

Οι γεωργικοί κλήροι που δόθηκαν στο νομό της Χαλκιδικής κυμαίνονταν από 75 στρέμματα (στη Μαραθούσα) οι μεγαλύτεροι, και

⁵²³ Βλ. Εισαγωγή, σ. 38-41 της παρούσας εργασίας.

⁵²⁴ Πρωτονοτάριος ό.π., σ. 59-61, καθώς και οι μαρτυρίες προσφύγων πληροφορητών: Παπαδόπουλος Βασίλειος από το Βατοπέδι, Καρυπίδης Κωνσταντίνος από τη Ν.Γωνιά, Τσινογλου Μαρία από τον οικισμό Ζωγράφου, Ζωγραφίδης από τη Ν.Όλυνθο.

⁵²⁵ Συνολικά, μέχρι το 1930 είχαν διανεμηθεί 292.825 στρέμματα γης. Από αυτά τα 191.285 στρέμματα ήταν καλλιεργήσιμες εκτάσεις, ενώ τα 101.540 στρέμματα ήταν εκτάσεις «ανεπίδεκτες καλλιέργειας» Βλ. Μαυρογορδάτος-Χαμουδοπούλου, ό.π., σ. 27.

⁵²⁶ Αρχείο Τοπογραφικής Υπηρεσίας Χαλκιδικής, *Διανομές*.

⁵²⁷ Αρχείο Τοπογραφικής Υπηρεσίας Χαλκιδικής, *Διανομές*, καθώς και μαρτυρίες πληροφορητών: Μανουσαρίδης Ιορδάνης από το Μονοπήγαδο, Ιωακεμίδης Παναγιώτης από τον Άγιο Αντώνιο

⁵²⁸ Ακραία περίπτωση οριστικής διανομής κλήρων υπήρξε η περίπτωση του οικισμού Άγιος Αντώνιος. Επειδή κατά την αποτίμηση το έτος 1950 οι καλλιεργούμενες γαίες βρέθηκαν λιγότερες έγινε οριστική διανομή το 1956. Κτηματική Υπηρεσία Χαλκιδικής, Αρχείο Δ.Α.Π. Χαλκιδικής, *Απαλλοτριώσεις*, και Αρχείο Τοπογραφικής Υπηρεσίας Χαλκιδικής, *Διανομές*, καθώς και μαρτυρίες από τους πληροφορητές: Ιωακεμίδης Παναγιώτης από τον Άγιο Αντώνιο, Μανουσαρίδης Ιορδάνης από το Μονοπήγαδο, Σαραγιαννίδης Ευθύμιος από τα Πετράλωνα.

⁵²⁹ Προφορικές μαρτυρίες προσφύγων από το Σταυρό Χαλκιδικής: Λιάνας Θεολόγος, Πασαλής Αναστάσιος, Καλαϊτζής Μιχάλης, Καρακεχαγιάς Παναγιώτης καθώς και Πελαγίδης, «Προσφυγικά προβλήματα», *Μακεδονικά*, σ. 63-97.

από 8 οι μικρότεροι (στην Ολυμπιάδα⁵³⁰, στη Σάρτη και στο Καλαμίτσι⁵³¹) έως 4 στρέμματα (στο Σταυρό⁵³²). Στις περισσότερες περιοχές κατά τη διανομή κλήρων καλλιεργήσιμης γης είχαν διανεμηθεί και βοσκοτόπια, καθώς και ελαιώνες με αγριελιές, που εκχέρσωσαν. Με τον τρόπο αυτό αυξήθηκε η καλλιεργήσιμη γη⁵³³. Στις διανομές γαιών είτε επρόκειτο για καλλιεργήσιμα εδάφη είτε για βοσκοτόπια, που προέκυψαν από την αναχώρηση των μουσουλμάνων και την απαλλοτριώση των μετοχιών, έλαβαν μερίδιο και οι ακτήμονες γηγενείς που βρίσκονταν στον οικισμό ή είχαν μετοικήσει σ' αυτόν από κοντινά χωριά⁵³⁴. Η αξία των κατοικιών και του κλήρου, καθώς και οι προκαταβολές για τα πρώτα έξοδα χρεώθηκαν στους πρόσφυγες. Τα ποσά αυτά προσετίθεντο στο οφειλόμενο χρέος, η είσπραξη του οποίου υπαγόταν στην ευθύνη και αρμοδιότητα της Ε.Α.Π. μέχρι το 1930, ενώ αργότερα στην ΑΤ.Ε.

Η διανομή γης επεκτάθηκε σε όλους τους πρόσφυγες, αγρότες και επαγγελματίες. Στους επαγγελματίες (μικροεμπόρους, βιοτέχνες, ψαράδες, ναυτικούς, οικοδόμους) δινόταν μισός κλήρος. Σε εκείνους που εγκαταστάθηκαν σε περιοχές, όπου δεν υπήρχε αρκετή διαθέσιμη γη για διανομή και οι ίδιοι ασχολούνταν με την υλοτομία, όπως στο Σταυρό, στην Ολυμπιάδα και στο Στρατώνι, δόθηκαν ομολογίες ως αποζημίωση για την περιουσία που είχαν αφήσει στην Τουρκία (αστική αποκατάσταση)⁵³⁵. Την αποζημίωση των προσφύγων είχε αναλάβει η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας (Ε.Τ.Ε), η οποία διαχειριζόταν την ανταλλάξιμη περιουσία, που της είχε εκχωρηθεί με τη Σύμβαση της 5^{ης} Μαΐου του 1925⁵³⁶.

⁵³⁰ Στους πρόσφυγες της Ολυμπιάδας είχαν δοθεί 20.000 δραχμές ως αποζημίωση και 5 ομολογίες στο ανδρόγυνο, ενώ αν υπήρχε ένα παιδί έπαιρναν 22.000 δραχμές. Πληροφορητές: Καρακίτσάκης Παύλος, Μαγουνάκης Σταύρος από την Ολυμπιάδα.

⁵³¹ Αρχείο Κτηματικής Υπηρεσίας Χαλκιδικής, Αρχείο Δ.Α.Π. Χαλκιδικής, *Απαλλοτριώσεις και μαρτυρίες των πληροφορητών*: Κοτρώνη Φωτεινή από το Καλαμίτσι, Παπαζαχαρίας Ζαχαρίας από τη Σάρτη.

⁵³² Οι πρόσφυγες του οικισμού Σταυρός λόγω ελλείψεως γης έλαβαν αστική αποκατάσταση και ως εκ τούτου τους δόθηκαν ομόλογα. Πληροφορητές: Λιάνας Θεολόγος, Σταυρός, Πασαλής Αναστάσιος, Σταυρός.

⁵³³ Αρχείο Κτηματικής Υπηρεσίας Χαλκιδικής, Αρχείο Δ.Α.Π. Χαλκιδικής, *Απαλλοτριώσεις και μαρτυρίες των πληροφορητών*: Καρλής Γεώργιος και Σταματός Χαράλαμπος από τη Ν.Φώκαια, Στρατηγάκης Θεόδωρος από τα Πυργαδίκια.

⁵³⁴ Μαρτυρίες: Σαμαράς Νικόλαος και Κώστας Νικόλαος από τη Μαραθούσα, Λιανός Δημήτριος από την Απολλωνία.

⁵³⁵ Μαρτυρίες: Πασαλής Αναστάσιος και Λιάνας Θεολόγος από το Σταυρό, Καρακίτσάκης Παύλος από την Ολυμπιάδα, Κοτσαγιάννης Θεολόγος από το Στρατώνι.

⁵³⁶ Βλ. σ. 48 της παρούσας εργασίας, καθώς και: Αναστασιάδου, *ό.π.*, σ.28.

Αρχικά η Ε.Τ.Ε. με βάση την ανταλλάξιμη περιουσία είχε δρομολογήσει ένα πρόγραμμα αποζημιώσεων για τους αστούς πρόσφυγες. Από το 1930 όμως, που υπογράφηκε το Σύμφωνο φιλίας και επήλθε η άρση των οικονομικών απαιτήσεων ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, γεγονός που σήμαινε πως η αποζημίωση όλων των προσφύγων θα γινόταν με βάση τις περιουσίες που είχαν αφήσει οι Τούρκοι στην Ελλάδα και όχι οι Έλληνες στην Τουρκία, αλλά και σύμφωνα με τις σχετικές δηλώσεις που είχαν υποβάλει οι πρόσφυγες⁵³⁷, το πρόγραμμα αποζημιώσεων επεκτάθηκε σε όλους. Το πρόγραμμα αυτό είχε αναλάβει η Εθνική Τράπεζα από το 1925 μέχρι το 1934, όσο διάστημα δηλαδή διαχειριζόταν τα ανταλλάξιμα.⁵³⁸

Τα ανταλλάξιμα (κτήματα ή κτίρια) στη Χαλκιδική, όπως φαίνεται από ανακοίνωση σε τοπική εφημερίδα χωρίζονταν σε παραχωρηθέντα, παραχωρητέα και απαλλοτριωτέα. Στην πρώτη περίπτωση συγκαταλέγονταν εκείνα που είχε επιτάξει το Υπουργείο Γεωργίας και είχε παραχωρήσει στην Ε.Α.Π., στη δεύτερη όσα είχαν παραχωρηθεί σε κληρούχους (πρόσφυγες ή στους γηγενείς) που δεν τα είχαν καλλιεργήσει για 2 συνεχή χρόνια, ενώ στην τρίτη περίπτωση, απαλλοτριωτέα κηρύσσονταν όσα κτήματα ή κτίσματα περιλαμβάνονταν σε αγροτικούς προσφυγικούς συνοικισμούς και είχαν μείνει αδιάθετα. Αυτά τα τελευταία ανήκαν στο Δημόσιο ως διάδοχο της Ε.Α.Π. και ήταν δυνατό με απόφαση της Επιτροπής Απαλλοτριώσεων να παραχωρηθούν σε αποκατασταθέντες που δεν είχαν επαρκή κλήρο ή σε πρόσφυγες και γηγενείς που δεν είχαν δικό τους κλήρο⁵³⁹. Τέτοιες περιπτώσεις αναφέρθηκαν από τους πληροφορητές σε αρκετούς οικισμούς, όπως της Απολλωνίας, της Κοκκαλούς, της Νέας Απολλωνίας⁵⁴⁰.

Για τις απαλλοτριώσεις των ανταλλάξιμων (και σύμφωνα με το άρθρο 71 του «Αγροτικού κώδικα»/1926) είχαν συσταθεί πενταμελείς

⁵³⁷ Μετά την υπογραφή του ελληνοτουρκικού συμφώνου φιλίας του 1930 και την ως εκ τούτου άρση των οικονομικών απαιτήσεων ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, η αποζημίωση των προσφύγων θα γινόταν με βάση τις περιουσίες που είχαν αφήσει οι Τούρκοι στην Ελλάδα και όχι οι Έλληνες στην Τουρκία, και σύμφωνα με τις σχετικές δηλώσεις που είχαν υποβάλει οι πρόσφυγες Βλ. σ. 46, 47 της παρούσας εργασίας, καθώς και : Αναστασιάδου, ό.π., σ.28.

⁵³⁸ Μετά το 1934 τα ανταλλάξιμα κτήματα περιήλθαν στο Ελληνικό δημόσιο. Αρχικά, από το 1934 μέχρι το 1939, στο Υπουργείο Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως, Διεύθυνση Ανταλλαγής και από το 1939 και εξής στο Υπουργείο Οικονομικών. Το 1939 δε συστάθηκε η Υ.Δ.Α.Μ.Κ, η Υπηρεσία Διαχείρισης Ανταλλάξιμης Περιουσίας Μουσουλμανικών Κτημάτων, στην οποία πέρασε η ανταλλάξιμη περιουσία Βλ. επίσης σ. 49 της παρούσας εργασίας.

⁵³⁹ «Φωνή της Χαλκιδικής», 13-1-1935.

⁵⁴⁰ Στους προαναφερθέντες οικισμούς οι πληροφορητές: Λιανός Δημήτριος, Απολλωνία, Κώστας Νικόλαος (Μαραθούσα) Σαμαράς Νικόλαος (Μαραθούσα) που ήταν γηγενείς ανέφεραν ότι εκείνοι είχαν πάρει κλήρο, αλλά σε μια δεύτερη φάση, από τα κτήματα που δεν είχαν διατεθεί, γι' αυτό κι έλεγαν ότι ήταν δεύτερης ποιότητας ο δικός τους κλήρος, καθώς και μικρότερος από αυτόν των γηγενών.

Τοπικές Επιτροπές οι οποίες αποτελούνταν από έναν δικαστή ή ειρηνοδίκη που οριζόταν από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, έναν ανώτερο υπάλληλο του Εποικισμού ως πρόεδρο της Επιτροπής, έναν από τους λοιπούς υπαλλήλους του τόπου, και δύο ιδιώτες, έναν πρόσφυγα και έναν γηγενή. Χρέη γραμματέα εκτελούσε ο «υπό του προέδρου οριζόμενος δημόσιος υπάλληλος»⁵⁴¹. Από το Πρωτόκολλο⁵⁴² παραλαβής και διαχείρισης των ανταλλαξίμων της Κεντρικής Μακεδονίας που είχαν περιέλθει στην Ε.Τ.Ε. κατά το διάστημα 1925-1939 φαίνεται ότι υπήρχαν αστικά ανταλλάξιμα στην Καρκάρα (Σήμαντρα) της δυτικής Χαλκιδικής («Καλαμαριάς»). Αυτά τα κατείχαν πρόσφυγες ή γηγενείς που δεν είχαν εγκατασταθεί από την Ε.Α.Π. εκεί, και τα οποία σύμφωνα με τις νομικές ρυθμίσεις που ίσχυαν προβλεπόταν να περιέλθουν στη διαχείριση της Ε.Τ.Ε. με απώτερο στόχο την εκποίησή τους. Άλλα αστικά ακίνητα, σύμφωνα με τα στοιχεία που είχα στη διάθεσή μου⁵⁴³, δε βρέθηκαν, ούτε και κάποιο βακουφικό, παρά μόνο αγροτικά ανταλλάξιμα. Από αυτά τα περισσότερα ήταν στην «Καλαμαριά», δηλαδή στη δυτική Χαλκιδική, και μερικά στη βόρεια Χαλκιδική. Τα πιο πολλά από τα ακίνητα είχαν δοθεί για αποκατάσταση, αφού στην περιοχή είχαν πραγματοποιηθεί από την Ε.Α.Π. σημαντικές εγκαταστάσεις προσφύγων, οι οποίοι μέσω αυτών αποκαταστάθηκαν, ενώ για τα εναπομείναντα (από την 3^η Απριλίου 1926 και εξής) είχαν αρχίσει εκποιήσεις το 1931.

Κατά την πρώτη περίοδο παραχώρησης και εκποίησης ανταλλαξίμων ακινήτων, που διήρκεσε μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '30 (ενώ οι περισσότερες πράξεις έχουν γίνει στις αρχές της δεκαετίας) έχει βρεθεί ότι αποδόθηκαν περί τα 300 ακίνητα (βλ. πίνακα «Εκποιηθέντα νομού Χαλκιδικής», σ. 148). Οι εκποιήσεις που έγιναν την πρώτη αυτή περίοδο αφορούν στην παραχώρηση αγροκτημάτων σε γηγενείς, και κτημάτων σε προσφυγικούς οικισμούς για κοινή χρήση. Οι εκποιήσεις ανταλλαξίμων συνεχίστηκαν και κατά τη δεκαετία του '50, συγκεκριμένα από το 1955 μέχρι το 1965⁵⁴⁴, με αρκετά όμως προβλήματα. Μερικά μάλιστα από τα

⁵⁴¹ Κτηματική Υπηρεσία Χαλκιδικής, Αρχείο Δ.Α.Π. Χαλκιδικής, *Απαλλοτριώσεις*.

⁵⁴² Στην υπογραφή του Πρωτοκόλλου παραλαβής από την Ε.Τ.Ε. της ανταλλάξιμης περιουσίας (που δεν είχε χρησιμοποιηθεί για εποικιστικές ανάγκες μέχρι την 3^η Απριλίου 1926 και είχε ήδη εκχωρηθεί στην Ε.Τ.Ε. με τη Σύμβαση της 5^{ης} Μαΐου 1925), την 30^η Αυγούστου 1926 είχαν λάβει μέρος οι υπεύθυνοι των Γραφείων Εποικισμού Θεσσαλονίκης, Λαγκαδά, Αξιούπολης (Βοεμίτσας) και Χαλκιδικής (Χρίστος Βασματζίδης), ο Γενικός Διευθυντής Εποικισμού Ιωάννης Καραμάνος, ο Γεώργιος Τρακάκης ως αντιπρόσωπος της Ε.Τ.Ε., Κτηματική Υπηρεσία Χαλκιδικής, Αρχείο Δ.Α.Π. Χαλκιδικής, *Ανταλλάξιμα*.

⁵⁴³ Κτηματική Υπηρεσία Χαλκιδικής, Αρχείο Δ.Α.Π. Χαλκιδικής, *Ανταλλάξιμα*.

⁵⁴⁴ Το τμήμα αυτών των εκποιηθέντων κτημάτων κατέβαλε ο κληρούχος κατά το 1/3. Τα 2/3 του τιμήματος αναλάμβανε το Υπουργείο Γεωργίας. Το ποσό δε το οποίο καλούνταν να καταβάλει ο κληρούχος κατά τη δεύτερη περίοδο εκποίησης των ανταλλαξίμων ανερχόταν σε 100 με 167 χάρτινες δραχμές. Κτηματική Υπηρεσία Χαλκιδικής, Αρχείο Δ.Α.Π. Χαλκιδικής, «Κτήμα Λιάσκοβα», *Ανταλλάξιμα πωληθέντα κατά το 1962*.

ανταλλάξιμα άργησαν να εξοφληθούν, εξαιτίας κυρίως των προβλημάτων στο καθεστώς κυριότητας. Ωστόσο έχει παραμείνει μέχρι και σήμερα ένας σημαντικός αριθμός κτημάτων που δεν έχει ακόμη διατεθεί. Από αυτά που συνολικά ανέρχονται σε 77 κτήματα (βλ. πίνακα «Ανταλλάξιμα του νομού Χαλκιδικής μη πωληθέντα μέχρι την 31-8-2001», σ. 149), τα 10 είναι αστικά ανταλλάξιμα και βρίσκονται στη δυτική Χαλκιδική, στα Νέα Σίλατα. Από τις εκποιήσεις μέχρι την 31 Δεκεμβρίου 1930 στο Γεωργικό Γραφείο Χαλκιδικής, που έδρευε στα Νέα Μουδανιά, όπου ο αριθμός των εγκατεστημένων οικογενειών ήταν 3.536, είχαν εισπραχθεί 2.274.241,25 δραχμές με μέσο όρο ανά οικογένεια 643 δραχμές⁵⁴⁵.

Οι πρόσφυγες είτε ήταν εγκατεστημένοι σε ανταλλάξιμα είτε σε μετόχια ήταν οφειλέτες. Το πραγματικό χρέος που έπρεπε να καταβληθεί από αυτούς προέκυπτε από το συμψηφισμό της αποζημίωσης για την περιουσία που είχαν αφήσει και της οφειλής τους προς την Ε.Α.Π. από την κατοικία, το οικόπεδο, τον κλήρο και τα άλλα έξοδα. Εάν από το συμψηφισμό προέκυπτε ότι το χρέος των προσφύγων προς την Ε.Α.Π. ήταν κατώτερο της αποζημίωσης⁵⁴⁶, παρέχονταν από την Ε.Τ.Ε.⁵⁴⁷ στους αγρότες ομολογίες, οι οποίες ήταν ένα είδος εσωτερικού δανείου με αντίκρυσμα την εγκαταλειφθείσα μουσουλμανική περιουσία. Οι ομολογίες αυτές για πρώτη φορά εκδόθηκαν το 1926 από την κυβέρνηση Κονδύλη με τόκο 8%, ο οποίος το 1928, επί πρωθυπουργίας του Ελευθερίου Βενιζέλου, μειώθηκε σε 6%⁵⁴⁸.

Είχε επίσης επιβληθεί στους πρόσφυγες, για τα ακίνητα τα οποία είχαν δοθεί, ο φόρος 10% επί των πωλήσεων και υπέρ του Ταμείου Εποικισμού, που είχε ιδρυθεί κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Παγκάλου. Η ρύθμιση αυτή αποτελούσε άλλη μια μορφή επιβάρυνσης των προσφύγων⁵⁴⁹, οι οποίοι μάλιστα εισηγήθηκαν μέσω των βουλευτών τους στο Ελληνικό Κοινοβούλιο την κατάργηση του εν λόγω ταμείου (5 Δεκεμβρίου του 1928)⁵⁵⁰. Κάτι τέτοιο βέβαια δεν έγινε και η χρέωση

⁵⁴⁵ Νοταράς, *ό.π.*, σ. 268.

⁵⁴⁶ Τον προσδιορισμό των οφειλομένων προς τους πρόσφυγες φρόντιζε το κράτος, το οποίο είχε ήδη συνάψει δύο Προσφυγικά δάνεια από Τράπεζες του εξωτερικού υπό την εγγύηση της Κ.Τ.Ε.. Βλ. Πελαγίδης, «Προσφυγικά προβλήματα», *Μακεδονικά*, σ. 87.

⁵⁴⁷ Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 144-148.

⁵⁴⁸ Πελαγίδης, «Προσφυγικά προβλήματα», *Μακεδονικά*, σ. 87.

⁵⁴⁹ Τα χρέη των προσφύγων αγροτών προς το Κράτος ανέρχονταν το 1933 σε 3.757.000 δραχμές, χωρίς εδώ να συνυπολογιστούν και τα χρέη των προσφύγων αγροτών προς την Αγροτική, την Εθνική Τράπεζα και τις διάφορες ιδιωτικές Τράπεζες, που συνολικά έφταναν στις 8.111.000 δραχμές. Βλ. Κ.Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Αθήνα, 1975, σ. 184,185.

⁵⁵⁰ Πελαγίδης, «Προσφυγικά προβλήματα», *Μακεδονικά*, σ. 85.

συνεχώς αυξανόταν, γεγονός που δυσχέραινε κατά πολύ την αγροτική εργασία, αλλά και την εθνική οικονομία⁵⁵¹. Προτού δε καθοριστούν οι οφειλόμενες αποζημιώσεις, απαιτούνταν από τους πρόσφυγες η καταβολή του 10-20% από το συνολικό χρέος τους. Για το λόγο αυτό οι Σωζοπολίτες πρόσφυγες της Θεσσαλονίκης (εκ των οποίων ένα τμήμα το 1935 θα εγκατασταθεί στη Χαλκιδική, στο Σέρβικο μετόχι, όπως επονομαζόταν αρχικά) με υπόμνημά τους (30 Νοεμβρίου 1928) παρακαλούσαν να μην ειπράττονται τα χρέη των κτημάτων και χωραφιών τους, αλλά μόνο τα χρέη της Ε.Α.Π.⁵⁵². Τελικά εξαιτίας των αυξανόμενων οικονομικών δυσχερειών κρίθηκε απαραίτητη μια σειρά ελαφρυντικών μέτρων για τους πρόσφυγες. Ανάμεσα στα μέτρα που πάρθηκαν ήταν και εκείνα της δικτατορικής κυβέρνησης του Μεταξά με το νόμο 677/1937, οπότε μειώθηκαν σημαντικά τα χρέη των αγροτών⁵⁵³, τα οποία κατά την περίοδο της Κατοχής με την πληθωριστική αξία του χρήματος εξανεμίστηκαν και τέλος χαρίστηκαν⁵⁵⁴.

⁵⁵¹ Κατά το 1933 το 83% των γεωργών-ιδιοκτητών ήταν χρεωμένοι. Βλ. Βεργόπουλος, *ό.π.*, σ. 184,185.

⁵⁵² Τελικά από τις οφειλόμενες αποζημιώσεις δόθηκε στους πρόσφυγες ένα μικρό ποσό που δεν ξεπερνούσε το 15 %, και, όπως με πίκρα αναφέρθηκε από τους ίδιους, μόνο το 8% της περιουσίας τους αποζημιώθηκε. Πληροφορητές: Παπαηλίας Σωτήριος από τη Ν.Καλλικράτεια, Σαμουρκασιδής και Τσιτσόπουλος από τα Ν.Φλογητά, και επίσης βλ. Πελαγίδης, «Προσφυγικά προβλήματα», *Μακεδονικά*, σ.73.

⁵⁵³ Σύμφωνα με το νόμο 677/1937 οι μέχρι τότε οφειλόμενοι τόκοι καταργούνταν, η εξόφληση του χρέους κατανεμόταν σε μακρότερη περίοδο, το επιτόκιο των πιστώσεων κατέβαινε στα 3% και το χρέος καταργούνταν αυτόματα κατά το τμήμα που ξεπερνούσε τα 60 % της περιουσίας του αγρότη. Στις ελαφρύνσεις αυτές συμπεριλήφθησαν όλοι οι αγρότες, γηγενείς και πρόσφυγες. Βλ. Βεργόπουλος, *ό.π.*, σ. 185.

⁵⁵⁴ Προφορικές μαρτυρίες: Βασιλειάδης Νικόλαος και Μικρόπουλος Παναγιώτης από το Πλατανχώρι, Τριανταφυλλίδου Στυλιανή από τη Ν.Απολλωνία, Κοτρώνη Φωτεινή από το Καλαμίτσι, Σαμουρκασιδής και Τσιτσόπουλος Βασίλειος από τα Ν.Φλογητά, Παπαηλίας Σωτήριος από τη Ν.Καλλικράτεια.

ΕΚΠΟΙΗΘΕΝΤΑ ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΑ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ⁵⁵⁵

A/A	Αριθμός ανταλλαξίμων	Περιοχή - Οικισμός
1	1 (1956)	Άγιος Αντώνιος ⁵⁵⁶
2	1	Άγιος Νικόλαος
3	7 (1930)	Άγιος Παντελεήμονας
4	1	Βάβδος
5	1	Γαλάτιστα
6	65	Γεροπλάτανος - Ριζά
7	2	Ελαιοχώρια
8	4	Κερασιά
9	3	Κρήνη
10	2 (1932)	Ν. Καλλικράτεια
11	1	Νέα Μουδανιά
12	43 (1930), 4	Νέα Όλυνθος
13	324 (1931), 28	Νέα Σίλατα
14	3	Νέα Τένεδος
15	1	Νέα Τρίγλια
16	180	Παλαιόχωρα ⁵⁵⁷
17	1	Πολύγυρος
18	2	Πρινοχώρι
19	9	Σήμαντρα ⁵⁵⁸
20	1	Στανός

⁵⁵⁵ Κτηματική Υπηρεσία Χαλκιδικής Αρχείο Δ.Α.Π. Χαλκιδικής, *Απαλλοτριώσεις*.

⁵⁵⁶ Βλ. υποσημ. 553, σ.142, και Κτηματική Υπηρεσία Χαλκιδικής, Αρχείο Δ.Α.Π. Χαλκιδικής, *Απαλλοτριώσεις*.

⁵⁵⁷ Οι κάτοικοι της Παλαιόχωρας Χαλκιδικής (γηγενείς) στους οποίους είχε διανεμηθεί το ανταλλάξιμο «Λιάσκοβα» το 1962 όφειλαν να αποδώσουν σύμφωνα με τις ισχύουσες νομικές διατάξεις το 1/3 της αξίας του τεμαχίου που έπαιρναν, καθώς τα 2/3 αυτής κατέβαλε το Υπ.Γεωργίας. Κτηματική Υπηρεσία Χαλκιδικής, Αρχείο Δ.Α.Π. Χαλκιδικής, «Κτήμα Λιάσκοβα», *Ανταλλάξιμα πωληθέντα κατά το 1962*, και Υπουργείο Οικονομικών, *Ανταλλάξιμα Μουσουλμανικά κτήματα*, Αθήνα, 1995.

⁵⁵⁸ Τα ανταλλάξιμα τα οποία είχαν διατεθεί στην κοινότητα Σημάντρων (Καρκάρας) αφορούσαν κοινής χρήσης γαίες (για πλατεία, σχολείο, εκκλησία δημόσια και κοινοτικά καταστήματα, βοσκότοποι, αλωνότοποι) που είχαν παραχωρηθεί στην εν λόγω κοινότητα την 23^η Ιουλίου 1932 (Φ.Ε.Κ. 69/29-7-1932) σύμφωνα με το άρθρο 173 του νόμου 5496 περί τροποποιήσεως διατάξεων του αγρικού νόμου. Κτηματική Υπηρεσία Χαλκιδικής, Αρχείο Δ.Α.Π. Χαλκιδικής, *Ανταλλάξιμα κοινότητας Σημάντρων*.

ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ ΜΗ ΠΩΛΗΘΕΝΤΑ ΜΕΧΡΙ
ΤΗΝ 31-8-2001⁵⁵⁹

A/A	Αριθμός Ανταλλαξιμών	Περιοχή-Οικισμός
1	9	Βάβδος (κοινότητα Σημάντρων)
2	6	Γαλάτιστα
3	8	Δουμπιά
4	2	Ελαιοχώρια
5	8	Μαραθούσα
6	9	Νέα Γωνιά
7	4	Νέα Όλυνθος
8	10	Νέα Σίλατα
9	14	Νέα Τένεδος
10	6	Νέα Τρίγλια
11	18	Παλαιόχωρα
12	2	Σανά
13	1	Σήμαντρα

⁵⁵⁹ Κτηματική Υπηρεσία Χαλκιδικής, Αρχείο Δ.Α.Π. Χαλκιδικής, Ανταλλάξιμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Α. Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗ ΝΕΑ ΠΑΤΡΙΔΑ

1. ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ, ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΑ ΣΩΜΑΤΕΙΑ, ΣΥΛΛΟΓΟΙ

Είναι γεγονός ότι για την εγκατάσταση και την αποκατάσταση των προσφύγων καταβλήθηκαν προσπάθειες από ποικίλους φορείς. Πέρασε όμως μεγάλο χρονικό διάστημα μέχρι να ικανοποιηθούν σημαντικές βιοτικές ανάγκες. Αυτό φαίνεται από τις διαμαρτυρίες των προσφύγων στον τοπικό τύπο της Χαλκιδικής, από τα διαβήματα-διαμαρτυρίες τους στο Ελληνικό Κοινοβούλιο και τις αρμόδιες υπηρεσίες, καθώς και από τις μαρτυρίες των πληροφορητών. Σημαντικό μερίδιο στην προβολή και την αντιμετώπιση βασικών ζητημάτων είχαν οι συνεταιρισμοί, οι σύλλογοι και τα διάφορα σωματεία.

Για τη συνεταιριστική ιδιαίτερα οργάνωση των προσφύγων δόθηκε μεγάλη έμφαση από την ίδια την Ε.Α.Π. από τον πρώτο κιόλας χρόνο της σύστασής της, το 1924. Ιδρύθηκε γι' αυτό και ειδική σχολή στη Θεσσαλονίκη, από όπου το Φεβρουάριο του 1926 αποφοίτησαν 120 νέοι αγρότες⁵⁶⁰. Ωστόσο η οργανωμένη σε συνεταιρισμούς αγροτική ζωή είχε ήδη προωθηθεί από το ελληνικό κράτος με την ψήφιση το 1914 (31-12-1914) του νόμου 602 περί «Συνεταιρισμών», που στόχο είχε την ευκολότερη διεκπεραίωση των αγροτικών εργασιών, τη διακίνηση των προϊόντων, προπάντων όμως τη δανειοδότηση των αγροτών από πιστωτικά ιδρύματα. Βέβαια ανάλογες πρακτικές είχαν εφαρμοσθεί και παλιότερα, δίνοντας μάλιστα σημαντικά δείγματα, όπως το «Μετοχικόν Γεωργικόν Ταμείον Αλμυρού» το 1900⁵⁶¹.

Με την έλευση των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής οι τεράστιες δαπάνες που βάρυναν την κατά βάση αγροτική ελληνική οικονομία κατέστησαν άμεση την ανάγκη λήψης μεταρρυθμιστικών μέτρων στη γεωργία με σκοπό την ανάπτυξή της, αλλά και την αποκατάσταση των ακτημόνων αγροτών, προσφύγων και γηγενών. Αυτό το τελευταίο σήμαινε κατάτμηση της γης και ως αντιστάθμισμα, αλλά και

⁵⁶⁰ Βλ. Πελαγίδης, *Η αποικία των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 185.

⁵⁶¹ Βλ. Π. Παπαγαρυφάλλος *Οι γεωργικοί συνεταιρισμοί εν Ελλάδι (1921-1940)*, Αθήναι, 1973, σ. 95.

για καλύτερα αποτελέσματα χρειαζόταν ο μικροκαλλιεργητής νέες και αποτελεσματικές μεθόδους καλλιέργειας, τις οποίες δεν είχε πάντοτε τη δυνατότητα να εξασφαλίσει, καθώς αδυνατούσε πολλές φορές να προμηθευθεί τους απαραίτητους για την καλλιέργεια σπόρους και δε διέθετε ούτε τη μηχανική υποστήριξη ούτε τα ζώα που απαιτούνταν για την εργασία του⁵⁶². Για την καλύτερη λοιπόν αξιοποίηση της διανεμημένης γης η επαναστατική κυβέρνηση υπό το Νικόλαο Πλαστήρα με την επαναστατική πράξη 3473/15-2-1923 έφερε σε ισχύ το νόμο 2052/1920 «Περί συνεταιρισμών αποκαταστάσεως ακτημόνων» και έδωσε το έναυσμα για τη συνεταιριστική δραστηριοποίηση των αγροτών⁵⁶³. Οι γεωργικοί συνεταιρισμοί χάρη στη δανειοδότηση (από την Ε.Τ.Ε. μέχρι το 1929, και την Α.Τ.Ε. αργότερα) αποτέλεσαν για τον αγροτικό κόσμο σημαντικό πιστωτικό φορέα και βοήθησαν την ένταξη των αγροτών προσφύγων στην παραγωγική διαδικασία, την αντιμετώπιση σημαντικών αγροτικών ζητημάτων και την ανάπτυξη της γεωργίας⁵⁶⁴.

Το 1928 η συνεταιριστική δύναμη στη Χαλκιδική αριθμούσε 34 συνεταιρισμούς, στους οποίους ήταν εγγεγραμμένα 2.690 μέλη. Την ίδια χρονιά είχε ιδρυθεί η Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών Χαλκιδικής⁵⁶⁵, της οποίας η έδρα βρισκόταν στα Νέα Μουδανιά, έναν αμιγή προσφυγικό οικισμό, που είχε ήδη αρχίσει να αναπτύσσεται και να αναδεικνύεται. Η Ένωση συντόνιζε τη λειτουργία των συνεταιρισμών, ιδίως σε θέματα δανείων, για τα οποία εισέπραττε το 1% επί των χορηγουμένων ποσών από τις Τράπεζες προς τους γεωργούς, πρωτοστατούσε στον αγώνα για την οριστική εγκατάσταση ακτημόνων στα μετόχια των αγιορείτικων μοναστηριών, στη διανομή γαιών και στην προσπάθεια ίδρυσης και λειτουργίας του υποκαταστήματος της Α.Τ.Ε. στη Χαλκιδική. Ακόμη μέσα από διαμαρτυρίες και συλλαλητήρια μεριμνούσε για τη δικαίωση και άλλων ειδικότερων αιτημάτων των αγροτών⁵⁶⁶ με μια σειρά υπομνημάτων προς τη Βουλή⁵⁶⁷, αλλά και δημοσιεύματων στον τύπο.

⁵⁶² Με την κατάργηση της μεγάλης εγγείου ιδιοκτησίας έπαψαν οι πιστωτικές υπηρεσίες των τσιφλικούχων προς τους καλλιεργητές. Βλ. Βεργόπουλος, *ό.π.*, σ. 179-184.

⁵⁶³ Βλ. Παπαγαρύφαλλος *ό.π.*, σ. 120.

⁵⁶⁴ «Φωνή της Χαλκιδικής» φ. 20 /31-8-1930, φ. 32 / 4-5-1930, φ. 36 /21-12-1930.

⁵⁶⁵ Παπαγαρύφαλλος, *ό.π.*, σ. 178, 179.

⁵⁶⁶ «Φωνή της Χαλκιδικής» φ. 20 /31-8-1930, φ. 32 / 4-5-1930, φ. 36 /21-12-1930.

⁵⁶⁷ Πελαγίδης, «Προσφυγικά προβλήματα», *Μακεδονικά*, σ. 75.

Προσπάθειες για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των αγροτών προσφύγων κατέβαλλε και το Γεωργικό Επιμελητήριο⁵⁶⁸ Χαλκιδικής, που είχε την έδρα του στον Πολύγυρο. Αυτό είχε συσταθεί την 31-1-1928 και αριθμούσε 19 μέλη⁵⁶⁹. Με δημοσιεύματα στον τοπικό τύπο και υπομνήματα – ψηφίσματα προς την κυβέρνηση ζητούσε την επίσπευση των διαδικασιών για τις απαλλοτριώσεις μετοχίων, ώστε να επιλυθεί μέσω αυτών το θέμα της αποκατάστασης των προσφύγων. Απ' ό,τι φαίνεται από τον τοπικό τύπο και τις προφορικές μαρτυρίες μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '30 οι γηγενείς ως επί το πλείστον πλαισίωσαν το Γεωργικό Επιμελητήριο, ενώ οι πρόσφυγες την Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών⁵⁷⁰ χωρίς όμως να αντιμάχονται το ένα το άλλο τόσο στην προώθηση των γενικότερων αγροτικών ζητημάτων όσο και στην προώθηση ειδικότερων όπως αυτά της αγροτικής αποκατάστασης των προσφύγων⁵⁷¹.

Οι πρόσφυγες επίσης της Χαλκιδικής για την καλύτερη διαχείριση των ζητημάτων που σχετίζονταν με την αποκατάστασή τους, κυρίως όμως για τη διεκπεραίωση των εργασιακών δραστηριοτήτων τους, συσπειρώθηκαν και σε επαγγελματικά σωματεία. Αυτά, ως στοιχειώδεις ομάδες πίεσης και υποστήριξης σε θέματα εργασιακά, είχαν χαρακτήρα διεκδικητικό. Ενδεικτικά αναφέρουμε το σωματείο εργατών θαλάσσης, το σωματείο εργατών ξηράς και το σωματείο «μαριαντζήδων» (αλιέων με γρι-γρι) στα Νέα Μουδανιά, που θεωρούνται από τα πρώτα επαγγελματικά σωματεία που είχαν γίνει μέσα στη δεκαετία του '30⁵⁷² στους προσφυγικούς οικισμούς της Χαλκιδικής. Όπως προκύπτει από τις πηγές μας η σχετική κίνηση των προσφύγων το πρώτο διάστημα, και κυρίως τη δεκαετία του '30, ήταν μικρή, ενώ από τα μέσα της δεκαετίας του '40 και ιδίως κατά τη δεκαετία του '50 σημείωσε σημαντική αύξηση⁵⁷³.

Παράλληλα με την ίδρυση των επαγγελματικών σωματείων οι πρόσφυγες προχώρησαν και στην ίδρυση συλλόγων. Οι σύλλογοι αυτοί

⁵⁶⁸ Τα Γεωργικά Επιμελητήρια είχαν συσταθεί με το νόμο 280/1917 με σκοπό τη μέριμνα για την επιτυχή λειτουργία των γεωργικών σωματείων ή συνεταιρισμών, τη φροντίδα της επαγγελματικής μόρφωσης της γεωργικής τάξης, την οργάνωση εκθέσεων και τη γνωμοδότηση σε νομοσχέδια και βασιλικά διατάγματα. Βλ. Παπαγαρυφάλλος *ό.π.*, σ. 115.

⁵⁶⁹ Πρόεδρος αυτού κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του '30 ήταν ο Αριστείδης Αικατερινάρης από τον Πολύγυρο. Βλ. «Φωνή της Χαλκιδικής» όπως υποσημ. 571.

⁵⁷⁰ Κοβράκης, *ό.π.* σ. 47.

⁵⁷¹ «Φωνή της Χαλκιδικής», 22-2-1931, 28-10-1934, 13-3-1935, 7-2-1936.

⁵⁷² Αρχείο Πρωτοδικείου νομού Χαλκιδικής, μαρτυρίες των πληροφορητών Μονδρουβάνου Δημητρίου από τα Σήμαντρα, Πασχαλάκη Γεωργίας, και Κ.Φωτιάδη από τα Νέα Μουδανιά, καθώς επίσης και Αδάμ-Παπαλεξίου, *ό.π.*, σ.41, 62, 85.

⁵⁷³ Βλ. Παράρτημα, Πίνακας 12, σ.233-234.

ήταν αρχικά αθλητικοί και αναφέρθηκαν στους περισσότερους οικισμούς, όπως τα Ν.Μουδανιά⁵⁷⁴, τα Σήμαντρα, τη Ν.Ποτίδαια, τη Σωζόπολη, τη Γερακινή, αλλά και εκπολιτιστικοί ή πολιτιστικοί αργότερα⁵⁷⁵. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούν και οι προσφυγικοί σύλλογοι Μουδανιωτών και Μαδυτινών Θεσσαλονίκης, η φιλανθρωπική δράση των οποίων συνεισέφερε σημαντικά στην εγκατάσταση και αποκατάσταση των συμπατριωτών τους στην περιοχή της Χαλκιδικής⁵⁷⁶. Πολιτιστικοί σύλλογοι με σκοπό τη συγκέντρωση και προβολή των ιδιαίτερων εθνοτικών χαρακτηριστικών των προσφύγων άρχισαν να ιδρύονται στη Χαλκιδική από τη δεκαετία του '60, ενώ ιδιαίτερη άνθιση παρατηρήθηκε στα μέσα της δεκαετίας του '70⁵⁷⁷, όταν η τρίτη γενιά ένωσε την ανάγκη να ψάξει για τις ρίζες της και να προβάλει τις ιδιαιτερότητές της. Οι σύλλογοι αυτοί των προσφύγων⁵⁷⁸ συνεχίζουν τη δράση τους και σήμερα, συνεργαζόμενοι με εκείνους των γηγενών στα πλαίσια διαφόρων εκδηλώσεων, αναδεικνύοντας τα ιδιαίτερα πολιτιστικά τους γνωρίσματα, ενώ μερικές φορές αμφότεροι (σύλλογοι γηγενών και προσφύγων) γίνονται πεδία πολιτικών αντιπαραθέσεων⁵⁷⁹.

⁵⁷⁴ Κοβράκης, ό.π., σ. 68, σ. 129.

⁵⁷⁵ Από τους πρώτους αθλητικούς συλλόγους ήταν ο Ποδοσφαιρικός Όμιλος Μουδανιών (Π.Ο.Μ.) που είχε ιδρυθεί το 1938 στα Ν.Μουδανιά, ενώ από τους εκπολιτιστικούς ο Φυσιολατρικός Εκπολιτιστικός Όμιλος Μουδανιών (Φ.Ε.Ο.Μ), ο οποίος ιδρύθηκε το 1960. Βλ. Παράρτημα, πίνακας 12, σ.233.

⁵⁷⁶ Πρόκειται για το Σύνδεσμο προσφύγων Μουδανιών Θεσσαλονίκης και το Σύλλογο Μαδυτινών Θεσσαλονίκης. Ο πρώτος ιδρύθηκε ευθύς εξαρχής, καθώς έχει αναφερθεί ότι το 1923 πρωτοστατούσε στις προσπάθειες εγκατάστασης των προσφύγων από την περιοχή των Μουδανιών, ενώ ο δεύτερος ιδρύθηκε το 1927. Βλ Κοβράκης, ό.π., σ.21, και Αδελαΐδα Ισχυρλιάδου, *Ο σύλλογος Μαδυτινών Θεσσαλονίκης 1925-1985*, (μεταπτυχιακή εργασία), Θεσσαλονίκη, 1993, σ.15-17.

⁵⁷⁷ Μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο οι σύλλογοι μεταμορφώθηκαν σε εστίες κοινωνικής μνήμης προβάλλοντας και μεταδίδοντας την προσφυγική ταυτότητα στις επόμενες γενιές. Βλ. Ευτυχία Βουτυρά, «Προσφυγική Ελλάδα: Παράδειγμα προς μίμηση (βιβλιογραφικό άρθρο)», *Ιστορ.*, 7(1994), σ. 175-183.

⁵⁷⁸ Ιδιαίτερα εμφανής ήταν στο 5^ο Συνέδριο της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Χαλκιδικής η συμμετοχή των συλλόγων προσφύγων τρίτης κυρίως γενιάς καθώς και των συλλόγων γηγενών, όπως λ.χ. ο Πολιτιστικός σύλλογος Κρήνης. Βλ. Ι.Α.Ε.Χ., 5^ο Συνέδριο «Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η Χαλκιδική (1912-1940)», Χαλκιδική, 2000, σ.11.

⁵⁷⁹ Ελευθερία Δέλτσιου, *Παράδοση και πολιτική. Η λειτουργία δύο πολιτιστικών συλλόγων της Χαλκιδικής*. (μεταπτυχιακή εργασία), Θεσσαλονίκη, 1988, σ.40.

2. ΟΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Η άφιξη και η εγκατάσταση των προσφύγων στη Χαλκιδική έφερε σημαντικές αλλαγές στην οικονομική ζωή του τόπου, οι οποίες εντοπίζονται τόσο στην ανάπτυξη και βελτίωση γεωργικών και κτηνοτροφικών μεθόδων, όσο και στην ανάπτυξη άλλων ασχολιών, αυτών κυρίως που συνδέονται με την αξιοποίηση των παραλίων. Στην ανάπτυξη των αγροτικών ασχολιών ιδιαίτερα βοήθησε και η συνεργασία τους με τους δύο Γεωργικούς σταθμούς Χαλκιδικής, Αγίου Μάμα και Καρακάλλου, που είχαν ως στόχο τη βελτίωση και αύξηση της γεωργικής και κτηνοτροφικής παραγωγής⁵⁸⁰ του προσφυγικού στην αρχή και στη συνέχεια όλου του αγροτικού πληθυσμού. Ο Γεωργικός σταθμός Αγίου Μάμα είχε ιδρυθεί με το προεδρικό διάταγμα της 27^{ης} Δεκεμβρίου του 1929 σε έκταση που είχε παραχωρηθεί από την Ε.Α.Π. κοντά στο χωριό Άγιος Μάμας, όπου ένα χρόνο νωρίτερα, το 1928, λειτουργούσε ο Εποικιστικός σταθμός καλυτέρευσης φυτών. Οι γεωργικές εκτάσεις του Σταθμού ανήκαν στην Ιερή Μονή Βατοπεδίου και περιήλθαν το 1930 στην κυριότητα του Υπουργείου Γεωργίας μετά από ανταλλαγή αντίστοιχης έκτασης του Υπουργείου στο Πόρτο Λάγος του νομού Ροδόπης. Σκοπός της ίδρυσης του Σταθμού ήταν η «παραγωγή σπόρων και λοιπού βελτιωμένου φυτικού υλικού, η αξιολόγηση και διάδοση βελτιωμένων φυλών ζώων και ποικιλιών φυτών και η παροχή τεχνικών οδηγιών, γνώσεων και λοιπών πληροφοριών σχετικών με τις αγροτικές ασχολίες»⁵⁸¹.

Εκτός από τον προαναφερθέντα Γεωργικό σταθμό είχε λειτουργήσει στη Χαλκιδική για μικρό διάστημα (στο τελευταίο μισό της δεκαετίας του '30) και ο Γεωργικός σταθμός Καρακάλλου σε εκτάσεις της Ιερής Μονής Καρακάλλου, στη χερσόνησο της Κασσάνδρας. Σημαντικό τμήμα των εκτάσεων του Σταθμού αυτού, όπως προέκυψε από την επιτόπια έρευνα, διατέθηκε αργότερα στις αγροτικές φυλακές Κασσάνδρας. Μάλιστα από ανακοινώσεις σε τοπική εφημερίδα φαίνεται ότι η λειτουργία του εν λόγω Σταθμού είχε καταστεί ασύμφορη μετά την αφαίρεση των προαναφερθεισών εκτάσεων και ως εκ τούτου κατά γενική απαίτηση του κατοίκων της Χαλκιδικής έπρεπε να κλείσει και να αποδοθούν τα υπόλοιπα χωράφια στις κοινότητες Αθύτου και Νέας Φώκαιας⁵⁸².

⁵⁸⁰ Μαυρογορδάτος- Χαμουδόπουλος, *ό.π.*, σ. 39.

⁵⁸¹ Αρχείο Σταθμού Γεωργικής Έρευνας Χαλκιδικής, Σταθμός Γεωργικής Έρευνας Χαλκιδικής, Άγιος Μάμας, Χαλκιδική.

⁵⁸² «Φωνή της Χαλκιδικής», φ. 18/24-8-1930 και φ. 38/4-1-1931.

Η συνεννόηση και η συνεργασία των προσφύγων με τους υπεύθυνους των προαναφερθέντων Γεωργικών σταθμών, περισσότερο με αυτούς του Αγίου Μάμα, αλλά και με τους προϊσταμένους και γεωπόνους των Γραφείων Εποικισμού και Επιστασιών, ήταν μεγάλη. Οι πρόσφυγες, σε ένα μεγάλο ποσοστό, ενδιαφέρονταν ιδιαίτερα για την αποτελεσματικότητα της εργασίας τους, και ήταν περισσότερο δεκτικοί στην εφαρμογή και χρήση νέων μεθόδων καλλιέργειας και παραγωγής. Χρησιμοποιούσαν ανεπιφύλαχτα τις καινούριες για την περιοχή φυλές ζώων και ποικιλίες γεωργικών προϊόντων που τους πρότειναν οι αρμόδιοι υπάλληλοι των γεωργικών σταθμών, προσδοκώντας καλύτερα αποτελέσματα. Κάποιες φορές, όμως, οι προσδοκίες τους διαψεύδονταν, όπως συνέβη με την καλλιέργεια της ποικιλίας σιτηρών «καμβέρα», η οποία τελικά αποδείχτηκε ακατάλληλη και ασύμφορη για τη Χαλκιδική⁵⁸³.

Ωστόσο, παρά τις κάποιες αντιξοότητες η σύμπραξη προσφύγων, γραφείων Εποικισμού και Γεωργικού Σταθμού απέδωσε σχετικά γρήγορα τα αναμενόμενα θετικά αποτελέσματα, αυξάνοντας την αγροτική παραγωγή του νομού, όπως αποδεικνύεται από την έκθεση του νομάρχη Χαλκιδικής Ευαγγέλου Χατζοπούλου για το έτος 1931. Στην έκθεση αυτή επισημαίνεται ότι η γεωργική παραγωγή ήταν αισθητά αυξημένη στη νότια Χαλκιδική, όπου υπήρχε βοήθεια από τους γεωργικούς σταθμούς και κατοικούσαν ως επί το πλείστον πρόσφυγες, ενώ ήταν χαμηλή στη βόρεια Χαλκιδική, όπου χρησιμοποιούνταν οι παραδοσιακές μέθοδοι καλλιέργειας (με «το ησιόδειο άροτρο») και κατοικούσαν περισσότερο γηγενείς⁵⁸⁴.

Οι κάτοικοι της κεντρικής Χαλκιδικής, ντόπιοι ως επί το πλείστον, ασχολούνταν περισσότερο με την υλοτομία, την κτηνοτροφία και άλλες παραδοσιακές εργασίες, όπως τη σηροτροφία και τη μελισσοκομία, ενώ οι πρόσφυγες, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στα παράλια κυρίως της Χαλκιδικής ασχολούνταν περισσότερο με τη γεωργία, την αλιεία, καθώς και την κτηνοτροφία. Την ανάπτυξη μάλιστα της τελευταίας βοήθησαν τα ζώα που είχαν φέρει οι περισσότεροι από τους Ανατολικοθρακιώτες πρόσφυγες και τους προερχόμενους από την Προποντίδα, καθώς και η τεχνογνωσία που διέθεταν⁵⁸⁵. Επίσης μια μερίδα προσφύγων, αυτοί που

⁵⁸³ «Φωνή της Χαλκιδικής», φ. 9/ 15 -1-1930.

⁵⁸⁴ «Φωνή της Χαλκιδικής», 1-12-1931.

⁵⁸⁵ Οι πρόσφυγες από τη Θράκη, αλλά και την περιοχή της Προποντίδας, όσοι δηλαδή δεν είχαν υποστεί βίαιη εκδίωξη, είχαν κυρίως προσέλθει δια ξηράς (πεζοί οι άνδρες με τα ζώα τους, ενώ τις πιο πολλές φορές τα γυναικόπαιδα με το πλοίο ή επάνω στα κάρα). Με τον τρόπο αυτό είχαν φέρει οι πρόσφυγες συνολικά γύρω στα 10 000 ζώα στη Μακεδονία και τη Θράκη. Αρκετοί μάλιστα από αυτούς διέθεταν και σημαντική εμπειρία σχετικά με την επεξεργασία των κτηνοτροφικών προϊόντων.

Επαλέων η Ε.Α.Π. είχε φροντίσει να δοθούν σε κάθε κτηνοτροφική οικογένεια γύρω στα 20 πρόβατα, ενώ στις οικογένειες που είχαν την κτηνοτροφία ως δεύτερη ασχολία δόθηκαν γύρω στα 10. Μαρτυρίες Παπαδόπουλος Δημήτριος από την Κοκκαλού, Παπαηλίας Σαπτήριος από την

κατοίκησαν στην Ολυμπιάδα και στο Σταυρό, ασχολήθηκε με την υλοτομία, καθώς και τη μεταλλουργία, οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στο Στρατώνι⁵⁸⁶ και τη Γερακινή.

Ως γεωργοί οι πρόσφυγες επιδόθηκαν στη σιτοκαλλιέργεια, στην αμπελοκαλλιέργεια, στη σηροτροφία, στην ελαιοκομία και στην καπνοκαλλιέργεια. Αυτή η τελευταία στο τέλος της δεκαετίας του '30 περιορίστηκε στη βόρεια Χαλκιδική⁵⁸⁷, ενώ αρχικά τα καπνά καλλιεργούνταν και σε άλλες περιοχές, όπως η Ν.Τένεδος⁵⁸⁸, η Μεταμόρφωση, η Νέα Φώκαια, τα Σήμαντρα⁵⁸⁹. Τις περισσότερες φορές, εφόσον βέβαια ευνοούσαν οι γεωμορφολογικές και κλιματολογικές συνθήκες, οι ασχολίες των προσφύγων σχετιζόνταν άμεσα με τις ασχολίες που είχαν στον τόπο καταγωγής τους. Έτσι οι αμπελλοκαλλιεργητές της Θράκης που κατοίκησαν στη δυτική Χαλκιδική, αλλά και σε άλλες περιοχές (στις οποίες υπήρχαν και είχαν διανεμηθεί αμπέλια) συνέχισαν την αμπελοκαλλιέργεια⁵⁹⁰, ενώ οι πρόσφυγες από την περιοχή της Προύσας καθώς και αρκετοί Θρακιώτες καταγίνονταν στη σηροτροφία⁵⁹¹ και την επεξεργασία του μεταξιού που παρήγαγαν. Δεν ήταν λίγες όμως και οι περιπτώσεις που οι πρόσφυγες επιδόθηκαν σε τελείως διαφορετικές ασχολίες από αυτές της γενέθλιας γης, όπως για παράδειγμα αναφέρθηκε στα Σήμαντρα, όπου εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από περιοχές της Καπαδοκίας που όχι μόνο δεν ασχολούνταν με την ελαιοκομία στην πατρίδα τους, αλλά δε

Καλλικράτεια, Ευστράτιος Σάββας από τη Ν.Ποτιδαία, Παπαζαχαρίας Ζαχαρίας από τη Σάρτη, Στρατηγάκης Θεόδωρος από τα Πυργαδίκια, Δαγκλή Κιλαϊδή από το Λάκκωμα, καθώς και: Κ.Τ.Ε., ό.π., σ. 55.

⁵⁸⁶ Οι πρόσφυγες του Στρατωνίου στη μεγάλη τους πλειοψηφία προέρχονταν από την Μπάλια Μ.Ασίας, όπου λειτουργούσε μεταλλείο. Πληροφορητής: Κοτσαγιάννης Θεόφιλος από το Στρατώνι.

⁵⁸⁷ Κατά τη διανομή γης είχαν δοθεί στους πρόσφυγες των περισσότερων οικισμών και ελαιώνες (πολλοί είχαν αγριελιές), αμπέλια καθώς και μωρεώνες. Επίσης υπήρχαν περιοχές στη βόρεια κυρίως Χαλκιδική που ευνοούσαν την καπνοκαλλιέργεια και είχαν διανεμηθεί καπνότοποι, όπως τα Σανά, το Πλατανοχώρι. Ως εκ τούτου οι πρόσφυγες εκεί είχαν επιδοθεί με επιτυχία στη συγκεκριμένη καλλιέργεια. Αρχείο Τοπογραφικής Υπηρεσίας Χαλκιδικής *Διανομή γης*, καθώς επίσης και Κ.Τ.Ε., ό.π., σ. 123.

⁵⁸⁸ «Φωνή της Χαλκιδικής», φ.13/13 Ιουλίου 1930.

⁵⁸⁹ Πληροφορητές: Χαράλαμπος Σταματός, Ν.Φώκαια, Άθυρος Ιωάννης, Μεταμόρφωση, επίσης βλ. Αδάμ-Παπαλεξίου, ό.π., σ.28.

⁵⁹⁰ Τα πρώτα θετικά αποτελέσματα της αμπελοκαλλιέργειας στη Χαλκιδική είχαν ενθαρρύνει τις προσπάθειες της Ε.Α.Π. για μεγαλύτερη βοήθεια στην ανάπτυξη αυτής της γεωργικής ενασχόλησης με στόχο περισσότερη ποσότητα και καλύτερη ποιότητα. Βλ. Κ.Τ.Ε., ό.π., σ. 118.

⁵⁹¹ Με τη σηροτροφία, την αμπελουργία και την ελαιοκομία ασχολούνταν και οι γηγενείς, όπως έχει εκτεθεί στο 1^ο Κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, σ.53 και 63.

γνώριζαν και δεν είχαν δει στη ζωή τους ελαιόδενδρα.⁵⁹² Σ' αυτό συνετέλεσε η διανομή αγρών συγκεκριμένης καλλιέργειας, όπως οι ελαιώνες, οι αμπελότοποι και οι μωρεώνες⁵⁹³.

Η μεγάλη δραστηριοποίηση των προσφύγων στη γεωργία φαίνεται και από την αύξηση της καλλιεργούμενης γης στο νομό, η οποία μέσα σε μια δεκαετία (από το 1924⁵⁹⁴ έως το 1934) υπερδιπλασιάστηκε (βλ. πίνακα, σ. 159). Σ' αυτό βέβαια βοήθησαν και οι εκχερσώσεις που έγιναν σε αρκετά από τα διανεμημένα εδάφη⁵⁹⁵. Αποτέλεσμα όλων των προαναφερθέντων ήταν η αύξηση στα παραγόμενα προϊόντα των περιοχών όπου εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες, καθώς και η ανοδική πορεία στην αγροτική παραγωγική δύναμη σε επίπεδο νομού (βλ. πίνακα, σ. 160).

Ωστόσο αρκετοί πρόσφυγες παράλληλα με τις γεωργικές εργασίες τους επιδίδονταν και σε άλλες ασχολίες. Όπου οι περιστάσεις επέτρεπαν ή υπήρχε κάποια προηγούμενη εμπειρία επιδόθηκαν και σε επαγγέλματα, όπως αυτό του εμπόρου-μικροπωλητή, πλανόδιου ως επί το πλείστον, του εμπόρου ή καταστηματάρχη, ο οποίος διατηρούσε παντοπωλείο, υφασματοπωλείο, εμποροραφείο, τσαγκάρικο, κουρείο, φούρνο-αρτοποιείο, ζαχαροπλαστείο ή καφενείο, που λειτουργούσε και ως εστιατόριο, όταν άρχισαν να έρχονται τα πρώτα τουριστικά μηνύματα. Τότε χρειάστηκαν βέβαια κάποια καταλύματα, τα οποία συνήθως αναζητούνταν μέσα στο ίδιο τους το σπίτι αρχικά, ενώ αργότερα έγιναν και τα πρώτα ξενοδοχεία⁵⁹⁶.

Το θέμα του τουρισμού της Χαλκιδικής ήταν ως επί το πλείστον για μεγάλο διάστημα στα χέρια των προσφύγων, καθώς αυτοί κατοικούσαν κυρίως στα παράλια και αρκετοί είχαν σχετική εμπειρία. Γι' αυτό και προς το τέλος της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα είχε αρχίσει κάποια κίνηση για υποτυπώδη οργάνωση των οικισμών και την ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων. Ως εκ τούτου σε δημοσίευσμά της στον

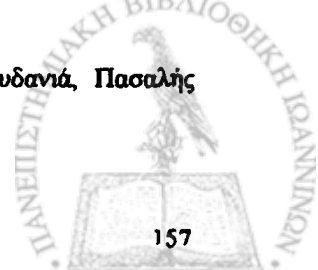
⁵⁹² Μαρτυρίες από τον Ηλιάδη Διονύσιο (βλ. Αδάμ- Παπαλεξίου, *ό.π.*, σ. 70) καθώς επίσης και από τους πληροφορητές: Άθυρο Ιωάννη από τη Μεταμόρφωση και Ζωγραφίδη Αναστάσιο από τη Νέα Όλυμθο.

⁵⁹³ Βλ. Παράρτημα, Πίνακας 11, σ. 232.

⁵⁹⁴ Το 1924 είχε ολοκληρωθεί πλέον η Ανταλλαγή και είχαν αρχίσει να εργάζονται οι πρόσφυγες. Βλ. Μαυρογορδάτος-Χαμουδόπουλος, *ό.π.*, σ. 41.

⁵⁹⁵ «Σ' αυτά που μας έδιναν για κλήρο κάναμε εκχερσώσεις και άνοιξε ο κάμπος», ανέφεραν οι πληροφορητές: Σαμουρκασιδής Ευθύμιος από τα Πετράλωνα, Στρατηγάκης Θεόδωρος από τα Πυργαδικία, Άθυρος Ιωάννης από τη Μεταμόρφωση. Επίσης βλ. Μαυρογορδάτος-Χαμουδόπουλος, *ό.π.*, σ. 28.

⁵⁹⁶ Κοβράκης, *ό.π.*, σ. 36,37, και πληροφορητές: Κ.Φωτιάδης από τα Ν.Μουδανιά, Πασαλής Αναστάσιος από το Σταυρό.

τοπικό τύπο η *Επιτροπή Τουρισμού Νέων Μουδανιών*⁵⁹⁷ ζητούσε από τους ιδιοκτήτες ξενοδοχείων, εστιατορίων, καφενείων, αυτοκινήτων, βενζινοπλοίων να φροντίσουν για την όσο το δυνατό καλύτερη εξυπηρέτηση των ξένων. Με στόχο την προσέλκυση τουριστών γίνονταν επίσης προτροπές μέσω του τοπικού τύπου⁵⁹⁸ για την ταχύτερη επίλυση προβλημάτων όπως η κακή συγκοινωνία (στον οικισμό του Ν.Μαρμαρά) ή η υδροδότηση κι η αποξήρανση ελών (στη Σάρτη), ενώ σε οικισμούς που συγκέντρωναν ήδη παραθεριστές, όπως ο Σταυρός και η Νέα Απολλωνία (όπου βρίσκονται τα ιαματικά λουτρά) δίνονταν οδηγίες για την καλύτερη προβολή των τόπων καθώς και την παροχή υπηρεσιών.

Οι πρόσφυγες των παραλίων οικισμών, όσοι δηλαδή διέθεταν την ανάλογη εμπειρία, ασχολήθηκαν και με το επάγγελμα του ναυτικού, έχοντας κάποιο σκάφος για ψάρεμα ή για μεταφορές προϊόντων⁵⁹⁹. Επειδή το οδικό δίκτυο ήταν προβληματικό ή ανύπαρκτο στους περισσότερους προσφυγικούς οικισμούς η θαλάσσια συγκοινωνία ήταν η πιο συνηθισμένη και η προσφορότερη. Αρκετοί από αυτούς εξάλλου, όπως οι προερχόμενοι από τη θάλασσα του Μαρμαρά (από την Αφισιά, την Αφθόνη), ή οι Καλλικρατειανοί⁶⁰⁰, είχαν φέρει τα δικά τους καϊκια, «μπουγιαντέ» ή «σαντάλες»⁶⁰¹. Σημαντικά λιμάνια-σταθμοί διαμετακομιστικού εμπορίου ήταν αυτά των Ν.Μουδανιών, του Ν.Μαρμαρά, της Ν.Καλλικράτειας, του Αγίου Δημητρίου (Πυργαδίκια), της Ολυμπιάδας⁶⁰², του Σταυρού (όπου κατέληγε και η σιδηροδρομική γραμμή ντεκωβίλ Σαρακλή- Σταυρού⁶⁰³), της Αμμουλιανής⁶⁰⁴.

⁵⁹⁷ «Φωνή της Χαλκιδικής», 22-3-1931.

⁵⁹⁸ «Φωνή της Χαλκιδικής», 9-10-1934.

⁵⁹⁹ Κοβράκης, *ό.π.*, σ 39-42., και Λαογραφικό Λεύκωμα Καλλικράτειας, *Καλλικράτεια, από την Προποντίδα στη Χαλκιδική*, 2000, σ.80-82.

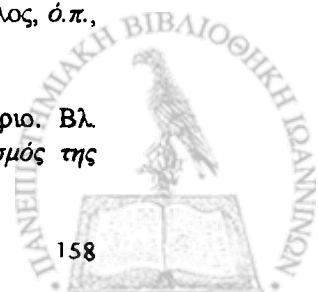
⁶⁰⁰ «Μερικοί είχαν πάρει και τα καϊκια τους, που τα είχαν δέσει στο καράβι» ανέφερε ο πληροφορητής Παπαζαχαρίας Ζαχαρίας γεννημένος στην Αφισιά το 1902 και εγκατεστημένος στη Σάρτη, καθώς και ο Παπαηλίας Σωτήριος (1912) από την Καλλικράτεια.

⁶⁰¹ Η σαντάλα ή σαντάλα ήταν πλεούμενο με 14 κουπιά Πληροφορητής Στρατηγάκης Θεόδωρος από τα Πυργαδίκια.

⁶⁰² Από το λιμάνι της Ολυμπιάδας κατά το έτος 1935 εξάγονταν ξυλάνθρακες, ξυλεία, καυσόξυλα, τηλεγραφικοί στυλοί, συνολικής αξίας 17.200.000 δραχμών. Βλ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ.,φ.20, Πίνακας με τα εξαγόμενα δασικά προϊόντα από το λιμάνι της Ολυμπιάδας, 1935

⁶⁰³ Η γραμμή Σαρακλή -Σταυρού ήταν μικρή και συνέδεε το Σαρακλή (κοντά στο Λαγκαδά) με το Σταυρό. Είχε κατασκευασθεί από τα συμμαχικά στρατεύματα, που είχαν στρατοπεδεύσει για μεγάλο χρονικό διάστημα στο Σταυρό κατά την περίοδο του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Είχε μήκος 66.300 μέτρα, πλάτος 0,60 και ήταν υπό την εκμετάλλευση των Σ.Ε.Κ Η γραμμή αυτή έπαψε να λειτουργεί από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και εξής. Palmer, *ό.π.*, σ. 91-92, Μαυρογορδάτος-Χαμοδοπούλος, *ό.π.*, σ. 133, καθώς και πληροφορητής : Δεμερτζής Γεώργιος από την Απολλωνία.

⁶⁰⁴ Στην Αμμουλιανή μάλιστα στα χρόνια της Κατοχής άνθισε ιδιαίτερα και το λαθρεμπόριο. Βλ. Κ.Χατζηγιάννου, «Συνοπτική παρουσίαση των κατοίκων της Αμμουλιανής», *Ο Ελληνισμός της*

Υπήρξαν ακόμη λίγες έστω περιπτώσεις, κατά τις οποίες οι πρόσφυγες είχαν δραστηριοποιηθεί στην επεξεργασία και στη μεταποίηση των προϊόντων που παρήγαγαν. Στήθηκαν λοιπόν δειλά-δειλά κι οι πρώτες βιοτεχνίες, όπως τα «παστατζιδικα», για να παστώνουν τα ψάρια, οι αλευρόμυλοι, τα ελαιοτριβεία, τα τυροκομεία (ως επί το πλείστον από τους γεωργικούς συνεταιρισμούς⁶⁰⁵), καθώς και τα αποστακτήρια-οινοποιεία σε οικισμούς που κυρίως κατοίκησαν Θρακιώτες πρόσφυγες⁶⁰⁶, που εξελίχτηκαν αργότερα σε μικρά εργοστάσια. Επίσης το 1934 είχε λειτουργήσει το πρώτο μεταξουργείο στα Νέα Μουδανιά, όχι όμως από Νεομουδανιώτες επιχειρηματίες, αλλά με τη φροντίδα των κατοίκων των Νέων Μουδανιών. Συγκεκριμένα ο Αρμένιος Σεμερτζιάν, πρόσφυγας από το Αρμενί Σέλλες της Προύσας έχτισε και λειτούργησε το εργοστάσιο με κεφάλαια της εταιρείας Ναθαναήλ⁶⁰⁷.

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΟΥΜΕΝΩΝ ΕΚΤΑΣΕΩΝ ΣΤΗ
ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ ΑΠΟ ΤΟ 1924 ΕΩΣ ΤΟ 1937⁶⁰⁸

A/α	Έτη	Εκτάσεις σε στρέμματα
1	1924	203.125
2	1925	183.694
3	1926	233.665
4	1927	279.570
5	1928	311.225
6	1929	288.771
7	1931	402.600
8	1933	487.262
9	1934	455.034
10	1935	463.238
11	1936	476.842
12	1937	472.034

Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η Χαλκιδική 1912-1940, Χαλκιδική, 2000, σ. 343-356.

⁶⁰⁵ Ιστορικό Αρχείο Α.Τ.Ε., *Γεωργικοί Συνεταιρισμοί*.

⁶⁰⁶ Στις προσπάθειες των πρώτων χρόνων για συνέχιση των πατροπαράδοτων μεθόδων αμπελοκαλλιέργειας που εφαρμόζονταν στην πατρίδα οφείλουν την ύπαρξη τους ανταγωνιστικές σήμερα επιχειρήσεις όπως αυτή που είχε ιδρύσει στην περιοχή του δήμου Ν.Καλλικράτειας ο Ευάγγελος Τσάνταλης, πρόσφυγας από το Σιδηροχώρι Ανατολικής Θράκης. Βλ. Λαογραφικό Λεύκωμα Καλλικράτειας, *Καλλικράτεια, από την Προποντίδα στη Χαλκιδική*, 2000, σ. 80.

⁶⁰⁷ Κοβράκης, *ό.π.*, σ. 44, 4657, 58, 69.

⁶⁰⁸ Αρχείο της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, *Γεωργική Στατιστική των ετών 1922 - 1937*.

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΑΡΑΓΟΜΕΝΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΣΤΗ
ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ ΑΠΟ ΤΟ 1931 ΕΩΣ ΤΟ 1937⁶⁰⁹

Α/ α	Προϊόντα	1931	1933	1934	1935	1936	1937
1	Σιτηρά	336.410 στρέμμ.	389.319 στρέμμ.	370.739 στρέμμ.	385.532 στρέμμ.	387.014 στρέμμ.	376.388 στρέμμ.
2	Όσπρια	15.640 στρέμμ.	16.077 στρέμμ.	18.792 στρέμμ.	19.724 στρέμμ.	23.073 στρέμμ.	25.801 στρέμμ.
3	Λαχανικά / Βιομηχ. Προϊόντα: βαμβάκι Σουσάμι, καπνός*	15.811 στρέμμ.	7.600 41.085	11.392 29.437	11.073 16.527	11.337 31.608	12.882 24.642
4	Ζωοτροφ. προϊόντα	11.203 στρέμμ.	13.619	6.761	9.443	5.946	12.150
5	Αμπέλια	11.295	17.504	17.698	20.929	17.784	20.041
6	Ελιές	396.365	**				

⁶⁰⁹ Αρχείο της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, *Γεωργική Στατιστική των ετών 1922 - 1937*.

* Από τα βιομηχανικά προϊόντα περισσότερο καλλιεργούνταν το σουσάμι, το βαμβάκι και ο καπνός. Η παραγωγή βύμβακος για το 1930 ανερχόταν σε 800.000 κλά, ενώ είχε προκληθεί μεγάλη ζημιά στην παραγωγή απ' ασθένειες όπως ο άνθρακας. Βλ. Μαυρογορδάτος-Χαμουδόπουλος, *ό.π.*, σ 51.

Στην καπνοκαλλιέργεια, που εφαρμόστηκε στη βόρεια Χαλκιδική, παρατηρήθηκε μεγάλη αύξηση από το 1933 έως το 1937, οπότε άρχισε αυτή να κάμπτεται, ενώ από το τέλος της δεκαετίας του '30 είχε περιοριστεί (καθώς προέκυψε από την επιτόπια έρευνα και από τους πληροφορητές των προσφυγικών οικισμών) στους οικισμούς της βόρειας Χαλκιδικής: Αγγελοχώρι, Απολλωνία, Μαραθούσα, Μελισσουργό, Ν. Απολλωνία, Πλατανοχώρι, Σανά.

** Στοιχεία για την παραγωγή ελαίων κατά στρέμμα δεν αναγράφονται στους συγκριτικούς πίνακες της *Ετήσιας Γεωργικής Στατιστικής της Ελλάδος* από τα έτη 1933 και εξής. Αρχείο της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, *Γεωργική Στατιστική των ετών 1922 - 1937*.

Οι επέραντοι ελαιώνες της Χαλκιδικής, τμήματα των οποίων κατά τη διανομή γης είχαν αποδοθεί στους κατοίκους των παραλιακών οικισμών, (βλ. Παράρτημα, Πίνακας 11, σ.232), μαζί με αυτούς της Θάσου ήταν οι μοναδικοί στη Μακεδονία, βρίσκονταν όμως σε πρωτόγονη κατάσταση. Σημειωτέον μάλιστα ότι η ετήσια παραγωγή της Μακεδονίας σε λάδι ήταν 1.400 τόννων, αξίας 30.000.000 δραχμών, ενώ σε ελιές 850 τόννους αξίας 5.000.000 δραχμών, η ελαιουργία ήταν ένας ιδιαίτερα σημαντικός τομέας που έπρεπε να αναπτυχθεί. Παρ' όλα αυτά μέχρι το 1930 δεν είχε καταβληθεί ιδιαίτερη προσπάθεια για την αξιοποίησή τους.

Βλ. Μαυρογορδάτος-Χαμουδόπουλος, *ό.π.*, σ 39.

3. ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΜΕ ΤΟΥΣ ΓΗΓΕΝΕΙΣ

Η έλευση των προσφύγων, ζήτημα πολύ σοβαρό και ικανό από μόνο του να δημιουργήσει μεγάλη αναστάτωση στην ελλαδική κοινωνία, ήρθε σε μια δύσκολη στιγμή για τη χώρα, που είχε επιπλέον να αντιμετωπίσει μεγάλα πολιτικά προβλήματα στο εσωτερικό της. Το αναπάντεχο και μεγάλο κύμα της προσφυγιάς, καθώς και η έλλειψη προγραμματισμού των προσφυγικών εγκαταστάσεων ήταν από τις πρώτες αιτίες που είχαν φέρει αντιμέτωπους τους γηγενείς με τους πρόσφυγες. Η εμφάνιση και μόνο των προσφύγων, ιδιαίτερα σε πόλεις-λιμάνια που είχαν κατακλυσθεί από προσφυγικά κύματα, δημιουργούσε έντονες αντιδράσεις: *«Δε μας επέτρεπαν να κατεβούμε από το καράβι, γιατί οι προηγούμενοι από εμάς ήταν βρώμικοι. Όταν στείλαμε επιστολή στον Πλαστήρα, άλλαξαν τα πράγματα και μάλιστα μετά από κάποιες μέρες εκκλησιαστήκαμε στην εκκλησία του Αγίου Διονυσίου, όπου έψαλε και ο ιερέας μας. Ακούγοντάς τον οι γηγενείς έλεγαν μεταξύ τους «Ξέρουν ελληνικά, είναι Έλληνες»* έλεγε ένας πληροφορητής από το Μονοπήγαδο, που είχε παραμείνει με άλλους πρόσφυγες από τον Πόντο γύρω στους 9 μήνες στη Ζάκυνθο⁶¹⁰.

Αλλά και στις εγκαταστάσεις των προσφύγων, είτε ήταν καθοδηγούμενες από τις υπηρεσίες Εποικισμού είτε βασικό ρόλο σ' αυτές έπαιζαν οι ίδιοι οι πρόσφυγες, δεν ήταν πάντοτε ρόδινα τα πράγματα. Ο ερχομός τους σε μέρη που για τον ένα ή άλλο λόγο διεκδικούσαν οι γηγενείς (λόγω αγοραπωλησιών ή καταπατήσεων) ή πίστευαν πως τους ανήκαν μετά την αποχώρηση των Τούρκων έκανε τη θέση των ντόπιων επισφαλή, καθώς ένιωθαν ότι διακυβευόνταν τα συμφέροντά τους και χάνονταν οι ελπίδες της δικής τους ευημερίας⁶¹¹. Οι ακτήμονες γηγενείς σε πολλές περιπτώσεις έβλεπαν ότι η γη στην οποία είχαν μοχθήσει ως κολίγοι δε θα περνούσε στα δικά τους χέρια και ένιωθαν αδικημένοι. Αδικημένοι επίσης ένιωθαν και οι πρόσφυγες που είχαν χάσει την περιουσία τους, είχαν αφήσει τα σπίτια τους γεμάτα με όλα τα καλά και τους δίνονταν πολύ λιγότερα⁶¹² από ό,τι είχαν και εκείνα

⁶¹⁰ Μαρτυρία πληροφορητή Μανουσαρίδη Ιορδάνη από το Μονοπήγαδο.

⁶¹¹ Μια μικρή ομάδα προσφύγων εγκατεστημένη στα Δεβελίκια ύστερα από προστριβές με κατοίκους γειτονικού χωριού γηγενών για τη διεκδίκηση του τόπου καθώς και άλλα προβλήματα, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τον οικισμό. Πληροφορητής Κοτσαγιάννης Θεολόγος από το Στρατώνι.

⁶¹² Ωστόσο υπήρξαν πρόσφυγες στη Χαλκιδική που έχουν δηλώσει ευχαριστημένοι με την καινούρια πατρίδα, όπως οι πρόσφυγες από την Καπαδοκία που κατοίκησαν στα Σήμαντρα και τη Ν. Ολύμπη. Ανέφερε χαρακτηριστικά ο Διονύσιος Ηλιάδης, πρόσφυγας α' γενιάς από το Σεμεντρέ Νιγδης: «Μόλις είδαμε το χωριό (τα Σήμαντρα) τρελαθήκαμε από τη χαρά. Νομίζαμε ότι ήρθαμε στον παράδεισο» Βλ. Αδάμ- Παπαλεξίου, *ό.π.*, σ. 70.

υπό αμφισβήτηση αρκετές φορές. Συχνά μάλιστα δημιουργούνταν επεισόδια με αποτέλεσμα να αναγκάζονται οι πρόσφυγες ακόμη και να εγκαταλείψουν τον οικισμό. «Δε μας ήθελαν. Έλεγαν: Φύγετε Τούρκοι. Ηρθαν οι Τούρκοι να πάρουν τα χωράφια»⁶¹³.

Όταν οι εγκαταστάσεις οριστικοποιήθηκαν, τον πρώτο καιρό μέχρι την οριστική διανομή γης τουλάχιστον, και οι δύο πλευρές είχαν κρατήσει επιφυλακτική στάση⁶¹⁴. Οι πρόσφυγες μέμφονταν τους γηγενείς για την κλειστή και συντηρητική τους κοινωνία, ενώ οι γηγενείς μέμφονταν τους πρόσφυγες για τις νεοτερικές συνήθειές τους. Τη θέση των προσφύγων επιδείωνε και το γεγονός ότι εξαιτίας της μεγάλης ανάγκης για εξεύρεση στέγης βρέθηκαν να ζουν σε τελείως διαφορετικές συνθήκες από ό,τι στην πατρίδα τους. Δεν ήταν λίγες οι φορές που αναγκάζονταν να ασκήσουν επαγγέλματα διαφορετικά από αυτά που είχαν ή να εγκατασταθούν σε διαφορετικές περιοχές⁶¹⁵, οι αστοί σε αγροτικές και το αντίστροφο, όπως οι ίδιοι ομολογούν: «Όταν βγήκαμε στον κάμπο, φορέσαμε τα καπέλα μας και μας κορόιδευαν, γιατί τα έπαιρνε ο αέρας και εμείς τα κυνηγούσαμε να τα πιάσουμε. Οι άλλοι δούλευαν, εμείς δεν ξέραμε». Όλα αυτά τους απογοήτευαν, γιατί ένιωθαν εγκαταλελειμμένοι από το ίδιο το κράτος που τους είχε υποσχεθεί, σύμφωνα με τη Σύμβαση Ανταλλαγής της Λωζάννης, αποκατάσταση. Όχι μόνο, λοιπόν, δεν έβλεπαν τη δικαίωση των προσδοκιών τους, αλλά ζούσαν συνεχώς την έντονη διάψευση των ελπίδων τους, πράγμα που οδηγούσε σε αγανάκτηση και θυμό, ιδιαίτερα όταν η επίλυση των βασικών τους προβλημάτων εμποδιζόταν από διεκδικήσεις των γηγενών, δίκαιες και μη.

Εντάσεις στις σχέσεις γηγενών προσφύγων στους οικισμούς όπου εγκαταστάθηκαν δημιουργούσε το θέμα της γης, ιδιαίτερα σημαντικό τόσο για τους ακτήμονες γηγενείς, όσο και για τους πρόσφυγες. Η έλλειψη στέγης και καλλιεργήσιμης γης καθόριζε και διαμόρφωνε τη συμπεριφορά των πρώτων όχι μόνο απέναντι στους γηγενείς, αλλά και απέναντι στις τοπικές αρχές και στους αρμόδιους σε θέματα εγκατάστασης και αποκατάστασης. Έτσι σε δύσκολες καταστάσεις που

⁶¹³ Μαρτυρία του πληροφορητή Ζηγοραφίδη Αναστασίου από το Ανταβάλ (κάτοικος Ν.Ολύμπου) του οποίου η οικογένεια είχε οδηγηθεί προς εγκατάσταση στα Πυργαδίκια, από όπου μετά από μικρή παραμονή, έφυγε για τη Ν.Ολύμπο.

⁶¹⁴ Οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες διέκριναν μια επιφυλακτικότητα από την πλευρά των γηγενών, που σιγά-σιγά άλλαξε «Δε μας έβλεπαν με καλό μάτι στην αρχή. Όμως μετά άλλαξαν τα πράγματα, γιατί άλλαξε κοντά σε μας και η δική τους ζωή» (Πληροφορητής Στρατηγάκης Θεόδωρος. Αρκετοί από τους πληροφορητές της 1^{ης} γενιάς είχαν κάνει γάμο με γηγενή, όπως η Ταλιαδούρου Ανθούλα από τη Μαραθούσα, η Μαυρουδή Αντωνία από το Ν.Μαρμαρά, η μητέρα της πληροφορήτριας Παπαγιωταρέλη-Συγκουρλή Ευστρατίας από το Ν.Μαρμαρά.

⁶¹⁵ Μαρτυρία πληροφορήτριας Παπαδοπούλου – Χαλιπλόγλου Μαρίας από το Βατοπέδι, της οποίας η οικογένεια είχε έλθει από την Κωνσταντινούπολη.

οφείλονταν σε φυσικούς παράγοντες, όπως οι καιρικές συνθήκες ή οι κλιματολογικές, αλλά και σε ανθρώπινα λάθη εξαιτίας κακών χειρισμών ή παραλείψεων, δημιουργούνταν διαμαρτυρίες, φασαρίες, συμπλοκές, κάτω από το βάρος των οποίων οι πρόσφυγες εγκατέλειπαν τον οικισμό, ακόμη και μετά από εγκατάσταση κάποιων μηνών⁶¹⁶.

Ωστόσο σοβαρές διενέξεις μέσα στα όρια του ίδιου του οικισμού, όπου είχαν κατοικήσει πρόσφυγες και γηγενείς, δεν αναφέρθηκαν. Σοβαρά προβλήματα προέκυψαν στις περιπτώσεις διεκδίκησης γαιών που βρίσκονταν ανάμεσα σε γειτονικούς οικισμούς προσφύγων και γηγενών. Ως εκ τούτου ιδιαίτερα ευαίσθητες περιοχές στο θέμα των σχέσεων προσφύγων γηγενών φαίνεται ότι ήταν οι περιοχές της ανατολικής και της βορειοδυτικής Χαλκιδικής⁶¹⁷, που περιλαμβάνουν η πρώτη τους οικισμούς Ιερισσού (ντόπιοι) και Νέων Ρόδων (πρόσφυγες)⁶¹⁸, και η δεύτερη τους οικισμούς της Κρήνης (γηγενείς) με τους γειτονικούς προς αυτήν προσφυγικούς οικισμούς, δηλαδή τα Πετράλωνα, τον Άγιο Αντώνιο και το Μονοπήγαδο. «*Δε μας ήθελαν, δε μας έδιναν νερό, δε μας άφηναν να περνάμε*», ανέφεραν χαρακτηριστικά οι κάτοικοι των Πετραλώνων για τους γηγενείς⁶¹⁹.

Σε αρκετές επίσης περιπτώσεις ανάμεσα σε οικισμούς προσφύγων και αυτοχθόνων είχαν αναπτυχθεί ανταγωνιστικές σχέσεις, όπως ανάμεσα στον Πολύγυρο και τα Νέα Μουδανιά⁶²⁰. Επρόκειτο για αντιδράσεις διεκδικητικού χαρακτήρα, χωρίς ιδιαίτερη οξύτητα, που οφείλονταν όχι μόνο στη διαφορετική καταγωγή των κατοίκων, αλλά και στην προσπάθεια των Νεομουδανιωτών για πρόοδο και ανάδειξη του οικισμού τους με την άμεση και αποτελεσματική επίλυση των προβλημάτων. Επιπλέον ο οικισμός τους βρισκόταν σε καίρια θέση και πολύ κοντά στα περισσότερα προσφυγικά χωριά της Χαλκιδικής.

Διενέξεις όμως παρατηρήθηκαν και ανάμεσα σε πρόσφυγες διαφορετικού τόπου προέλευσης που συνέβαινε να κατοικούν στον ίδιο οικισμό. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των προσφύγων που

⁶¹⁶ Μαρτυρία πληροφορητή Ζωγραφίδη Αναστασίου από τη Ν.Ολυνθο, Κοτσαγιάννη Θεόφιλου από το Στρατώνι. Ο τελευταίος μάλιστα είπε πως ένας από τους λόγους που ανάγκασε τους πρόσφυγες που είχαν κατοικήσει στον Ξηροπόταμο να εγκαταλείψουν τον οικισμό ήταν και η εχθρική στάση των Ιερισσιωτών απέναντί τους, «γιατί δεν ήθελαν να χάσουν το μέρος τους».

⁶¹⁷ Βλ. Κεφάλαιο 2°, 5. Προβλήματα επιβίωσης και συμβίωσης σ. 111-113, καθώς και Κεφάλαιο 3°, Β. Η διανομή γης, σ. 141.

⁶¹⁸ Βλ. Κεφάλαιο 2°, 5. Προβλήματα επιβίωσης και συμβίωσης, σ. 111, 112.

⁶¹⁹ Πληροφορητές Σαραγιαννίδης Ευθύμιος, Παπαδόπουλος Βασίλειος, πρόσφυγες από τα Πετράλωνα

⁶²⁰ Οι κάτοικοι του Πολυγύρου ζητούσαν τη μεταφορά της έδρας της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών από τα Ν.Μουδανιά στον Πολύγυρο, ως πρωτεύουσα του νομού και οι Νεομουδανιώτες την έδρα ή ίδρυση διαφόρων υπηρεσιών. Βλ. «Φωνή της Χαλκιδικής» φ.44/15-2-1931, φ. 56(110)/ 16 Ιουνίου 1935.

εγκαταστάθηκαν στη Μεταμόρφωση, όπου από τη μία πλευρά του δρόμου που διέσχιζε το χωριό είχαν κατοικήσει οι Καππαδόκες και από την άλλη οι Σμυρνιοί (από την ευρύτερη περιοχή)⁶²¹. Ανάμεσα δε στα προβλήματα που είχαν μεταξύ τους ήταν και αυτό της διαφωνίας τους για το όνομα της εκκλησίας του χωριού⁶²².

Σε ζητήματα πολιτικής ιδεολογίας δεν αναφέρθηκαν στη Χαλκιδική προστριβές σοβαρές (φραστικά επεισόδια περισσότερο) παρά το γεγονός ότι οι πρόσφυγες στην πλειοψηφία τους ήταν προσκολλημένοι στη βενιζελική παράταξη⁶²³, οι δε γηγενείς ήταν ως επί το πλείστον φιλοβασιλικοί, προσκολλημένοι στο Λαϊκό κόμμα. Η ιδεολογική προτίμηση εξάλλου των τελευταίων υπήρξε ιδιαίτερα εμφανής κατά την περίοδο του Εθνικού διχασμού⁶²⁴.

⁶²¹ Χαιριστά επίσης η μία από την άλλη εγκαταστάθηκαν οι προσφυγικές ομάδες των Ανατολικοθρακιωτών και των Καππαδοκών στον οικισμό της Ν.Ολύνθου. Πληροφορητής Ζωγραφίδης Αναστάσιος από τη Ν.Ολύνθο.

⁶²² Πληροφορητές: Άθυρος Ιωάννης, Τουρόπογλου Ελένη, Μεταμόρφωση.

⁶²³ Πολλοί από τους πρόσφυγες (όπως για παράδειγμα ο πληροφορητής Ζωγραφίδης Αναστάσιος από τη Ν.Ολύνθο) ανέφεραν ότι οι πολιτικές πεποιθήσεις ήταν απλώς ένα ζήτημα που τους διάφοροποιούσε από τους ντόπιους και όχι αιτία διενέξεων και επεισοδίων.

⁶²⁴ Βλ. Κεφάλαιο 1^ο, Β. Η Χαλκιδική από την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό κράτος, 3. Κοινωνική και πολιτική κατάσταση, σ. 66-70.

Β. Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ

1. Η ΥΔΡΟΔΟΤΗΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ

Από τα πρώτα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι πρόσφυγες της Χαλκιδικής στους τόπους εγκατάστασής τους ήταν η έλλειψη πόσιμου νερού και συστήματος αποχέτευσης, αιτίες των μεγάλων επιδημιών του τύφου και του παράτυφου. Η έγκαιρη ή μη επίλυση των προβλημάτων αυτών ήταν από τις πιο σημαντικές αιτίες που συνετέλεσαν στο να εκκενωθούν κάποιοι οικισμοί και άλλοι να αυξηθούν με την προσθήκη καινούριων κατοίκων⁶²⁵.

Οι μαρτυρίες οι σχετικές με την ύπαρξη ακατάλληλου προς πόση ύδατος στους νεοσύστατους ιδιαίτερα προσφυγικούς οικισμούς υπήρξαν συνταρακτικές: Στα Νέα Μουδανιά για παράδειγμα προμηθεύονταν πόσιμο νερό από μία στέρνα-λάκκο, όπου βρίσκεται σήμερα το Εθνικό στάδιο του οικισμού. Το νερό αυτό το άφηναν λίγο να κατασταλάξει και στη συνέχεια το χρησιμοποιούσαν. *Νερό του Χάρου* το έλεγαν⁶²⁶. Χρησιμοποιούσαν επίσης το νερό της βροχής και νερό από το χιόνι που έλιωνε. Δεν ήταν η υδροδότηση δύσκολη και επικίνδυνη για την υγεία των κατοίκων στους νέους μόνο οικισμούς, αλλά και στους παλιούς. Στα Σήμαντρα λόγω χάρη προμηθεύονταν το πόσιμο νερό από τα πηγάδια, από τα οποία τα περισσότερα ήταν ακάλυπτα, με αποτέλεσμα την εμφάνιση λοιμωδών ασθενειών ιδιαίτερα επικίνδυνων για τον ευάλωτους και αποδυναμωμένους πρόσφυγες.

Ως πρώτο και σημαντικό βήμα στην αντιμετώπιση του προβλήματος της έλλειψης πόσιμου νερού ήταν η λύση του αρτεσιανού φρέατος. Τα πηγάδια αυτά άρχισαν να κατασκευάζονται από το 1924⁶²⁷, και μέχρι το τέλος της δεκαετίας αυξήθηκαν σημαντικά. Στα περισσότερα μάλιστα, αφού καλύπτονταν, προσάρμοζαν έναν χειροκίνητο μηχανισμό άντλησης (*τουλούμπα*), για να γίνεται η προμήθεια του νερού ευκολότερη⁶²⁸.

Στη συνέχεια, μετά το 1930, άρχισαν σε αρκετούς οικισμούς εργασίες για την κατασκευή υδραγωγείων. Ένα από τα πρώτα υδραγωγεία ήταν αυτό των Νέων Μουδανιών για το οποίο αναφέρθηκε ότι είχε προηγηθεί γεώτρηση σε βάθος 120 μέτρων, «που είχε φέρει καλό νερό, αλλά λίγο,

⁶²⁵ Κοβράκης, *ό.π.*, σ. 24.

⁶²⁶ Πληροφορητής: Φωτιάδης Κων/νος από τα Ν.Μουδανιά, καθώς και Κοβράκης, *ό.π.*, σ. 23.

⁶²⁷ Βλ. Κοβράκης, *ό.π.*, σ.26.

⁶²⁸ Πληροφορητής :Μονδρουβάνος Δημήτριος από τα Σήμαντρα.

αρκετό μόνο να τροφοδοτεί τις κοινοτικές βρύσες»⁶²⁹, από όπου οι κάτοικοι προμηθεύονταν το νερό, το οποίο κουβαλούσαν στα σπίτια. Αυτό συνέβαινε και στους παλιούς οικισμούς, των γηγενών ή στους πρώην μουσουλμανικούς, όπως ήταν εκείνος της Ν.Τρίγλιας⁶³⁰, καθώς στη θέση των πηγαδιών, όπου βέβαια υπήρχαν, έγιναν σιγά-σιγά βρύσες. Πολλές από αυτές κατασκευάστηκαν από την Ε.Α.Π. και το κόστος τους έφτανε τις 50.000 δραχμές. Οι πολλές βρύσες θεωρούνταν δείγμα ανάπτυξης ενός προσφυγικού οικισμού, πράγμα που εκθειάζεται το 1931⁶³¹ από τον τοπικό τύπο. Αρκετές όμως από τις «βρύσες του εποικισμού», όπως τις έλεγαν, άρχισαν λίγο αργότερα να στερεύουν και ως εκ τούτου απαιτούνταν νέες γεωτρήσεις για την υδροδότηση των οικισμών⁶³².

Ωστόσο το θέμα δεν είχε την ίδια αντιμετώπιση σε όλους τους προσφυγικούς οικισμούς του νομού εξαιτίας των γεωλογικών ιδιομορφιών της περιοχής⁶³³. Την ίδια περίοδο, 1925-1930, στο μείζον αυτό πρόβλημα στη βόρεια και ανατολική Χαλκιδική δεν είχε δοθεί ούτε είχε δρομολογηθεί καμία σχετική λύση, ενώ η έλλειψη του νερού στην περιοχή ήταν έντονη και μετά το 1930. Το πρόβλημα μάλιστα επιδεινώθηκε ιδιαίτερα μετά το σεισμό του '32. Υπήρξαν δε οικισμοί, όπως το Πλατανοχώρι, όπου οι γεωτρήσεις άργησαν πολύ να γίνουν και οι κάτοικοί του για μεγάλο χρονικό διάστημα και μετά το 1930 συνέχιζαν να κουβαλούν με τα ζώα τους πόσιμο νερό από πηγές που ήταν έξω από το χωριό⁶³⁴. Από την έλλειψη νερού κατάλληλου προς πόση υπέφεραν και ταλαιπωρούνταν και οι κάτοικοι των Σανών στη βόρεια Χαλκιδική επίσης. Η υδροδότηση του συγκεκριμένου οικισμού, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε και από τις σχετικές διαμαρτυρίες των κατοίκων στον τοπικό τύπο⁶³⁵, γινόταν ακόμη από τα πηγάδια. Τα προβλήματα αυτά δεν απασχολούσαν μόνο τους προσφυγικούς οικισμούς αλλά και τους οικισμούς των γηγενών που βρίσκονταν στις ίδιες περιοχές του νομού, όπως φαίνεται από τις διαμαρτυρίες για την έλλειψη πόσιμου νερού των

⁶²⁹ Κοβράκης, *ό.π.*, σ. 53.

⁶³⁰ Μαρτυρία του πληροφορητή Παπαδόπουλου Γεωργίου από την Τρίγλια.

⁶³¹ Φωνή της Χαλκιδικής, φ.41/ 25-1-1931, «*Η Σάρτη ένας νέος οικισμός με κοινοτικές βρύσες*».

⁶³² Κοβράκης, *ό.π.*, σ. 53, και «Φωνή της Χαλκιδικής», 20-1-1935.

⁶³³ Οι γεωλογικές συνθήκες στη βόρεια Χαλκιδική δεν ήταν τόσο ευνοϊκές, ώστε χρειαζόνταν γεωτρήσεις με τη βοήθεια μηχανικών γεωτρυπάνων. Βλ. Κ.Τ.Ε., *ό.π.*, σ. 76.

⁶³⁴ Πληροφορητές: Ββίλειιάδης Νικόλαος και Μικρόπουλος Παναγιώτης από το Πλατανοχώρι.

⁶³⁵ «Φωνή της Χαλκιδικής», αρ. φ.13/ 13 -7-1930.

κατοίκων της Ιερισσού, οι οποίοι ζητούσαν να γίνουν υδραυλικά έργα στο χωριό, καθώς η υδροδότησή του γινόταν από ένα πηγάδι⁶³⁶.

Αλλά και στη δυτική Χαλκιδική το ίδιο διάστημα η κατάσταση ήταν δύσκολη. Το 1935, αλλά και αργότερα από αυτό, σε αρκετούς οικισμούς της περιοχής το πρόβλημα της έλλειψης πόσιμου νερού παρέμενε άλυτο. Γι' αυτό μεταξύ άλλων και οι κάτοικοι του Νεοχωρίου (Ούτς Εβλέρ), στη δυτική Χαλκιδική, προμηθεύονταν νερό κάθε καλοκαίρι από το πηγάδι που υπήρχε στο κτήμα του Σαρή αντί 1.500 δραχμών για μεταφορικά και λοιπά έξοδα, ενώ το χειμώνα υδροδοτούνταν από λάκκους-στερνες⁶³⁷. Παρόμοια προβλήματα αντιμετώπιζαν και άλλοι οικισμοί της ίδιας περιοχής, όπως η Νέα Γωνιά, τα Πετράλωνα, τα Νέα Σίλατα, τα Ελαιοχώρια. Ωστόσο νοτιότερα η κατάσταση ήταν σχετικά καλύτερη. Οι κάτοικοι για παράδειγμα της Νέας Τρίγλιας διέθεταν υδραγωγείο, το οποίο όμως χρειαζόταν επισκευή, ενώ οι κάτοικοι της Μεταμόρφωσης⁶³⁸ και του Βατοπεδίου⁶³⁹ ζητούσαν να γίνουν εργασίες στο σύστημα υδροδότησης των οικισμών τους, γιατί οι κοινοτικές βρύσες που διέθεταν είχαν «απομείνει ξερές» και ως εκ τούτου προμηθεύονταν νερό από το ποτάμι.

Η σημαντική αντιμετώπιση στο πρόβλημα της υδροδότησης με την κατασκευή υδραγωγείων που άρχισε σε ορισμένους από τους προσφυγικούς οικισμούς να εφαρμόζεται πριν από το τέλος της δεκαετίας του '30, είχε σχετικά ολοκληρωθεί γύρω στο 1940. Μέχρι τότε αρκετοί από τους πρόσφυγες μην μπορώντας να ανταπεξέλθουν στην κατάσταση, άλλαζαν χωριό ή κατέφευγαν στον πλησιέστερο και πιο οργανωμένο οικισμό (όπως οι κάτοικοι της Ξηροκώμης και του Κρουονερίου, που κατέφυγαν στο γειτονικό Λάκκωμα⁶⁴⁰ ή οι κάτοικοι της Νέας Κερασιάς, οι οποίοι κατέφυγαν στη Νέα Τρίγλια⁶⁴¹). Σε αυτήν επίσης την περίπτωση συγκαταλέγονται και οι λίγοι κάτοικοι του Ξηροποτάμου⁶⁴², οι οποίοι ζητούσαν, σε ανακοίνωσή τους στην τοπική εφημερίδα, για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των προβλημάτων τους, ανάμεσα στα οποία ήταν και η έλλειψη πόσιμου νερού, να ενωθούν με την κοινότητα

⁶³⁶ «Φωνή της Χαλκιδικής», 40/ 18-1- 1931.

⁶³⁷ «Φωνή της Χαλκιδικής», φ.59/30-6- 1935.

⁶³⁸ Φωνή της Χαλκιδικής, φ. 61/21-7- 1935.

⁶³⁹ «Φωνή της Χαλκιδικής», 8- 9 -1935.

⁶⁴⁰ Προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών: Δαγκλή Κιλαϊδή, Μαγκατζής Κωνσταντίνος και Μπράτζιος Φώτιος από το Λάκκωμα.

⁶⁴¹ Αρχείο δήμου Τρίγλιας, πληροφορητές Κουτσάκης Δημήτριος, Νίτσιος Χριστόδουλος (γηγενής) από τη Ν.Τένεδο.

⁶⁴² Βλ. Πίνακα «Προσφυγικοί οικισμοί», σ.124 της παρούσας εργασίας.

Ιερισοῦ⁶⁴³. Ἄλλωστε το πρόβλημα αὐτό μαζί με ἐκεῖνο τῆς ἐλονοσίας ταλάνιζαν γιὰ μεγάλο χρονικό διάστημα τοὺς πρόσφυγες καὶ ἦταν ὁ ὑπ' ἀριθμὸν ἕνας παράγοντας ἐγκατάλειψης οἰκισμῶν.

Μέχρι τὸ 1930 ἡ ἐκτέλεση τῶν ἔργων ὑδροδότησης γινόταν ἀπὸ τὴν Ε.Α.Π.. Μετὰ τὴ διάλυσή τῆς καὶ τὴν ἀνάληψή τὴν Δεκέμβριον τοῦ 1930 τοῦ ἔργου τῆς ἀποκατάστασης τῶν προσφύγων ἀπὸ τὴν κυβέρνησις Βενιζέλου τὰ σχετικὰ ἔργα ἐκτελοῦσε τὸ κράτος μέσω διαφόρων τεχνικῶν υπηρεσιῶν, ὅπως ἡ Διεύθυνσις Κατασκευῶν Μακεδονίας (Δ.Κ.Μ.), ποὺ χρηματοδοτοῦνταν ἀπευθείας ἀπὸ τὸ κράτος, καὶ ἡ Μηχανικὴ Υπηρεσία Κοινοτήτων Χαλκιδικῆς (Μ.Υ.Κ.). Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ ἔργα ὑδροδότησης στὴ Χαλκιδικὴ μέχρι τὸ 1932 ἐκτελοῦσε ἡ Μ.Υ.Κ., τὴν ὁποία χρηματοδοτοῦσαν οἱ ἴδιες οἱ κοινότητες ἀπὸ τὰ ἑσοδὰ τους. Τὰ ἔργα αὐτὰ γίνονταν με προσωπικὴ ἐργασία τῶν κατοίκων, δαπάνες τῆς ἴδιας τῆς κοινότητος, καὶ κατόπιν ἐγκρίσεως ἀπὸ τὴ Νομαρχία τῆς σχετικῆς μελέτης, ἐνῶ τὰ ἔργα τῆς Δ.Κ.Μ. με ἀντεπιστάσια. Εἶχαν μάλιστα τὴ δυνατότητα οἱ κάτοικοι νὰ δουλεύουν σ' αὐτὰ ἐπ' ἀμοιβή⁶⁴⁴.

Ἀπὸ τὸ σεισμό τοῦ 1932 ὅμως καὶ μετὰ ἡ Δ.Κ.Μ. ποὺ εἶχε ἀναλάβει ἔργα ἀποκατάστασης στους σεισμόπληκτοὺς οἰκισμοὺς, ἄρχισε νὰ ἐπεκτείνει τὴ δραστηριότητάς τῆς καὶ σὲ ἔργα σχετικὰ με τὴν ὑδροδότηση. Ὡς ἐκ τούτου τὸ 1934, ὅπως πληροφοροῦμαστε ἀπὸ τὸν τοπικὸ τύπο, ἔργα ὑδρεύσεως ἀπὸ τὴ Δ.Κ.Μ. ἐπρόκειτο νὰ ἀρχίσουν ἢ εἶχαν ἀρχίσει σὲ 33 οἰκισμοὺς τῆς Χαλκιδικῆς ἀνάμεσα στους ὁποίους ἦταν καὶ οἱ ἐξῆς προσφυγικοὶ ποὺ εἶχαν ἀμεσα ἢ ἔμμεσα ὑποστεί τις συνέπειες τοῦ σεισμοῦ: Ἀπολλωνία, Νέα Μάδυτος, Μελισσουργός, Σανά, Μαραθούσα, Σταυρός, Ὀλυμπιάδα, Νέα Ρόδα, Ξηροπόταμος (Ιερισοῦ) καὶ Πυργαδίκια⁶⁴⁵. Παράλληλα με τὴν ἐκτέλεση ἔργων ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσα τεχνικὴ υπηρεσία συνέχιζε, τὸ 1935, τὴ δράση τῆς στὸν τομέα τῆς ὑδροδότησης καὶ ἡ Μ.Υ.Κ. Χαλκιδικῆς, τῆς ὁποίας ἔργα ὑδρεύσεως ἢ ἐπισκευῆς ὑδραγωγείων εἶχαν ἐγκριθεῖ ἀπὸ τὴ Νομαρχία στους ἐξῆς οἰκισμοὺς: Νέα Τένεδος, Μικράλωνα, Νέα Σίλατα, Ἐλαιοχώρια, Σήμαντρα⁶⁴⁶.

Τελικὰ, μέχρι τὸ τέλος τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 20οῦ αἰῶνα, τὰ ἔργα ὑδροδότησης εἶχαν προχωρήσει σημαντικὰ στους περισσότερους οἰκισμοὺς, καὶ ἀφοροῦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν κατασκευὴ κοινοτικῶν

⁶⁴³ «Φωνὴ τῆς Χαλκιδικῆς», φ. 53/ 19-4- 1931.

⁶⁴⁴ Οἱ κάτοικοι τῶν Ν.Μουδανίων ζητοῦσαν τὰ ἔργα ὑδρεύσεως στὸν οἰκισμὸ τους νὰ γίνον ἀπὸ τὴν Δ.Κ.Μ., γιὰ νὰ μπορέσουν οἱ ἴδιοι «νὰ κάνουν μερικὰ ἡμερομίσθια». «Φωνὴ τῆς Χαλκιδικῆς», 13 /19 - 8 - 1934.

⁶⁴⁵ «Φωνὴ τῆς Χαλκιδικῆς», 23- 9- 1934.

⁶⁴⁶ «Φωνὴ τῆς Χαλκιδικῆς», 13-1-1935.

βρυσών, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις περιλάμβαναν και την κατασκευή ή επισκευή υδραγωγείων. . Ωστόσο στους οικισμούς της βόρειας Χαλκιδικής υδραγωγεία έγιναν πολύ αργότερα, γύρω στο 1960⁶⁴⁷.

⁶⁴⁷ Πληροφορητές: Βασιλειάδης Νικόλαος και Μικρόπουλος Παναγιώτης από το Πλατανοχώρι, Κώστας Νικόλαος από τη Μαραθούσα, Μαυρόπουλος Δημήτριος από τα Σανά.

2. Η ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΗ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗ

Ενώ οι επιβαρυνμένοι από τις κακουχίες της περιπλάνησης πρόσφυγες είχαν ανάγκη περίθαλψης, επιβαρύνονταν όλο και περισσότερο από τις άθλιες και αντίξοες συνθήκες διαβίωσης. Η έλλειψη πόσιμου νερού, οι διάφορες λοιμώδεις ασθένειες, προπαντός όμως η μάλιστα της ελονοσίας κλονίζαν πιο πολύ την υγεία των προσφύγων. Τόσοι δε ήταν οι θάνατοι των πρώτων χρόνων από την ελονοσία, τον τύφο, τον παράτυφο και τη φυματίωση, αναφέρουν οι μαρτυρίες από τα Ν.Μουδανιά, ώστε «δεν υπήρχε οικογένεια που να μην έχει τουλάχιστο και ένα νεκρό και μέρα που να μη γίνει κηδεία»⁶⁴⁸. Τα ίδια αναφέρουν και οι πληροφορίες από τους άλλους προσφυγικούς οικισμούς της Χαλκιδικής, ιδιαίτερα τους νεοσύστατους. Η κατάσταση χειροτέρευε και από την έλλειψη σωστών καταλυμάτων, από τα οποία τα περισσότερα, ιδίως αυτά του πρώτου καιρού (αντίσκηνα, χώροι εργασίας των Μετοχίων (όπως ο *μεταζώνας*, το «*Οικονομείο*», αποθήκες, ακόμα και στάβλοι)⁶⁴⁹, ήταν πέρα για πέρα ακατάλληλα και εντελώς ανθυγιεινά.

Εκείνο όμως που είχε ιδιαίτερα κλονίσει την υγεία των προσφύγων της Χαλκιδικής ήταν το κλίμα της. Η υγρασία των παραλίων με τα αναρίθμητα έλη, όπου βρίσκονταν η πλειονότητα των προσφυγικών οικισμών, αποτελούσαν ιδιαίτερα ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη και εξάπλωση της ελονοσίας, ενώ έπλητταν ανελέητα τους ταλαιπωρημένους και εξασθενημένους πρόσφυγες. Το πολύ υψηλό ποσοστό νοσηρότητας από την ελονοσία, 737 επί τοις χιλίοις, έδινε στο νομό της Χαλκιδικής (βλ. Πίνακα, 15) την προτελευταία θέση στον κατάλογο των περιοχών της Μακεδονίας της Γενικής Υγειονομικής Επιθεώρησης⁶⁵⁰. Παρά τις κατά καιρούς έντονες διαμαρτυρίες και τους αναρίθμητους θανάτους το πρόβλημα αυτό άργησε να αντιμετωπισθεί ολοκληρωτικά και ως εκ τούτου μειωνόταν σημαντικά ο πληθυσμός των προσφυγικών οικισμών⁶⁵¹ καθώς οι κάτοικοί τους, λόγω της μεγάλης

⁶⁴⁸ Λέγεται άλλωστε ότι εξαιτίας της μεγάλης θνησιμότητας τα Ν.Μουδανιά άλλαξαν τέσσερα νεκροταφεία. Βλ. Κοβράκης, *ό.π.*, σ. 24, και πληροφορητής: Κ. Φωτιάδης από τα Ν.Μουδανιά.

⁶⁴⁹ Πληροφορητές: Κοτρώνη Φωτεινή από το Καλαμίτσι, Τσίνογλου Μαρία από το Ζαγράφου, Σαραγιαννίδης Ευθύμιος από τα Πετράλωνα, Κουτσάκης Δημήτριος από τη Ν.Τένεδο.

⁶⁵⁰ Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930)*, σ. 310.

⁶⁵¹ Για το ότι η φυγή ήταν το αποτελεσματικότερο μέσον σωτηρίας για τους κατοίκους των οικισμών που πλήττονταν από την ελονοσία είναι φανερό από τις μαρτυρίες των ίδιων των προσφύγων, καθώς και από δημοσιεύματα στον τοπικό τύπο, όπως αυτό που αναφερόταν στο πρόβλημα που είχε δημιουργηθεί από την ελονοσία στη Ν.Καλλικράτεια, της οποίας οι κάτοικοι είχαν φτάσει σε απόγνωση, «ώστε λίγο έλειψε να γίνει ό,τι και στα Δεβελίκεια, όπου τα 4/5 των προσφύγων είχαν πεθάνει από την ελονοσία και οι υπόλοιποι είχαν εγκαταλείψει τον οικισμό». Βλ. «Φωνή της Χαλκιδικής», φ 57(111)/23-1-1935.

θνησιμότητας που υπήρχε σ' αυτούς, τους εγκατέλειπαν προκειμένου να σωθούν⁶⁵².

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΟΧΩΝ Γ.Δ.Μ. ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΑ ΠΟΣΟΣΤΑ ΝΟΣΗΡΟΤΗΤΑΣ
ΑΠΟ ΕΛΟΝΟΣΙΑ

(Πηγή: Στάθης Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930)*, σ. 310)

Α/α	Εποικιστικό Γραφείο	Ποσοστό επί τοιας χιλιάς
1	Καστοριάς	25
2	Εδέσσης	55
3	Μποεμίτσης	153
4	Δράμας	155
5	Σιδηροκάστρου	196
6	Σερρών	198
7	Θεσσαλονίκης	371
8	Λαγκαδά	378
9	Κοζάνης	381
10	Κατερίνης	409
11	Γενιτσών	435
12	Βέροιας	444
13	Φλωρίνης	550
14	Κιλκίς	586
15	Χαλκιδικής	737
16	Καβάλας	939

Για την άμεση αντιμετώπιση της ελονοσίας, η οποία το διάστημα 1925-1929 προηγείτο σημαντικά έναντι των άλλων ασθενειών, η Ε.Α.Π. είχε διανεμίσει πανελλαδικά 8.500 κιλά κινίνης καθώς και 912.501 σήριγγες⁶⁵³, ενώ μακροπρόθεσμα ξεκίνησε πρόγραμμα αποξηράνσεων των ελών. Ανάμεσα στις πρώτες αποξηράνσεις ελών που είχαν γίνει από την Ε.Α.Π. είναι και αυτή του έλους των 500 στρεμμάτων στα Ν.Μουδανιά. Στο έργο μάλιστα είχαν πάρει μέρος και οι κάτοικοι του

⁶⁵² Οι προσφυγικοί οικισμοί που εγκαταλείφθηκαν εξαιτίας της ελονοσίας είναι οι εξής: Δεβελίκια, Ξηροπόταμος, Κρεμύδι (οι κάτοικοι του πήγαν στην Καλλιθέα), Σταυρονικήτα, ενώ είχαν πληγεί σημαντικά οι περισσότεροι, όπως ο Ν.Μαρμαράς, τα Ν.Μουδανιά, η Ν.Καλλιάραια, η Ολυμπιάδα, ο Σταυρός, η Ν.Ποτίδαια, η Μεταμόρφωση. Πληροφορητές: Κοτσαγιάννης Θεολόγος από το Στρατώνι, Πόπης Λάμπρος από την Καλλιθέα, Καρλής Γεώργιος και Σταματύς Χαρίλαμπος από τη Ν.Φόκαια, Άθυρος Ιωάννης από τη Μεταμόρφωση, Παπαηλίας Σωτήριος από τη Ν.Καλλιάραια, Καρακισιάκης Παύλος από την Ολυμπιάδα, Μαυρουδή Αντωνία από το Ν.Μαρμαρά, Κανακάρης Γεώργιος από τη Ν.Ποτίδαια.

Βλ. επίσης Κεφάλαιο 2°, 5.Προβλήματα επιβίωσης και συμβίωσης, σ. 111, 112.

⁶⁵³ Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα*, σ. 313.

οικισμού με την προσωπική τους εργασία⁶⁵⁴. Το πρόγραμμα των αποξηράνσεων συνεχίστηκε και μετά τη διάλυση της Ε.Α.Π. από το Υπουργείο Γεωργίας με τις κατά τόπους υπηρεσίες του. Σε αυτή την περίπτωση emπίπτει η αποξήρανση των περισσότερων ελών της Χαλκιδικής με πρώτο εκείνο του Σταυρονικήτα στην περιοχή της Κασσάνδρας⁶⁵⁵. Το θέμα όμως, απ' ό,τι φαίνεται στον τοπικό τύπο, δεν είχε επιλυθεί οριστικά και ως εκ τούτου συνέχισε να ταλαιπωρεί τους πρόσφυγες της περιοχής μέχρι και τη δεκαετία του '30⁶⁵⁶.

Για την υγειονομική περίθαλψη των ασθενών τα μέσα που υπήρχαν στη Χαλκιδική τόσο στους προσφυγικούς όσο και στους οικισμούς των γηγενών ήταν υποτυπώδη. Σημαντικά βήματα στον τομέα αυτόν έγιναν μετά τον ερχομό των προσφύγων με το θεσμό των αγροτικών ιατρείων, τα οποία είχαν ιδρυθεί από την Ε.Α.Π. Αυτά ήταν 7 στον αριθμό, για να προσφέρουν υπηρεσίες σε τουλάχιστον 17.649 άτομα, που ήταν οι πρόσφυγες. Με δεδομένο μάλιστα ότι εξυπηρετούσαν και τους γηγενείς, που έμεναν στον ίδιο ή σε γειτονικούς οικισμούς (για τους οποίους μάλιστα ίσχυε υψηλότερη τιμή στην επίσκεψη⁶⁵⁷) μπορεί να αναλογισθεί κανείς τι είδους περίθαλψη προσφερόταν. Γι' αυτό εξάλλου, όπως διαπιστώνουμε από τις γραπτές πηγές και τις προφορικές μαρτυρίες⁶⁵⁸, υπήρξαν πολλά προβλήματα στην παροχή υπηρεσιών και διαμαρτυρίες από μέρους των προσφύγων.

Τα αγροτικά ιατρεία υπάγονταν στη Νομιατρική Υπηρεσία Χαλκιδικής μέχρι το 1935 και αργότερα στο Υγειονομικό Κέντρο Χαλκιδικής, ήταν δε ισομοιρασμένα στις περιοχές που υπήρχαν προσφυγικοί οικισμοί (βλ. πίνακα σ.174): Τρία υπήρχαν στη νότια Χαλκιδική, ενώ στη δυτική, στην ανατολική, στη βορειοανατολική και

⁶⁵⁴ Αρχείο δήμου Ν.Μουδανιών, *Βιβλίο Πράξεων κοινότητας Ν.Μουδανιών*, αριθμός πράξης 30 /21-12-1926, «Επιβολή προσωπικής εργασίας για επιχωμάτωση ελών», Κοβράκης, ό.π., σ. 31, και Αρχείον Ελ. Βενιζέλου, «Τα υπό οριστική μελέτη και γενικώς μελετηθέντα έργα», *Επίσημα*, 1930.

⁶⁵⁵ Αρχείον Ελ. Βενιζέλου, «Τα υπό οριστική μελέτη και γενικώς μελετηθέντα έργα», *Επίσημα*, 1930.

⁶⁵⁶ «Φωνή της Χαλκιδικής», φ.3 / 4-5-1930, («Ανάγκη αποξήρανσης των ελών των Ν. Μουδανιών»), φ. 8 (62) / 15 -7-1934, («Ανάγκες Χαλκιδικής: Αποξήρανσις ελών»), και φ. 9-12-1934, («Τα έλη της Ολυμπιάδας»).

⁶⁵⁷ Στο ιατρείο του Σταυρού, για παράδειγμα, που είχε ιδρυθεί το 1925 από την Ε.Α.Π. οι πρόσφυγες μέχρι την 1^η Ιανουαρίου πλήρωναν για τις ιατρικές τους ανάγκες 160 έως 200 δραχμές το χρόνο, ενώ οι γηγενείς 50 δραχμές την επίσκεψη. «Φωνή της Χαλκιδικής», φ. 44 / 15-2-1931.

⁶⁵⁸ Στην επιστολή του ταγματάρχη Αλεξάνδρου Ρέντη προς το Γενικό Διοικητή Μακεδονίας, 5-1-1924, αναφέρονται μεταξύ άλλων παράπονα από τους κατοίκους Σημάντρων για την παροχή υπηρεσιών του γατρού της περιοχής Τσίτερ. Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 67, Κοβράκης, ό.π., σ. 23, 24, καθώς και μαρτυρίες πληροφορητών: Παπαηλίας Σωτήριος από τη Ν.Καλλικράτεια, Άθυρος Ιωάννης από τη Μεταμόρφωση, Πόπης Λάμπρος από την Καλλιθέα, Καρλής Γεώργιος από τη Ν.Φώκαια, Καρακισιάκης Παύλος από την Ολυμπιάδα, Μαυρουδή Αντωνία από το Ν.Μαρμαρά.

στη βόρεια από ένα. Ωστόσο όπως αναφέρεται στον τοπικό τύπο τα περισσότερα από αυτά κατά το 1934 ήταν σε διάλυση⁶⁵⁹.

Στο τέλος της δεκαετίας του '30 και μέχρι το μισά της επόμενης σημαντικές υπηρεσίες στο θέμα της περίθαλψης των προσφύγων καθώς και των γηγενών κατοίκων της Χαλκιδικής προσέφερε και το επονομαζόμενο «Αμερικανικό ή Ρωσικό νοσοκομείο». Βρισκόταν κοντά στο χωριό Νέα Φλογητά (δυτική Χαλκιδική) σε μια κατάφυτη έκταση, που είχε παραχωρηθεί από το Ρωσικό μετόχι (Αγίου Παντελεήμονος). Το νοσοκομείο είχε ιδρυθεί το 1928⁶⁶⁰ χάρη στη φιλανθρωπική δράση του «Συλλόγου Αμερικανίδων κυριών» και διέθετε φαρμακείο, χειρουργείο, κλίνες, κλινοσκεπάσματα. Αρχικά τελούσε υπό τη διεύθυνση μιας αμερικανίδας γιατρού την οποία συνεπικουρούσε ο παθολόγος-γυναικολόγος γιατρός Σ.Νικητίδης. Κατά το διάστημα αυτό η περίθαλψη ήταν δωρεάν καθώς και η διατροφή των ασθενών. Αργότερα που περιήλθε στο ελληνικό κράτος, κάθε ασθενής ο οποίος νοσηλευόταν κατέβαλε ως αποζημίωση 20 δραχμές ημερησίως⁶⁶¹.

Από το 1935 όμως, σύμφωνα με δημοσιεύματα στον τοπικό τύπο, φαίνεται ότι το εν λόγω νοσοκομείο, το Ρωσικό, όπως το ονόμαζαν οι κάτοικοι, υπολειπουργούσε, ενώ ήταν το μοναδικό νοσοκομείο όλης της Χαλκιδικής και παρουσίαζε μεγάλη κίνηση ως προς τις υπηρεσίες που προσέφερε, με αυξητική τάση μάλιστα. Κατά το διάστημα δε 1932-1934 οι νοσηλευόμενοι σ' αυτό υπερδιπλασιάστηκαν (βλ. πίνακα, σ. 175). Παρά τη μεγάλη του όμως χρησιμότητα, δεν ήταν δυνατό να αντιμετωπισθούν τα μεγάλα προβλήματα που παρουσίαζε στην κτιριακή υποδομή, καθώς και η έλλειψη σε προσωπικό⁶⁶².

Επειδή απαιτούνταν επειγόντως σημαντικές επισκευές, η καθυστέρηση των οποίων θα οδηγούσε σε σταδιακή εγκατάλειψή του (σύμφωνα με τις ανακοινώσεις στη «Φωνή της Χαλκιδικής»), οι κάτοικοι της περιοχής ήταν ιδιαίτερα ανήσυχοι. Μάλιστα οι κάτοικοι των Νέων Μουδανιών πρότειναν κατά καιρούς διάφορες λύσεις, όπως τη μεταφορά των νοσοκομειακών εγκαταστάσεων στον οικισμό τους, όπου υπήρχε χώρος για την κατασκευή ενός νέου οικήματος, μια λύση σχετικά προσφορότερη από την επισκευή του ήδη υπάρχοντος, που υπολογιζόταν ότι θα κόστιζε περί τις 300.000 δραχμές. Τελικά το 1945 το νοσοκομείο

⁶⁵⁹ «Φωνή της Χαλκιδικής», 22-7-1934.

⁶⁶⁰ Μαρτυρίες των πληροφορητών: Σαμουρκασίδης, Τσιτσόπουλος Βασίλειος από τα Ν.Φλογητά, «Φωνή της Χαλκιδικής» 26 / 12 - 10 - 1930, φ.5 (185) / 10-6-1945, καθώς και Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 173.

⁶⁶¹ «Φωνή της Χαλκιδικής», 26 / 12 - 10 - 1930.

⁶⁶² Διέθετε 1 γιατρό, 2 νοσοκόμες, 1 διαχειριστή, 1 μαγείρισσα, 1 καθαρίστρια, 1 πλύστρα και 1 υπηρέτη «Φωνή της Χαλκιδικής», 47(101) / 24-3-35.

αυτό καταλήφθηκε από το βουλγαρικό στρατό και έκτοτε διαλύθηκε, αφήνοντας ένα μεγάλο κενό στην περίθαλψη των κατοίκων⁶⁶³.

ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΙΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1934⁶⁶⁴

Α/α	Έδρα ιατρείων	Όνομα ιατρού	Περιοχή περίθαλψης
1	Ν.Μουδανιά (νότια Χαλκιδική)	Καρυωτάκης ⁶⁶⁵	Ν.Μουδανιά, Διονυσίου, Ζωγράφου, Ν.Όλυνθος
2	Ν.Μαρμαράς (νότια Χαλκιδική)	Φωτάκης	Ν.Μαρμαράς, Παρθενώνας, Σάρτη
3	Ν. Ρόδα (νότια Χαλκιδική)	Μισσηλίδης (γιατρός) Νανουδάκης ⁶⁶⁶ (φαρμακοποιός)	Ν.Ρόδα, Ιερισσός, Ξηροπόταμος, Αμμουλιανή, Ουρανούπολη
4	Ν.Τρίγλια (δυτική Χαλκιδική)	Ϊαττακός (γιατρός) Λιβεριάδης (φαρμακοποιός)	Ν.Τρίγλια, Ν.Πλάγια, Ν.Αντιγόχεια(Ν.Φλογητά), Ελαιοχώρια, Ν.Σίλατα, Ν.Τένεδος, Βρωμόσυρτα (Άγιος Παντελεήμονας)
5	Ν.Καλλικράτεια (δυτική Χαλκιδική)	Ιατρόπουλος	Ν.Καλλικράτεια, Άγιος Παύλος, Ν.Ηράκλεια, Ν.Γωνιά, Λάκκωμα, Κρουνέρι, Ξηροκώμη
6	Σταυρός (ανατολική Χαλκιδική)	Οφθαλμίδης (γιατρός) Γιαννόπουλο (φαρμακοποιός)	Σταυρός, Άνω Σταυρός, Μ.Βόλβη, Βαμβακιά, Ασπροβάλτα, Ν.Μάδυτος, Ολυμπιάδα, Βρασνά
7	Ν.Απολλωνία (βόρεια Χαλκιδική)	Ιωάννης Παπαϊωάννου	Ν.Απολλωνία, Μεσοπόταμος, Ξερόρεμα, Ασπρόχωμα, Μαραθούσα, Κοκκαλού, Απολλωνία

⁶⁶³ «Φωνή της Χαλκιδικής», φ.5 (185) / 10-6-1945

⁶⁶⁴ «Φωνή της Χαλκιδικής», φ.7 (61) / 8-7-1934.

⁶⁶⁵ Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες καθώς και άλλες πηγές, ιατρικές υπηρεσίες στα Νέα Μουδανιά, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή, Ν.Τρίγλια, Σήμαντρα, είχε προσφέρει και ο γιατρός Απόστολος Τσίτερ, πρόσφυγας από την Τρίγλια Βιθυνίας.

Πληροφορητές: Μονδρουβάνος Δημήτριος από τα Σήμαντρα, Παπαδόπουλος Γεώργιος από τη Ν.Τρίγλια, καθώς επίσης και Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ.67, «Επιστολή ταγματάρχη Ρέντη Αλέξανδρου», 1924, και Κοβράκης, ό.π., σ. 24.

⁶⁶⁶ Και ο γιατρός και ο φαρμακοποιός μισθοδοτούνταν από την κοινότητα. «Φωνή της Χαλκιδικής», φ.7(61) / 8-7-1934.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΑΣΘΕΝΩΝ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΥ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1932-1934⁶⁶⁷

Έτος	Νοσηλευθέντες	Γεννήσεις	Θάνατοι	Εγχειρήσεις	Εξωτερ. ασθενείς
1932	279	46	10	251	8.641
1933	400	89	5	182	5.615
1934	587	104	6	127	4.096

⁶⁶⁷ «Φωνή της Χαλκιδικής», 47(101) / 14-3-1935.

3. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ - ΣΧΟΛΕΙΑ

Στο ζήτημα της εκπαίδευσης και ιδιαίτερα της σχολικής στέγης, τουλάχιστον την πρώτη πενταετία του 1920, παρατηρήθηκε ολιγωρία. Απαγορευόταν από το ίδιο το καταστατικό της Ε.Α.Π. (άρθρο 15) η διάθεση κονδυλίων για την ίδρυση σχολείων. Ύστερα όμως από τις διαμαρτυρίες των ίδιων των προσφύγων, οι οποίοι απαιτούσαν την επίλυση του θέματος της εκπαίδευσης ως εξίσου σημαντικού μαζί με εκείνο της παροχής κλήρων και στέγης και μετά από την τροποποίηση που είχε γίνει στο άρθρο 15 του καταστατικού της⁶⁶⁸ η Ε.Α.Π. μερίμνησε και για την ίδρυση σχολείων. Με την υλική υποστήριξη της Ε.Α.Π. και την προσωπική εργασία των προσφύγων μέχρι τον Αύγουστο του 1928 είχαν κατασκευαστεί στη Μακεδονία 266 διδασκτήρια⁶⁶⁹.

Τα περισσότερα σχολικά κτίρια των προσφυγικών οικισμών της Χαλκιδικής κατασκευάστηκαν με τη βοήθεια της Ε.Α.Π. και τη συμβολή του κράτους, διαφόρων φορέων, συλλόγων, ιδιωτών, ομογενών της Αμερικής, καθώς και των ίδιων των προσφύγων, που είτε κατέβαλαν προσωπική εργασία είτε κινητοποιήθηκαν για εξεύρεση οικονομικών πόρων με εράνους. Μια τέτοια περίπτωση κατασκευής σχολικού κτιρίου είναι αυτή των Ν.Μουδανίων, όπου το κοινοτικό συμβούλιο μεθόδευσε τη διαδικασία της ανέγερσης με την παροχή προσωπικής εργασίας από μέρους των κατοίκων και τη σύσταση επιτροπής εράνων για την κάλυψη των σημαντικών εξόδων του έργου⁶⁷⁰.

Από τις δύο βαθμίδες εκπαίδευσης η λειτουργία της πρωτοβάθμιας, ως βασική και απαραίτητη, ήταν εκείνη η οποία ενδιέφερε περισσότερο. Σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στους προσφυγικούς οικισμούς άργησαν να ιδρυθούν. Μέχρι το 1950 σε έναν μόνο προσφυγικό οικισμό (Ν.Μουδανιά) λειτούργησε σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ μέσα στη δεκαετία του '50 σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης λειτούργησαν και σε άλλους προσφυγικούς οικισμούς, τη Ν.Τρίγλια, και τη Ν.Καλλικράτεια⁶⁷¹.

Το γυμνάσιο Νέων Μουδανίων, το μοναδικό μέχρι το 1950 σχολείο μέσης εκπαίδευσης στους προσφυγικούς οικισμούς της Χαλκιδικής, ιδρύθηκε και λειτούργησε το 1948 ως παράρτημα του γυμνασίου

⁶⁶⁸ Φ.Ε.Κ. 272 / 30 Οκτωβρίου 1924.

⁶⁶⁹ Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία*, σ. 151, 156.

⁶⁷⁰ Αρχείο δήμου Ν.Μουδανίων, *Βιβλίο Πράξεων κοινότητας Ν.Μουδανίων*, αρ. πράξης 21 / 22-6-1926.

⁶⁷¹ Αρχείο Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης νομού Χαλκιδικής.

Πολυγύρου. Πριν από αυτό το 1942 είχε λειτουργήσει το Φροντιστήριο, όπου οι μαθητές παρακολουθούσαν τα μαθήματα καταβάλλοντας δίδακτρα. Οι Νεομουδανιώτες εκμεταλλεζόμενοι τη δυνατότητα που εκείνο το διάστημα είχε δοθεί με νόμο για όλους τους μαθητές της ελληνικής επαρχίας, οι οποίοι δεν μπορούσαν να μεταβούν στα σχολεία που φοιτούσαν, να εξετάζονται χωριστά στο τέλος του πρώτου εξαμήνου και στο τέλος της σχολικής χρονιάς από ειδική επιτροπή «ως κατ' οίκον διδασκόμενοι», είχαν ξεκινήσει τη λειτουργία του Φροντιστηρίου. Αυτό λοιπόν έγινε χάρη στο ζήλο μερικών γονιών να ολοκληρώσουν τη μάθηση των παιδιών τους τη δύσκολη εκείνη περίοδο που η μετάβαση στο Γυμνάσιο Πολυγύρου ήταν δύσκολη. Αρχικά οι μαθητές ήταν 5 στον αριθμό με μία καθηγήτρια φυσικομαθηματικό, η οποία «παρέδιδε μαθήματα στο μεταξουργείο», ενώ αργότερα προσέλαβαν και άλλους δύο καθηγητές. Την επόμενη δε χρονιά ο αριθμός των παιδιών αυξήθηκε και ως αίθουσα διδασκαλίας χρησιμοποιήθηκε μια αποθήκη. Αυτό επαναλαμβανόταν και τα επόμενα χρόνια μέχρι που τη σχολική χρονιά 1948-1949 λειτούργησε στα Ν.Μουδανιά το Παράρτημα του Γυμνασίου Πολυγύρου, το οποίο στεγάστηκε στο κτίριο του δημοτικού σχολείου⁶⁷².

Εκτός από τα σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είχαν λειτουργήσει και σχολεία επαγγελματικής κατάρτισης καθώς και σχολεία για ενήλικες αγράμματους ή ενήλικες (όπως οι προερχόμενοι από την Καππαδοκία) που δε μιλούσαν ελληνικά. Τέτοια σχολεία ήταν οι νυχτερινές σχολές, όπως αυτή που λειτουργούσε το 1930 στον οικισμό Ζωγράφου, όπου φοιτούσαν 35 μαθητές ηλικίας από 15 έως 37 ετών⁶⁷³ και τα λεγόμενα κυριακά σχολεία, όπου επίσης παρέχονταν στοιχειώδης εκπαίδευση σε αγράμματους γεωργούς. Τη φροντίδα της λειτουργίας των σχολείων αυτών είχε το Γεωργικό Επιμελητήριο Χαλκιδικής, το οποίο με ψήφισμά του την 6^η Μαΐου ζητούσε μεταξύ άλλων την κατάργηση των κυριακών σχολείων και την ίδρυση των γεωργικών πρακτικών σχολών⁶⁷⁴.

Εξαιτίας της έλλειψης χώρων κατάλληλων για διδακτήρια στους προσφυγικούς οικισμούς η εκπαιδευτική διαδικασία δυσλειτουργούσε μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '20, οπότε αποπερατώθηκαν αρκετά σχολικά κτίρια στη Χαλκιδική. Βέβαια το πρόβλημα της έλλειψης σχολικής στέγης ήταν ιδιαίτερα έντονο στους αμιγείς προσφυγικούς οικισμούς, καθώς στους μικτούς οικισμούς υπήρχε η δυνατότητα στα παιδιά να φοιτήσουν στα ήδη υπάρχοντα για τα παιδιά των γηγενών σχολεία.

⁶⁷² Κοβράκης, *ό.π.*, σ 88, 113.

⁶⁷³ «Φωνή της Χαλκιδικής» φ.6 / 6-5-1930.

⁶⁷⁴ «Φωνή της Χαλκιδικής» φ.6 / 6-5-1930 και φ.44 / 15-2-1931.

Στους αμιγείς προσφυγικούς οικισμούς και ιδιαίτερα στους νεοσύστατους τον πρώτο καιρό λειτούργησαν σχολεία σε πρόχειρες κατασκευές, φτιαγμένα από τους ίδιους τους πρόσφυγες ή χρησιμοποιήθηκαν κάποια οικήματα που δεν είχαν διατεθεί για τη στέγαση των προσφύγων. Αυτά τα τελευταία συνήθως ήταν διάφορα μοναστηριακά κτίρια, που χρησιμοποιούνταν για όσο διάστημα άντεχαν, όπως το οίκημα που είχε διατεθεί εξ αρχής για σχολική χρήση στην Αρμουλιανή από το μοναστήρι Βατοπεδίου. Ανακαινίστηκε αυτό μάλιστα λίγο αργότερα με έξοδα της ίδιας της μονής και συνέχισε να χρησιμοποιείται μέχρι το 1966, οπότε και αποπερατώθηκε το νέο διδακτήριο⁶⁷⁵. Μοναστηριακά κτίσματα ως σχολεία χρησιμοποιήθηκαν και στην Καλλιθέα και στη Ν.Φώκεια, όπου λειτουργούσε σχολείο στον Πύργο που δεσπόζει έως σήμερα στην παραλία του οικισμού⁶⁷⁶. Σε οίκημα επίσης μοναστηριακό λειτούργησε και το δημοτικό σχολείο στον οικισμό Ζωγράφου⁶⁷⁷. Επειδή όμως το συγκεκριμένο κτίριο δεν είχε απαλλοτριωθεί, η αντίστοιχη μονή του Αγίου Όρους απαίτησε ενοίκιο το 1935⁶⁷⁸. Ήταν δυνατό επίσης να στεγασθεί σχολείο και σε άλλου είδους κτίρια: Στο Λάκκωμα για παράδειγμα το δημοτικό σχολείο στεγαζόταν στο εγκαταλειμμένο τζαμί⁶⁷⁹ ενώ στα Σήμαντρα στο παλιό καφενείο⁶⁸⁰.

Στα Ν.Μουδανιά για να αντιμετωπισθεί η έλλειψη σχολικής στέγης είχε κατασκευασθεί το 1925 ένα πρόχειρο κτίσμα, που το διαδέχθηκε αργότερα άλλο καλύτερο διδακτήριο, η οικοδόμησή του οποίου άρχισε το 1928, ολοκληρώθηκε το 1930 και τα έξοδα κατασκευής του καλύφθηκαν από κρατικές επιχορηγήσεις, δημόσιους και τοπικούς πόρους, το σχολικό ταμείο, εράνους, καθώς και προσωπική εργασία⁶⁸¹. Το ίδιο διάστημα, 1925-1930, άρχισε η διαδικασία ανέγερσης σχολικών κτιρίων στους περισσότερους προσφυγικούς οικισμούς της Χαλκιδικής και μέχρι το 1935 περίπου, αποπερατώθηκαν εννέα διδακτήρια. Ανάμεσα στα κτίρια αυτά που βρίσκονται στους οικισμούς της δυτικής και νότιας Χαλκιδικής (βλ. Πίνακα, σ. 180, 181) ήταν εκτός από το οίκημα του δημοτικού σχολείου Ν.Μουδανιών, και τα διδακτήρια των σχολείων

⁶⁷⁵ Αρχείο Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης νομού Χαλκιδικής, *Μητρώον διδακτηρίων*.

⁶⁷⁶ Πηροφορητές: Πόπης Λάμπρος, Σταματός Χαράλαμπος, Καρνής Γεώργιος Τσίνογλου Μαρία

⁶⁷⁷ Πληροφορήτρια Τσίνογλου Μαρία από τον οικισμό Ζωγράφου.

⁶⁷⁸ «Φωνή της Χαλκιδικής» 14 -7-1935.

⁶⁷⁹ «Φωνή της Χαλκιδικής», φ.58 (112)/30-6-1935.

⁶⁸⁰ «Φωνή της Χαλκιδικής», φ.39/11-1-1931.

⁶⁸¹ Κοβράκης, *ό.π.*, σ. 48, πληροφορητής Κ. Φωτιάδης, κάτοικος Ν.Μουδανιών.

Βατοπεδίου, Διονυσίου, Ν.Γωνιάς, Ν.Πλαγίων, Ν.Σιλάτων, Ν.Τρίγλιας, Ν.Φλογητών, Ν.Φώκαιας, Σάρτης⁶⁸².

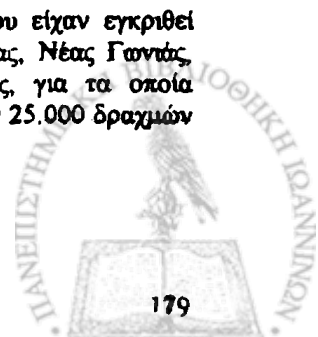
Κατά την επόμενη δεκαετία, έχοντας μάλιστα μεσολαβήσει και ο καταστρεπτικός σεισμός του 1932, η έλλειψη σχολικής στέγης έγινε εντονότερη, οπότε και η αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού μαζί με όλα τα άλλα που είχαν δημιουργηθεί έγινε δυσκολότερη. Η διαδικασία ανέγερσης σχολικών κτιρίων παράλληλα με αυτήν της επισκευής όσων είχαν υποστεί ζημιές συνεχίστηκε μέχρι το 1940, οπότε διακόπηκε από το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και τον Εμφύλιο για μια πενταετία περίπου, και ολοκληρώθηκε μέχρι το τέλος του 1950.

Η οικοδομική δραστηριότητα των ετών 1935-1940, καθώς και αυτή των ετών 1945-1950 είχε ως αποτέλεσμα την ανέγερση ακόμη δέκα διδακτηρίων διάσπαρτων στις περιοχές εγκατάστασης των προσφύγων⁶⁸³. Αρκετά έγιναν σε αντικατάσταση των πρόχειρων κατασκευών του πρώτου καιρού (βλ. Πίνακα, σ. 182). Τα κατασκευαστικά τους έξοδα, όπως και των άλλων σχολικών κτιρίων, αντιμετωπίστηκαν με κρατικές επιχορηγήσεις, αλλά και τη συνεισφορά των κατοίκων, καθώς και την προσωπική τους εργασία. Το ίδιο επίσης διάστημα άλλα δέκα σχολικά κτίρια επισκευάσθηκαν ή ξεκίνησαν εργασίες σ' αυτά, διατέθηκαν δηλαδή τα ανάλογα κονδύλια, αλλά δεν ολοκληρώθηκαν την περίοδο 1935-1940⁶⁸⁴.

⁶⁸² Αρχείο της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης νομού Χαλκιδικής, *Μητρώο Διδακτηρίων*.

⁶⁸³ Αρχείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης νομού Χαλκιδικής, *Μητρώο Διδακτηρίων*.

⁶⁸⁴ Τα διδακτήρια αυτά ήταν του Ν.Μαρμαρά, για την αποπεράτωση του οποίου είχαν εγκριθεί πιστώσεις 50.000 δραχμών, καθώς και Αγίου Παύλου, Απολλωνίας, Ν. Απολλωνίας, Νέας Γωνιάς, Νέων Ρόδων, Νέων Σιλάτων, Νέας Τρίγλιας, Νέας Φώκαιας και Λακκόματος, για τα οποία εγκρίθηκαν 1.500.000 δραχμές, ενώ για το τελευταίο υπήρξε και άλλη πίστωση των 25.000 δραχμών «Φωνή της Χαλκιδικής», φ. 40 (94) / 24-2-35, φ. 54 (108) / 2-6-1935.

ΔΙΔΑΚΤΗΡΙΑ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΕ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥΣ
ΟΙΚΙΣΜΟΥΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1925-1935⁶⁸⁵

A/a	Σχολικό κτίριο - Πόροι	Χρονολογία ανέγερσης και αποπεράτωσης
1	Βατοπεδίου (με προσωπική εργασία των κατοίκων, δωρεές και τοπικούς πόρους)	1928-1930
2	Διονυσίου, 2/τάξιο δημοτικό σχολείο (με κρατικές επιχορηγήσεις που ανέρχονταν στο ποσό των 130.000 δραχμές)	1927-1928
3	Ν.Γωνιάς (με κρατικές δαπάνες)	1932-1934
3	Ν.Μουδανιών (με δημόσιους, τοπικούς πόρους και προσωπική εργασία)	1928-1930
4	Ν.Πλαγίων, 2/τάξιο δημ. σχολείο (με κρατικές επιχορηγήσεις, 60.000 δραχμές, και τοπικούς πόρους)	1928-1930
5	Ν.Σιλάτων, 2/τάξιο δημ.σχολείο (με κρατικές επιχορηγήσεις, 180.000 δραχμές, με χρήματα από την Ε.Α.Π., 30.000 δραχμές, με κοινοτικούς πόρους, 30.000 δραχμές, και με χρήματα του σχολικού ταμείου, 16.000 δραχμές)	1930-1934
6	Ν.Τρίγλιας (με δημόσιες δαπάνες)	1929-1935
7	Ν.Φλογητών, 3/τάξιο δημ.σχολείο (με κρατικές επιχορηγήσεις, 85.000 δραχμές, με τη συμβολή της ΕΑ.Π., 80.000, με επιχορηγήσεις της	1930-1938

⁶⁸⁵ Αρχείο Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης νημού Χαλκιδικής, Μητρώο διδασκηρίων.

	κοινότητας, 58.000 δραχμές, και του σχολικού ταμείου, 85.000 δραχμές)	
8	Ν. Φώκαιας, 3/τάξιο δημ. σχολείο (με κρατικές επιχορηγ., 100.000 δραχμ., χρήματα από την Ε.Α.Π., 80.000 δραχ., με κοινοτικούς πόρους, 96.000 δραχμές, με χρήματα από το Ταμείο Ανταλλαξίμων, 25.000 δραχμές, καθώς και με διάφορους με τοπικούς πόρους, 136.000 δραχμές)	1930-1934
9	Σάρτης, 2/τάξιο δημ. σχολείο (με κρατικές επιχορηγήσεις)	1925-1932

ΔΙΔΑΚΤΗΡΙΑ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΕ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥΣ
ΟΙΚΙΣΜΟΥΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1935-1950⁶⁸⁶

A/a	Σχολικό κτίριο - Πόροι	Χρονολογία ανέγερσης και αποπεράτωσης
1	Σημάντρων, με κρατικές επιχορηγήσεις, (155.000 δραχμ.) και δαπάνες σχολικού ταμείου (145.000 δραχμ.)	1935-1939
2	Ν.Ολύνθου, με κρατικές επιχορηγήσεις (133.000 δραχμ.) και δαπάνες της κοινότητας (238.000 δραχμ.)	
4	Στρατωνίου, με δαπάνες της εταιρείας των μεταλλείων και κρατικές επιχορηγήσεις	1934-1937
5	Καλυβών, με κρατικές και κοινοτικές δαπάνες	1939-1941
6	Ροδοκήπου (επισκευή), με προσωπική εργασία των κατοίκων	1930-1940
7	Ν.Καλλικράτειας (4/τάξιο), με κρατικές επιχορηγ. (267.000 δραχμ.) επιχορηγ. Ταμείου Σεισμ/θών (10.000 δραχμ.), κοινοτικούς πόρους (22.000) και πόρους εκκλησίας (1.000 δραχμ.)	1930-1947
8	Λακκόματος (2/τάξιο) με δαπάνες κοινότητας (12.000 δραχμ.) και Υπηρ. Ανοικοδομ. (30.000 δραχμ.)	1948-1953
9	Ελαιοχωρίων, με δημόσιες δαπάνες	1949-1951
10	Ν.Ποτίδαιας (2/τάξιο) με κρατικές επιχορηγήσεις (21.000 δραχμ.) αμερικ. βοήθεια (45.000 δραχμ.) κοινοτικούς πόρους (29.000 δραχμ.) και χρήματα του σχολικού ταμείου (27.000 δραχμ.)	

⁶⁸⁶ Αρχείο Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης νομού Χαλκιδικής, Μητρώο διδασκασίων,
«Φωνή της Χαλκιδικής», φ.4(58) / 17-1-1934, φ.36 (90) / 27-1-1935, φ.40(94) / 24-2-1935,
φ.54 (108) / 2-6-1935.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ΝΕΑ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

ΤΕΛΙΚΕΣ ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Η προσέλευση των προσφύγων στη Χαλκιδική ήταν ένας μεγάλος σταθμός στην ιστορία του τόπου, γιατί συνδέθηκε με δημογραφικές, κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές, καθώς και με καινοτόμες επεμβάσεις στο ιδιοκτησιακό καθεστώς της περιοχής, που μετέβαλαν ριζικά τον οικιστικό χάρτη της με την ίδρυση και ανάπτυξη σημαντικών οικισμών σε ακατοίκητες ή αραιοκατοικημένες περιοχές, όπου αφθονούσαν τα έλη και απουσίαζαν οι άνθρωποι.

Ιδιαίτερα εντυπωσιάζουν οι οικιστικές και οι δημογραφικές ανακατατάξεις στην περιοχή κατά το διάστημα 1920-1928. Ενδεικτικά αναφέρουμε μερικές από αυτές που φανερώνουν τη θεαματική αύξηση των κατοίκων στο *Τσαλί μετόχι*, που από τα 35 άτομα το 1920 έφθασε τα 1.270 το 1928, ως *Ν.Καλλικράτεια*, ή στο *Στρόλογο* (μετόχι της Μονής Βατοπεδίου) που από τα 71 άτομα το 1920 έφθασε το 1928, ως *Ν.Μάδυτος*, τα 1.237 άτομα, καθώς και λίγο ανατολικότερα, στο τέρμα της σιδηροδρομικής γραμμής Σαρακλή-Σταυρού, σε έναν ακατοίκητο τόπο το 1920, όπου χτίστηκε ο *Σταυρός* με 1.148 κατοίκους το 1928, αλλά και στα νότια, στο *Καργί λιμάνι*, που από τα 168 άτομα το 1920 έφθασε τα 1.238 άτομα το 1928, ως *Ν.Μουδανιά*, καθώς επίσης και στο *Σουφλάρ* (μουςουλμανικός οικισμός) που από τους 276 κατοίκους το 1920 έφθασε τους 1.064 το 1928, ως *Ν.Τρίγλια* πλέον.

Χωρίς υποδομή και εκ του μηδενός, μέσα σε αντίξοες συνθήκες, με θέληση και πείσμα στήθηκαν σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα οι νεότεροι οικισμοί της Χαλκιδικής. Κάποιοι από αυτούς μάλιστα ευθύς εξαρχής διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην τοπική ιστορία, συγκεντρώνοντας τα κέντρα διοίκησης και λήψης αποφάσεων, όπως συνέβη με τα *Ν.Μουδανιά*, το *Ν.Μαρμαρά*, τη *Ν.Καλλικράτεια*, τη *Ν.Τρίγλια*⁶⁸⁷.

Με την προσέλευση των προσφύγων και την αύξηση του πληθυσμού της Χαλκιδικής από 44.304 άτομα το 1920 σε 64.799 άτομα το 1928 όχι μόνο δε μειώθηκαν οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις των γηγενών, αλλά

⁶⁸⁷ Κοβράκης, *ό.π.*, σ. 150,153,147-170, «Φωνή της Χαλκιδικής» 14-7-1935, καθώς και μαρτυρίες πληροφορητών: Παπαγιωταρέλη-Συγκουρλή Ευστρατία από το *Ν.Μαρμαρά*, Παπαδόπουλος Γεώργιος από τη *Ν.Τρίγλια*, Παπαηλίας Σωτήριος από τη *Ν.Καλλικράτεια*, Φωτιάδης Κωνσταντίνος από τα *Ν.Μουδανιά*.

άνοιξε ο δρόμος για την απόκτηση νέων, από τα μοναστηριακά κτήματα και τα ανταλλάξιμα της περιοχής, μέσω των οποίων αποκαταστάθηκαν και οι ακτήμονες γηγενείς, ενώ αυξήθηκε η γεωργική παραγωγή. Οι καλλιεργούμενες εκτάσεις σε επίπεδο νομού από τα 203.125 στρέμματα που ανέρχονταν το 1924, έφθασαν στα 472.034 το 1937⁶⁸⁸. Τη μεγάλη ώθηση που έδωσε στην παραγωγική δραστηριότητα του νομού η έλευση των προσφύγων μπορεί να αντιληφθεί κανείς συγκρίνοντας δύο σχετικές με το θέμα Εκθέσεις, την *Έκθεση της Υποδιοίκησης Χαλκιδικής του 1914*⁶⁸⁹ και την *Έκθεση του νομάρχη Χαλκιδικής Ευαγγέλου Χατζοπούλου κατά το 1931*. Στην πρώτη αναφέρεται η υποτονική παραγωγικότητα της περιοχής και η στασιμότητα στις μεθόδους καλλιέργειας, ενώ στη δεύτερη γίνεται λόγος για αυξημένη αγροτική παραγωγή και χρήση νέων μεθόδων καλλιέργειας. Αυτές τις μεθόδους εφάρμοζαν με τη βοήθεια των υπηρεσιών Εποικισμού οι πρόσφυγες, και είχαν καλύτερα αποτελέσματα, σε αντίθεση με τους γηγενείς, στα βόρεια του νομού, οι οποίοι ως επί το πλείστον περιοριζόνταν στη χρήση του «ησιόδειου αρότρου»⁶⁹⁰.

Η οικονομική ανάπτυξη που γνώρισε η περιοχή από τον ερχομό των προσφύγων και μετά δε συνδέεται μόνο με την ανάπτυξη της γεωργίας, αλλά και με την ανάπτυξη νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων. Αξιοποιήθηκαν νέες πηγές πλούτου, όπως εκείνες που συνδέονται με τη θάλασσα. Το ότι οι προσφυγικοί οικισμοί ήταν στην πλειοψηφία τους παραλιακοί είχε τα πρώτα χρόνια πολύ μεγάλο κόστος σε ανθρώπινο δυναμικό. Χιλιάδες πρόσφυγες θυσιάστηκαν στο βωμό της ελονοσίας. Όμως η γειτνίαση με τη θάλασσα είχε και πλεονεκτήματα. Αρχικά, ο θαλάσσιος πλούτος έδωσε το έναυσμα για τη συστηματικότερη ανάπτυξη της αλιείας και των θαλασσιών μεταφορών, τονώνοντας την εμπορική κίνηση της Χαλκιδικής και πάνω απ' όλα βγάζοντάς την από την απομόνωση, στην οποία βρισκόταν εξαιτίας της έλλειψης επαρκούς οδικού δικτύου⁶⁹¹. Αργότερα δε με την ανάπτυξη του τουρισμού δημιουργήθηκαν νέοι τομείς απασχόλησης, που προσέλκυσαν το

⁶⁸⁸ Βλ. «Συγκριτικός πίνακας καλλιεργουμένων εκτάσεων στη Χαλκιδική από το 1924 έως το 1937», σ. 159, καθώς και: «Πίνακας παραγομένων προϊόντων στη Χαλκιδική από το 1931 έως το 1937», σ. 160.

⁶⁸⁹ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 20, «Σημείωμα ΣΤ'. Γεωργική, κτηνοτροφική και οικονομική κατάστασις της Υποδιοικήσεως Χαλκιδικής», 3-12-1914

⁶⁹⁰ «Φωνή της Χαλκιδικής», 1-2-1931.

⁶⁹¹ Το 1927 όταν άρχισε η κατασκευή νέου οδικού δικτύου στη Μακεδονία με κέντρο τη Θεσσαλονίκη, άρχισε να κατασκευάζεται στη Χαλκιδική η οδός Θεσσαλονίκης - Γαλάτιστας - Πολυγύρου, με σκοπό να προεκταθεί μέχρι τον Άγιο Νικόλαο. Είχε επίσης αρχίσει και η κατασκευή της οδού Πολυγύρου-Δάφνης, που διερχόταν από την Αρναία, την Ιερισσό και διασχίζοντας το Άγιο Όρος κατέληγε στη Δάφνη. Με την κατασκευή των δύο αυτών μεγάλων αρτηριών θα λυνόταν το πρόβλημα των συγκοινωνιών της Χαλκιδικής, που ήταν η πιο εγκαταλειμμένη ελληνική επαρχία. Βλ. Μαυρογορδάτος-Χαμουδόπουλος, *ό.π.*, σ. 129.

επενδυτικό ενδιαφέρον του κράτους και άλλων παραγόντων, συντελώντας στην ανάδειξη της περιοχής και στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου⁶⁹².

Βέβαια, άσχετα με τη σωστή ή όχι ανάπτυξη του τουρισμού, σημαντικό βάρος της τουριστικής οργάνωσης του τόπου τον πρώτο καιρό σήκωσαν οι ίδιοι οι πρόσφυγες που είχαν εγκατασταθεί στους παραλιακούς οικισμούς. Εργαζόμενοι συλλογικά⁶⁹³ και επιστρατεύοντας την προηγούμενη εμπειρία τους προσπαθούσαν να προβάλλουν τη νέα τους πατρίδα, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις χρειάστηκαν και τη συνδρομή των γηγενών. Εξάλλου μαζί με την ταυτότητα του πρόσφυγα από την Προποντίδα ή την Καππαδοκία ή τα Δαρδανέλια ή τον Πόντο, έχουν και αυτή του Χαλκιδικιώτη, του κατοίκου της Ολυμπιάδας για παράδειγμα και νιώθουν περήφανοι που το χωριό τους γειτνιάζει με τα αρχαία Στάγειρα⁶⁹⁴, την πατρίδα του Αριστοτέλη, του κατοίκου της Ν. Ολύθνου ή της Νέας Ποτιδαιας και μιλάνε με καμάρι για την αρχαία ιστορία της περιοχής τους, του Νεομαρμαρινού που ζώντας στον ίδιο οικισμό με τους γηγενείς από τον Παρθενώνα εργάζονται από κοινού για την προβολή του τόπου και την παροχή υπηρεσιών προς τους τουρίστες το καλοκαίρι.

Η συμβίωση στον ίδιο οικισμό έφερε πιο κοντά τους πρόσφυγες και τους γηγενείς. Συμπορεύθηκαν τόσο στον καθημερινό τους αγώνα, όσο και στα σημαντικά προβλήματα, και ιδιαίτερα μετά την οριστική διανομή της γης που άρχισαν να αμβλύνονται οι μεταξύ τους διαφορές και ελαχιστοποιήθηκαν οι αποστάσεις που τους χώριζαν. Κοινό ήταν το ενδιαφέρον τους για θέματα ζωτικής σημασίας, όπως αυτό της υδροδότησης, της καταπολέμησης της ελονοσίας, της κατασκευής οδικού δικτύου⁶⁹⁵, της καλύτερης απόδοσης της παραγωγής, της βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας, της κατά τον καλύτερο τρόπο προώθησης και διάθεσης των αγροτικών προϊόντων που παρήγαγαν. Σημαντικά επίσης στη μεταξύ τους συνεργασία είχαν βοηθήσει οι Συνεταιρισμοί, το Γεωργικό Επιμελητήριο, καθώς και ο θεσμός της τοπικής αυτοδιοίκησης, παράγοντες που έφεραν την

⁶⁹² «Φωνή της Χαλκιδικής», 20-1-1935.

⁶⁹³ «Η Επιτροπή Τουρισμού Ν. Μουδανιών» καλούσε, σε ανακοίνωσή της το Μάρτιο του 1931 στην Εφημερίδα «Φωνή της Χαλκιδικής», τους ιδιοκτήτες ξενοδοχείων, καφενείων, αυτοκινήτων, βενζινοπλοίων να φροντίσουν για την καλύτερη εξυπηρέτηση των ξένων. «Φωνή της Χαλκιδικής», 22 Μαρτίου 1931.

⁶⁹⁴ Σχετικά με τη γραφή του τοπωνυμίου αυτού έχει χρησιμοποιηθεί ο τύπος Στάγειρα στις αναφορές στο σύγχρονο οικισμό και δήμο, όπως έχει καθιερωθεί από τους κατοίκους και τις υπηρεσίες, ενώ ο τύπος Στάγειρα χρησιμοποιήθηκε στις αναφορές στην αρχαιότητα. Αυτό εξάλλου έγινε και με τη γραφή άλλων τοπωνυμίων, Ν. Ποτιδαια και Ν. Σίλατα, όπου αυτά χρησιμοποιήθηκαν για τους σημερινούς οικισμούς.

⁶⁹⁵ Στις 22 Απριλίου 1928 είχε διοργανωθεί στον Πολύγυρο παγγαλιδικό συλλαλητήριο για την ολοκλήρωση του δρόμου Θεσσαλονίκης Πολυγύρου Βλ. Κολτούκη, *ό.π.*, σ. 7-20.

προσέγγιση προσφύγων και γηγενών και απέδειξαν πως για την προσωπική τους ευτυχία και την ευημερία του τόπου η σύμπραξη και η προσπάθεια όλων είναι απαραίτητη⁶⁹⁶.

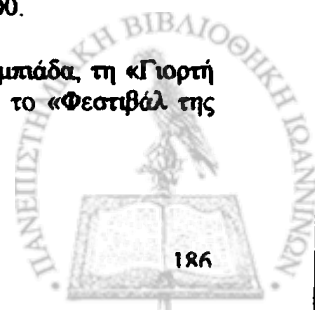
Εξάλλου μετά το πρώτο σοκ και τη σταδιακή εξομάλυνση των σχέσεων άρχισαν και οι μεταξύ τους γάμοι. Αυτοί σε επίπεδο 2ης γενιάς αποτέλεσαν σύνηθες φαινόμενο, ενώ σε μικτούς οικισμούς είχαν γίνει και στην 1η γενιά. Αλλά και η δραστηριοποίηση στην ίδρυση και λειτουργία πολιτιστικών συλλόγων που παρατηρήθηκε σε πολλούς προσφυγικούς οικισμούς μέσα στη δεκαετία κυρίως του '70, καθώς και αργότερα⁶⁹⁷, με στόχο την παρουσίαση των ιδιαίτερων πολιτισμικών χαρακτηριστικών των τόπων καταγωγής δεν ξεχωρίζει τους πρόσφυγες από τους ντόπιους. Οι σύλλογοι αυτοί όχι μόνο δεν ανταγωνίζονται τους συλλόγους των γηγενών, αλλά συνυπάρχουν και συνεργάζονται μ' αυτούς στα πλαίσια εκδηλώσεων για την προβολή της Χαλκιδικής⁶⁹⁸, γιατί η διαφορετικότητα στην καταγωγή συνθέτει και αναδεικνύει το νέο πρόσωπο της Χαλκιδικής.

⁶⁹⁶ Απόδειξη της συνεργασίας γηγενών και προσφύγων ήταν η συμμετοχή όλου του αγροτικού κόσμου της Χαλκιδικής στο Παναγροτικό συλλαλητήριο της Θεσσαλονίκης. Δύο μάλιστα από τα αιτήματα του συλλαλητηρίου ήταν η άμεση αποζημίωση των αγροτών προσφύγων καθώς και η απαλλοτρίωση όλων των τσιφλικιών και μοναστηριακών κτημάτων με χαμηλή χρέωση.

Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, «Διαβιβαστικό ψηφίσματος αγροτικού συλλαλητηρίου στη Θεσσαλονίκη», *Επίσημα*, 7-10-1930.

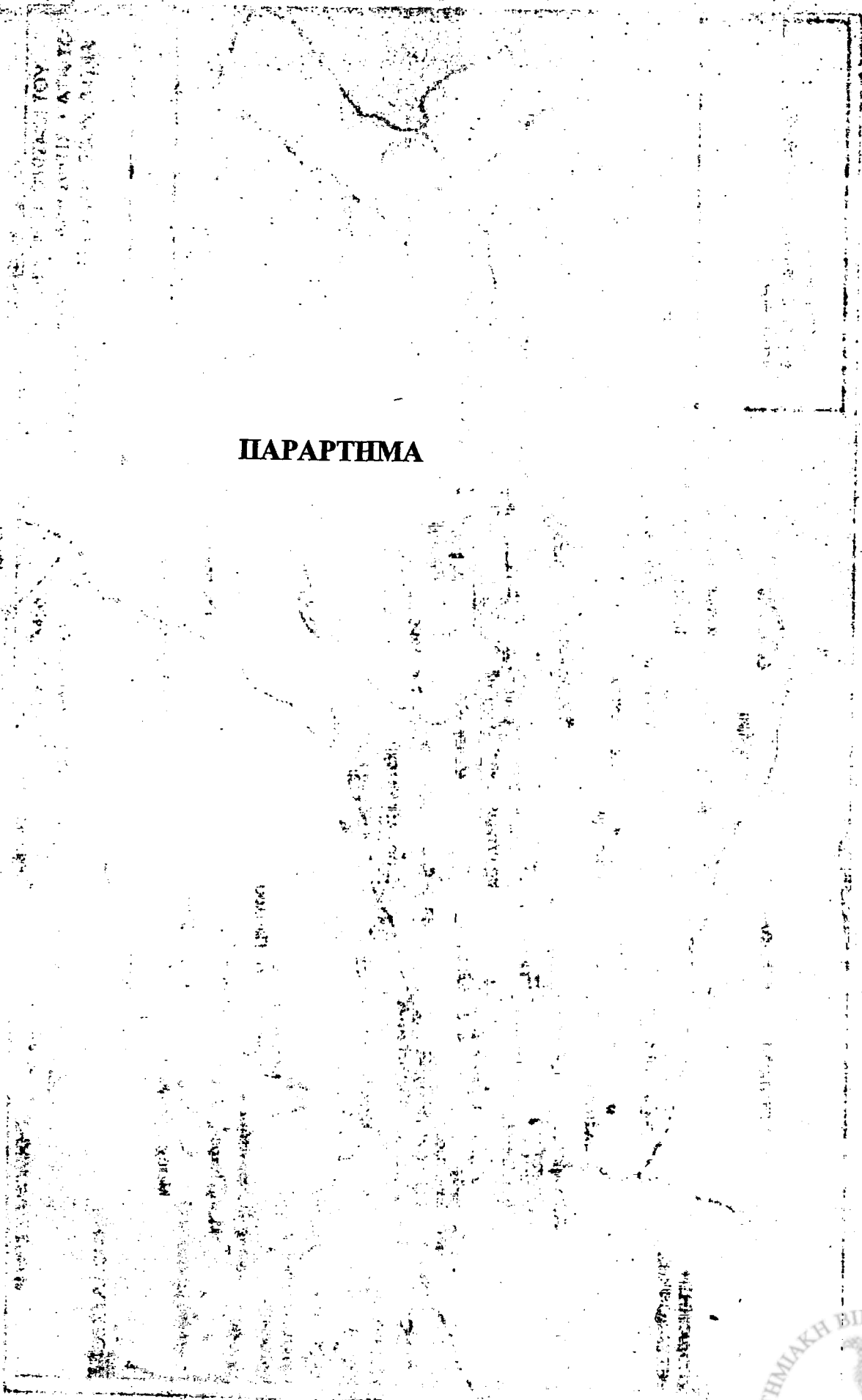
⁶⁹⁷ Πολλοί τέτοιοι σύλλογοι με κοινή δράση και πορεία γηγενών και προσφύγων εντοπίστηκαν κατά την επιτόπια έρευνα. Ανάμεσα σ' αυτούς αξίζει ν' αναφερθούν: «Αρχαία Στάγεια Ολυμπιάδος», Πολιτιστικός σύλλογος Σημάντρων, Πολιτιστικός σύλλογος Νέων Ρόδων, Πολιτιστικός σύλλογος Νέας Σωζόπολης, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ν.Μουδανίων «Η Βιθυνία», Πολιτιστικός σύλλογος Αμμουλιανής, Σύλλογος Ποντίων Λακκώματος Χαλκιδικής. Βλ. επίσης: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Χαλκιδικής, 5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο *Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η άλλη Χαλκιδική 1912-1940*, Πρακτικά, Χαλκιδική, 2000.

⁶⁹⁸ Ως τέτοιες εκδηλώσεις ενδεικτικά αναφέρουμε τα «Αριστοτέλεια» στην Ολυμπιάδα, τη «Γιορτή της σανδάλας» στα Πυργαδίκια, το «Φεστιβάλ της θάλασσας» στα Ν.Μουδανιά, το «Φεστιβάλ της Κασσάνδρας».

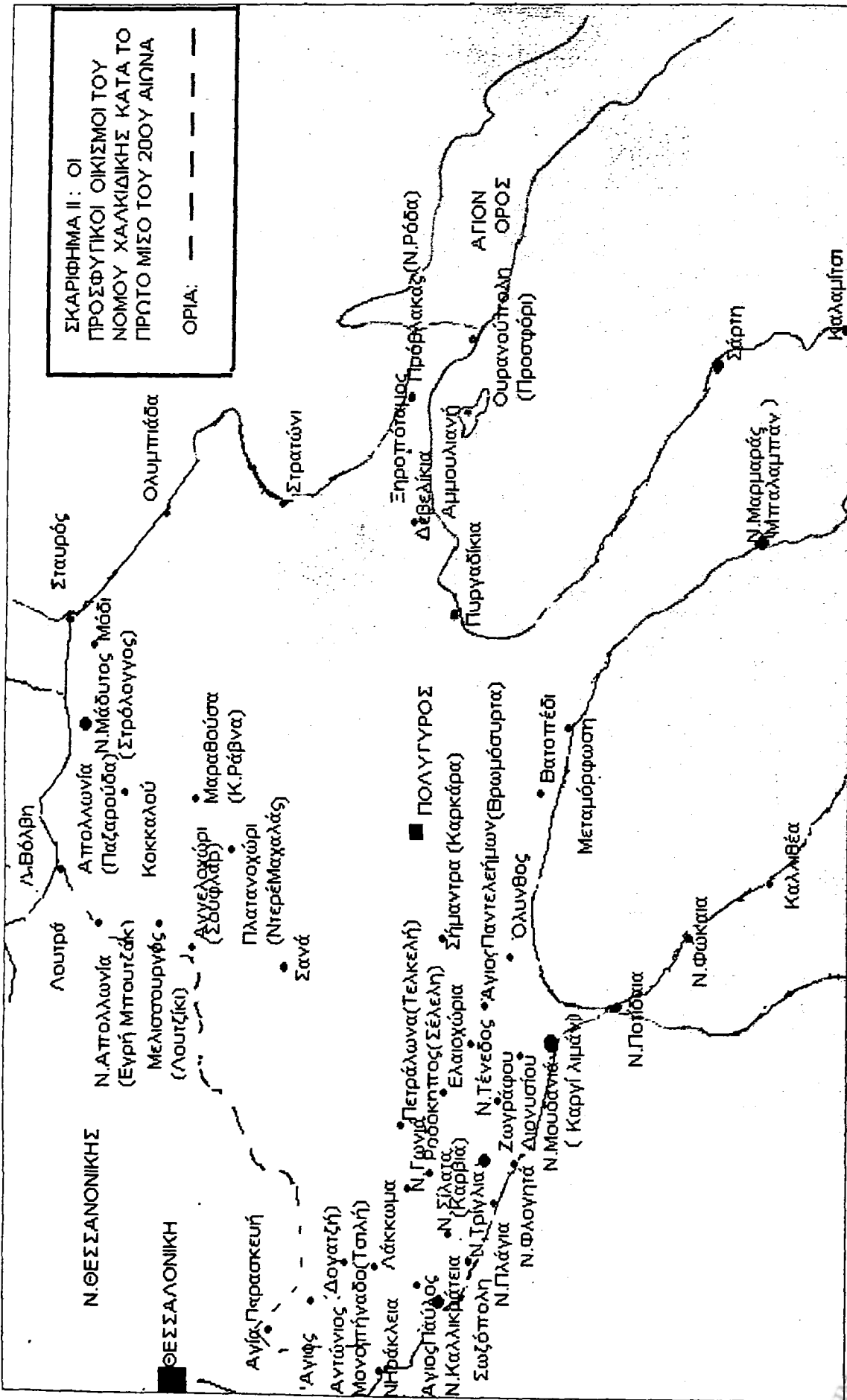
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ
ΒΟΗΘΗΣΙΑΣ

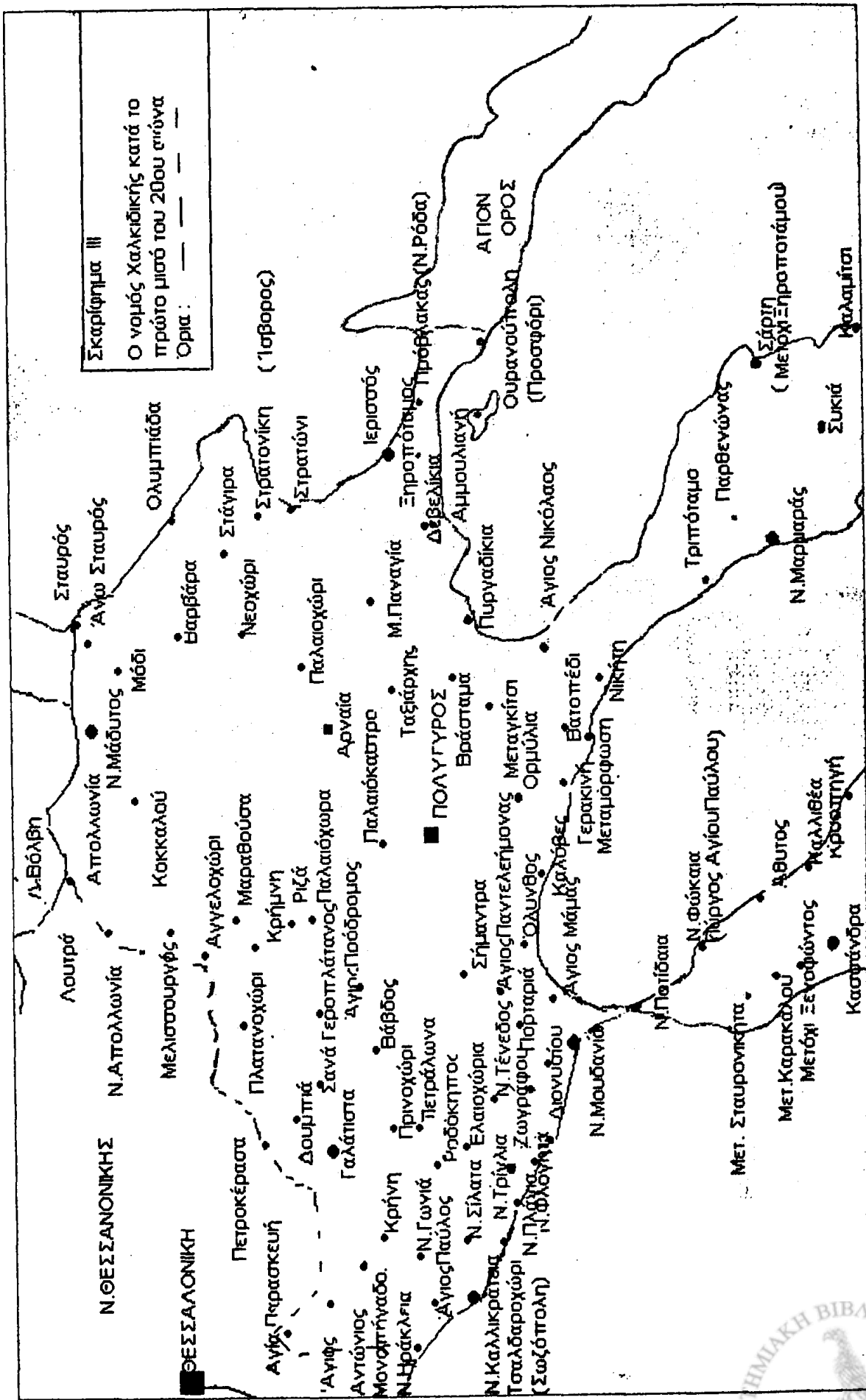
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

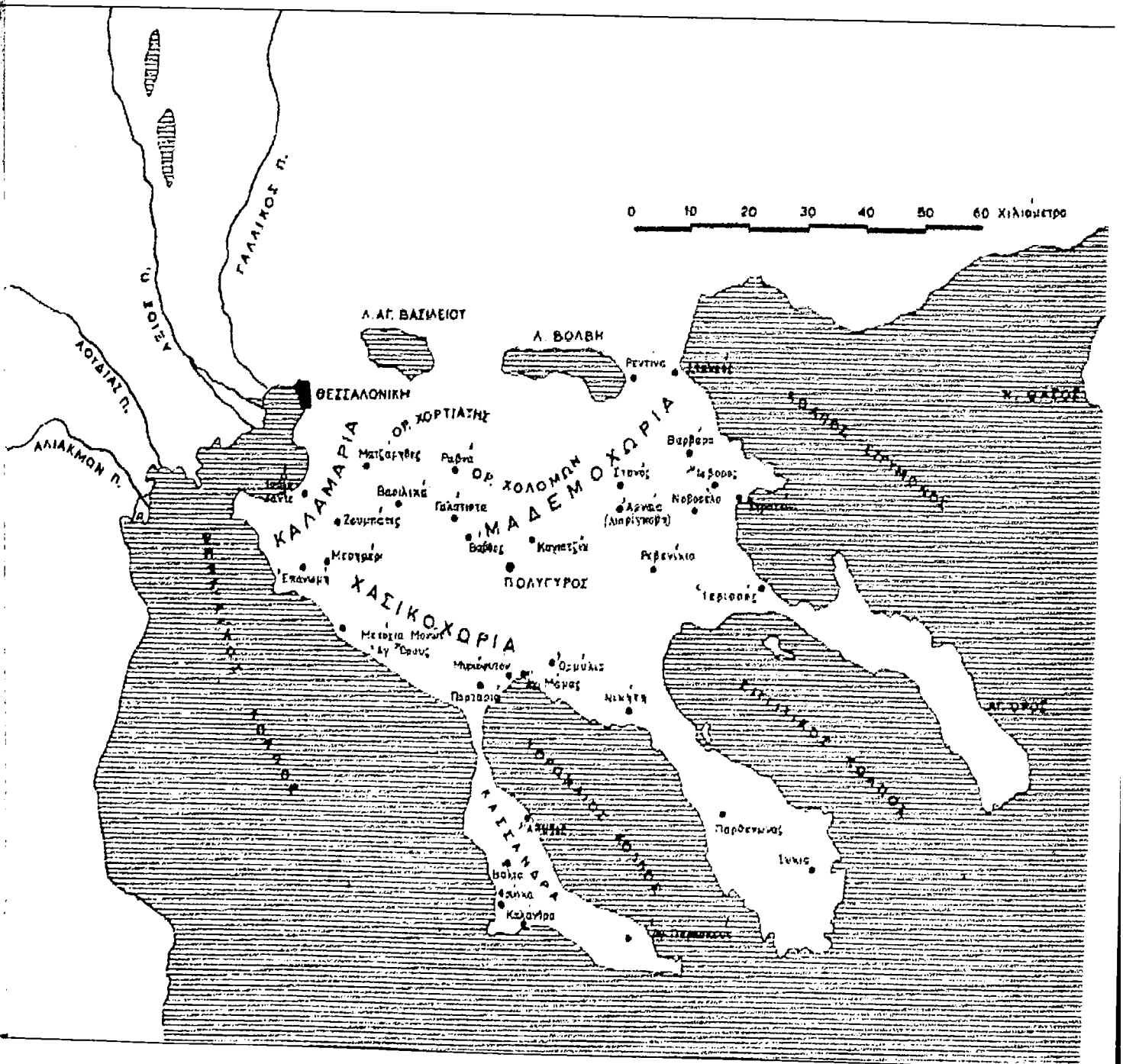

ΣΚΑΡΙΦΗΜΑ II : ΟΙ
ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΤΟΥ
ΝΟΜΟΥ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ
ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 20ΟΥ ΑΙΩΝΑ

ΟΡΙΑ: - - - - -

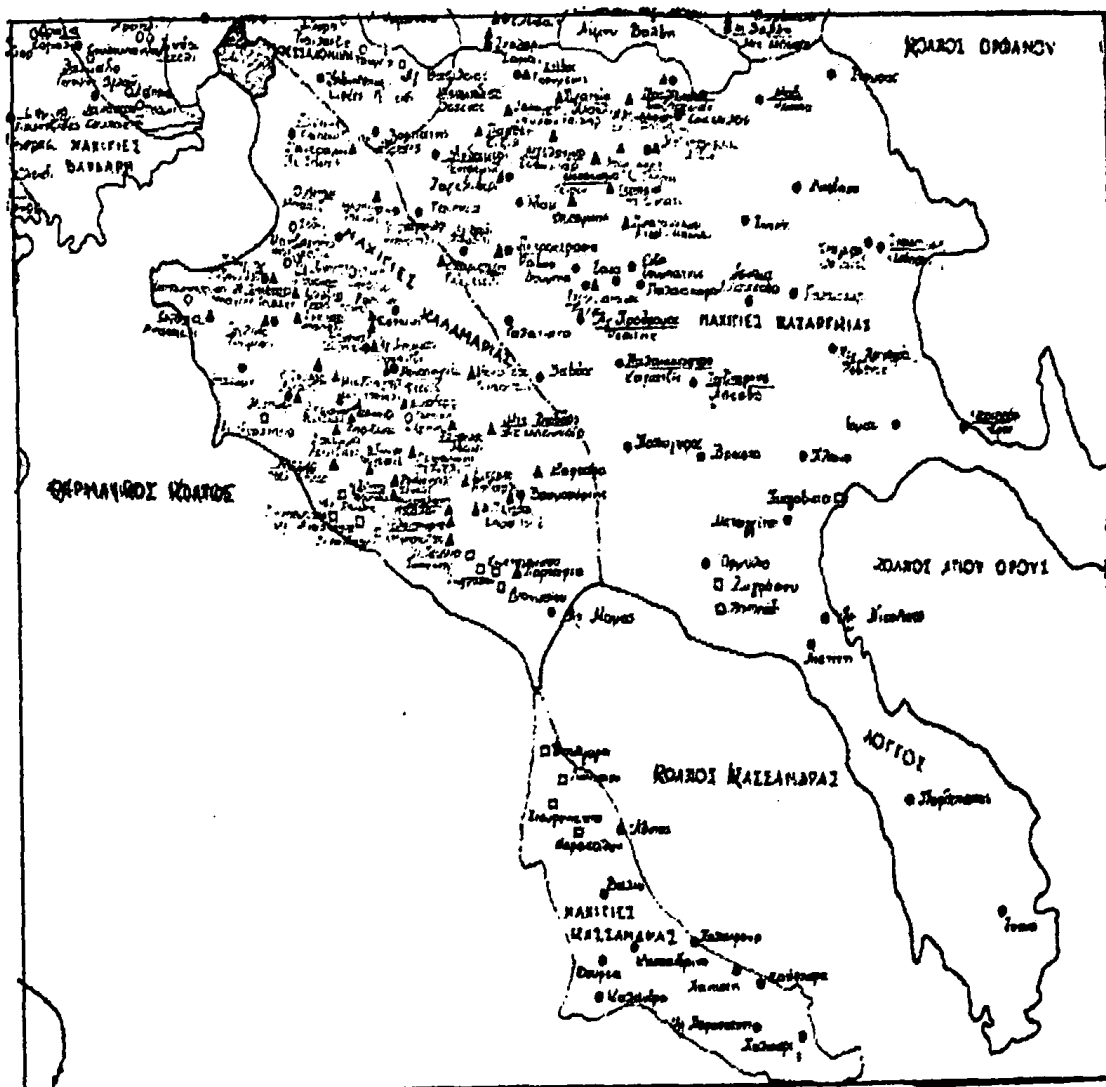

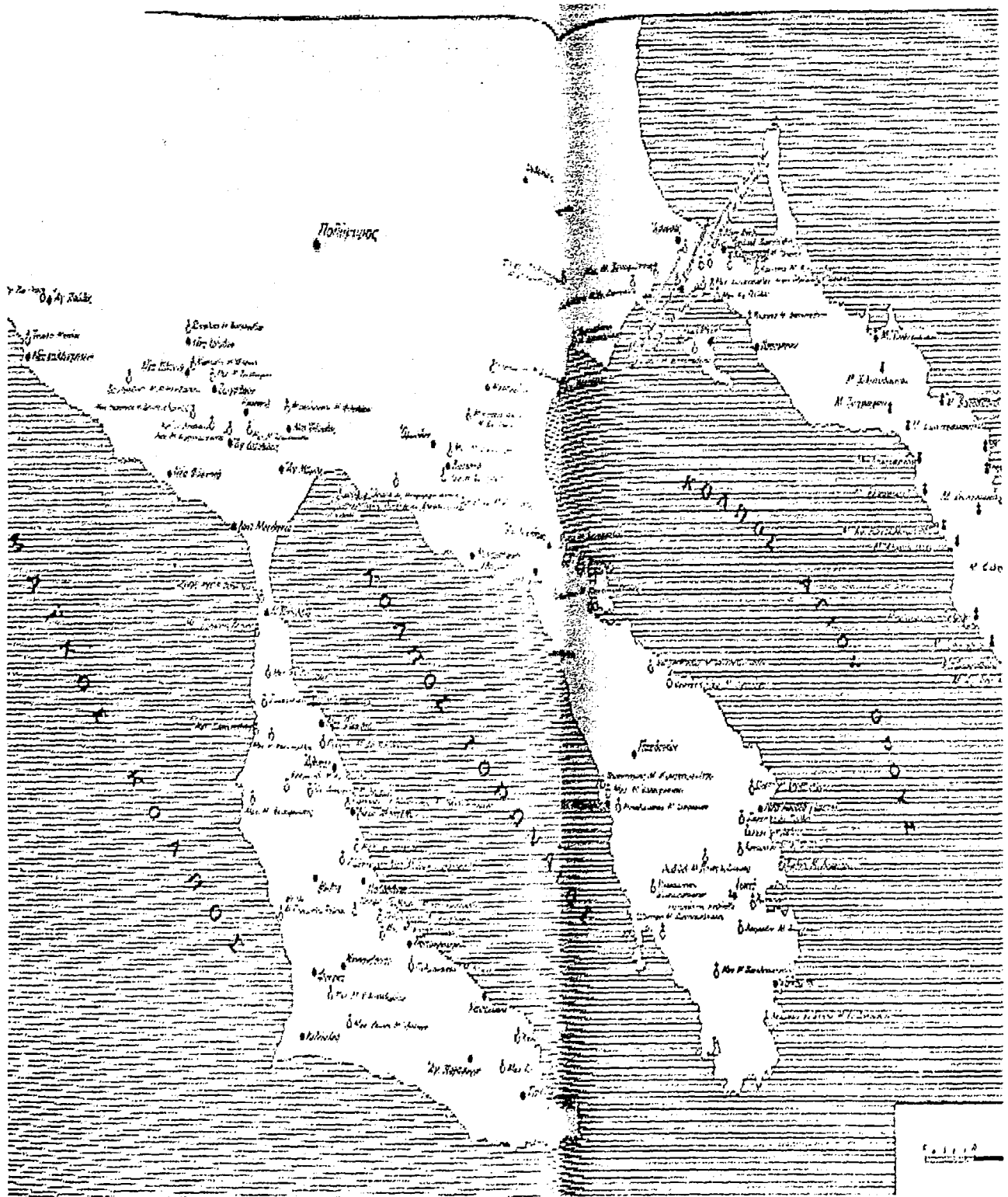

ΧΑΡΤΗΣ Ι: Χάρτης της Χαλκιδικής (τέλη του 18^{ου} – αρχές 19^{ου} αιώνα)
 Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη, 1969, σελ. 506.

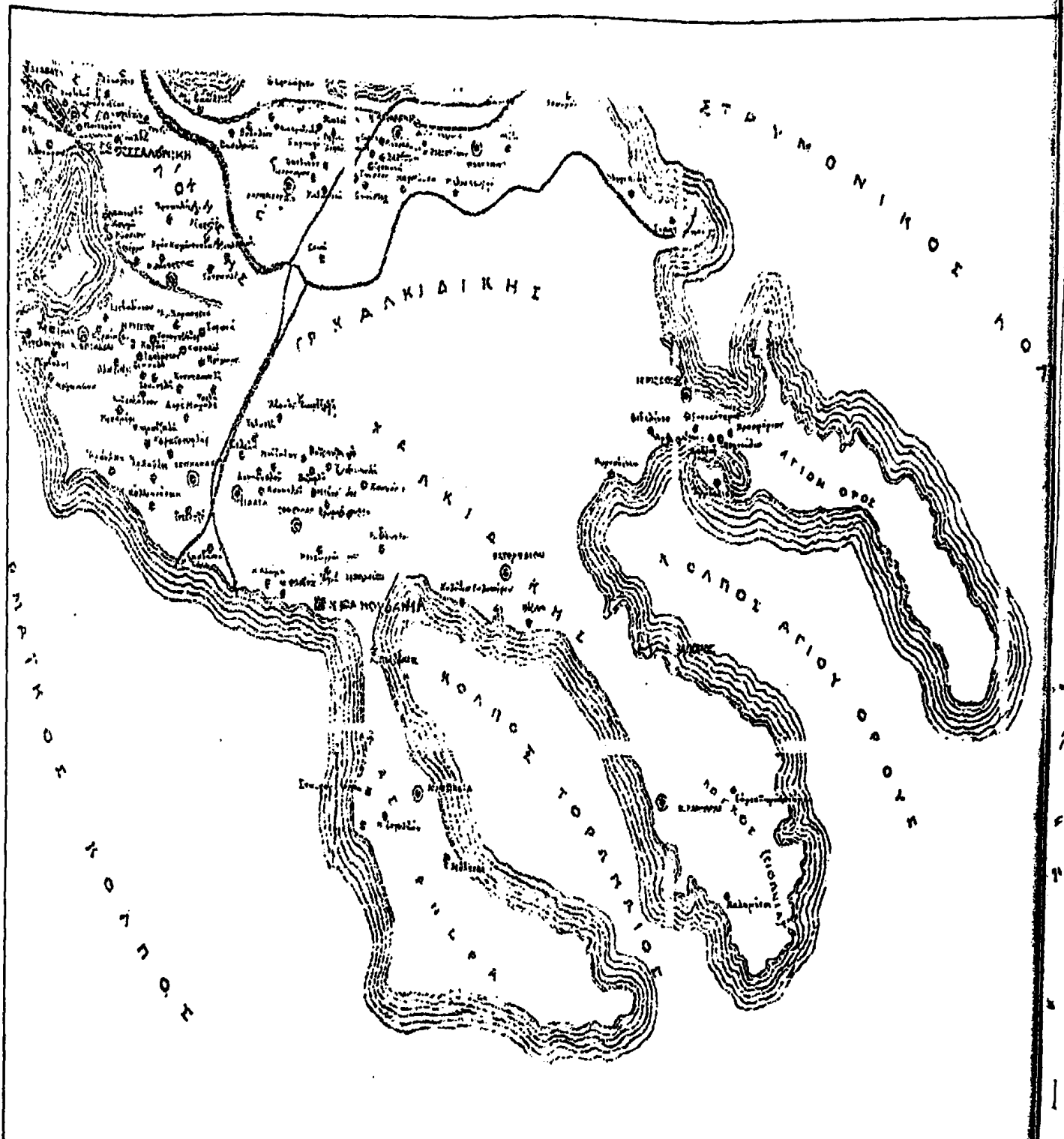

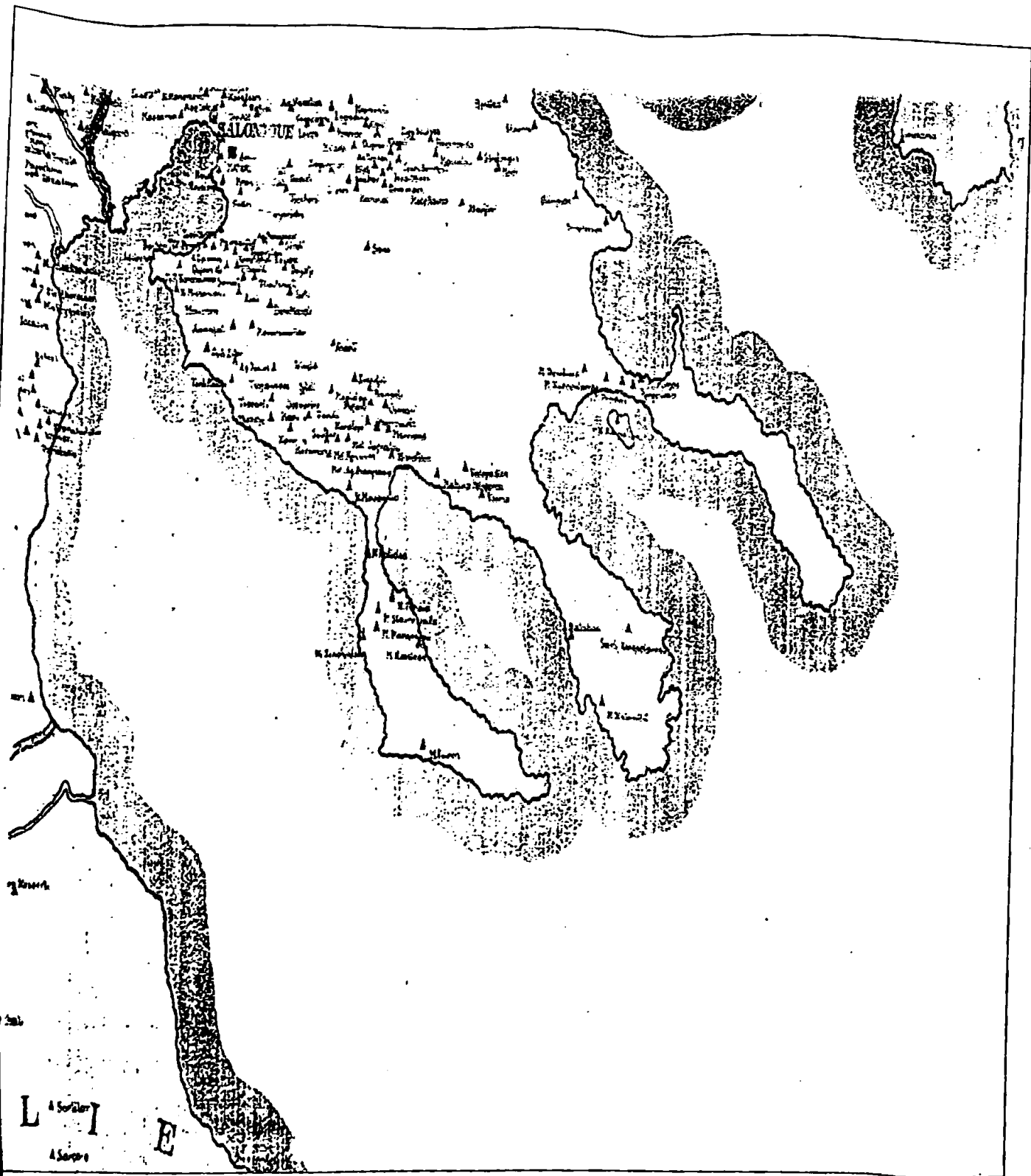
ΧΑΡΤΗΣ II: «Η Χαλκιδική στα μέσα του 19^{ου} αιώνα»
 Βασίλης Δημητριάδης, «Φορολογικές κατηγορίες των χωριών της
 Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά*, 20 (1980), σ. 375-459

ΧΑΡΤΗΣ ΙΙΙ. «Μετόχια του Αγίου Όρους στη Χαλκιδική γύρω στα 1922». Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη, 1969, σ.168, 169.

ΧΑΡΤΗΣ IV : «Γραφείο Εποικισμού Χαλκιδικής»
 Γενική Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας, Τμήμα Στατιστικής, Εποικιστικός χάρτης Μακεδονίας,
 Βλ: Ευστάθιος Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*,
 Θεσσαλονίκη, 1994.

ΧΑΡΤΗΣ V: «Προσφυγικοί οικισμοί της Χαλκιδικής» Carte D' Etablissement des Refugies ruraux et urbains en Grece (1923-1926), Societe des Nations, "L' Etablissement des Refugies en Grece", Geneve, 1926.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ
ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ Δ/ΣΙΣ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Γραφείον Προσφύγων
Συν/σιμύς Αγία (Καρχία)
Αδ. Αρ. { Γενική 9902
Συν/σιμύς

**ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ
ΕΚΤΙΜΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΣ ΟΙΚΗΜΑΤΟΣ**

Εν Αδελφί σήμερα την 21^η του μηνός Αυγούστου
του 1927 έτους, οι κάτωθι υπογραφεύμενοι αποτελούμενοι την κατά την τρέχουσα
122772/17422 της 21 Φεβρουαρίου ε. ε. 2472 της Γ. Δ. Β. Μ. συσταθείσαν επιτροπή
πλην, προσέβησαν εις την επιτηρητική παρεχόμενην της κάτωθι περιγραφομένης υπ' αρ. 28
κατοικίας εις την πρόσφυτα Κορμαλιώτικη Τημελίον Κορρίου κάτοχον του
υπ' αρ. 4447 βεβλασίου και καταγόμενιν εκ του χωρίου Μαργιτιά
της υποδιοικήσεως Γριμύρια της κοινότητος ή περιφερείας Μιλτιάς

- 1) Είδος οικοδομής
 - 2) Ποία ή σημερινή κατάσταση της ;
 - 3) Από πόσα δωμάτια αποτελείται ;
 - 4) Πανοικωφείται ολόκληρος ή τμήμα αυτής και ποιον ;
 - 5) Διαστάσεις και κυβισμός της οικοδομής
 - 6) Έφαρμοστέα τιμή μονάδος κατά μ²
 - 7) Άξια οικοδομής με βάσιν την άνω μονάδα κατά μ²
 - 8) Ποσοστόν αυξομειώσεως
 - 9) Άξια της οικοδομής άνευ του οικοπέδου μετά την αυξομειώσιν
 - 10) Πηροκτήματα υλικής και άξια αυτών
 - 11) Έκταρις και άξια οικοπέδου συμπεριλαμβανομένου κήπου κλπ.
 - 12) Έργα κοινής ωφελείας
- Συνολική αξία χρεώσεως
- 13) Τέως Ίδιοκτησία

2 Δ. μαζούρος-μυδιώτης
Μαργιτιά
2 δωμάτια
2 ερμάρια
4 x 3 x 4 x 2 - M 23406
2 207
M 23406 x 64
207
Μαργιτιά, Αποθήκη, 19^{ος} αιώνας, 400
M 210544 x 050
Μαργιτιά, Αγίος, 9^{ος} αιώνας
Δραχμαί
Άλλα Άγγλιας 20568

Αστυνομ.	Δ.
555720	
107140	
425590	
6700	
109	
335	
4446580	

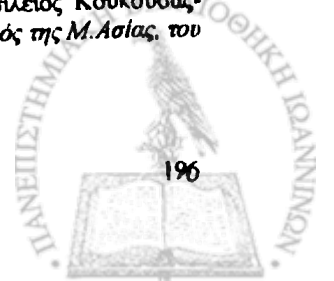
Η ΕΚΤΙΜΗΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Δ Η Λ Ξ Ξ Ξ Ξ

«Οι κάτωθι υπογραφεύμενοι πρόσφυγες δηλώσιν ότι παρέλαβον την άνω περιγραφομένην οικίαν μετά των προσηλωθέντων κτήσιν, άποφάσισαν την άνω γεινομένην εκτίμησιν αυτής εις λίαντες Άγγλιας 5044 x 567 x 00 με ύπερ πηδών βέλγημα να χρεωθεί ή μερίς μου και άναγνωρίζω, ότι εάν δικαιούμαι να παρεχωρήσω κατ' οίνουδηποτε τρόπον την κατοχήν ή χρύσιν αυτής εις οίνουδηποτε τρίτον, άνευ ειδικής έγγραφου άδείας της Γενικούχου Γ. Δ. Β. Μ.

Διά τον Αγράφου
Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥ
Κορμαλιώτικη Τημελίον Κορρίου

Ο ΠΑΡΑΛΗΠΤΗΣ
Ταχάμματος

Εικόνα Ι: «Ε.Α.Π., Πρωτόκολλο εκτιμήσεως και παραδόσεως οικήματος», Βασίλειος Κουκουσάς-Πασχάλης Βαλσαμίδης, «Εγκατάσταση προσφύγων στο Κάτω Σχολάρι Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου και της Αν.Θράκης και η Χαλκιδική (1912-1940), 2000, σ.122.

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

ΑΜΦ. 378
 ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΘΡΑΚΗΣ
 ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ *Παλιόβλαχίας*
 ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ *Νέα Καλλιμαρτίου*
 ΑΡΙΘ. ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥ ΠΙΝΑΚΙΔΙΟΥ ΚΑΤΕΦΥΓΚΟΥ

ΠΑΡΑΧΩΡΗΤΗΡΙΟΝ

Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ, δυνάμει του, από 29 Σεπτεμβρίου 1923, εν Γενεύη υπογραφέντος κρη-
 τικώδους Πρωτ. αποκαταστάσεως των εν Ελλάδι προσφύγων και ιδουόσης Έκτεροκής Αποκαταστατικής Προνομήσεως, κυρωθέντος διά
 του από 13 Οκτωβρίου 1923 Ν. Δ. της από 19 Σεπτεμβρίου 1924 προσηύχθησεν Πρόθεσις εις το από 29 Σεπτεμβρίου 1923 Πρωτοκόλλου
 της Γενεύης, κυρωθείσης, διά των από 24/30 Οκτωβρίου 1924 ψηφισμάτων της Δ' εν Αθήναις Συντακτικής Συνκλήσεως και υπό την
 διασφάλειν των δικαιωμάτων της, των απορροσθέντων εν των άνωτέρω Πρωτίων και Διαταχθέντων, εις τοδ Νόμον 4308, του Νόμου 4344,
 του Ν. Δ. της 9/13 Ιουλίου 1925 Πρωτ. αγροτικής εγκαταστασεως κρησφύγων, ως τοδτο δημοπρασιήθη και των, από 2 και 18 Απριλ-
 ιου 1925, ανακαταστάσεως Σημειώσεων, μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας άρ' άρκος και των Ηαηβτς Bank Ltd., της Εθνικής
 Τραπεζής της Ελλάδος και Sreyer and Company άρ' άρκος, «Περί οικονομολογήσεως του Προσφυγικού Δανείου», κυρωθεισών διά
 του από 9 Μαΐου 1925 Διατάγματος.

ΠΑΡΑΧΩΡΕΙ εις τον *Σεφέρη Κωνσταντίνου* του *Μιχαήλ* κάτοικον *Νέας Καλλιμαρτίας*
 Προιουσίας *Παλιόβλαχίας* την άδιατάκτων νοσην των κάτωθι ακινήτων, θα ως κατηγορίας και ποσότης καθορίζονται εν τώ
 έπ' άρκος. *Επισημ. διαγραφόμενοι διακοίτης της κτηματικής περιοχής του Συνοικισμού Νέα Καλλιμαρτίου.*

Α. ΓΑΙΑΙ

Αρ. άρκος	Κατηγορία	Αριθμός τετραγών	Είδος	Έκταση		Λένχη
				Κατοικησι	Μέτρον	
1	A	883	41170	2	800	
2	B	121	άγρο	1	091	
3	B	122	"	5	400	
4	Γ	1447	"	10	480	
5	Δ	1310	άμπελοποιον	1	555	
6	Δ	1231	"	5	719	
7	E	2279	άγρο	7	000	
8						
9				34	025	
10						
11						
12						

Ητοι εν ένω εκτάσει *Ε.Τ.Ε.*
 Στόματι *Τραπεζιού Τρόικα και Γ. Τ. Δυναμικών Π.Π.*

Β. ΟΙΚΗΜΑΤΑ Κ.Α.Π.

1. Αριθμός οικηίδου κατοικίας... Έκταση, κτηνη, μέτρο... Λοιπώς κατοικίας... συμφωνα; κοίς
 τώ έπ' άρκος... σχεδιαγράμματα δημοτελείας του Συνοικισμού.
2. ...

Η προς εις τον παραχωρητή της μεταχής ή χρήσεως των άνωτέρω περιγραφόμενων ακινήτων καιά του έως άνω κτηνούχου άπογο-
 ριέται αποκλύτως άνευ προηγουμένης άδειας της Ε. Α. Π.
 Η μεταβίβασις του δικαιώματος της κυριότητος επί των ακινήτων τούτων θα γίνει μετά την εξάρτησιν των προς την Ε. Α. Π.
 κρωών του άνω κτηνούχου, άνωκατασταθησμένου του παρόντος παραχωρητήριου διά του κατά νόμον τίτλου κλήρου κυριότητος.
 Το τίμημα των άνω ακινήτων καθορισθήσεται εν καιώθ ύπό της Ε. Α. Π. του άγοραστή παρατιουμένου πάσης ένταστάσεως.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΤΗ 19...
 Ο ΠΡΟΪΟΥΣΤΗΣ...
 ΕΝΤΟΛΗ ΥΠΕΥΘ. Γ. Μ.
 ΓΕΝΙΚΟΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ
 ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΘΡΑΚΗΣ

Εκόνα III. «Ε. Α. Π., Παραχωρητήριο ακινήτων», Λαογραφικό Λεβκάμα Καλλικράτειας, Καλλικράτεια, Από την Προποντιδα στη Χαλκιδική, Ν. Καλλικράτεια, 2000.

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΘΡΑΚΗΣ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ
ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ
ΑΡΙΘ. ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΑΡΙΟΥ ΚΑΜΡΟΥΧΟΥ

ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ
Ν. ΣΙΔΑΡΩΛΩΝ

ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

ΠΑΡΑΧΩΡΗΤΗΡΙΟΝ

Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ, δυνάμει τού, από 29 Σεπτεμβρίου 1923, εν Γενική Διατακτικώς προ-
αυλίου Περί της καταστάσεως των εν Ελλάδι προσφύγων και ιδίως της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων, κωρυθέντος διά
από 12 Οκτωβρίου 1923 Ν. Α., της από 19 Σεπτεμβρίου 1924 προσέδτου Παδέσεως της από 29 Σεπτεμβρίου 1923 Προτάσεως
Προσφύγων, κωρυθέντος διά τού από 24/30 Οκτωβρίου 1924 ψηφίσματος της Δ' εν Αθήναις Συντακτικής Συνελεύσεως και διά την
από 6/13 Ιουλίου 1923 «Περί αγοραστικής εγκαταστάσεως προσφύγων», ως τούτο κωρυθούνη και των, από 4 και 16 Δεκεμ-
βρίου 1924, συννομολογηθεισών Συμβάσεων, μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας άρ' ενός και των Hamburg Bank Ltd., της Εθνικής
τράπεζας της Ελλάδος και Spreyer and Company άρ' έξι, περί αναμειγνύσεως τού Προσφυγικού Λιχνίου, κωρυθισούν διά
από 2 Μαΐου 1925 Διατακτικώς

ΠΑΡΑΧΩΡΕΙ εις τόν Κοιλοδάση Μόσχου τού Κοιλοδάση Μόσχου Ν. Σιδαρωλων
αγοραστικής Χαλκιδικης την άδιατάστατον νομήν των κάτωθι ακινήτων, άρ' έξι κατηγορίας και αριθμόν καθορίζονται εν τού
αριθ. 68552 διατάγματι διανομής της κτηματοτικής κωρυθής τού Συνοικισμού Ν. Σιδαρωλων.

Α. ΓΑΙΑΙ

Α. Β.	Κατηγορία	Αριθμός τετραγώνων	Είδος	Έκταση		Δένδρα
				Συμμετρική	Μέτρα	
1	α	482	Πλάτος	5	880	
2	β	686	Πλάτος	12	250	
3	γ	522	Πλάτος	33	188	
4	δ	271	Πλάτος	6	375	
5	ε	382	Πλάτος	2	312	
6	ς	382	Πλάτος	7	627	
				68	552	✓

Εν τούτοις...
Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων
Ε. ΟΙΚΗΜΑΤΑ Κ. Α. Π.
Αριθμός οικοπέδου κατοικίας: 68552 Έκταση τετραγ. μέτρα: 68552 Αριθμός κατοικίας: 68552 συμφώνως τού
αριθ. 68552 διατάγματι διανομής τού Συνοικισμού.

Η κατά τούτον παραχώρησις της κατοχής ή χρήσεως των άνωτέρω περιγραφωμένων ακινήτων παρά τού άνω κληρούχου άκυρο-
ται άπολύτως άντι προσηγομένης άδειας της Ε. Α. Π.
Η μεταβίβασις τού δικαιώματος της κυριότητος επί των ακινήτων τούτων διά γίνη μετά την εξόφλησιν των πέντε τών Ε. Α. Π.
του άνω πρόσφυγος, άντικατασταθισμένου τού πρόσφυγος παραχωρητηρίου διά τού κατά νόμον τίτλου πλήρους κυριότητος.
Τό τίμημα των άνω ακινήτων καθορισθήσεται τού Ε. Α. Π. τού αγοραστού παραποιημένη κατάς έπιστάσεως.

Ο ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
ΚΤΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ
Χαλκιδικης

19. 12. 1931
Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΘΡΑΚΗΣ
Χαλκιδικης

Εικόνα IV: «Ε.Α.Π., Παραχωρητήριο ακινήτων», Αρχείο Δ.Α.Π., Τοπογραφική Υπηρεσία Χαλκιδικης.

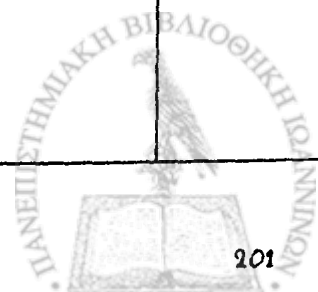
**ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ
ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ ΤΟ 1913⁷⁰⁵**

Α. ΚΩΜΟΠΟΛΕΙΣ – ΧΩΡΙΑ – ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ – ΤΣΙΦΛΙΚΙΑ

Α/Α	Κωμοπόλεις	Χωριά	Συνοικισμοί	Τσιφλίκια	Πληθυσμός
1		Αβανλή			355
2		Αγία Παρασκευή			515
3				Άγιος Μάμας	405
4		Άγιος Νικόλαος			1.100
5		Άθυτος			480
6			Ακματζαλή		300
7			Άκ Μπουνάρ		200
8		Βάβδος			1.680
9		Βάλτα			1.410
10		Βαρβάρα			800
11			Βάρτζιλαρ		60
12		Βραστά – - Πλανά			1.820
13				Βρωμόσυρτα	185
14				Γαλαρινός	180
15	Γαλάτισσα: Έδρα της Επισκοπής Αρδαμερίου				3.200
16		Γομάτι			655
17		Δουμπιά			380
18			Εμερτζιλήδες		75
19	Ιερισσός				2.110
20	Ίσβορος (Στρατονίκη)		Στρατόνι		1.235
21			Καγιατζίκι		305
22			Καζαντζή Μαχαλά		370

⁷⁰⁵ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φ. 10, «Πίναξ εμφαινών τας εν τη Υποδιοικήσει Χαλκιδικής υπαγομένας πόλεις, κωμοπόλεις και χωριά», 18-11-1914, και φ. 20 «Πίναξ εμφαινών τας εις την επαρχίαν Χαλκιδικής υπαγομένας κωμοπόλεις, χωριά, μετόχια, και τσιφλίκια», 17-8-1913.

23		Καλάνδρα			690
24		.	Καράτεπε		170
25				Καρκάρα	640
26		Κασσανδρινό			270
27		Καυόχωρα			310
28			Κιουτσουκλή		150
29			Κρήμνια		237
30			Κουλά(γ)ουσλή		45
31				Κουλαχλή	--
32	Λιαρίγκοβη (Αρναία): Έδρα της Επισκοπής Ιερισσού Αγίου Όρους				2.652
33	Λόκοβη (Ταξιάρχης)				865
34			Μερά		---
35		Μεταγγίτσι			337
36			Μπαρακλή		225
37			Μυριόφυτο- Μαριανά		200
38		Νεοχώρι			865
39		Νικήτη			1.087
40		Ντίλκηληδες			610
41			Ντομπρουλού- Νταουτλή		245
42		Ορμούλια			1.590
43		Παζαράκι			226
44			Παζαρλή		190
45		Παλαιοχώρι			910
46		Παλαίχωρα			410
47		Παλιούρι			600
48				Παναγιά	---
49		Παρθενών			400
50			Πόζαλαν		210
51		Πολύχρονο			265
52	Πολύγυρος: Πρωτεύουσα, Έδρα της Μητρόπολης Κασσανδρείας		Γερακινή, Καλύβες		

53				Πορταριά	390
54				Πραβίτα	12
55		Ραβνά			738
56		Ρεβενίκια (Μεγάλη Παναγία)			1.620
57		Ρεσετνίκια			810
58		Σανά			505
59			Σελελιάδες		150
60			Σενζιλή		75
61		Σιπουτνίκ			450
62				Σουφλάρ	215
63			Σοφουλάρ		24
64		Στανός			790
65	Συκιά				2.320
66			Τογιανζή		70
67		Τοπλίκι			310
68		Τσιαπράνι			304
69			Τσιγγανάδες		310
70			Τσιλίδες		128
71			Τσιομπανλήδες		15
72			Τιπισλήδες		65
73		Φούρκα			679
74		Χανιώτη			130

B. ΜΕΤΟΧΙΑ

A/A	Περιοχή ή Οικισμός	Όνομα	Αριθμός οικιών
1	Άγιος Νικόλαος	Ξενοφόντος	5
2	Αμουλιανή	Αμουλιανής	2
3	Βατοπέδι	Βατοπεδίου	4
4	Δεβελίκια	Δεβελίκι	1
5	Ιερισσός	Αγίου Παύλου	4
6	»	Ζωγράφου	4
7	»	Ιβήρων	3
8	»	Κουτλουμουσίου	4
9	»	Λαύρας	3
10	»	Π(ε)ρόβλακας	1
11	»	Χιλανδαρίου	4
12	Καλλιθέα	Ρωσικόν	3
13	Κασσάνδρα (χερσόνησος)	Αγίου Μελετίου	1
14	»	Αγίου Παύλου	2
15	»	Αγάπηκον	1
16	»	Αναστασίτικο	4
17	»	Γρηγορίου	3
18	»	Διονυσίου	6
19	»	Ζωγράφου	1
20	»	Καρακάλου	5
21	» (κοντά στην Καψόχωρα)	Καραμάν	3
22	» (κοντά στην Καλάνδρα)	Καραμάν	2
23	»	Καπού	6
24	»	Κελί	3
25	»	Κουτλουμουσίου	1
26	» (κοντά στο Πολύχρονο)	Λαύρας	1
27	» (κοντά στη Ν.Φώκεια)	Λαύρας	2
28	»	Ξενοφόντος	4
29	»	Ξηροποτάμου	3
30	»	Παπαευσταθίου	3

* Η κατάταξη των μετοχιών έγινε κατά περιοχές και μάλιστα σύμφωνα με τα σημερινά ονόματα των περιοχών ή των οικισμών, για να είναι σαφέστερη η εικόνα της κατανομής στο χώρο.

31	»	Πατριώτικον	6
32	»	Σίμωνος Πέτρας	4
33	»	Σταυρονικήτα	5
34	»	Φιλοθέου	1
35	»	Χιλανδαρίου	2
36	Μεταμόρφωση	Βόζινα	5
37	Ν.Ολύθως	Φιλοθέου	4
38	Ν.Φώκαια	Αγίου Παύλου (Πύργος)	4
39	Ξηροποτάμου	Ξηροποτάμου	4
40	Ορμύλια	Βατοπεδίου	6
41	»	Ζωγράφου	6
42	Ουρανούπολη	Πύργος	4
43	Πυργαδίκια	Περγαδική	3
44	Πορταριά	Βουλγαρικόν	6
45	»	Διονυσίου	3
46	»	Εσφιγμένου	5
47	»	Ζωγράφου	5
48	»	Καραμάνι	6
49	»	Κωνσταμονίτου	5
50	»	Ρωσικόν	6
51	Σιθωνία (χερσόνησος)	Αγάπικον	2
52	»	Αγίου Παύλου	2
53	»	Αγίου Παύλου	3
54	»	Γρηγορίου	2
55	»	Γρηγορίου	3
56	»	Διονυσίου	2
57	»	Δοχειαρίου	3
58	»	Εσφιγμένου	2
59	»	Ζωγράφου	2
60	»	Ζωγράφου (Κομπά)	3
61	»	Κουτλουμουσίου	2
62	»	Κουτλουμουσίου	2
63	»	Κωνσταμονίτου	3
64	»	Λαύρας	2
65	»	Ξεροποτάμου	3
66	»	Σιμόπετρας	2
67	»	Χειμαδιό (Διονυσίου)	2

ΠΙΝΑΚΑΣ 2:

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ ΤΟ 1920⁷⁰⁶

Α. ΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΥΠΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Α/Α	Κοινότητες	Οικισμοί	Πληθυσμός	Σύνολο πληθυσμού ανά κοινότητα
1	Αγίας Παρασκευής		637	637
2	Αγίου Νικολάου	Άγιος Νικόλαος Μετόχι Ξενοφώντος	1.392 29	1.421
3	Αθύτου	Άθυτος Μετόχι Αγίου Παύλου Μετόχι Μεγίστης Λαύρας Μετόχι Ρωσικό	689 28 27 41	783
4	Βάβδου	Βάβδος	1.364	1.364
5	Βάλτας	Βάλτα Μετόχι Αγάπικο Μετόχι Διονυσίου Μετόχι Δοχειαρίου Μετόχι Εσφιγμένου Μετόχι Καρακάλου Μετόχι Κελί Μετόχι Κρεμμύδι Μετόχι Ξενοφώντος Μετόχι Παπαστάθη Μετόχι Πετριώτικο Μετόχι Σταυρονικήτα	1.469 7 31 55 14 23 20 23 29 13 45 63	1.792
6	Βαρβάρας	Βαρβάρα Πραβίτα Ολυμπιάδα	528 14 61	603
7	Βραστών- -Πλανών	Βραστά Αγία Φωτίδα	1.017 85	

⁷⁰⁶ Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Διεύθυνση Στατιστικής, Απογραφή του πληθυσμού της υποδιοίκησης Χαλκιδικής, 19-12 - 1920.

		Αγιος Ιωάννης Κελί Μηλιάδα Πιτσιάδα Πλανά Σμήξι	5 33 10 3 142 35	1.330
8	Γαλάτιστας	Γαλάτισσα Αβανλήδες	2.595 339	2.934
9	Γοματίου	Γομάτι Μετόχι Δεβελίκιον Μετόχι Ιβήρων Μετόχι Μεγίστης Λαύρας	595 22 23 6	646
10	Δουμπιών	Δουμπιά Σανά	526 400	926
11	Ιερισσού	Ιερισσός Λιμάνι Ιερισσού Μετόχι Αμμουλιανής Μετόχι Ζωγράφου Μετόχι Κουμίτσας Μετόχι Κουτλουμουσίου Μετόχι Κουτσακίου Μετόχι Λαύρας Μετόχι Πρόβλακα Μετόχι Πύργου Μετόχι Πυργούδιας	1.958 4 17 10 27 21 13 26 21 37 16	2.150
12	Ισβόρου	Ισβορος Καλύβες Ισβόρου Μπατίμ Λάκκος Στρατώνι	1.099 29 59 331	1.518
13	Καζαντζή Μαχαλά	Καζαντζή Μαχαλά Ολυμπιάδα	393 105	498
14	Καλάνδρας	Καλάνδρα Φάρος Καλάνδρας Μετόχι Καραμάν	699 31 31	

				761
15	Κασσανδρινού	Κασσανδρινό Παζαράκια Πολύχρου Μετόχι Αγ. Αναστασίας Μετόχι Ζωγράφου Μετόχι Κουτλουμουσίου Μετόχι Ξηροποτάμου Μετόχι Φιλοθέου	327 209 308 41 16 5 5 4	915
16	Καψόχωρας	Καψόχωρα Τσαπράνι Χανιώτη Μετόχι Άνδερ	365 394 130 30	919
17	Λιαρίγκοβης	Λιαρίγκοβη	2.329	2.329
18	Λυκόβης	Λυκόβη	904	904
19	Μεταγγιτσίου	Μεταγγίτσι Μετόχι Περγαδίκι	360 131	491
20	Μπαρακλή	Μπαρακλή Ακ Μπουνάρ Οσμανλή Παζαρλή Παναγιά Σικεμλή	160 35 61 110 72 49	487
21	Νεοχωρίου	Νεοχώρι	769	769
22	Νικήτα	Νικήτας Μετόχι Βόζικα	1.335 89	1.424
23	Ορμυλίων	Ορμύλια Μετόχι Βατοπεδίου Μετόχι Ζωγράφου	1.547 84 6	1.637
24	Παλαιοχώρας	Παλαιόχωρα Κρήμη Σεποτνίκια Τσοπλίκι	601 228 461 358	1.648
25	Παλαιοχωρίου	Παλαιοχώρι	983	983

26	Παλιουρίου	Παλιούρι Μετόχι Αγίου Γρηγορίου	596 4	600
27	Παρθενώνος	Παρθενών Μετόχι Γρηγορίου Μετόχι Κωνσταμονίτου	365 78 72	515
28	Πολυγύρου	Πολύγυρος Γερακινή Καλύβαι Μετόχι Αναστασιάτικο	2.695 298 317 21	3.331
29	Πορταριάς	Πορταριά Άγιος Μάμας Βρωμόσυρτα Εμερτζελή Καρά-Τεπέ Καργί - Λιμάν Καρκάρα Μαριανά Μυριόφυτο Πόζαλον Σουφλάρ Μετόχι Διονυσίου Μετόχι Ζαργάφου Μετόχι Καραμάν Μετόχι Κωνσταμονίτου Μετόχι Ρωσικό	495 474 180 34 21 168 647 45 180 288 276 30 52 21 68 37	3.006
30	Ραβνών	Ραβνά	693	693
31	Ρεβενκίων	Ρεβενίκια Πλανά Μετόχι Περγαδίκι	1.862 31 75	1.968
32	Ρετσιτνικίων	Ρετσιτνίκια Καγιατζίκ	683 266	949
33	Στανού	Στανός	499	499
34	Συκιάς	Συκιά	1.652	

		Λιμνήν Συκιάς	22	
		Αρμενιστής	32	
		Πηγαδάκι	10	
		Πλατανίτσι	24	
		Τορώνη	24	
		Μετόχι Αγάπηκον	26	
		Μετόχι Αγ. Κυριακής	41	
		Μετόχι Αγ. Παύλου	57	
		Μετόχι Διονυσίου	31	
		Μετόχι Δοχειαρίου	24	
		Μετόχι Ζωγράφου	11	
		Μετόχι Κομπάς	33	
		Μετόχι		
		Κουτλουμουσίου	54	
		Μετόχι Κριαρίτσι	21	
		Μετόχι Λαύρας	14	
		Μετόχι Ξηροποτάμου		
		Σάρτης	92	
		Μετόχι Πετριότικον	15	
		Μετόχι Τρεστενίκα	3	
				2.186
35	Φούρκας	Φούρκα	661	
		Μετόχι Χιλανδαρίου	5	
				666
Σύνολο πληθυσμού Υποδιοίκησης Χαλκιδικής :				44.304

**Β. ΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ ΠΟΥ ΑΝΗΚΑΝ ΜΕΧΡΙ
ΤΟ 1924 ΣΤΗΝ ΥΠΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ⁷⁰⁷**

A/A	Κοινότητες*	Οικισμοί	Πληθυσμός	Σύνολο πληθυσμού ανά κοινότητα
1	Βασιλικών	Γαλαρινός Μονή Αγ. Αναστασίας Αγία Παρασκευή Δοβαντζή	110 60 180 24	374
2	Επανομής	Ακμαντζαλή Νεοχώρι ή Ούτς Εβλέρ Σεντζελή Μετόχι Αγίου Παύλου Μετόχι Τσαλή	301 87 81 50 35	554
3	Κρήνης	Κρήνη Βαρτζιλάρ Καρά- Γιουσουφλάρ Καρβιά Καρβουνό ή Μετόχι Αγ. Αναστασίας Κιουτσουκλή Κουλά-Ουσλή Νταουτλή Ντομπουρλού Σελιάδες Σενελή ή Σέλελη Τελκελή Τσελή ή Τσεγίδες Τσιγγανάδες Τσιπισλή Τσοπανλή Μετόχι Σερβικό	377 72 47 281 1 53 38 108 130 91 26 429 74 320 38 27 8	2.120
Σύνολο πληθυσμού οικισμών από την Υποδιοίκηση Θεσ/νίκης: 3.048				

⁷⁰⁷ Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Διεύθυνση Στατιστικής, Απογραφή πληθυσμού 19-12-1920.

* Από τις κοινότητες αναγράφονται μόνο οι οικισμοί που συμπεριλήφθησαν στο νομό Χαλκιδικής το 1924

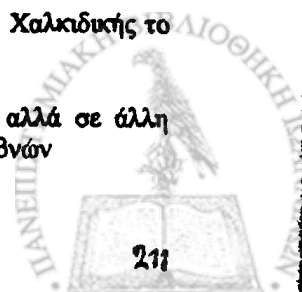
**Γ. ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ ΠΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1924 ΑΝΗΚΑΝ
ΣΤΗΝ ΥΠΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΛΑΓΚΑΔΑ⁷⁰⁸**

A/A	Κοινότητες	Οικισμοί	Πληθυσμός	Σύνολο πληθυσμού ανά κοινότητα
1	Βρασνών	Σταυρός	397	397
2	Εγρή Μπουτζάκ	Εγρή Μπουτζάκ Ακ-Τοπλάκ Αλτσιλή Τεκρή Βερμεσλή Χασήλ-Τσακλή Χατζηλάρ	939 152 109 104 129 257	1.690
3	Κάτω Ραβνών	Κάτω Ραβνά Ντερέ-μαχαλά Ισά-Ομπαση Σοφουλάρ**	582 132 99 186	813 186
4	Παζαρούδας	Παζαρούδα Κοκκαλού Μόδι Στρόλογγος	220 323 220 71	834
5	Λουτζίκι	Λουτζίκι	330	330
Σύνολο πληθυσμού οικισμών Υποδιοίκησης Λαγκαδά :				4.250

⁷⁰⁸ Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Διεύθυνση Στατιστικής, Απογραφή πληθυσμού 19-12-1920.

* Από τις κοινότητες αναγράφονται μόνο οι οικισμοί που συμπεριλήφθησαν στο νομό Χαλκιδικής το 1924.

** Το Σοφουλάρ το 1920 δεν ανήκε στον οικισμό της κοινότητας Κάτω Ραβνών, αλλά σε άλλη κοινότητα (την κοινότητα Αδάμ), ενώ το 1924 προσορτήθηκε στην κοινότητα Κάτω Ραβνών

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 :
Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ ΚΑΤΑ
ΑΠΟΓΡΑΦΗ 15^{ΗΣ} - 16^{ΗΣ} ΜΑΪΟΥ 1928⁷⁰³ ΚΑΙ ΟΙ
ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ

1. ΕΠΑΡΧΙΑ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

A/A	Δήμος ή Κοινότητες	Οικισμοί	Πληθυσμός	Πρόσφυγες
1	Πολυγύρου	Πολύγυρος	2.477	63
		Γερακινή	486	73
		Καλύβες	418	71
		Μύλος Διονυσίου		
		Πατλιδά	9	0
		Τσιγκρίκα	54	0
			31	0
2	Αγίας Παρασκευής	Αγία Παρασκευή	657	7
3	Αγίου Μάμαντος	Άγιος Μάμας	495	4
		Γεωργικός Σταθμός Χαλκιδικής (μετόχι Βατοπεδίου)	6	6
4	Αγίου Νικολάου	Άγιος Νικόλαος	1.587	13
5	Αγίου Προδρόμου	Άγιος Πρόδρομος	812	6
6	Αθύτου	Άθυτος	636	0
		Ν. Φλογητά (μετόχι Ρωσικό)	112	94
7	Ανθεμόντος ή Γαλάτιστας	Ανθεμούς	2.651	15
		ή Γαλάτιστα	151	11
		Αγ. Αναστασία	22	7
		Αγ. Παρασκευή		
		Πρινοχώρι (Αβανλήδες)*	80	64

⁷⁰³ Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Διεύθυνση Στατιστικής

* Το όνομα μέσα στην παρένθεση είναι το όνομα των οικισμών της Χαλκιδικής κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Στους περισσότερους οικισμούς με όνομα μη ελληνικό έγινε μετονομασία.

8	Βάβδου	Βάβδος Άγ. Αθανάσιος ή Ψαλίδας Μεταλλεία Βάβδου Μπαργιαμήτσι	1.204 16 7 53	9 0 1 0
9	Βάλτας	Βάλτα Μετόχι Καρακάλλου Σταυρονικήτα	1.593 77 87	12 76 87
10	Βραστών- Πλανών	Βραστά Άγ. Ιωάννης Βάλτος Γερακαριά Μαρλιά Μηλιάδα Πιτσιάδος Πλανά Σμήξι	749 41 33 20 41 29 67 259 60	0 0 0 0 0 0 0 0 0
11	Γαλαρινού	Γαλαρινός	157	11
12	Γεροπλατάνου	Γεροπλάτανος (Τσουπλίκι)	390	0
13	Δουμπιών	Δουμπιά	645	6
14	Καλάνδρας	Καλάνδρα	682	3
15	Καρκάρας	Σήμαντρα (Καρκάρα) Μεταλλ.Καρκάρας Μικρός Βάβδος (Ακ-Μπουνάρ)	982 21 9	779 0 3
16	Κασσανδρινού	Κασσανδρινό Μετόχι Αγ.Αναστασίας	376 23	0 1
17	Καψόχωρας	Καψόχωρα Άνω Κεραμίδι (Άνω Τσαπράνα) Χανιώτη	363 101 175	1 1 0
18	Κρήμνης	Κρήμη	250	0

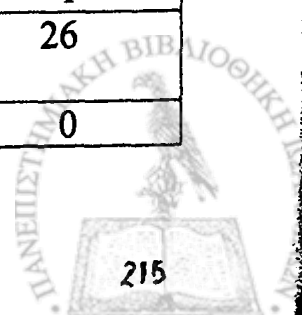
Παράγοντες που κυρίως είχαν συντελέσει στη μετονομασία των οικισμών ήταν: η Ιστορία της περιοχής, η περιοχή προέλευσης των προσφύγων που είχαν κατοικήσει στον οικισμό, η μορφολογία του εδάφους κ.λπ., βλέπε σχετικά:

Στύλιων Κυριακίδης, *Οδηγία δια την μετονομασίαν κοινοτήτων και οικισμών έχόντων τουρκικών ή σλαβικών όνομα, εν Αθήναις*, εκδ. Υπουργείο Εσωτερικών / Διεύθυνσις Τοπικής Αυτοδιοικήσεως, 1926.

19	Κρήνης	Κρήνη	394	5
		Άγιος Αντώνιος (Δογαντζή)	58	1
		Μικρό Πλαγιάρι (Κιουτσουκλή)	60	5
		Μονοπήγαδο (Τσιλή ή Τσεγίδες)	102	102
		Πετράλωνα (Τελκελή)	170	170
20	Λακκώματος	Λάκκωμα (Ακμαντζαλή)	336	248
		Κρυόnero (Καρά- Γιουσουλφάρ)	48	41
		Ξηροκώμη (Σεντζελή)	12	12
21	Μεταγγιτσίου	Μεταγγίτσι	402	0
22	Μετοχίου Διονυσίου	Μετόχι Διονυσίου	477	376
		Μετόχι Ζωγράφου	246	245
23	Μετοχίου Πολυχρόνου	Μετόχι Πολυχρόνου	305	1
24	Ν.Γωνιάς	Ν.Γωνιά (Τσιγγανάδες)	345	337
		Νεοχώρι (Ούτς Εβλέρ)	30	8
25	Νέας Καλλικράτειας	Ν.Καλλικράτεια (Τσαλή μετόχι)	1.270	1.152
		Ηράκλεια	210	198
		Κλαδερόν (Τσιπισλή)	59	53
		Μετόχι Αγ.Παύλου	276	254
26	Ν.Πλάγιας	Ν.Πλάγια	561	533
27	Ν.Ποτίδαιας	Ν.Ποτίδαια	504	477
		Μετόχι Πατριωτικόν	42	26
28	Ν.Σκιώνης	Ν.Σκιώνη (Κάτω Κεραμίδι, Κάτω Τσαπράνι)	299	0
29	Ν.Συλλάτων	Ν.Σύλλατα (Καρβιά)	4 85	209
		Δαουτλή	105	95
		Ελαιοχώρι (Δομπουρλού)	140	130

		Κάρβουνο Ροδόκηπος (Σενελή) Ρεύμα (Ντερέ-Μαχαλά) Σερβικό μετόχι	41 77 38 53	4 62 30 5
30	Ν.Τενέδου	Ν.Τένεδος (Καρά-Τεπέ) Βρωμοσύρτης Δίκορφο (Παζαρλή) Μικράλωνα (Πόζαλον) Ν.Κερασιά (Μπαρακλή) Νερόμυλος (Οσμανλή) Παναγιά Ρουδιά (Σεμεκλή)	216 272 54 115 98 39 51 21	207 226 42 111 93 21 2 5
31	Ν.Τρίγλιας	Ν.Τρίγλια (Σουφλάρ)	1.064	826
32	Ν.Φωκαίας	Ν.Φώκαια (Μετόχι Αγίου Παύλου)	617	544
33	Ν.Μαρμαρά	Ν.Μαρμαράς (Μπαλαμπάν) Αγία Κυριακή (Εσφιγμένου) Μετόχι Αγαπητού Μετόχι Αγίου Γρηγορίου	422 6 46 4	394 1 0 0
34	Ν.Μουδανιών	Ν.Μουδανιά (Καργή λιμάν)	1.238	981
35	Νικήτα	Νικήτας	1.545	14
36	Ολύνθου	Όλυνθος (Μαριανά) Μυριόφυτο	361 307	311 95
37	Ορμυλίων	Ορμύλια	1.859	7
38	Παζαρακίων	Παζαράκια	262	1
39	Παλαιοκάστρου	Παλαιόκαστρο (Καγιατζίκ)	300	26
40	Παλαιοχώρας	Παλαιόχωρα	694	0

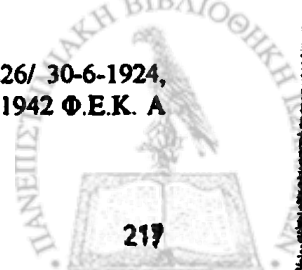
41	Παλιουρίου	Παλιούρι	722	2
42	Παρθενώνος	Παρθενών	366	0
43	Πετροκεράσων	Πετροκέρασα (Ραβνά)	711	0
44	Πορταριάς	Πορταριά	646	12
45	Ριζών	Ριζά (Σεπουτνίκια)	513	0
46	Σανών	Σανά	345	42
47	Σάρτης	Σάρτη (Μετόχι Ξηροποτάμου)	456	450
48	Συκιάς	Συκιά Καλαμίτσι	1.864 50	24 45
49	Ταξιάρχου	Ταξιάρχης (Ιερόκαστρο, Λυκόβη) Κελλί	1.004 74	0 0
50	Φλογητών	Φλογητά (Ν. Αντιγόχεια) Αμερικανικό νοσοκομείο	628 46	616 43
51	Φούρκας	Φούρκα	702	0

2. ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΡΝΑΙΑΣ

A/α	Δήμος ή Κοινότητα	Οικισμοί	Πληθυσμός	Πρόσφυγες
1	Αμμουλιανής	Αμμουλιανή	513	496
2	Άνω Σταυρού	Άνω Σταυρός	246	0
3	Απολλωνίας	Απολλωνία (Παζαρούδα)	280	137
		Κοκκαλού	254	223
4	Αρναίας	Αρναία (Λιαριγκόβη)	2.402	20
5	Βαρβάρας	Βαρβάρα	764	9
6	Γοματίου	Γομάτι	543	0
7	Ιερισσού	Ιερισσός	2.218	27
		Πυργούδια	324	320
		Προσφόρι	140	138
		(Ουρανούπολη)		
8	Μαραθούσας*	Μαραθούσα (Κάτω Ραβνά)	213	125
		Γερακιά (Ισά-Όμπαση)	43	40
		Πλατανοχώρι (Ντερέ)	105	75
9	Μεγάλης Παναγιάς	Μεγάλη Παναγιά (Ρεβενίκια)	2.077	7
		Πλανά	76	0
10	Μελισσουργού**	Μελισσουργός (Λουτζίκιον)	318	65
11	Μοδίου	Μόδιο	227	8
12	Ν.Απολλωνίας***	Ν.Απολλωνία (Εγρή Μπουτζάκ)	906	850
		Ασπρόχωμα (Ακ- Τοπράκ)	51	31

* Στην κοινότητα Μαραθούσας υπαγόταν και το Αγγελοχώρι (Σοφουλάρ) με πληθυσμό 88 κατοίκους προσφυγικής καταγωγής. Ο οικισμός υπαγόταν μέχρι το 1924 στο νομό Θεσσαλονίκης (κοινότητα Αδάμ). Το 1924 προσαρτήθηκε στην κοινότητα Κάτω Ραβνά (Μαραθούσα) του νομού Χαλκιδικής (Ν.3226 30-8-1924, Φ.Ε.Κ. Α 212/1924), ενώ από το 1930 υπάγεται στο νομό Θεσσαλονίκης, στην κοινότητα Καλαματού (Δ.8-3-1930, Φ.Ε.Κ. Α80/1930).

** Η κοινότητα Μελισσουργού υπαγόταν στο νομό Χαλκιδικής από το 1924 (Ν.3226/ 30-6-1924, Φ.Ε.Κ. Α 212 / 1924) έως το 1942, οπότε υπήχθη στο νομό Θεσσαλονίκης (Δ. 23-5-1942 Φ.Ε.Κ. Α 160/ 1942)

		(Αρτσιλή) Ξερόρεμα (Τεκρή Βερμισλή) Ξηροκρήνη (Χατζηλάρ)	35 80	34 80
13	Ν.Μαδύτου	Ν.Μάδυτος	1.237	1.221
14	Νεοχωρίου	Νεοχώριον	849	0
15	Ν.Ρόδων	Ν.Ρόδα Μετόχι Ξηροποτάμου	298 128	271 98
16	Ολυμπιάδος	Ολυμπιάς	272	2
17	Παλαιοχωρίου	Παλαιοχώριον	1.118	0
18	Πυργαδικίων	Πυργαδίκια	234	46
19	Σταγείρων	Στάγειρα (Καζαντζή Μαχαλά)	452	203
20	Στανού	Στανός	532	0
21	Σταυρού Κάτω****	Σταυρός Κάτω	1.148	977
22	Στρατονίκης	Στρατονίκη (Ισβορος) Μαντέμ Λάκκος	1.181 238	42 29
23	Στρατωνίου	Στρατώνιον	726	220

*** Η κοινότητα της Ν.Απολλωνίας προσαρτήθηκε στο νομό Χαλκιδικής το 1924 (Ν.3226/ 30-8-1924, Φ.Ε.Κ. Α 212/1924), ενώ από το 1942 υπάγεται στην επαρχία Λαγκαδά του νομού Θεσσαλονίκης (Δ. 23-5-1942, Φ.Ε.Κ. Α 160/1942)

**** Στην κοινότητα Σταυρού υπαγόταν και ο προσφυγικός οικισμός Αρέθουσα, ο οποίος αναγνωρίστηκε ως ξεχωριστή κοινότητα του νομού Χαλκιδικής το 1926 (Δ.16-61926), Φ.Ε.Κ. Α217/1926), ενώ το 1927 προσαρτήθηκε στην κοινότητα Σταυρού (Δ. 4-11-1927, Φ.Ε.Κ. Α 296 1927).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΑΤΑΛΟΓΟ ΤΗΣ Ε.Α.Π. ΤΟ ΕΤΟΣ 1928

(Πηγή: Ε.Α.Π., Γενική Διεύθυνση Εποικισμού, Τμήμα Στατιστικής, Κατάλογος των προσφυγικών συνοικισμών Μακεδονίας με τας νέας ονομασίας, 1928)

Α/α	Νέα ονομασία	Παλιά ονομασία	Οικογένειες	Άτομα
1	Αγγελοχώρι(;))	Σουφλάρ	242	832
2	Αγγελοχώρι	»	20	77
3	Αγία Παρασκευή	Γενί-κιοϊ	134	537
4	Άγιος Αντώνιος	Δογαντζή	9	37
5	Άγιος Διονύσιος		149	511
6	Άγιος Παύλος		83	275
7	Άγιος Παύλος (Πύργου)		162	593
8	Αμμουλιανή		145	496
9	Αμπελική		5	19
10	Απολλωνία	Παζαρούδα	34	126
11	Ασπρόχωμα	Ακ Τοπράκ	6	27
12	Βατοπέδι		91	318
13	Γερακιά	Ισά Όμπαση	13	40
14	Δίκορφο	Παζαρλή	9	37
15	Ελαιοχώρια	Δαουτλή	31	114
16	Ελαιοχώρια	Δομπρουλού	27	104
17	Ζωγράφου		96	253
18	Κοκκαλού		52	203
19	Καλύβια		4	12
20	Καλαμίτσι		13	51
21	Κρυόνερο	Καραϊσουφλάρ	14	56
22	Λάκωμα	Ακματζαλή	83	303
23	Μαδυτηνό (Νέα Μάδυτος)	Στρόλογγος	357	1.277
24	Μαραθούσα	Κάτω Ράβνα	49	200
25	Μεταμόρφωση	Βόζινα	36	134

* Λαμβάνοντας υπόψη το όνομα του μουσουλμανικού οικισμού υποθέτω πως πρόκειται μάλλον για τη Νέα Τρίγλια, καθώς δεν υπάρχει τέτοιος οικισμός άλλος στη Χαλκιδική

26	Μεσοπόταμο	Αλτσαλή	25	96
27	Μικράλωνα	Μπόζαλαν	28	108
28	Μικρό Πλαγιάρι	Κιουτσουκλή	13	58
29	Μονοπήγαδο	Τσιλή	26	107
30	Μόδι		2	8
31	Νέα Απολλωνία	Εγρή Μπουτζάκ	210	866
32	Νέα Γωνιά	Τσιγγανάδες	103	368
33	Νέα Καλλικράτεια	Τσαλί μετόχι	282	1038
34	Νέα Κερασιά	Μπαϊρακλή	27	308
35	Νέα Μουδανιά	Καργί λιμάνι	383	1356
36	Νέα Όλυνθος	Μαριανά Μυριόφυτο	136	498
37	Νέα Πλάγια	Καραμάν	158	428
38	Νέα Ποτίδαια	Καπού μετόχι	144	571
39	Νέα Σίλατα	Καρβιά	84	287
40	Νέα Τένεδος	Καρά Τεπέ	13	51
41	Νέα Φλογητά	Μετ. Ρώσικο	225	786
42	Νέος Μαρμαράς	Μπαλαμπάν	127	448
43	Νερόμυλος	Οσμανλή	70	250
44		Ξενοφώντος	11	36
45	Ξηροκώμη	Σεντζελή	20	67
46	Ξηροπόταμος		39	128
47	Ξηρόρεμα	Τεκρή Βερμεσλή	11	44
48		Ούτς Εβλέρ	51	181
49	Ολυμπάδα		74	244
50	Πλατανοχώρι	Ντερέ Μαχαλά	24	81
51	Πρινάρια Πρινοχώρι	Εμερτζελή Αβανλή	17	65
52	Πετράλωνα	Τελκελή	48	188
53		Πρόβλαξ	79	289
54		Προσφόρι Πυργούδια	44 111	153 344
55	Πυργαδίκια		72	206
56	Ρεύμα	Δερέ Μαχαλά	12	48
57	Ροδόκηπος	Σέλελη	27	96
58		Ρώσικο μετόχι Κασσάνδρας	24	90
59	Σανά		13	44
60	Σάρτη Ξηροποτάμου		135	504
61	Σήμαντρα	Καρκάρα	267	933
62	Σταυρονικήτα		22	87
63	Σταυρός		253	906

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

(Πηγή: Μ. Μαραβελάκης - Α. Βακαλόπουλος, Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1993²)

Α/α	Όνομα οικισμού	Μικρά Ασία	Θράκη	Πόντος	Καύκασος	Βουλγαρία	Σύνολο
1	Αγία Παρασκευή	203 άτομα	276 άτομα	48 άτομα		5 άτομα	532
2	Άγιος Αντώνιος			44 άτομα			44
3	Μικρό Πλαγιάρι	58 άτομα					58
4	Μονοπήγαδο			126 άτομα			126
5	Ξηροκόμη		72 άτομα				72
6	Ν.Κερασιά		335 άτομα				335
7	Ν.Γωνιά	238 άτομα	183 άτομα				421
8	Ρεύμα	52 άτομα					52
9	Άγιος Παύλος	9 άτομα	313 άτομα				322
10	Κρυόνερο		36 άτομα				36
11	Ν.Καλλικράτεια	1275 άτομα					1275
12	Τσεπετσέ	55 άτομα					55
13	Λάικκωμα	122 άτομα		170 άτομα			170

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ (από την επιτόπια έρευνα του Κ.Μ.Σ.)

(Πηγή: Κ.Μ.Σ., Σημερινή εγκατάσταση προσφύγων Θεσ/νίκης και περιχώρων, Σ.Ε., 42)

Α/α	Οικοσμός	Τόπος προέλευσης
1	Αγία Παρασκευή	Ιντζεκιοϊ Μπίγας (7 οικογένειες) Καράμπια (1 οικογένεια) Κελέμπερι (10 οικογένειες) Σώκια (15 οικογένειες) Σμύρνη (3-4 οικογένειες)
2	Άγιος Δημήτριος Αρναίας (Πυργαδίκια)	Αφθόνη Μαρμαρά (100 οικογένειες)
3	Αμμουλιανή	Πασαλιμάνι Σκουπιά
4	Βατοπέδι	Καγιάμπασι Ανταβάλ (10 οικογένειες) Πόντος
5	Ζωγράφου	Ανταβάλ (120 οικογένειες)
6	Μαριανά Μυριόφυτο (Ν. Όλυθος)	Ανταβάλ (60 οικογένειες) Ανταβάλ (50 οικογένειες)
7	Μεταμόρφωση	Αδραμύτι (4 οικογένειες) Αλάτσατα (12 οικογένειες) Μάταλα (12 οικογένειες) Γλοσόν (ελάχιστες οικογένειες) Τελμησός (12 οικογένειες)
8	Νέα Απολλωνία	Μπίγα Δερμετζίκιον Άξαζ Καλλίπολις Μισόπολις
9	Νέα Γωνιά	Γωνιά
10	Νέα Μάδυτος	Μάδυτος
11	Νέα Μουδανιά	Ελιγμοί (120 οικογένειες)

		Μουδανιά (180 οικογένειες) Καλόλιμνος (80 οικογένειες) Κουρί (50 οικογένειες) Αϊβαλί (30 οικογένειες) Επιβάτες (30 οικογένειες) Από διάφορα μέρη της Μ.Ασίας (18 οικογένειες) Γηγενείς (2 οικογένειες)
12	Νέα Ρόδα	Ρόδα
13	Νέα Σύλλατα	Ανταβάλ (10 οικογένειες)
14	Νέα Τρίγλια	Τρίγλια Γιαλί τσιφλίκι Μουδανιών
15	Νέα Φλογητά	Φλογητά (300 οικογένειες)
16	Νέα Φώκαια	Νέα Φώκαια Παλιά Φώκαια (200 οικογένειες)
17	Νέος Μαρμαράς	Μαρμαράς (1000 άτομα)
18	Ξηροπόταμος	Αλώνη (Αρτάκης)
19	Πρόβλακας	Ανταβάλ (100 οικογένειες)
20	Πύργος (Ουρανούπολη)	Πασαλιμάνι
21	Σάρτη	Αφησιά (100 οικογένειες)
22	Σήμαντρα (Καρκάρα)	Σεμέντρα
23	Σταυρός	Κατιρλί Κουρί (ελάχιστοι)

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Νομοθετικές ρυθμίσεις για Απαλλοτρίωση Μοναστηριακών κτημάτων

(Πηγή: Στέφανος Κότσιανος, *Το απαλλοτρίωτον των εκτός του Αγίου Όρους κειμένων ακινήτων των Ιερών Μονών της χερσονήσου του Άθω*, ανάτυπον του «Αρμενοπούλου», 4(1971), σ.7

Α/Α	Νόμος	Θέμα ή Τίτλος
1	1072/18-11-1917	«Περί επεκτάσεως καθ' άπαν το Κράτος των υπ' αριθμόν 2466 και 2468 διαταγμ.της Προσ.Κυβ.Θεσ/νίκης
2	2052/27-2-1920	«Αγροτικός νόμος»
3	Π.Δ.15/22-10-1926	«Αγροτικός νόμος -νέα κωδικοποιήσις των αγροτικών νόμων»
4	4716/ 13/18-5-1930	«Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως τουαπό 2-9-1926 Ν.Δ.περί διακανονισμού αποζημιώσεως δια τα απαλλοτριωθέντα αγροκτήματα Ι.Μ.του Αγίου Όρους»
5	5377/ 6/8-4-1932	«Περί εκτιμήσεως και πληρωμής της αξίας των απαλλοτριωθέντων κτημάτων των Ι.Μ.του Αγίου Όρους»
6	Π.Δ./31-8/12-9-1935	«Περί κωδικοποιήσεως εις ενιαίον κείμενοντων διατάξεων του Αγροτικού κώδικος 5496 και 6440 ...»
7	Ν.Δ./2185/15-8-1952	«Περί αναγκαστικής απαλλοτριώσεως κτημάτων προς αποκατάστασιν ακτημόνων καλλιεργητών και κτηνοτρόφων»
8	Β.Δ. /26/9-8/10-1952	«Περί κυρώσεως της μεταξύ της Εκκλησίας της Ελλάδοςκαι του Ελληνιού Δημοσίου συμβάσεως (ΟΔΕΠ) προβλεπούσης την ρευστοποίησιν της μοναστηριακής περιουσίας και την δυνατότητα εκποιήσεως της εκποιητέας»
9	Κ'Συντακτ. Πράξις 6/4-2-1968	«Περί παραχωρήσεως ακινήτων του Δημοσίου Δικαίου (τοιαύτα είναι και αι

		Ι.Μ.του Αγίου Όρους) ή ιδιωτικού δικαίου προς εκτέλεσιν έργων τουριστικής αναπτύξεως»
10	Β.Δ.524/21-7/18-8-1969	«Περί κυρώσεως της από 27-12-1968 συμβάσεως μεταξύ της Εκκλησίας της Ελλάδος (ΟΔΕΠ) και του Δημοσίου, περί επιστροφής αστικών ακινήτων εις το Δημόσιον και παραχωρήσεως υπό τούτου εις την Εκκλησίαν της Ελλάδος ετέρων τοιούτων»
11	Διάταξις κανονιστική 3/9-7/16-8-1968 (Φ.Ε.Κ.Α'158)	«Περί εκποιήσεως εκκλησιαστικών ακινήτων»

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Νομοθετήματα δραστηριοτήτων της Α.Τ.Ε. από το 1930 μέχρι το 1941⁷⁰⁴

A/A	Φ.Ε.Κ.	Θέμα	Νόμος
1	396/18-12-1930	Περί μεταβίβασης εις το Ελληνικόν Δημόσιον της κιν. Και ακιν. Πειουσίας της Ε.Α.Π. και συστάσεως υποθήκης υπέρ της Διεθνούς Επιτροπής	4857
2		Περί κυρώσεως της από 3-4-1931 συμβάσεως μεταξύ του Ελλ. Δημ., Ε.Τ.Ε., και Α.Τ.Ε. περί αναθέσεως εις την τελευταίαν της εισπράξεως των προς την Ε.Α.Π. οφειλομένων χρεών	5151
3	313	Περί κυρώσεως της μεταξύ του Ελλ. Δημ. και της Α.Τ.Ε. συμβάσεως «περί εισπράξεως των προς το Δημόσιον χρεών εξ αποκαταστάσεως αστών προσφύγων»	5866
4	359/21-11-1933	Περί ευκολιών ως προς την εξόφλησιν των χρεών κλπ. δυνάμει του Αγροτικού νόμου αποκαταστηθέντων	5913
5	393/20-12-1933	Περί μειώσεως προσφυγικών χρεών	5952
6	293/6-9-1934	«περί κυρώσεως της μεταξύ του Ελληνικού δημοσίου και Α.Τ.Ε. συναφθείσης συμβάσεως περί μειώσεως των προς Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων, χρεών των προσφύγων»	293
7	14-10-1934	«περί αναθέσεως στην Α.Τ.Ε. της εισπράξεως των προς το Δημόσιον οφειλών των αποκατασταθέντων αγροτών δι' αξίαν παραχωρηθέντων αυτοίς κλήρων»	
8	350524/27-11-1936	«περί κυρώσεως της από 12 Νοεμβρίου υπογραφείσης συμβάσεως μεταξύ Ελλ. Δημοσίου και της Α.Τ.Ε. περί αναθέσεως της Διοικήσεως του Ταμείου Γεωργικών Ασφαλειών εις την Α.Τ.Ε. και τροποποιήσεως των περί Α.Τ.Ε. νόμων».	Αναγκαστ. Νόμος
9	67/23-2-1937	«περί εγκρίσεως δαπανών δια την επιχορήγησιν των υπό της Α.Τ.Ε. εκτελουμένων μικρών και μέσων εγγειοβελτιωτικών έργων».	Αναγκαστ. Νόμος 485
10	426/23-2-1938	«περί καταργήσεως των επί του ελαίου και των ελαιωδών προϊόντων εγγείου δημοσίου και προσθέτων φόρων και περί άλλων τινών διατάξεων».	Αναγκαστ. Νόμος 1462

⁷⁰⁴ Αρχείο Α.Τ.Ε.

		των ελαιωδών προϊόντων εγγείου δημοσίου και προσθέτων φόρων και περί άλλων τινών διατάξεων».	Νόμος 1462
11	264/308-1940	«περί εκτάκτων μέτρων οργάνωσης της γεωργικής παραγωγής»	Αναγκαστ. Νόμος 2511
12	228/9-7-1941	«περί επεκτάσεως του υπ' αριθμ. 91 νομοθετικού διατάγματος και εις τους γεωργικούς συνεταιρισμούς»	Ν.Δ. 264

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Βασικά νομοθετήματα για τη διευθέτηση της ανταλλάξιμης περιουσίας (1939 - 1950)⁷¹¹

	Φ.Ε.Κ.	Θέμα	Ν.Δ.
1	335/22.8.1939, τ.Α΄	«Περί αναλήψεως υπό του κράτους της διαχείρισεως των εν Ελλάδι κτημάτων των ανταλλαγέντων Μουσουλμάνων»	Αναγκαστικός νόμος 1909/1939
2	423/ 4.10.1939	«Περί οργάνωσης της Υπηρεσίας Διαχειρίσεως Ανταλλαξίμων Μουσουλμανικών Κτημάτων»	Βασιλικό διάταγμα 29.9.1939
3	480 /10.11.1939 τ.Α΄	«Περί υπαγωγής της παρά τω Υπουργείω Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως λειτουργούσης Διευθύνσεως Ανταλλαγής εις την Γ.Δ.Δ.Α. και ρυθμίσεως ζητημάτων αποζημιώσεων»	Αναγκαστικός νόμος 2068/1939
4	500/ 21.11.1939, τ. Α΄	«Περί πυρασφαλίσεως των εκποιουμένων κτημάτων της ανταλλαξιμου περιουσίας»	Βασιλικό διάταγμα 17-11-1939
5	139/ 4.5.1940, τ.Α΄	«Περί ρυθμίσεως της θέσεως του προσωπικού της υπηρεσίας Διαχειρίσεως Ανταλλαξίμων Μουσουλμανικών Κτημάτων»	Βασιλικό διάταγμα 24.4.1940
6	349/31.10.1940, τ.Α΄	«Περί τροποποιήσεως , συμπληρώσεως και κωδικοποιήσεως των περί δικήσεως , διαχειρίσεως και εκκαθαρίσεως των ανταλλαξιμων Μουσουλμανικών Κτημάτων διατάξεων»	Βασιλικό διάταγμα 24.10.1940
7	105 / 28.3.1940 , τ. Α΄	«περί τρόπου πληρωμής δαπανών Υπηρεσίας Διαχειρίσεως Ανταλλαξιμων Μουσουλμανικών Κτημάτων»	Βασιλικό διάταγμα 27.3.1940 άρθρα 1, 2
8	32/ 13.2.1943, τ.Α΄	«Περί τροποποιήσεως του από 17.11.1939, περί πυρασφαλίσεως Ανταλλ.Μουσ.	Κ.Δ/γμα 11.1.1943

⁷¹¹ Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Οικονομικών, Διεύθυνση κωδικοποίησης φορολογικής Νομοθεσίας, *Νομοθεσία Ανταλλαξιμων Κτημάτων*, Αθήνα, 1987.

		Κτ.Βασίλ.Διατ.»	
9	167 /7.6.1943, τ. Α΄).	«Περί τροποποιήσεως του από 29.9.1939 Β.Δ.», «Περί οργανώσεως της Υπηρεσίας Διαχειρίσεως Ανταλλαξιμων Μουσουλμανικών Κτημάτων» και προσθήκης διατάξεως εις το από 24.4.1940 Β.Δ. «Περί ρυθμίσεως της θέσεως του προσωπικού της Υ.Δ.Α.Μ.Κ.»	Δ/γμα 31.5.1943
10	389/18.11.1943, τ.Α΄	«Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Βασιλικού διατάγματος της 24.10.1940 «Περί τροποποιήσεως κ.λ.π.», ως και λοιπών Νόμων και Διαταγμάτων αφορώντων την διαχείρισιν της ανταλλαξιμου περιουσίας»	Νόμ. 930/ 1943
11	82 / 5.3.1946, τ. Α΄	«Περί τροποποιήσεως διατάξεων τινων διεπουσών την διαχείρισιν της ανταλλαξιμου περιουσίας»	Αναγκαστικός νόμος 1042/1946

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

ΔΙΑΝΟΜΗ ΓΗΣ⁷¹²

Α/α	Οικισμός	Χρονολογία διανομής	Κλήρος
1	Αγγελοχώρι	1932(α' διανομή)	60 στρέμμ.
2	Αγία Παρασκευή	1934 (α' διανομή)	32 στρέμμ.
3	Άγιος Αντώνιος	1953 (α' διανομή)	50 στρέμμ.
4	Άγιος Παντελεήμων	1930-1931 (α' διανομή)	65στρέμμ.
5	Άγιος Παύλος	1932 (α' διανομή)	48 στρέμμ.
6	Απολλωνία	1931 (α' διανομή)	44 στρέμμ.
7	Αμμουλιανή	1936 (α' διανομή)	28 στρέμμ.
8	Βατοπέδι	1936	38.562 στρέμματα
9	Δεβελίκια	1954	25 στρέμμ.
10	Δίκορφο	1936(α' διανομή)	36.964 στρέμματα
11	Διονυσίου	1932(α' διανομή)	37.400 στρέμματα
12	Ελαιοχώρια	1931(α' διανομή)	64.200 στρέμματα
13	Ζωγράφου	1931 (α' διανομή)	39 στρέμματα
14	Καλαμίτσι	1959(α' διανομή)	19.600 στρέμματα
15	Καλλιθέα	1932(α' διανομή)	43.600 στρέμματα
16	Κοκκαλού	1935(α' διανομή)	46 στρέμμ.
17	Λάκκωμα	1939(α' διανομή)	60.600 στρέμματα
18	Μαραθούσα	1932 (α' διανομή)	75.500 στρέμματα
19	Μεταμόρφωση	1943(α' διανομή)	25 στρέμμ.
20	Μικράλωνα	1934(α' διανομή)	46.300 στρέμματα
21	Ν.Απολλωνία	1932(α' διανομή)	40 στρέμμ.
22	Ν.Γωνιά	1930 (α' διανομή)	53.560

⁷¹² Τοπογραφική Υπηρεσία Χαλκιδικής, Διανομές γης.

			στρέμματα
23	Ν. Ηράκλεια	1932(α' διανομή)	55 στρέμμ.
24	Ν. Καλλικράτεια	1932(α' διανομή)	34 στρέμμ.
25	Ν. Κερασιά	1937(α' διανομή)	37.134 στρέμματα
26	Ν. Μάδυτος	1935	18 στρέμμ.
27	Ν. Μουδανιά	1930 (α' διανομή)	35 στρέμμ.
28	Ν. Όλυνθος	1930(α' διανομή)	52 στρέμμ.
29	Ν. Πλάγια	1930 (α' διανομή)	34 στρέμμ.
30	Ν. Ποτίδαια	1930 (α' διανομή)	51 στρέμμ.
31	Ν. Ρόδα	1938	30 στρέμμ.
32	Ν. Σίλλατα	1930(α' διανομή)	55 στρέμμ.
33	Ν. Τένεδος	1930(α' διανομή)	52 στρέμμ.
34	Ν. Τρίγλια	1934 (α' διανομή)	41 στρέμμ.
35	Ν. Φλογητά	1930(α' διανομή)	35 στρέμμ.
36	Ν. Φώκαια	1932 (α' διανομή)	43 στρέμμ.
37	Ν. Μαρμαράς	1936-1937 (α' διανομή)	39.060 στρέμματα
38	Ξηροπόταμος	1954 (α' διανομή)	17.500 στρέμματα
39	Ολυμπιάδα	1932(α' διανομή)	8.500 στρέμματα
40	Ουρανούπολη	1938-1939 (α' διανομή)	31 στρέμμ.
41	Πλατανοχώρι	1931(α' διανομή)	46.825 στρέμματα
42	Πετράλωνα	1934(α' διανομή)	27.500 στρέμματα
43	Πρινοχώρι Πρινάρια	1937 (α' διανομή)	35 στρέμμ.
44	Πυργαδίκια	1936(α' διανομή)	30.660 στρέμματα
45	Ροδόκηπος	1930(α' διανομή)	52 στρέμμ.
46	Σανά	1939 (α' διανομή)	40 στρέμμ.
47	Σάρτη	1938(α' διανομή)	17.750 στρέμματα
48	Σήμαντρα	1932(α' διανομή)	46 στρέμμ.
49	Σταυρός		4 στρέμματα
50	Στρατώνι		
51	Σωζόπολη	1934(α' διανομή)	44.200 στρέμματα

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ στους οποίους είχε γίνει
διανομή αγρών συγκεκριμένης καλλιέργειας⁷¹³

A/a	Όνομα οικισμού	Ειδική κατηγορία αγρών
1	Αμμουλιανή	Ελαιώνες
2	Βατοπέδι	Ελαιώνες (αγριελιές), μωρεώνες
3	Δίκορφο	Αμπέλια
4	Διονυσίου	Αμπέλια, μωρεώνες
5	Ελαιοχώρια	Ελαιώνες
6	Λάκκωμα	Αμπέλια
7	Καλλιθέα	Αμπέλια, μωρεώνες
8	Καλαμίτσι	Ελαιώνες
9	Μεταμόρφωση	Ελαιώνες (αγριελιές), αμπέλια
10	Μικράλωνα	Αμπέλια
11	Ν.Γωνιά	Αμπέλια
12	Ν.Ηράκλεια	Αμπέλια
13	Ν. Καλλικράτεια	Αμπέλια
14	Ν.Κερασιά	Αμπέλια
15	Ν.Μουδανιά	Αμπέλια, ελαιώνες
16	Ν.Πλάγια	Ελαιώνες
17	Ν.Ποτίδαια	Αμπέλια, ελαιώνες
18	Ν.Ρόδα	Ελαιώνες
19	Ν.Σύλλατα	Αμπέλια
20	Ν.Τένεδος	Αμπέλια
21	Ν.Φλογητά	Αμπέλια, ελαιώνες, μωρεώνες
22	Ν.Φώκαια	Αμπέλια, ελαιώνες
23	Ν.Μαρμαράς	Ελαιώνες
24	Ξηροπόταμος	Αμπέλια, ελαιώνες
25	Ουρανούπολη	Αμπέλια, ελαιώνες, μωρεώνες
26	Πετράλωνα	Αμπέλια
27	Πυργαδίκια	Αμπέλια, ελαιώνες
28	Σανά	Αμπέλια
29	Σάρτη	Αμπέλια, ελαιώνες, μωρεώνες
30	Σήμαντρα	Αμπέλια, ελαιώνες, μωρεώνες
31	Σωζόπολη	Αμπέλια

⁷¹³ Τοπογραφική Υπηρεσία Χαλκιδικής, Διανομές γης

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

ΣΩΜΑΤΕΙΑ – ΣΥΛΛΟΓΟΙ ΣΤΟΥΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥΣ κατά τη δεκαετία του '50 ⁷¹⁴

A/a	Όνομα σωματείου ή συλλόγου	Έτος ίδρυσης
1	Παναθητικός Ν. Τρίγλιας	1953
2	Ένωση επαγγελματιών Στρατωνίου “Ελπίς”	1953
3	Αθλητικός σύλλογος Ν. Φώκαιας ο Ηρακλής	1954
4	Σωματείο φορτοεκφορτωτών ξηράς, θαλάσσης Ν. Φώκαιας “Ατλας”	1954
5	Αθλητικός Όμιλος Καρκάρας	1954
6	Σωματείο φορτοεκφορτωτών ξηράς, θαλάσσης Ν. Φώκαιας “Η Ελπίς”	1954
7	Αθλητικός Όμιλος Ποτειδαιας “Ερμής”	1954
8	Παναθητικός Όμιλος Φλογητιανών (Π.ΟΦ.)	1954
9	Αθλητικός Όμιλος Μεταλλείων Αγγλο-Ελληνικής εταιρείας Λευκολίθου Γερακινής “Ο Άρης”	1954
10	Σωματείο εργατών ξηράς Ν. Μουδανιών	1954
11	Μουσικογυμναστικός Όμιλος Στρατωνίου “Τα Μεταλλεία Κασσάνδρας”	1955
12	Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών και Δεσποινίδων Ν. Μουδανιών “Ο Άγιος Ιωάννης”	1955
13	Αθλητικός Όμιλος Ν. Μαρμαρά “Η Προποντίς”	1955
14	Αθλητικός Όμιλος Διονυσίου “Η Κύπρος”	1956
15	Αθλητικός Όμιλος Ν. Πλαγίων “Ο Διαγόρας”	1956
16	Αθλητικός Όμιλος Ν. Ολύθου “Ο Ολυθιακός”	1956
17	Σωματείο Καρραγωγέων Ν. Μουδανιών “Ο Άγιος Δημήτριος”	1956
18	Σύλλογος ακτημόνων καλλιεργητών μη	1957

⁷¹⁴ Αρχείο Πρωτοδικείου Χαλκίδικης

	εχόντων επαρκή ιδιοκτησίαν κατοίκων Ν.Τρίγλιας	
19	Σύνδεσμος ξυλουργών και οικοδόμων Ν.Μαρμαρά "Ο Άγιος Γεώργιος"	1957
20	Σωματείο φορτοεκφορτωτών ξηράς και θάλασσας Ν.Ποτειδαιας "Ο Κάσσανδρος"	1957
21	Σωματείο φορτοεκφορτωτών ξηράς Ολυμπιάδας "Αγία Κυριακή"	1957
22	Αθλητικός Όμιλος Αγ. Παντελεήμονος "Ελπίς"	1958
23	Σύνδεσμος ακτημόνων καλλιεργητών Ν.Ποτειδαιας	1958
24	Αθλητικός σύλλογος Ζωγράφου "Ο Αετός"	1958
25	Σωματείο σφαγέων και εκδορέων Ν.Τρίγλιας	1958
26	Σύνδεσμος κυνηγών Ν.Μουδανιών	1958
27	Παναθητικός Όμιλος Ν.Τενέδου	1958
28	Σωματείο φορτοεκφορτωτών λιμένος και ξηράς ζυγιστών και παραδοτών τελών περιοχής Ολυμπιάδος "Η Πρόοδος"	1958
29	Σύλλογος γονέων και κηδεμόνων Δημ. Σχ. Ν.Μουδανιών	1958
30	Σωματείο εργατών ξηράς Ν.Μαρμαρά και Παρθενώνας "Η Πρόοδος"	1959
31	Σύνδεσμος Ακτημόνων Σημάντρων	1960
32	Αθλητικός Ποδοσφαιρικός Σύλλογος Μαραθούσας "Ο Αετός"	1960
33	Εθνική Ένωση εργατοτεχνιτών Μεταλλείων Κασσάνδρας Χαλκιδικής , Στρατώνιον	1960
34	Φυσιολατρικός Εκπολιτιστικός Όμιλος Ν.Μουδανιών	1960
35	Παναθητικός Όμιλος Ν.Μουδανιών	1960

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

ΟΙ ΔΗΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ ΣΗΜΕΡΑ⁷⁰⁹

A/a	Δήμος	Κοιότητες
1	Ανθεμούντα	Βάβδος, Γαλαρινός, Γαλάτιστα, Δουμπιά
2	Αρναίας	Αρναία, Βαρβάρα, Νεοχώρι, Παλαιοχώρι, Στανός
3	Ζερβοχωρίων	Γεροπλάτανος, Κρήμνη, Μαραθούσσα, Παλαιόχωρα, Ριζά
4	Καλλικράτειας	Λάκκωμα, Νέα Γωνιά, Νέα Καλλικράτεια, Νέα Σίλατα
5	Κασσάνδρας	Άφυτος, Καλάνδρα, Καλλιθέα, Κασσανδρινό, Κρυοπηγή, Νέα Φώκαια, Φούρκα
6	Μουδανιών	Άγιος Μάμας, Άγιος Παντελεήμονας, Διονυσίου, Ζωγράφου, Νέα Μουδανιά, Νέα Ποτειδαία, Πορταριά, Σήμαντρα, Φλογητά
7	Ορμύλιας	Μεταμόρφωση, Ορμύλια
8	Παλλήνης	Αγία Παρασκευή, Νέα Σκιώνη, Παλιούρι, Πευκοχώρι, Πολύχρονο, Χανιώτη
9	Παναγίας	Γομάτι, Μεγάλη Παναγία, Πυργαδίκια
10	Πολυγύρου	Άγιος Πρόδρομος,

⁷⁰⁹ Τ.Ε.Δ.Κ. νομού Χαλκιδικής

10	Πολυγύρου	Άγιος Πρόδρομος, Βράσταμα, Όλυνθος, Παλιόκαστρο, Πολύγυρος, Σανά
11	Σιθωνίας	Άγιος Νικόλαος, Μεταγκίτσι, ΝέοςΜαρμαράς, Νικήτη
12	Σταγίρων και Ακάνθου	Αμμουλιανή, Νέα Ρόδα, Ολυμπιάδα, Ουρανούπολη, Στάγिरα, Στρατονίκη, Στρατώνι
13	Τορώνης	Σάρτη, Συκιά
14	Τρίγλιας	Ελαιοχώρια, Κρήνη, Νέα Τένεδος, Νέα Τρίγλια, Νέα Πλάγια, Πετράλωνα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

Α. Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου Μουσείου Μπενάκη/ Τμήμα Ιστορικών Αρχείων και Χειρογράφων:

- 1) Φάκελος ΕΠΙΣΗΜΑ: Υπουργείον Γεωργίας, 1911-1927, Υποφάκελος 173
«Υπηρεσιακή έκθεσις Δ/νσεως Ανταλλαγής προς τον τέως Υφυπουργόν κον Μπακάλμπασην από έτους 1927»
- 2) Φάκελος ΕΠΙΣΗΜΑ: Υπουργείον Γεωργίας, 1928-1929, Υποφάκελος 1928
- 3) Φάκελος ΕΠΙΣΗΜΑ: Υπουργείον Γεωργίας, 1928-1929, Υποφάκελος - 1929
- 4) Φάκελος ΕΠΙΣΗΜΑ: Υπουργείον Γεωργίας, 1930-1931, Υποφάκελος 1930

Β. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Αρχείο Α. Α. Πάλλη (Αθήνα):

Φάκελος Α': «Στατιστική πληθυσμών/ Οργανισμός της Κεντρικής Επιτροπής υπέρ των μετατοπισθέντων ελληνικών πληθυσμών», 1919.

Φάκελος Β'-Γ': «Πίναξ εμφανίων αριθμητικώς τον κατά Νομούς πληθυσμόν των αστών και αγροτών προσφύγων κατά προσέγγισιν» (έγγραφο του Υπουργείου Υγιεινής, Πρόνοιας και Αντιλήψεως προς την Ε.Α.Π., Αθήνα, 12 Δεκεμβρίου 1925).

Φάκελος Ε': «Πίνακες στατιστικοί, συνοπτικοί και ερμηνευτικοί της περιθάλψεως των προσφύγων 1917-1920», εν Αθήναις, 1920

Γ. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (Αθήνα):

Φάκελος 1: Παραλιακός Πόντος / περ. Τραπεζούντας, Τραπεζούντα ΠΟ 489

Φάκελος 2: Παραλιακός Πόντος / περ. Τραπεζούντας, Τραπεζούντα ΠΟ 490

Φάκελος 3: Παραλιακός Πόντος / περ. Τραπεζούντας, Τραπεζούντα ΠΟ 491

Φάκελος: ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΕ 42/ Θεσσαλονίκη και περίχωρα «Σημερινή εγκατάσταση προσφύγων».

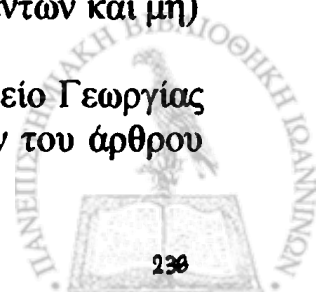

- Δ. Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας (Θεσσαλονίκη):
1. Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, φάκελος 10, «Νομός Θεσσαλονίκης, Υποδιοικήσεις Χαλκιδικής», 18-11-1914.
 2. Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, φάκελος 20, «Πίναξ εμφανίων τας εις την Επαρχίαν Χαλκιδικής υπαγομένας κωμοπόλεις, χωρία, μετόχια και τσιφλίκια και Μονάς Αγίου Όρους», 17-8-1913.
 3. Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, φάκελος 20, «Σημείωμα Στ'. Γεωργική, κτηνοτροφική και οικονομική κατάστασις της Υποδιοικήσεως Χαλκιδικής», 3-12-1914.
 4. Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, φάκελος 62, υποφάκελος Α', «Αποστολή εράνων υπέρ ατυχών προσφύγων των Βορείων τμημάτων Ηπείρου», 28-4-1914.
 5. Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, φάκελος 64, «16η Συνεδρίασις Κεντρικής Επιτροπής 18ης Ιουνίου 1914», «Εγκατάστασις προσφύγων. Περιφέρεια Λαγκαδά, Περιφέρεια Χαλκιδικής», 1914.
 6. Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, φάκελος 65, «Υπόμνημα επί του ζητήματος της παλιννοστήσεως των εν Ελλάδι ευρισκομένων προσφύγων», 30/16-5-1919, «Τηλεγράφημα επείγον περί στεγάσεως Καυκασίων», 30-9-1920.
 7. Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, φάκελος 66, υποφάκελος Β', «Μελέτη εγκαταστάσεως προσφύγων και δη ορφανών προσφυγοπαίδων εις τα μετόχια και μοναστήρια του Αγίου Όρους», 30-10-1922.
 8. Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, φάκελος 67, Επιστολή προς τη Γενική Διοίκηση περί διαθέσεως μετοχίων, Πολύγυρος, 27-12-1923, «Εμπιστευτικόν της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων προς την Γενικήν Διοίκησιν» περί εκτιμήσεως μετοχίου Ρωσικού στην Κασσάνδρα, 2-9-1925, «Υπηρεσία Προνοίας και Δημοσίας Αντιλήψεως προς Γενικήν Διοίκησιν περί παραλαβής κλινοσκεπασμάτων, και ανδρικών ενδυμασιών», 16-12-1924.

Ε. Ιστορικό Αρχείο Αγροτικής Τράπεζας Ελλάδας (Αθήνα):
«Ιστορική αναδρομή», 1999. (Το υλικό συγκεντρώθηκε με τη συμπλήρωση 70 από το 1929, έτος ίδρυσης της Τράπεζας και αφορά στην ίδρυση της Α.Τ.Ε. και τη λειτουργία της τα πρώτα χρόνια).

ΣΤ. Διαχείριση Ανταλλάξιμης Περιουσίας (Δ.Α.Π.), Κτηματική Υπηρεσία Χαλκιδικής (Πολύγυρος):

1. Βιβλίον ανταλλάξιμων κτημάτων Χαλκιδικής (πωληθέντων και μη)
2. Βιβλίον κτηματολογίου Ε.Τ.Ε.
3. Κατάσταση εμφανίους τα παραδοθέντα στο Υπουργείο Γεωργίας νομού Χαλκιδικής αγροτικά κτήματα κατ' εφαρμογήν του άρθρου

8, παράγραφος 1 και 2 του Ν.Δ. 3713/57 και άρθρο 6 του Ν.Δ. 2967/1954

Ζ. Τοπογραφική Υπηρεσία Χαλκιδικής (Πολύγυρος):

1. Μητρώα αγροκτημάτων (διανομές κλήρων) νομού Χαλκιδικής
2. Μητρώα εργασιών των συνοικισμών (διανομές οικοπέδων).

Η. Αρχεία δήμων νομού Χαλκιδικής:

1. Αρχείο δήμου Απολλωνίας, Δημοτολόγιο Μελισουργού, Δημοτολόγιο Ν.Απολλωνίας, 1956¹.
2. Αρχείο δήμου Βασιλικών, Δημοτολόγιο Αγίας Παρασκευής, Δημοτολόγιο Αγίου Αντωνίου.
3. Αρχείο δήμου Ζερβοχωρίων, Δημοτολόγιο Μαραθούσας, Δημοτολόγιο Πλατανοχωρίου, 1956.
4. Αρχείο δήμου Καλλικράτειας, Δημοτολόγιο Αγίου Παύλου, Δημοτολόγιο Λακκώματος, Δημοτολόγιο Ν.Γωνιάς, Δημοτολόγιο Ν. Ηράκλειας, Δημοτολόγιο Ν.Καλλικράτειας, Δημοτολόγιο Ροδόκηπου, Δημοτολόγιο Ν. Σιλάτων, Δημοτολόγιο Σωζόπολης.
5. Αρχείο δήμου Κασσάνδρας, Δημοτολόγιο Καλλιθέας, Δημοτολόγιο Ν. Φώκαιας, 1925-1930.
6. Αρχείο δήμου Μαδύτου, Δημοτολόγιο Απολλωνίας και Κοκκαλούς, 1956, Δημοτολόγιο Ν.Μαδύτου και Μοδίου.
7. Αρχείο δήμου Μουδανιών, Δημοτολόγιο Αγίου Παντελεήμονα, Δημοτολόγιο Διονυσίου, Δημοτολόγιο Ζωγράφου, Δημοτολόγιο Ν.Ποτειδαιας, 1956, Δημοτολόγιο Σημάντρων, Δημοτολόγιο Ν.Φλογητών.
8. Αρχείο δήμου Ορμύλιας, Δημοτολόγιο Βατοπεδίου, Δημοτολόγιο Μεταμορφώσεως.
9. Αρχείο δήμου Παναγίας, Δημοτολόγιο Πυργαδικίων, 1956-60.
10. Αρχείο δήμου Πολυγύρου, Δημοτολόγιο Ν. Ολύθνου, 1958, Δημοτολόγιο Σανών.
11. Αρχείο δήμου Ρεντίνας, Δημοτολόγιο Σταυρού.
12. Αρχείο δήμου Σιθωνίας, Δημοτολόγιο Ν.Μαρμαρά.
13. Αρχείο δήμου Σταγίων και Ακάνθου, Δημοτολόγιο Αμμουλιανής, Δημοτολόγιο Ν.Ρόδων, Δημοτολόγιο Ολυμπιάδας, 1956, Δημοτολόγιο Ουρανούπολης, Δημοτολόγιο Στρατωνίου.
14. Αρχείο δήμου Τωρώνης, Δημοτολόγιο Καλαμιτσίου, Δημοτολόγιο Σάρτης, 1959.
15. Αρχείο δήμου Τρίγλιας, Δημοτολόγιο Ελαιοχωρίων, Δημοτολόγιο Ν.Τενέδου, Δημοτολόγιο Ν. Τρίγλιας, Δημοτολόγιο Ν.Πλαγίων,

¹ Τα περισσότερα από τα Δημοτολόγια που διερεύνησα είχαν καταρτισθεί μέσα στη δεκαετία του '50. Η χρονολογία αναφέρεται στα ίδια τα βιβλία ή προκύπτει από τις μαρτυρίες των υπαλλήλων.

Δημοτολόγιο Πετραλώνων.

- Θ. Ιερά Μητρόπολη Ιερισσού Αγίου Όρους και Αρδαμερίου
(Αρναία):
Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Ιερισσού, Αγίου Όρους και
Αρδαμερίου.

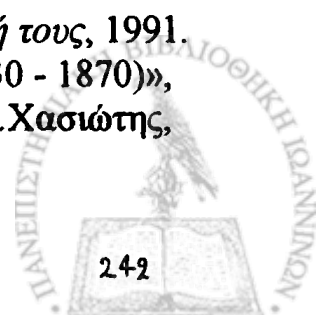

Β. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- Αγγελομάτης Χρ., *Χρονικόν μεγάλης τραγωδίας (Το έπος της Μικράς Ασίας)*, 1971.
- Αδάμ Δ. – Παπαλεξίου Δ., *Σήμαντρα, Αναμνήσεις από τις χαμένες πατρίδες*, Θεσσαλονίκη, 1993.
- Αναστασιάδη-Μανουσάκη Σοφία, *Μνήμες Καππαδοκίας*, Αθήνα, 2002.
- Αναστασιάδου Ιφιγένεια, *Ο Βενιζέλος και το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας του 1930*, Αθήνα, 1982.
- Αργυροπούλου Μ. Π. - Παππάς Δ. Ι., *Περικλέους Αργυροπούλου Απομνημονεύματα*, Αθήναι, 1970.
- Βακαλόπουλος Απόστολος, *Η ιστορία της Μακεδονίας (1354-1833)*, Θεσσαλονίκη, 1992.
- Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού, Θράκη*, Θεσσαλονίκη, 1993.
- Βασδραβέλλης Ι. Κ., *Οι Μακεδόνες εις τους υπέρ της ανεξαρτησίας αγώνας 1796-1832*, Θεσσαλονίκη, 1950.
- Βεντήρης Γεώργιος, *Η Ελλάς του 1910-1920*, τόμος 2^{ος}, Αθήνα, 1970.
- Βεργόπουλος Κ., *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Αθήνα, 1975.
- Βουτυρά Ευτυχία, «Προσφυγική Ελλάδα: Παράδειγμα προς μίμηση. Βιβλιογραφικό άρθρο», *Τστωρ*, 7(1994), σ.175-183.
- Βορβή Ιωάννα, *Τα Μαντεμοχώρια Χαλκιδικής κατά την Τουρκοκρατία*, (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη, 2000.
- Γκιζέλη Βίκα, *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα(1920-1930)*, Αθήνα, 1984.
- Δάγκας Αλέξανδρος, *Συμβολή στην έρευνα για την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης: Οικονομική δομή και κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας 1912-1940*, Θεσσαλονίκη, 1981.
- Δαφνής Γρηγόρης, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*, τ.1, Αθήνα, 1974.
- Dakin Douglas, *Ο Μακεδονικός Αγών, 1897-1913*, Θεσσαλονίκη, 1978.
- Dakin Douglas, *The unification of Greece 1770-1923*, London, 1972.
- Δεληγιάννης Γ., *Η ανταλλαγή των πληθυσμών και η εγκατάσταση των Ελλήνων προσφύγων της Καππαδοκίας στη Μακεδονία*, Αθήνα, 1997.
- Δελιβάνη-Νεγρεπόντη Μαρία, *Η οικονομική ανάπτυξη της Β. Ελλάδος*, 1929.
- Δέλτσιου Ελευθερία, *Παράδοση και πολιτική. Η λειτουργία δύο πολιτιστικών συλλόγων της Χαλκιδικής (μεταπτυχιακή εργασία)*, Θεσσαλονίκη, 1988.
- Δημητριάδης Βασίλης, «Φορολογικές κατηγορίες των χωριών της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά*, 20(1980), σ. 375-459.

- Doens Irene – Παλαστιάθης Κ. Χαράλαμπος, «Νομική Βιβλιογραφία Αγίου Όρους (1912-1969)», *Μακεδονικά*, 10 (1970), σ. 191-235.
- Δρίτσα Μαργαρίτα, «Εθνική Τράπεζα και πρόσφυγες», *Τα Ιστορικά*, 2 (1985), σ.313-326.
- Ε.Α.Π., *League of Nations, The Settlement of Greek refugees*, Γενεύη, 1924.
- Γενική Διεύθυνσις Στατιστικής, *Στατιστικά αποτελέσματα της Απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928. Πραγματικός και νόμιμος πληθυσμός, πρόσφυγες*, εν Αθήναις 1933.
- Γενική Διεύθυνσις Στατιστικής, *Γεωργικές στατιστικές, 1922-1937*.
- Γενική Διεύθυνσις Στατιστικής, *Πληθυσμός του βασιλείου της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16 Οκτωβρίου 1940*.
- Ζεγκίνης Ευστράτιος, «Η κατάσταση στη Χαλκιδική κατά την τελευταία περίοδο της τουρκικής διοικήσεως. Πληροφορίες του Τούρκου διοικητή Κασσάνδρας Ταχσίν Ουζέρ», *Η Χαλκιδική κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, Χρονικά της Χαλκιδικής*, 1998, σ. 189-200.
- Ισχυρλιάδου Αδελαΐδα, *Ο σύλλογος Μαδυτιών στη Θεσσαλονίκη ως φορέας διαμόρφωσης προσφυγικής συνείδησης από την ίδρυσή του το 1927 ως το 1985*, (μεταπτυχιακή εργασία), Θεσσαλονίκη, 1986.
- Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Χαλκιδικής, *Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και η Χαλκιδική 1912-1940*, Χαλκιδική, 2000.
- Καλλικράτειας δήμος, *Λαογραφικό λεύκωμα Καλλικράτειας, Καλλικράτεια, από την Προποντίδα στη Χαλκιδική*, Θεσσαλονίκη, 2000.
- Καζταρίδης Φ.Ιωάννης *Η «Εξοδος» των Ελλήνων του Καρς της Αρμενίας (1919-21)*, Θεσσαλονίκη-Αθήνα, 1996.
- Καραθανάσης Αθανάσιος, «Προσφυγικές εγκαταστάσεις στη Χαλκιδική», *Η Χαλκιδική κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, Χρονικά της Χαλκιδικής*, 1998, σ.95-101.
- Καυκούλα Κική, «Οι μεταμορφώσεις του αγροτικού χώρου: Ο εποικισμός της Ανατολικής Μακεδονίας κατά τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα», *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγουπόλεις στην Ελλάδα*, Επιστημονικό συμπόσιο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 1997.
- Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, *Ο τελευταίος ελληνισμός της Μ. Ασίας (1930-1973), Κατάλογος, Έκθεση του έργου του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, Αθήνα, 1974.
- Κιτρομηλίδης Π., «Εστίες του Διαφωτισμού στη Μακεδονία», *Νέα Εστία*, 132 (1992), σ. 53-59.
- Κοβράκης Σταύρος, *Ν. Μουδανιά, Η ιστορία και η ανάπτυξή τους*, 1991.
- Κολιόπουλος Ιωάννης, «Απελευθερωτικά κινήματα (1830 - 1870)», *Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία*, επιμ. Ι.Κολιόπουλος- Ι.Χασιώτης, τ.Α', σ. 478-489.

- Κολιόπουλος Ιωάννης, *Ληστές: Η Κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα, 1979.
- Κολτούκη Πελαγία, *Η Χαλκιδική στο μεσοπόλεμο: Η άλλη όψη ενός ξεχασμένου νομού*, (μεταπτυχιακή εργασία), Θεσσαλονίκη, 1996.
- Κολτούκη Πελαγία, *Ο κώδικας αλληλογραφίας της μητροπόλεως Κασσανδρείας (1907-1925)*, Θεσσαλονίκη, 1997.
- Κοντογεώργη Ελισάβετ, «Πληθυσμιακές μεταβολές στην Ανατολική Θράκη (1911-1923). Ελληνικές κοινότητες των εκκλησιαστικών επαρχιών Γάνου - Χώρας και Μυριοφύτου-Περιστάσεως», *Όψεις του Μικρασιατικού ζητήματος*, Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 57-85.
- Κότσιανος Στέφανος, *Το απαλλοτριώτον των εκτός του Αγίου Όρους Κειμένων ακινήτων των ιερών μονών της χερσονήσου του Άθω*, Θεσσαλονίκη, 1971.
- Κουρουπού Μ. - Μπαλά Ευαγγελία, *Ελληνορθόδοξες κοινότητες της Καππαδοκίας*, Αθήνα, 2001.
- Κ.Τ.Ε., *Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, Γενεύη 1926
- Λαμψίδης Γ., *Οι πρόσφυγες του 1922*, Αθήνα, 1982.
- Μαραβελάκης Μ. - Βακαλόπουλος Α., *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, 1993 (α' έκδοση 1953).
- Μαυρογορδάτος Μ. Ι. - Χαμοδόπουλος Α. Χ., *Η Μακεδονία, μελέτη δημογραφική και οικονομική*, Θεσσαλονίκη, 1931.
- Μιχαηλίδης Ιάκωβος, *Το προσφυγικό πρόβλημα στον ημερήσιο Τύπο (1922-30)*, Θεσσαλονίκη, 1992.
- Morgenthau Henry, *Η αποστολή μου στην Αθήνα, 1922, Το έπος της εγκατάστασης*, 1994.
- Mourellos G. Yannis, «The 1914 persecutions and an exchange of minorities between Greece and Turkey», *Balkan Studies*, Thessaloniki, 26,2 (1985), σ. 389-413.
- Νάκος Γεώργιος, *Το νομικό καθεστώς των τέως δημοσίων οθωμανικών γαιών, 1821-1912*, Θεσσαλονίκη, 1984.
- Νοταράς Μιχ., *Η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων*, 1934.
- Ξανθοπούλου - Κυριακού Άρτεμη, «Η επανάσταση του 1821 και η Μακεδονία» *Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία*, τ.Α', σ.458-477.
- Χανθοπούλου - Kyriakou Artemi, «The migration of Pontic Greeks from the Russian Caucasus to Macedonia (1912-1914)», *Balkan Studies*, Thessaloniki, 37(1996), σ. 271-288.
- Οικουμενικό Πατριαρχείο, *Μαύρη Βίβλος διωγμών και μαρτυριών του εν Τουρκία Ελληνισμού(1914-1918)*, εν Κωνσταντινουπόλει, 1919.
- Πάλλης Α. Αλέξανδρος, *Στατιστική μελέτη περί των φυλετικών μεταναστεύσεων Μακεδονίας και Θράκης κατά την περίοδο 1912-1924*, Αθήναι, 1925.
- Πάλλης Α. Αλέξανδρος, *Συλλογή των κυριότερων στατιστικών των*

αφορωσών την ανταλλαγή των πληθυσμών και την αποκατάστασιν, Αθήναι, 1929.

Πάλλης Α. Αλέξανδρος, «Το προσφυγικόν ζήτημα», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 10^{ος}, σ. 667-672.

Πάλλης Α. Αλέξανδρος, «Φυλετικές μεταναστεύσεις στα Βαλκάνια και διωγμοί του ελληνισμού, 1912- 1924», *Δελτίο Κ.Μ.Σ.* 1 (1977), σ. 75-87.

Πάλλης Α. Αλέξανδρος, «Αναδρομή στο προσφυγικό ζήτημα», *Μακεδονικά Χρονικά*, 11(1964), σ. 22-36.

Palmer Alan, *Το Μακεδονικόν μέτωπον και ο ελληνικός διχασμός*, Αθήνα, 1977.

Παπαγαρύφαλλος Παναγιώτης, *Οι γεωργικοί συνεταιρισμοί εν Ελλάδι (1821-1930). Δια μέσου των κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων της ελληνικής γεωργίας*, Αθήνα, 1973.

Παπαστάθης Χαράλαμπος, «Η ενσωμάτωση της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος», *Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία*, επιμ.: Ι.Κολιόπουλος- Ι.Χασιώτης, τ.Β', σ. 24-39.

Πασχόπουλος Μ., «Στέγασις προσφύγων», *Ελλάς, Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*.

Πελαγίδης Ευστάθιος, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*, Θεσσαλονίκη, 1994.

Πελαγίδης Στάθης, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930), Ο πόνος και η δόξα*, 1997.

Πελαγίδης Στάθης, «Άγνωστες πηγές για το πρόβλημα της ανταλλάξιμης μουσουλμανικής περιουσίας. Η περίπτωση της Δυτ. Μακεδονίας», *Θ' Πανελλήνιο ιστορικό συνέδριο*, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 225-233.

Πελαγίδης Στάθης, «Μέτρα και αντίμετρα μετά την ελληνοτουρκική σύμβαση της Ανταλλαγής», *Μακεδονικά*, 27(1990), σ. 121-143.

Πελαγίδης Στάθης, «Προσφυγικά προβλήματα του βορειοελλαδικού και λοιπού χώρου στο Ελληνικό Κοινοβούλιο (1924-1928)», *Μακεδονικά*, 26 (1988), σ. 63-97.

Petropoulos A. John, «The Compulsory Exchange of Populations: Greek -Turkish Peacemaking, 1912 - 1930, *Byzantine and Modern Greek studies*, 2(1976), σ. 135-160.

Πολιτιστικός Σύλλογος Κασσανδρινών Θεσσαλονίκης, *Κασσάνδρα*, 5 (1995), 6 (1996).

Πολιτική Επιθεώρησις, *Το Προσφυγικόν ζήτημα εν Μακεδονία*, τεύχος Ι(1916), σ. 838-43.

Πρωτονοτάριος Αθανάσιος, *Το προσφυγικό πρόβλημα από ιστορικής, νομικής και κρατικής απόψεως*, 1929.

Πυργάκη Άννα, *Τα μεταξουργεία στα Μουδανιά*, (μεταπτυχιακή εργασία), Θεσσαλονίκη, 1984.

Σβολόπουλος Κ., *Η απόφαση για την υποχρεωτική ανταλλαγή των*

- πληθυσμών μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, Θεσσαλονίκη, 1981.
- Σέμπη Ζωή, *Το βιλαέτι της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ) 1839 - 1876*, (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη, 1998.
- Σίδερης Α. Δ., *Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά την λήξασαν εκατονταετία (1833-1933)*, Αθήνα, 1934.
- Στάμος Παναγιώτης, *Ο Μητροπολίτης Κασσανδρείας Ειρηναίος*, Αθήνα, 1992.
- Στεφανίδης Γιάννης, «Η Μακεδονία του Μεσοπολέμου», *Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία*, επιμέλεια: Ι.Κολιόπουλος- Ι.Χασιώτης, τ.Β', Θεσσαλονίκη, σ. 64-98.
- Σύνδεσμος προσφύγων Μουδανίων Θεσσαλονίκης, *Αντίλαλοι από τα Μουδανιά και τα γύρω*, Θεσσαλονίκη, 1998.
- Τούντα-Φεργαδή Αρετή, *Θέματα ελληνικής ιστορίας (1912-1934)*, Αθήνα, 1988.
- Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Αθήνα, 1977.
- Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Διεύθυνσις Στατιστικής, *Πληθυσμός του βασιλείου της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19 Δεκεμβρίου 1920*, εν Αθήναις 1921.
- Υπουργείο Περιθάλψεως, *Περίθαλψις προσφύγων 1917-1920*, Αθήνα, 1920.
- Φωτιάδης Κώστας, «Η γενοκτονία του Ποντιακού Ελληνισμού μέσα από τουρκικές πηγές», *Η Χαλκιδική κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, Χρονικά της Χαλκιδικής*, 1998, σ. 325- 341.
- Χαστάογλου Βίλμα, «Η προσφυγική εγκατάσταση και ο βίαιος μετασχηματισμός του αστικού χώρου στη Θεσσαλονίκη, 1922-1930», *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα, οι προσφυγούπολεις στην Ελλάδα*, Επιστημονικό συμπόσιο Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 1997.
- Χατζηωσήφ Χρήστος, *Η γηραιά Σελήνη. Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία 1830-1940*, Αθήνα, 1993.
- Χουλιάρκης Μιχαήλ, «Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή Εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971», *Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών*, τ. Β', Αθήνα, 1975.
- Χόρμπος Νικόλαος, *Παλαιά Φώκαια Μικράς Ασίας*, Θεσσαλονίκη, 1998.
- Ψαράς Δ. Ιωάννης, «Πληροφορίες για την τουρκοκρατούμενη Χαλκιδική του 19^{ου} αι. από το Κρατικό Αρχείο του Τορίνου», *Η Χαλκιδική κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, Χρονικά της Χαλκιδικής*, 1998, σ. 201-211.
- Ψυρούκης Νίκος, *Η Μικρασιατική καταστροφή 1918-1923. Η Εγγύς Ανατολή μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο*, Αθήνα, 1983.

Εφημερίδες:

Φωνή της Χαλκιδικής, εβδομαδιαία εφημερίδα Χαλκιδικής,
Εκδότης – Διευθυντής: Νικόλαος Γεροχρήστος
Πολύγυρος, 1930 –1945.

ΠΡΟΦΟΡΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΕΣ

Α/α	Όνομα	Έτος γένν/ς	Τόπος γέννησης	Τόπος κατοικίας
1	Άθυρος Ιωάννης	1917	Κων/πολη	Μεταμόρφωση
2	Αναγνώστου Μιχαήλ	1934	Ν.Τένεδος (η καταγωγή των γονέων ήταν από Τένεδο και Ιζνί Μ. Ασίας)	Ν.Τένεδος
3	Ασημόγλου Ματένια	1930	Μαραθούσα (η καταγωγή της ήταν από το Άξαζ)	Μαραθούσα
4	Βαρβέρης Γρηγόριος	2 ^η γενιά	Μαραθούσα (η καταγωγή του ήταν από το Δερμιτζίκ)	Μαραθούσα
5	Βασιλειάδης Νικόλαος	1921	Ρωσία (η καταγωγή του από Σαμάροξα Τραπεζ/ντας)	Πλατανοχώρι
6	Βασιλειάδου- Αναστασιάδου Αθηνά	1929	Φλώρινα (καταγόταν από την περιοχή Τραπεζούντας, Φραγκουλάντο)	Πλατανοχώρι
7	Βουδούρης Ιωάννης	1935	Σωζόπολη	Σωζόπολη
7	Δαγκλή Κιλαϊδή	1911	Σχολάρι	Λάκκωμα
8	Δεμερτζής Γεώργιος	1941	Απολλωνία (γραμματέας της κοινότητας Απολλωνίας)	Απολλωνία

9	Ευαγγέλου Κωνσταντίνος	1912	Σχολάρι	Λάκκωμα
10	Ευδαίμων Βασιλική		Τένεδος	Ν.Τένεδος
11	Ζωγραφίδης Αναστάσιος	1912	Ανταβάλ	Ν.Όλυνθος
12	Θεμιστοκλέους Αντώνιος	1947, 2 ^η γενιά	Ν.Ποτίδαια (η καταγωγή των γονέων ήταν από Καλόλιμνο και Πλάτανο)	Ν.Ποτίδαια
13	Ιωακειμίδης Παναγιώτης	1925	Ουζούν-ντερέ Τσαμπλού	Άγιος Αντώνιος
14	Καζίκου Παναγιώτα	1918	Άξαζ	Μαραθούσα
15	Καλαϊτζής Μιχάλης	1919	Κατιρλί	Σταυρός
16	Καλετζής Κωνσταντίνος	1914	Μπίγα	Αγία Παρασκευή
17	Καμπλιές Χαράλαμπος			
18	Κανακάρης Γεώργιος	1919	Πλάτανος	
19	Καρακεχαγιάς Παναγιώτης	1921	Πύργος Κωνσταντινού πολης	Κατιρλί
20	Καρακιτσάκης Παύλος	1918	Αγία Κυριακή	Στρατώνι
21	Καρνής Γεώργιος	1923	Βόλος (η καταγωγή του ήταν από τις Φώκιες)	Ν.Φώκαια
22	Καρυπίδης Κωνσταντίνος	1909	Γωνιά Αρτάκης	Ν.Γωνιά
23	Κοτρώνη Φωτεινή		Αφησιά Προκονήσου	Σάρτη
24	Κοτρώνης Νικόλαος		Καλαμίτσι	Καλαμίτσι
25	Κοτσαγιάννης	1931	Στρατώνι	Στρατώνι

* Η Β.Ευδαίμων έχει προσέλθει στη Ν.Τένεδο μαζί με την οικογένειά της το 1964, διότι η οικογένειά εκδιώχθηκε από την Τουρκία, επειδή θεωρήθηκε ως «ανεπιθύμητη» εξαιτίας της καταγωγής από τη Σαντορίνη της οικογένειας του συζύγου.

	Θεόφιλος		(η καταγωγή της οικογένειας από Μπάλια και Βριντί Σμύρνης)	
26	Κουτσάκης Δημήτριος	1931	Ν.Τένεδος (η καταγωγή των γονέων ήταν από το Πλαγιάρι και Αγγελοχώρι Θράκης)	Ν.Τένεδος
27	Κώστας Νικόλαος	1938	Μαραθούσα (γηγενής)	Μαραθούσα
28	Λαμπρινός Δημήτριος	2 ^η γενιά	Ν.Φώκαια (η καταγωγή των γονέων ήταν από Σμιτσούκια Φώκαιας και Τούζλα Κων/πολης)	Ν.Φώκαια
29	Λιάνας Θεολόγος	1911	Κατιρλί	Σταυρός
30	Μαγκατζής Κωνσταντίνος	1915	Λάκκωμα*	Λάκκωμα
31	Μαγουνάκης Σταύρος	1921	Αγία Κυριακή	Ολυμπιάδα
32	Μανουσαρίδης Ιορδάνης	1916	Μεσουδιέ	Μονοπήγαδο
33	Μασούρας Αθανάσιος	1926	Απολλωνία (η καταγωγή των γονέων του ήταν από το Σχολάρι)	Απολλωνία
34	Μάτας Βασίλειος	1913	Κοκκαλού (Σαρακ/νος)	Κοκκαλού
35	Μαυρόπουλος Δημήτριος	1928	Σανά (οι γονείς του κατάγονταν από την	Σανά

* Η οικογένεια του Μαγκατζή είχε έρθει στο Λάκκωμα την περίοδο 1914-1918 και έμεινε, όπως έκανε και η οικογένεια Καρατζίκου.

			Κελόνσα Τραπεζούντας)	
36	Μαυρουδή Αντωνία	1918	Μαρμαράς	Ν.Μαρμαράς
37	Μικρόπουλος Παναγιώτης	1904	Σαμάροξα	Πλατανοχώρι
38	Μίτιντζης Τρύφων	2 ^η γενιά	Ουρανούπολη	Ουρανούπολη
39	Μονδρουβάνος Δημήτριος	1909	Αρτάκη	Σήμαντρα
40	Μπράτζιος Φώτιος	1917	Σέρβια (η καταγωγή του ήταν από το Σχολάρι)	Λάκκωμα
41	Μπουρνούνης Θεόδωρος	1908	Γωνιά Αρτάκης	Ν.Γωνιά
42	Παπαγιωταρέλη- Συγκουρλή Ευστρατία	2 ^η γενιά	Ν.Μαρμαράς (η καταγωγή των γονέων ήταν από Μυτιλήνη και από Μαρμαρά)	Ν.Μαρμαράς
43	Παναγιωτίδης Βασίλειος	1933	Σανά (οι γονείς του κατάγονταν από τα Καλοενά Τραπεζούντας)	Σανά
44	Παπαδόπουλος Βασίλειος	1920	Ανταβάλ	Βατοπέδι
45	Παπαδόπουλος Βασίλειος	1931	Πετράλωνα (η καταγωγή των γονέων ήταν από Κεστενέπουα)	Πετράλωνα
46	Παπαδόπουλος Γεώργιος	1929	Ν.Τρίγλια (η καταγωγή του ήταν από την Τρίγλια Μ.Ασίας)	Ν.Τρίγλια
47	Παπαδόπουλος Δημήτριος	1913	Ελευθεροχώρι Κατερίνης	Κοκκαλού

			(καταγόταν από την Τυρολόη)	
48	Παπαδοπούλου-Χαλίπογλου Μαρία	1918	Κωνσταντινού-πόλη (καταγόταν από τη Νίγδη)	Βατοπέδι
49	Παπαζαχαρίας Ζαχαρίας	1902	Αφησιά	Σάρτη
50	Παραλίκια-Παπαζαχαρία Άννα	2 ^η γενιά	Σάρτη (η καταγωγή της είναι από την Αφησιά)	Σάρτη
51	Παπαηλίας Σωτήριος	1912	Καλλικράτεια	Ν.Καλλικράτεια
52	Πασαλής Αναστάσιος	1911	Κατιρλί	Σταυρός
53	Πασχαλάκη Ελένη	3 ^η γενιά	Ν.Μουδανιά (κατάγεται από τα Μουδανιά Μ.Ασίας και είναι γραμματέας στο δήμο Ν.Μουδανιών)	Ν.Μουδανιά
54	Πετρίδης Βασίλειος	1940	Μεταμόρφωση (η καταγωγή της οικογένειας από Μάταλα Καππαδοκίας)	Μεταμόρφωση
55	Πετρίδου-Αποστολίδου Πελαγία	1915	Μάταλα	Μεταμόρφωση
56	Πισόγλου Θεοχάρης	1928	Κοκκαλού (καταγόταν από την Τυρολόη)	Κοκκαλού
57	Πόππης Λάμπρος	1914	Μάλτεπε	Καλλιθέα
58	Σάββας Ευστράτιος	1928	Ν.Ποτίδαια (η καταγωγή της οικογένειας ήταν από τον	Ν.Ποτίδαια

			Πλάτανο)	
59	Σαμαράς Νικόλαος	1918	Κρήμη (γηγενής)	Μαραθούσα
60	Σαμαράς Νικόλαος	1935	Κρήμη (γηγενής, γραμματέας της κοιν. Μαραθούσας)	Μαραθούσα
61	Σαμουρκασίδης	1920	Σογιουρμέζ ή Σουβερμέζ	Ν.Φλογητά
62	Σαραγιαννίδης Ευθύμιος	1904	Γιενιερ Ντούτσε	Πετράλωνα
63	Σγουράκης Θεόδωρος	1906	Πλαγιάρι	Αγία Παρασκευή
64	Σταματός Χαράλαμπος	1913	Π.Φώκαια	Ν.Φώκαια
65	Στρατηγάκης Θεόδωρος	1931	Πυργαδίκια (η καταγωγή των γονέων του ήταν από την Αφθόνη)	Πυργαδίκια
66	Ταλιαρούδου- Ξεφτέρη Ανθούλα	1922	Γεννήθηκε εν πλω προς Κατερίνη (κατάγεται από την Περγάζη Θράκης)	Μαραθούσα
67	Τουρόπογλου Ελένη	1915	Παρθένι	Μεταμόρφωση
68	Τριανταφυλλίδου -(Αραμπατζή) -Αγγελίδου Στυλιανή	1910	Δέρμεντζικ	Ν.Απολλωνία
69	Τσινόγλου Μαρία	1913	Ανταβάλ	Ζωγράφου
70	Τσιτσόπουλος	1934	Ν.Φλογητά	Ν.Φλογητά
71	Φωτιάδης Κωνσταντίνος	1928	Ν.Μουδανιά (η καταγωγή της οικογένειας ήταν από τους Ελιγμούς)	Ν. Μουδανιά
72	Χατζηγαλήνης Αλέξανδρος	1938	Ν.Μάδυτος (καταγόταν	Ν.Μάδυτος

			από τη Μάδυτο)	
73	Χατζιωάννου Κωνσταντίνος	2 ^η γενιά	Αμμουλιανή	Αμμουλιανή
74	Ψευτάκιος Γεώργιος	1916	Δεβελίκια	Γομάτι

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

A

- Αγγελολώρι (Σουφλάρ) 83
Αγία Αναστασία 8, 63, 83, 140, 148, 149
Αγία Παρασκευή (Γενί-κιοϊ) 83, 90, 93, 96, 97, 105, 107
Άγιον Όρος 5, 44, 51, 52, 53, 56, 58, 59, 60, 63, 72, 74, 97, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 178
Άγιος Αντώνιος (Δοβαντζή) 83, 95, 97, 109, 112, 148, 163
Άγιος Μάμας 64, 72, 101, 154, 155
Άγιος Νικόλαος 53, 64, 148
Άγιος Παύλος 72, 73, 83, 93, 103, 107, 114, 138, 140
Άγιος Παντελεήμων (Βρωμόσυρτα) 90, 92, 93, 96, 103, 138, 148
Άγιος Πρόδρομος (Ρεσιτνίκια) 52, 78
Αδάμ 217
Άθυτος 154
Αμερικάνικο ή Ρώσικο νοσοκομείο 173, 175
Αμμουλιανή 111, 115, 122, 138, 140, 158, 174, 178, 186
Άνω Σταυρός 62, 174
Απολλωνία (Παζαρούδα) 72, 73, 75, 78
Αρδαμέρι 52
Αρναία (Λιαρίγκοβη) 51, 53, 60, 63, 65, 78, 81
Ασπροβάλτα 174
Ασπρόχωμα (Ακ-Τοπράκ) 83, 174

B

- Βάβδος 53, 62, 63, 65, 148, 149
Βάλτα (Κασσάνδρα) 51, 54, 59, 60, 63
Βαμβακιά 174
Βαρβάρα 53
Βαρτζιλάρ (περιοχή Κρήνης) 83
Βασιλικά 53, 59
Βατοπέδι 91, 102, 122, 138, 140, 167, 178, 179, 180
Βρασνά 174
Βραστά 63

Γ

Γαλαρινός 83

Γαλάτισσα (Ανθεμούς) 51, 52, 53, 59, 63, 68, 78, 79, 83

Γερακιά (Ισά-Όμπαση) 83

Γερακινή 59, 64, 65, 73, 123, 153, 156, 171

Γεροπλάτανος (Τουπλίκι)

Γομάτι 78

Δ

Δεβελίκια 102, 111, 123, 140

Διονυσίου 63, 103, 107, 123, 138, 140, 179

Δουμπιά 62, 149

Ε

Ελαιοχώρια (Δαουτλή, Ντομπουρλού) 83, 92, 93, 107, 123, 148, 149, 167, 174, 182

Ζ

Ζαγκλιβέρι 9, 52

Ζωγράφου 90, 103, 123, 138, 140, 170, 174, 178

Η

Ηράκλεια 93, 107, 123, 174

Ι

Ιερισσός 53, 60, 64, 74, 78, 85, 112, 163, 167

Κ

Καλαμίτσι 90, 102, 123, 138, 140, 143, 170

Καλλιθέα 90, 96, 97, 108, 138, 140, 139

Καλύβες 73, 123

Καρακάλλου 154

Καρβονό (μετ. Αγίας Αναστασίας, Ν.Σίλατα) 83, 95, 124

Κασσάνδρα (βλ. Βάλτα)

Κλαδερό (Τσιπισλή) 83, 95

Κοκκαλού 72, 73, 75, 83, 93, 106, 120, 127, 143, 168, 174

Κρεμμύδι 96, 112, 171, 178

Κρήνη 78, 83, 112, 148, 163

Κρυόνερο (Καραγιουσουλάρ) 75, 83, 167, 174

Λ

Λαγκαδάς 10, 72, 82, 130, 145

Λάκκωμα (Ακμαντζαλή) 72,73, 75, 77, 83, 93, 94, 107, 109, 123, 167, 174, 178, 178, 181, 186

Μ

Μαντεμοχώρια 56, 58

Μαραθούσα (Κάτω Ραβνά) 78, 83, 90, 93, 105, 106, 113, 123, 142, 149, 168, 174

Μεγάλη Παναγία (Ρεβενίκια) 63, 74

Μελισσουργός (Λουτζίκι) 72, 73, 75, 78, 83, 93, 105, 106, 108, 123, 168

Μεταμόρφωση (Βόζινα ή Βόζικας) 91,92, 102, 123, 138, 140, 156, 163, 167

Μεσοπόταμος (Αλτσιλή) 83, 103

Μικρό Πλαγιάρι (Κιουτσουκλή) 83, 95

Μόδι 83, 106

Ν

Ν.Απολλωνία (Εγρή Μπουτζάκ) 78, 83, 90, 93, 105, 106, 113, 123, 127, 143, 168, 174

Ν. Γωνιά (Τσιγγανάδες) 83, 90, 93, 104, 107, 123, 142, 149, 167, 174, 179, 180

Ν.Καλλικράτεια (Τσαλή μετόχι) 5, 62, 83, 85, 93, 104, 107, 123, 142, 149, 167, 174, 179, 182, 183

Ν.Κερασιά (Μπαϊρακλή) 78, 94, 104, 124, 148, 167

Ν.Μάδυτος (Στρόλογγος) 12, 83, 90, 106, 124, 127, 138, 139, 174, 183

Ν.Μουδανιά (Καργή λιμάνι) 64, 85, 90, 103, 111, 115, 121, 124, 127, 142, 146, 148, 151, 152, 153, 158, 159, 163, 165, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 183, 185, 186

Ν.Όλυθος (Μαριανά, Μυριόφυτο) 91, 93, 102, 107, 112, 138, 142, 148, 149, 174, 182

Ν.Πλάγια (Καραμάν) 62, 90, 93, 107, 138, 140, 142, 174, 179, 180

Ν,Ποτίδαια (Καπού μετόχι) 93, 103, 107, 121, 138, 140, 142, 153, 182, 185

Ν.Ρόδα (Πρόβλακας) 90, 91, 101, 111, 113, 115, 138, 139, 163, 168, 174

Ν.Σκιώνη 5

Ν.Σύλατα (Καρβιά) 72, 73, 75, 83, 91, 93, 104, 107, 138, 140, 142, 146, 148, 149, 167, 168, 174, 180

Ν.Τένεδος (Καρά Τεπέ) 104, 113, 142, 148, 149, 156, 168, 174

Ν.Τρίγλια (Σουφλάρ) 5, 62, 90, 104, 138, 148, 149, 166, 167, 174, 176, 179, 180,183

Ν.Φλογητά (μετόχι Ρωσικό, Ν.Αντιγόμεια) 103, 111, 138, 140, 142, 173, 174, 179, 180

Ν.Φώκαια (μετόχι Αγίου Παύλου) 91, 103, 139, 140, 154, 156, 178, 179, 181

Ν.Μαρμαράς (Μπαλαμπάν) 5, 82, 90, 102, 111, 115, 124, 139, 140, 158, 174, 183

Νεοχώρι (Νοβοσέλο) 53

Νεοχώρι (Ούτς Εβλέρ) 83, 167

Ξ

Ξερόρεμα (Τεκρή Βερμισλή) 83, 105, 174

Ξηροκρήνη (Χατζηλάρ) 83, 105

Ξηροκώμη (Σεντζελή) 83, 167

Ξηροπόταμος 90, 111, 113, 139, 167, 174

Ο

Ολυμπιάδα 62, 64, 74, 90, 101, 115, 120, 127, 138, 143, 156, 158, 158, 174, 185, 186

Ορμύλια 53, 64, 78

Ουρανούπολη (Προσφόρι,) 90, 92, 101, 113, 138, 139, 174

Π

Παλαιόκαστρο (Καγιατζίκ) 53

Παλαιόχωρα 148, 149

Παλαιοχώρι 53, 74, 78

Παναγιά 104

Παρθενώνας 174, 185

Πετροκέρασα (Ραβνά) 53, 62

Πετράλωνα (Τελκελή) 78, 83, 94, 95, 97, 108, 112, 163, 167

Πρινοχώρι (Αβανλήδες) 148

Πολύγυρος 6, 51, 53, 59, 60, 63, 65, 68, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 81, 97, 120, 148, 152

Πορταριά 72, 78

Ρ

Ρεύμα (Ντερέ) 83, 112, 114, 120

Ριζά (Σιπουτνίκια) 62, 148

Ροδόκηπος (Σέλελη) 72, 73, 83, 92, 93, 94, 104, 107, 142, 182

Σ

Σανά 71, 72, 73, 74, 96, 97, 107, 149, 166, 168

Σάρτη (μετόχι Ξηροποτάμου) 90, 101, 102, 139, 140, 143, 174, 179, 181

Σήμαντρα (Καρκάρα) 62, 90, 92, 103, 107, 121, 148, 149, 153, 156, 178, 168, 182, 186

Σουρωτή 73, 74, 75

Στανός 62, 148

Σταυρονικήτας 112, 115

Σταυρός (Κάτω) 62, 82, 83, 101, 106, 111, 115, 127, 142, 143, 156, 158, 171, 174, 183

Στρατονίκη (Ισβορος) 53, 54, 59, 64, 65, 71, 73, 74

Στρατώνι 64, 71, 72, 74, 90, 101, 120, 156, 182

Συκιά 53, 63, 64

Σωζόπολη (Σέρβικο, Τσαλδαροχώρι) 83, 94, 139, 140, 147, 153, 186